

ISSN 2335-0067

VITEŠKA KULTURA, god. V (2016)
CHIVALROUS CULTURE

SADRŽAJ:

Aleksandar M. Petrović, <i>Viteška sloboda kao katehovanje zemlje u njenoj zatvorenosti /Saglasnosti u tumačenjima predanja i agonalno-pozicioni diskursi distanciranja/</i>	5-33
Vesna Adić, <i>Mitraizam - kult omiljen među rimskim vojnicima</i>	35-65
Petar B. Bogunović, <i>Crux Melitensis: Historia Equites S. Ioannis Hierosolymitani (Malteški krst: Istorija vitezova Svetog Jovana Jerusalimskog)</i>	67-160
Ljubiša Despotović, <i>Sveti Sava srpski kao „Svetac civilizator”, geopolitika svetosavlja na razmeđu dva hrišćanska sveta</i>	161-182
Aleksandar Saša Gajić, „Novosrednjovekovno” u popularnoj kulturi	183-202
Vanja Šaula/Milena Mitrović, <i>Pogrom 17.-18. mart 2004. Kosovo i Metohija, zločin bez kazne</i>	203-217
Zoran Jevtović / Zoran Aracki, <i>Progon hrišćana na Bliskom istoku</i>	219-231
Nenad Đuretić, <i>Vidljivost izbegličkih i manjinskih problema u okviru evropske migracione krize - slučaj Srbija</i>	233-252
Milo Lompar, <i>Ime Pavla Isakovića</i>	253-273
Marko Lopušina, <i>Državni terorizam nad srpskim narodom</i>	275-284
Snežana Besermenji, <i>Manastir Kovilj posvećen sv. arhanđelima Mihailu i Gavrilu</i>	285-295
Nebojša Petrović, <i>Potiskivanje verskih praznika i veronauke kao vid borbe KPJ prema uticaju crkve u Vojvodini</i>	297-312
Veselin Konatar, „Neuspesna” revolucija 1905. u Rusiji	313-341

CONTENTS:

Aleksandar M. Petrović, <i>The knight freedom as a cathecing of the earth in her clousing /The concordances in the interpretation of a tradition and a agonal-positioned disscursses of distantioning/</i>	5-33
Vesna Adić, <i>Mithraism - the favorite cult among the Roman soldiers</i>	35-65
Petar B. Bogunović, <i>Crux Melitensis: Historia Equites S. Ioannis Hierosolymitani (Maltese Cross: The history of the Knights of St. John of Jerusalem)</i>	67-160
Ljubiša Despotović, <i>St. Sava Serbian as the „saint of civilization”, Geopolitics of Svetosavlje at the crossroads of two Christian worlds</i>	161-182
Aleksandar Saša Gajić, <i>„Neomedieval” in popular culture</i>	183-202
Vanja Šaula/Milena Mitrović, <i>Pogrom 17th–18th March, 2004. Kosovo and Metohija, crime without punishment</i>	203-217
Zoran Jevtović / Zoran Aracki, <i>Persecution of Christians in the Middle East</i>	219-231
Nenad Đuretić, <i>Visibiliti refugee and minority issues in the context of European migration crisis - case Serbia</i>	233-252
Milo Lompar, <i>The name of Pavla Isakovića</i>	253-273
Marko Lopušina, <i>State terrorism against Serbian people</i>	275-284
Snežana Besermenji, <i>Monastery Kovilj dedicated to St. Archangels Michael and Gabriel</i>	285-295
Nebojša Petrović, <i>Suppression of religious holidays and religious as a way of KPJ fighting against the impact of the church in Vojvodina</i>	297-312
Veselin Konatar, <i>„Neuspešna” revolucija 1905. u Rusiji</i>	313-341

ALEKSANDAR M. PETROVIĆ

UDK 177:929.733

Filozofski fakultet

Kosovska Mitrovica

**VITEŠKA SLOBODA KAO KATEHOVANJE ZEMLJE
U NJENOJ ZATVORENOSTI**
**/Saglasnosti u tumačenjima predanja i
agonalno-pozicioni diskursi distanciranja/**

Sažetak: Filosofija kao potreba za opredeljivanjem viteški pojmljene slobode, kao čista volja za očiglednošću u stvarima od naročite i najviše važnosti, niti je potrošila svoje potencijale, niti nužno mora da se nađe pod verdiktom 'nove sofistike'. Ona i dalje podrazumeva izazov tumačenja pojma logosa u stvaralačkom aspektu (ili kada je on na delu, iz Poslanice Sv. Ap. Jakova /1,25/), sa kojim se proniče u posvećenost 'Zakonu slobode' i emancipuje misaoni duh zajemčenim ljudskim blaženstvom. Nasuprot njemu, tokom vremena se zbivala i reinterpretacija činjenica kroz diskurse evropske moderne, sa čime se otvaralo pitanje 'zakona zemlje' koje raspolaže sa agonizmom parcijalnog karaktera, ali i epohalnih stremljenja. Na istorijskom horizontu ono pokazuje i snagu logosa u pogledu interpretacije, kao okretanje takvom tipu tumačenja tradicije da relativizuje jevanđeoski 'Zakon slobode' kao neusaglasiv sa stvarnošću, promovišući oštromu, ali i insuficijentnu teorematiku. Verski život kao okrenut umnom svetlu Svetog Duha, ili trećoj ipostazi svetotrojičnog jedinstva božanske suštine, refleksivno je obraćen onome što budućnost u sebi nosi kroz prevazilaženja ispostavljenih negativizama. Međutim, trud želje da se pređu granice poznatog i premašivanjem doneće nova situacija otvaranja prema interpretativnom horizontu nekakvog novog smisla, kao svojevrsna 'metafizika odloženosti', daleko je više stvar pogrešnog pravca misaonog kretanja evidencija, negoli oslobođanja i emancipacije ljudskog uma na ravni svetsko-istorijskih zbivanja.

Ključne reči: Zakon slobode, zakon zemlje, ermenevtika logosa, ekonomika želje, agonalno-pozicioni diskursi

«Zakon slobode» i «zakon zemlje» zajednički određuju celokupan ljudski život još od arhajskih davnina. Apsolutni smisao životnosti živog bivstvovanja dokučuje se putem slobodnog mišljenja kroz vrednosti, a raspoložive prednosti biološkog i animalnog sloja života poseduju zakonomernosti koje uslovljavaju i njegove više regije. Interpretacija božanskog smisla vaskolike egzistencije čoveka, nikada mislioce nije ostavljala ravnodušnim. Platon nije usamljen kada podrazumeva umesnu kritiku pesničke teologije, jer je već Ksenofont kritikovao antropomorfizam i zomorfizam homerskih božanstava, Heraklit prema njima bio satiričan, a Pindar, Sofokle i Evripid su staru sliku bogova zamenjivali novom, u kojoj je takva zamerka bila uglavnom poštovana. Interpretativni okvir tumačenja fakata tradicije tu uopšte nije nejasan. Platon je kritiku sprovodio temeljito, uvažavajući „stilske zasluge“, ali i sa oštrim suprostavaljanjem takvoj ‘paideji’, sa čime je uticao i na hrišćanske svete oce kada su žigosali antropomorfizam i s time povezanu poročnost tradicionalnih jelinskih božanstava (među prvima a možda i najjasnije, apologet Teofil Antiohijski).¹

---

¹ „Dalje, imena bogova, kojima se, kako govorиш, klanjaš, jesu imena umrlih ljudi. I ko su i kakvi su oni bili? Nije li se Kronos pokazao da jede i istrebljuje vlastitu decu? [...] Ako ukažeš na Jeline i druge narode, oni poštuju kamenje, drveće i druge tvarne stvari, izrade kako sam već rekao, umrlih ljudi. Poznato je da je Fidija u Pizi sačinio Zevsa olimpijskog za Ilijce, a za Atinjane Atinu na Akropolju. Pitam i ja tebe, čoveče, koliko se Zevsova može naći: Zevs olimpijski, Zevs Latiar, Zevs kasijski, Zevs keravni, Zevs Propater, Zevs Panhijje, Zevs Poliuh i Zevs kaptolski. Zevs, sin Kronosa koji je bio kralj Krita ima grobnicu na Kritu, dok se raniji, moguće je, nisu udostojili pogreba. Ako spominješ majku takozvanih bogova, da usta moja ne iskažu njen delu (jer je nepristojno da se tako i nazove), ili pak dela onih koji joj služe i poklanjavaju joj se, i koliki prinos i davanja daju kralju i ona i njeni sinovi. Jer oni nisu bogovi, već idoli, kako sam ranije rekao „dela ljudskih ruku i nečisti demoni. Slični će da im budu oni koji ih sačinjavaju i u njih nadaju“ (Ps. 113, 12).“ Teofil Antiohijski, *Avtoliku I*, 9–10.

Pesnik je, prema Platonu, valjalo da ima u vidu obrise vrednosnih predstava, naime, shemate bogova u njihovim prikazivanjima, zajedno sa karakterizacijama ljudskih vrlina, jer se one od najranije mладости urezuju u dušu. Ono što se utiskivalo u poeziji Homera i Hesioda, a bejahu mitski momenti u rasporedu pevanja, uglavnom vezani za scene razonode, a i takvi koji nisu za dečiji uzrast, jer pokazuju uzor čije sledenje vodi rdavostima i kvarenju karaktera, Platon je smatrao zazornim i potrebnim da se izostavlja. Kako je on oštroumno uviđao da na tome počiva etosno i religiozno vaspitanje, bez obzira na odavanje počasti zbog stilskih zasluga u unapređivanju opšte jezičke kulture i moći imenovanja kao značajnom činiocu razvoja jelinskog duha, a koje počasti u razvijenom obliku možemo da iščitamo iz njegovog Kratila, komе su i pozniji novoplatonovci poklonili dostoјnu pažnju snažnih analiza, Platon je uspostavljajući kritičku podozrivost utro put izgradnji drugačije vrste teologije. On, naime, nije smatrao ni da je uživanje u pojedinom umetničkom delu neki „posvećeni i moralno neutralan čin“, već čin sasvim ozbiljnog karaktera relativizacije vrednosti običajne religije i etosa, nalazeći razlog za to i u činjenici da su se govornici, kao i zastupnici na sudu (sofisti), pozivali na tu pesničku tradiciju kao na neku vrstu „nepisanog pravila“, kada nije bilo pisanih paragrafa zakona. Pesništvo je upravo kodifikovalo tzv. „nepisane zakone“, što je unekoliko uporedivo sa onim uticajem, koji je kasnije po javno mnenje, ali u sasvim drugom položaju smisla, imala Biblija u kontekstu evropske kulture. Izgled vara daleko češće nego što bi to moglo i da se pomisli, pa ostavirivanje pravnih struktura značenja u sadržajnom smislu podrazumeva snagu opovrgavanja prividnih značenja u vidu suspenzije mitskih elemenata koji se prividaju kao pravi. Na to je bila u stanju da ukaže filosofija, koja je na taj način dospela u priliku da otvorи put prema istinskoj moći. Ostvarujući tu vrstu dominacije, ako ne u državi, a ono kao kraljica nauka u istoriji, bez obzira na sve učestalija opozivanja, mrmljanja i povišene tonove sa strane, ona prepostavlja orientaciju prema pravičnoj

istini koja očovečuje čoveka, a to zapravo i danas znači prednost kada se uprava javnim poslovima poverava misaonim bićima među ljudima, jer kako i Platon kaže, dominaciju filosofije opravdava sam njen pojam (Država, 474b–480a). To se zbiva kao nepisano pravilo sve do eruptivnog razvoja nemačke klasične filosofije, podrazumevajući to da se i zbiva stoga što unosi entuzijastičko i nepresušno poverenje prema mogućnosti preobražaja čoveka i njegovog usavršavanja. Epistemološki horizont prirodoslovnih saznanja i matematičkih shvatanja nije za takva spajanja mišljenja podesan. Naime, uspeh takvih shvatanja ne može da se ostvari spoljašnjim podražavanjem prirodonaučnih ili matematičkih saznanja, budući da je sam logos kao govorna obaveza davanja razloga za tumačenje određenog problema ono što i samoj matematici tek otvara horizonte dubljih shvatanja. Obrazovanje koje ne mari za objašnjenja skrivanjem obaveze za polaganjem računa, tek prividno je suštinsko, a to su kasnije sasvim dobro uočili i procenili kao suptilniju vrstu privida i ponajbolji predstavnici svetootačkog predanja.²

Za samog Platona Bog je Tvorac kosmosa i on je siguran da je savršeno Dobar i bez nedostataka, te da ne može da bude uzrok zala u svetu. Upravo se kritika i usmeravala na usurpaciju prava,

---

² U tom sledu mišljenja kritički je razmišljao i Sv. Grigorije Palama, pišeći: „Vidiš li kako on tu spoljašnju obrazovanost i same matematičke nauke i saznanje koje se na njima osniva; za koju, kako ti kažeš, neki izjavljuju da je svrha posmatranja i spas, naziva praznom, štetnom i bezumnom? U pismu Evstatiju Sevastijskom, Vasilije je ogorčen na godine koje je i sam proveo u zanimanju s tim naukama: „Duge godine protračivši na sujetu i kako sam svu mladost izgubio u zaludnim naporima, koje sam preduzeo, trudeći se da usvojim učenja te mudrosti koju je Bog učinio ludošću, kad najednom, kao da sam se probudio iz dubokog sna, uvideo sam beskorisnost te mudrosti „poništenih sila ovog veka“ (1. Kor. 1, 22; 2, 6), te sam završio sa tim zlosrećnim životom i pomolio se da mi daruje nekakvo rukovodstvo.“ Da li si čuo, kako se nazivaju nauka i to znanje, koje se sada neki zalud trude da uzveličaju? Njihovo je ime sujeta, zaludni napor, obesmišljena mudrost, poništena mudrost, mudrost ovog vremena i njegovih vlasti, mudrost pogubna za bogougodan život i zajednicu /πολιτείας/. Zato se ovaj ljubitelj istine mudrosti toliko kajao, što je protračio vreme na zanimanje tom /naukom/, kad u njoj nije našao nikakvo vođstvo ka istinskoj mudrosti.“ Grigorije Palama, *Trijade*, I, 1, 8.

po kojoj se samorazumljivo nanosila namerna šteta drugome, a prema čemu je običajno paganstvo, opet, bilo karakteristično indifferentno. Ta samorazumljivost je već kod Platona došla na red da bude temeljitije pretresana, a takvo misaono istraživanje pojavih formi, sa kojima se uočava granica smislenosti i čini onaj opštiti okvir koji obično imenujemo 'idealističkim', a to je istovremeno i realna logosologička kompetencija filozofije. U osnovi takvom razumevanju stvari stoji mišljenje da nas Bog voli i podržava naša usavršavanja u razumevanju i delovanju, da se na taj način razvijamo kao ljudi i stasavamo u sve boljem prepoznavanju pojava i stvari, te da značimo uvek više nego što se to ovome ili onome, u tzv. 'realnim procenama', čini na prvi pogled. Verovanje u to da 'bogovi' iz zavisti i čefova upliču čoveka u ono za šta su sami krivi, šaljući zle naprata na ljudski život, ne samo da ponižava ljude, nego i iz temelja dovodi u pitanje čitav svet koji opisuje grčka tragedija kao vrednosni okvir, jer je sumanuto da se predstavlja kako ispašta pravednik, a ne grešnik koji čini bezakonje. Tzv. 'idealističko poimanje' prevazilazi taj okvir snagom ideje o „Bogu pravde“ koja sačinjava osnov mogućnosti prevaziлаženja tragedije kroz negovanje vrlina i dospevanja do onih znanja koja dubinski usrećuju čoveka. Tim povodom Platonov zaključak je odsečan, jer pretopstavlja da se valja vratiti sa puta zavođenja i zastranjivanja, na put koji svojim učenjem neće izazivati i širu štetu po razvijanje vrlina hrabrosti i samosavladavanja. Moglo bi se reći da sva kritika tih starinskih predstava i počiva na isticanju vrlina – pobožnosti, hrabrosti, samosavladavanja i pravičnosti, jer su opisi neposlušnosti, sklonosti ka preteranom uživanju, pohlepe i podmitljivosti oni koje valja odbaciti kao štetne za dušu.³

³ Sve je to za Platona zapravo neverodostojno jer takav etos isključuje božanski karakter, pa je ep više prikrivao negoli upućivao u prirodu iskonskog života, okivajući čoveka u negve primitivizma drevnog mišljenja (varvarstva arhajskih vremena), ubedjujući ga u to da je ispravnost ostati sirov i grub u svakom pogledu, te je krio poetiku koja kao vaspitno sredstvo mora da bude obuzdana i da joj se granice postave na prevaziđeni nivo primitivnijih htenja.

Teološki kontekst posredno se vezuje i za tonalitet i ritam u izražavanju, što bi bili estetički fenomeni, pa što se tiče muzičkih dela (tu spada i kvantitativno čitana ili 'pevana' pozija), njihovo dejstvo ne počiva u tolikoj meri na sadržaju, koliko na formi, tako da je kod Platona sa kritikom forme pogađan i sadržaj koji prepostavlja. Svako podražavanje prepostavlja preokret duševnosti u smislu privremenog kretanja ka duševnom uzoru koji se podražava, pa je otud zavođenje žena, kocka, ispadni grubosti, etosna sirovost, nešto što ne može da bude ništa uzorno. Ako ukida trivijalnosti, to ne znači da ne nalaže upotrebu plemenitijeg jezika kroz ograničavanje iskazne gramatike na prisebnost i jednostavnost, držeći da je prezrivo hučanje i bučanje sa podražavanjem kerova i mačaka, volova i magaraca. Smisao mora da se nađe iznad biologizma i animalizma, da bi bio dostojan ljudskog uvažavanja, a njegov logičan oblik je govor, koji bi valjalo da nastaje u neposrednosti sleđenja uma i onog što on nalaže, da bude njegov izraz koji može da udovolji potrebi pravog vaspitanja. Filozof se u duhu posvećuje istraživanju istinskih bivstvujućeg, a ne prikupljanjem ovde ili onde iznošenih mnenja i nagađanja o karakteru postojanja stvari, jer se same ideje istražuju kroz njihova suštinska obeležja, pa je taj kroz metodičnost razvijen energičan pristup, različit od očitih individualizacija proizvoljne mnogostrukosti pojava. Prava istina usleđuje „iz duše“ koja podrazumeva moć shvatanja i sposobnost mišljenja u sticanju znanja dostizanih metodičkim zahvatanjem i misaonom deobom pojmoveva prema meri njihove uopštenosti. Najviše uopštavanje prepostavlja ono znanje koje je po svom najužem određenju sećanje na takvu istinu, da svojom veličanstvenošću prevaziđa i samu suštinu, tj. može da pripadne samo razvojnoj i usavršavajućoj sposobnosti duše. Takvo znanje koje je usavršavano i praktično i teorijski, stečeno pretresom stvari i raspravom o svim važnim momentima Platon imenuje i dijalektičkim, jer se u konačnosti vidi kao da ishodi iz jedinstvene opšte celine koju on u Zakonima imenuje najuzvišenijom teološkim poimanjem 'Boga istine'.⁴

---

⁴ U tom smislu on se osmeli i na ustanavljanje teoloških osnova zakonodavstva,

Sve što je pravedno, pravedno je i lepo zahvaljujući ideji dobra, a ona je i refleksivno korisna (pokazuje dobar smer u razumevanjima), jer ima univerzalno svojstvo sažeto u pojmu. Tako je onaj dijalektički ujedno i najviši oblik kretanja logosom među idejama i kroz ideje, kada se misli u čistoći, i ide ka bezuslovnom bez oslonca na čulna opažanja i predstave, da bi se onaj koji to preduzima zaustavio kod samih ideja (Država, 511b). Taj najviši zahtev podrazumevao je kod Platona da ono što matematičar uzima univerzalno, za onog ko filosofstvuje ima značenje hipoteze. Primer za razliku je u čistoj zamisli kugle i neke izrađene mermerne kugle ili drvene lopte, sa čijim uhvaćenim proporcijama, barem prema analogiji, postaje moguće konstruktivno kretanje ka prvom principu (Država, 511b 5). Još je Hegel isticao kako je put duha zaobilazan, ali da u sebi nosi unutrašnju svrhu u izbavljanju od otuđivanja u drugobivstvovanju. Istoriski proces sazrevanja upućuje da se krećemo ka samom vrhu, na uspon gde se stiče najviša pouka, a to je „ideja dobra“. Bez obzira što i mnoštvo poznaje „ἀγαθοῦ ἰδέα“ i „μέγιστον μάθημα“, to je kako u Hegelovom fenomenološkom stavu razumljena stvar, da premda nešto što se zna još uvek nije i dovoljno upoznato, kao i u Platonovom određenijem od ranije, da takvo učenje prosto nema više nikakvog uporišta u duši gde se sve što se smatra vrednim svodi na zadovoljstvo koje se odatle izvlači (Država, 505a–b). Obrazo-

---

te uvođenje zakona o kažnjavanju bezbožništva za one koji zavode mase nazivajući prirodom ono što je prvo po svom nastanku i kaže: „Ako se, dakle, pokaže da je to prvo duša, a ne vatra ili vazduh, da je, dakle, duša nastala prva, onda bi se zaista sasvim tačno moglo kazati da je ona u prvom redu prirodno nastala“ (Zakoni, 892c). Preko vrsta kretanja i promene on je tu pokazao kako je živo i životno ono što se samo preko sebe pokreće, a kretanja uma su ravnomerна kao od centra ka obodu kugle udušenog kosmosa, tako da: „takvi zli ljudi ne bi možda mislili da su svojim govorom postigli pobedu i da, na osnovu svog mišljenja koje imaju o bogovima, mogu slobodno činiti šta god ih je volja u bilo čemu pa makar kako značajno to bilo.“ (Zakoni, 907c). Darovitost u mišljenju, ističe Platon, može da bude puna lukavstva i prevare, pa je moguće da od takvih nastaju oni koji gataju upućeni u sve vrste magije, da se izrode tirani, stratezi i osnivači privatnih misterija, a otud je poreklom i opsenarstvo takozvanih sofista (908d).

vaniji ljudi su skloniji od ostalih da smatraju kako je najviše dobro i um nešto što sačinjava mudrost, a ne neku podelu zadovoljstava na ona intenzivnija i manje intenzivna. Kao teleologija klasičnog svetla poimanja, platonovska teologija bivstvovanja je prosto šepurenje mislioca u vremenu i prostoru koje nema pokriće, ali oseća da je pristiglo vreme za peobražaje i uzvišenije sa-glasnosti. Svet u kome se najpre saznaće ne dobija od Dobra samo saznanja, nego i bivstvovanje, mada je ono samo iznad njega – ἀλλ' ἔτι ἐπέκεινα τῆς οὐσίας πρεσβεία καὶ δυνάμει ὑπερέχοντος [nego ga još onostrano suštini izvrsnošću i snagom prevazilazeći] (Država, 509b). U okrenutosti bivstvovanju ili prirodi posmatrač je postavljen „teološki“, tako da ideju Dobra podržava religiozno obeležje teoloških dostignuća klasičnog sveta poznatih u misterijskim praksama. Arhajski asketski ideali poznati iz izveštaja o ponašanju severnobalkanskih starinaca, na koje se i akademik Milan Budimir nedavno osvrnuo, u obliku samosavladavanja i trpljenja sa minimizmom obuće i odeće u umirenim položajima ili bdenjima u hramu sa utihlim upućivanjima želja za ozdravljanjem, bliski su i savremenim praksama monoteističkih religija, a takođe i hrišćanskoj asketskoj teologiji. Bog je za Platona „samo dobro“ jer odmerava ono božansko i čineći to što je dobro, tako da je u Zakonima postavljen kao mera svih stvari iz tog apsolutnog dobra, kao što je u Državi postavljen kao apsolutna ideja i mera najvišeg umeća merenja. Znanje o božanskom tako više pripada onom božanskom delu duše u zavisnosti od ispravnosti njenog usmerenja (Država, 518d), i nije u toj meri srodna telesnom i zdravstvenom aspektu kao hrabrost i promišljenost do kojih se dolazi vežbom i navikom. Stremeći ka mudrosti kroz duhovno oblikovanje, duša čini napredak u usavršavanju stupajući na onaj put koji Platon (u dijalogu Teetet) naziva „dostizanje sličnosti sa bogom“.⁵ Bezbožan vođa vuče za sobom u propast i sve

---

⁵ O sposobljenosti za produbljenja saznanja nije stvar pukog talenta ili neke posebne darovitosti izabranima, nego se odnosi na sve ljude prema latentnim mogućnostima koje su im date rođenjem. Prepostavke razvojnog procesa ospozljavanja imaju za

ostale, dok je samo Bog mera svih stvari i opšti cilj ka kome sve teži (Zakoni, 716a–b). Bog istine se tako otkriva i deluje u kosmosu države jednako kao i u kosmosu okolnog sveta prirode⁶, jer

---

uslov „stremljenje u svakodnevnom trudu“, tako da se gleda na „uzor koji leži u bivstvujućem“ (*Teetet*, 176c). Traganje za istinom i postajanje pravičnim zapravo nije lako ostvarivo jer podrazumeva trud i veliki napor izučavanja, pa je uđovoljavanje takvom naporu ono što je uslov te i tako viđene učenosti. Grigorije Bogoslov (330–390), koji je proveo ceo svoj život u mudroljublju, u filozofiji kao „posedovanju i sticanju svega što je najdragocenije“, kaže za sebe da je prvi među ljubiteljima mudrosti čemu ne može ništa drugo da se pretpostavi, da ga: „Mudrost ne bi nazvala jadnjim kao učitelja mudrosti i obrazovanja“. On je „energično štitio obrazovanje i učenost, i to ne samo crkvenu nego i svetovnu“, govoreći nad grobom drugog svetog Kapadokijca Vasilija Velikog: „koje se mnogi među hrišćanima, zbog lošeg razumevanja, gnušaju kao zlehude, opasne i od Boga udaljavajuće. No mi nećemo okretati tvorevinu protiv Tvorca. Ne treba ponižavati učenost, kako to neki čine, naprotiv, treba reći da su glupi i neznanice svi oni koji držeći se takvog mišljenja žele da i svi ostali budu nalik na njih, kako bi u opštem mraku sakrili svoje sopstvene nedostatke i izbegli razobličavanje svoga neznanja.“ Citirano prema: Georgije V. Florovski, *Istočni oci IV veka*, Vrnjačka Banja, 1997, str. 143.

⁶ Prema Platonu, što se čulnog kosmosa tiče, postoje večne, i sa njim deoničke, nečulne matematičke stvari (Ar. *Metafizika*, 987b14–18), i on postuliše da “geometrijsko saznanje jeste saznanje onog što već uvek jeste” (Pl. *Država*, 527b7–8), dok “telo uzeto samo po sebi” (*isto*, 528b1) proučava stereometrija. Ustanavljanje bezuslovnosti karaktera neke “geometrije po sebi”, koja bi određivala mere prostiranja u prostoru (tako što bi tačka bila punktualni osnov, prava odredbeni smer uzstopnog nizanja tački, a bezbroj pravih ravan), sasvim je dobro uzdrmano već u Aristotelovim razmatranjima, iz kojih proizlazi da je to način viđenja koji zakon dovoljnog razloga ne obrazlaže dovoljno, a ne i bezuslovni osnov. Prema drevnom Aristotelovom uvidu aktuelni um je čista energija mnogostukosti iskazivanja onog što jeste, a ova pak opet može jedino dostojno da se opiše kao svetlo. On pravi očitijim pojам bivstvovanja kao predmet mogućeg iskustva, sa čime je interes utemeljenja ontologije predat ispunjavanju mogućnosti tog apriornog predmetnoizgrađenog sintetizovanja, a tu ulogu ima misaoni karakter Aristotelovog pojma energije, pronaalaženjem pojma “unutrašnje svrshishodnosti” putem refleksivne moći prosuđivanja. Tako bi sa sklanjanjem materije iz čulnog kosmosa preostajala lišenost, a ne strukuralno ustrojsto geometrijskih likova, tj. onaj morfološki materijalizam koji još nije uspeo da se u rastavljanju sa logosom osamostali do načelnosti. Logosni pristup drži da se priroda tako oslobađa ogledanjem u umu upućenom na bivstvovanje, onda kada je kod sebe ili na delu, u vlastitoj i krajnjoj svrsi, kao misaono energetizovanoj entelehiji. U tom smislu je to opet ejdetski momenat i um se u Aristotelovoj psihologici i vidi potpuno utemeljen na najdubljim zasadama Platonove paideje kao „ejdos ejdosa“, pa kao uvid uviđanja možda i huserlovski ‘prvobitni uvid’ kao autentično intuitivno opažanje ili originarno darujuće viđenje.

je On postavio najvišu meru univerzuma i vrhunsku harmoniju koju zakon mora da uzme u obzir, kako bi obrazovao za ogledanje odmerene i razumne duše shodno takvoj harmoniji.

Može se reći da je na taj način, merodavno za kasniju tradiciju, iznešen pojam Boga kao prvobitnog pedagoga sveta (Zakoni, 897a), koji se ogleda u skladnom kretanju zvezda, što u ljudskoj duši odgovara kretanju čistog mišljenja, kao jedna misaona kinematika idealne sferične astrologije. Rana jelinska teologija konstituisala se sa mnoštvom aporetičnih pitanja koja nisu bila nevažna po održivost stanovišta koja su se zastupala. Zahvaljujući upitnosti koju je podsticao Sokrat, a koju je Platon i u obliku pisanih dijaloga doveo do potrebe za formom dijalektičkog ispitanja i preispitanja, Aristotelu su mogli da budu daleko jasniji takvi suptilni momenti koji bi mogli da formiraju održivost zastupanih morfoloških stanovišta⁷. Presudim delenjem teorijske filosofije na matematiku, fiziku i teologiju, Aristotel je naglašavao postojanje nepokretne i odvojene „prirode“, koja je kao najuzvišenija dostažna da prema predmetu pripada najuzvišenijoj naući, teologiji. Svoje ubedjenje on je objasnio doslovno tvrdeći: „Tako bi bile tri teorijske filosofije: matematička, fizička, teološka, jer nije nejasno da ako ono božansko negde pripada, pripada takvoj prirodi, te ona najpoštovanija traži da uokolo najpošto-

---

⁷ Pored odličnih studija Vernera Jegera o Aristotelovoj filosofiji, ipak je Hans-Georg Gadamer sa svojim sasvim preglednim razmatranjima kao hermeneutičkim zahvatom u smisao pojma fizike, bacio jasnije svetlo na takav pristup stvarima: «Samo o onom što uvek jeste kako jeste i o kojem se može znati a da se ono ne vidi niti iznova iskusi može postojati nauka u pravom smislu. Puke pravilnosti koje se mogu ustanoviti u promenljivostima iskustva samo su donekle saznatljive, a ono jednokratno konkretno nikad se ne može «znati» u istom smislu u kojem se znaju matematičke ili logičke istine. Tako je Platon kontigenciju stvarnog izrazio samo u mitskoj formi, a Aristotel je prevod te metaforike u «fiziku» izveo samo kao učenje o formama stvarnog. Njegova *fizika* je *morfologija*.» /Hans-Georg Gadamer, *Evropsko nasleđe*, članci, Beograd, (prev. B. Zec), 1999., str. 74/ Ova ‘morfološka fizika’ ima u svojoj unutrašnjoj svrsi pojam Boga kao ‘nepokrenutljivog pokrećućeg’ tj. negativno teološki pojam kao noseći, s obzirom na tvarnu prirodu, koja je pojmljena kao sporednost u čulnom prividjanju stvarnosti ili većoj lišenosti suštastva u pojavama u njoj.

vanijeg roda bude. Stoga se teorijske među ostalim naukama smatraju najodličnijim, a ova pak /sama teologija najvišom/ među teorijskim /naukama/. U stvari, neko bi mogao postaviti pitanje da li je prva filozofija sveopšta, ili da li ta raspravlja o nekom posebnom rodu i o isključivo takvoj prirodi (nije, naime, sve jedna ista oblast istraživanja u matematičkim naukama, nego je predmet geometrije i astrologije izvesna vrsta prirode, dok je opšta za sve zajedno). Kad ne bi bilo druge suštine osim one koja se sastavila pomoću prirode, fizika bi bila prva nauka. Ako pak postoji neka nepokretna suština, prvobitnija je i prva filozofija, a ona je opšta da jeste prva. I njoj će pripadati da razmatra bivstvujuća kao bivstvujuće, i šta jeste i koja pripadaju kao bivstvajućem.⁸ Iz ovog Aristotelovog viđenja teologije kao protofilosofije i najviše nauke o stvarima, koja je u Lambda knjizi određena iz temeljnog uvida u postojanje Boga koji se razume tako da razmatra umom delotvoran, neprekidan i večni život, sastojeći se od najuzvišenijeg znanja do kojeg je čoveku moguće da dopre, u duševnim kretnjama misleći misli koje paradigmatično osvetljavaju stvarnost kao ono što jeste, to se po prirodi stvari nalazi u najvećoj blizini Onog Koji Jeste.⁹

---

⁸ Ar., *Metaph.*, ETA, 1026a18-32

⁹ „Zadivljujuće je ako je Bogu uvek tako dobro kao što je nama ponekad, ali ako mu je još bolje, to još više zadivljuje – a tako mu je. Pouzdano je da je tu i život, jer život je delotvornost uma, a On je ta delotvornost, te je Njegova delotvornost najbolji i večni život po sebi. Kažemo da je Bog večno i najbolje živo biće, pa tako i neprekidni i večni život i vekovanje pripadaju Bogu, jer to je Bog.“ (Ar., *Met*, 1072^b 27-31). U novijem srpskom prevodu Bog se piše velikim slovom - ‘On’, ali personalnost već ne važi i daljem imenovanju ipostazi jer se ‘Njegova’ ne piše velikim slovom i s tim prevodom, još začudnije, opkoračuje upravo um netačnim jednačenjem života sa delotvornošuuma, tj. apostrofiranjem biologizma: „...jer delotvornost uma je život, a delotvornost je On, i njegova delotvornost po sebi jest najbolji i večni život.“ /Aristotel, *Metafizika* – prevod, komentari i napomene Blagojević U. Slobodan, Beograd, Paideia, 2007., str. 428/ Tome energetskom biologizmu svakako protivreči i jasan nematerijalistički Aristotelov stav bez ikakvog nagoveštaja za mogućnosti skretanja u okasionalizam ili biologistički depersonalizovan konceptualizam: „A prvo suštstvo nema tvar jer je ono usvrhovljenost. Dakle, to prvo pokretačko je jedno i po

Kada Aristotel u nebeskim pojavama ističe – οἱ ἀρχαῖοι καὶ διατρίβοντες περὶ τὰς θεολογίας /one drevne koji se bave teologijom/¹⁰, on ukazuje na distancu prema paganskoj religiji koja u mitovima izmišlja antropomorfizme bogova, što ukazuje na ljudsku misao u primitivnom stanju, iz koga se valja uzdići pomoću prve filozofije. Inovacija je sadržana u drugačijem pojmu materije, koji je kod Aristotela dokučen u ontološkom horizontu modaliteta bića. Sa ontičkim supstratom fiziciteta on je otvarao i drugačije mogućnosti gledanja na teologiku, kao i teorijski pogled na do tada neuočene mogućnosti filosofije uopšte, jer je predhodni smisao takvog izlaganja dat kroz pojam kretanja i pojam božanskog. Bog kao nepokretni pokretač, koji kao svrhoviti uzrok pokreće čitav vidljivi i nevidljivi svet jeste blagoslov privlačenja ili odbijanja, kroz usmeravanja prema ostvarivanju prirode. Nepokrenuti pokretač kao erotološka komponenta događanja svega što jeste, ponovo je okrenuo pažnju prema pojmovima tvari, tela i kretanja, čineći smisao fiziciteta više nego važnim po razumevanje dubinskih aspekata onog što niče, razvija se i biva prema prirodnosti prirode /ejdosa, ideje/. U svakom slučju, Aristotelov pojam mišljenja koje je dospelo do pretpostavki sa kojima mu je omogućeno da samo sebe misli u pročišćenoj formi koja teleološki raspolaže sa očitovanjima predmetnosti u karakteru božanskog duha, jeste eksponent graničnog pojma sistematskog jedinstva i pratećeg samoreflektovanja koje je istovremeno sadržano u svakom mišljenju. Analognim sagledavanjem personalnog karaktera protousiološke pretpostavke ili supstancije, koja je kod Aristotela vlastita, valja imati u vidu da analogno viđeno Aristotelovo božanstvo, mada to nije izričito tematizovano kao ličnosna ili ipostazna ravan, nikako ne može da bude izričito impersonalne dimenzije bivstvovanja.

---

određenju i po broju, pošto je nepokretno, ali je takvo i ono što je pokretano uvek i neprekidno. Proizlazi da je jedino Nebo jedno.“ (Ar., *Met*, 1074^a 36-40)

¹⁰ Ar., *Meteor.*, II, 1, 353^a35

Prva suština je po Aristotelu Sokrat, Kalija, Platon (taj i takav oblik u takvima kostima i mesu, a koji ima dušu¹¹), i kada se ona uzima samo apstraktno i pod njom zamišlja neko bezlično opšte biće, kao prva suština po rodu, gde između čoveka i vola nema razlike¹², gubi se iz vida ovaj tankoćutni teološki sloj misli koji podrazumeva da analogno ljudskoj ličnosti kao prvoj suštini i Bog biva prepostavljen kao najviša ipostaz (prvopripadna suština vlastitosti bića, istinsko sopstvo, ipostaz postojećeg), koju su kasniji vizantijski mislioci sasvim regularno uočavali. Otuda i sasvim nesmetano prilaženje pitanjima filosofije u vidu tzv. 'prirodne teologije' kao plodonosnim i prihvatljivim za raspravu o važnim pitanjima hrišćanstva¹³.

¹¹ „Otuda je jasno da uopšte ne treba postavljati oblike u smislu prauzora (a oni bi se najpre tu mogli potražiti jer su suštine u najvišem stepenu), nego je dovoljno da se uvede to što rađa, tj. uzročnost lika u tvari. A već to celovito, taj takav lik u takvima kostima i mesu, jeste Kalija ili Sokrat.“ /Met., 1034a6-7/ Ovo definisanje čoveka je dopunjeno i logičkom psihologijom: „Nego očigledno je i to da je duša prva suština a da je telo tvar, dok su čovek i životinja to iz oboje kao nešto opšte; a Sokrat i Korisk, ako je čak i duša Sokrat, jesu nešto dvostruko (oni su s jedne strane kao duša, a s druge strane kao to zbirno), a ako su naprsto ova duša ili ovo telo, tada su kao to opšte i to pojedinačno.“ /Met. 1037a6-10/.

¹² Ar, Met., beta, istražuje nauku o suštini, gde za razliku od 'fiziologa' dolazi do zaključka da ako je suština telesna izmiče joj suština bića, jer se pita iz čega nastaje ili u šta nestaje, pa je presudno određenje granice kroz razgraničavanje ili deobu pojmljenog /Met., 1002a25-35/, tako da bi sledilo da to što ne postoji /nebivstvujuće/ postaje, a ništa od onog što ne može biti ne postaje /Met., 1003a5-6/.

¹³ To, koliko se i danas teško nalazi sluh za tu tananost, neka posluži i novi komentar na stare stavove o Aristotelovoj nauci o suštini, u proizvedenoj pozici ili bolje reći mentalnoj grimasi navodnog otkrića stisnutosti između „čekića platonizma i nakonvija ontološkog nominalizma“, koji je prostakim razmišljanjem i rečnikom pokazao svoj nesuvlisi diskurs: „Da bi ovaj diskurs postojao (a „evidentno“ je da postoji), mora postojati nešto mimo i nezavisno od tog pojedinačnog. Platonov pojam *odvojenosti* time ulazi u središnji problem mogućnosti i legitimacije epistemičkog diskursa, a kritika Platona u tom smislu prerasta u „naš“ zadatok odbrane njegovog punog prava (jer, to zapravo treba čuti u povremenom Aristotelovom „mi“ - ἡμεῖς, mi *platoničari* – a ne isključivo njegovo svedočanstvo o svojoj filozofskoj biografiji i emancipaciji od vlastite *filozofske* prošlosti (Jaeger) – kao što, suprotno Aristotelu, moderni fizičari redom postaju vremenom religiozni – dakle o emancipaciji po obratnom modelu zamonašene i bogobojazne kurve... filozofska emancipacija *od filozofije* koja je kao takva nezabeležena ali i psihološki nemoguća.“ /Aristotel, *Metafizika* –

'Ανθροπησθαι znači istovremeno ἀλεθησθαι, a ne bi trebalo da je 'Bog istine' i Onaj koji sačinjava delotvornost uma, sposoban samo za nekakvo skromno imenovanje. Vrhunci velikog napora negovanja mudrosti imaju unutar istorijskog mišljenja nespornu kompetenciju važenja koja se pokazuje razumevanjem i obnavljajućim tumačenjem. Oskudnost u potrebi da se razmatraju ove veze pre potiče sa drugog izvora, naime onog, još od Hegela nerelativizovano uspostavljenog plana filosofskog diskursa, kao forme sadržaja hrišćanskih dogmata, gde se sasvim ispravno drži da su oni u Simvolu vere konstituisani filosofski. Učenje o Svetoj

prevod, komentari i napomene Blagojević U. Slobodan, Beograd, Paideia, 2007., str. 112/ Nije neophodno podsećati na Aristotelovu izreku koju znaju već i ptice na grani – „Drag mi je Platon, ali mi je draža istina“, pa da se tu ono što se ocenjuje kao ono što je psihološki nemoguće uvidi kao greška protiv smisla, te da je sprovodi i ostvaruje upravo ovakav komentar, pojavljujući se u patološkom obliku zaziranja u primitivnoj formi od daleko većeg i poznatijeg autoriteta formata jednog Verner Jegera (čije mnoge knjige i studije ‘komentator’ verovatno nije ni konsultovao, a sem tu i tamo navođenih emendacija teksta koje je provizorno ‘kritkovao’, tj. nedostojno tog autoriteta iznipodaštavano ga ‘poučavao’ u pozici samozvanog ‘boljeg znalca’), tešku vulgarnost poseduju i zamerke za religioznost kod modernih fizičara, terajući do odvratnosti sebi svojstvenim nipođaštavajućim stavom prema monaštvu (a od onih starijih može se spomenuti recimo Ruder Bošković koji je bio i duboko religiozan monah), što ukazuje na postmodernistički amalgamat sa odocnelim neomarksističkim bogoborstvom. Bez obzira što tu napominjač navodno epistemološkom objektivnošću brani Platonovu ‘odvojenost’, ne pada mu na pamet da brani i učestovanje ili deoništvo u refleksivnom posredovanju ili radu pojma na ideji, pa pored obezbožujućeg cinизма, iz tih rubnih napomenica izbija i ubogo iskompleksiran vid simulacija oneobičajavanja tehičkog karaktera rečnika pri prevodenju (recimo onih kada se *suština* prevodi kao ‘bivstvo’, a *ono što bejaše bilo da bude* kao ‘suština’, cinično zamerajući i navodnu ‘bestidnost’ prevodioca prof. dr Milivoja Sironića koji pojmom ‘usia’ prevodi sa ‘egzistencija’, /prim. prev. str. 91/, (mada daj pojам znači i bogatstvo, dobra kojima se raspolaze, pa u širem smislu i njihovo postojanje, egzistenciju; kao da bi ‘u-prisutnost’ ili ‘bivstvo’ bilo bolje?!), ili kada sasvim sumanuto umesto već usvojene uobičajene terminologije potura simulakrume neofitskih filoloških kalkova kao: ‘udušenost’, ‘prilučenost’, ‘pazaključak’, ‘uprisutnost’, ‘u-bivstvo’, ‘u-bit’, ‘sfajra’), ali i na misaoni sunovrat na prostački rečnik usled očiglednog odsustva pažljivijeg proučavanja (gde nisu bolje od Jegera prošli ni Kant ili Hegel), za šta nisu neophodna poziranja u markantnim pikanterijama, nego napor razumevanja koji je za današnji pomodarski ukus manje ‘literarno atraktivn’, ali zato nosi onu nepristrasnom mišljenju svojstvenu ubedljivost.

Trojici tako je po formi filosofsko i čini istorijsko mišljenje na ravni svetskoistorijskog događanja ne samo mogućim, nego i preko potrebnim radi iste te istine, a ustručavanja od popunjavanja te forme sadržajima hrišćanskog učenja, smatrao je posledicom nedovoljne filosofske udubljenosti u probleme i neobrazovanju u pogledu suštine. Kako je istorija 'hegelijanstva' zapravo više istorija borbe protiv Hegela, kako je to dobro u svojoj doktorskoj disertaciji konstatovao Herbert Markuze, i sam dalje umnogome nastavljući tu liniju, na prag razumevanja te tematike ni danas nije lako stupati. Utoliko poprilično oštar jaz prevazišlažen Hegelovim spekulativnim mišljenjem između Otkrivenja i mitologije nošene necelovitom kritičnošću, čija su granica Svetе tajne hrišćanstva (Aleksej Feodorovič Losev), nije neki sporedan problem, nego onaj koji se tiče unutrašnje forme filosofije u savremenosti ili istorijskog mišljenja na najtešnji način, jer je istina celina koja podrazumeva njoj svojstven razvoj i aktuelnost, ili kako to Hegel i imenuje, kao dospevanje do 'konkretnе apsolutnosti'.

Antička filosofija je tražila mudrost van religije (u 'prirodi'), budući da je bez filosofskih elemenata sama paganska religija je bila puna predrasuda i sujeverja (da to nije bila stvar jedino sukobljenosti strana, pokazao je rimski hrišćanski pisac Laktancije u 4. veku izražavajući simpatije i prema haldeizmu i hermetizmu). Istoriski gledano, filosofija je ostajala težnjom za mudrošću, ali je nije više ostvarivala onako kako je to ranije uspevala. Mudrost i krajnja istina o božanskim i ljudskim stvarima, svoj čvrsti osnov je našla tek u hrišćanskom Otkrovenju, kao istini koju je čoveku otkrio sam Bog. Tako je u mudrosti sadržana vera, a u veri mudrost¹⁴, pa je u krajnjoj liniji filosofija ustupa krajnji položaj smisla religiji, ali ne bilo kojoj, već onoj koja sadrži misaono i duhovno preim秉stvo nad ostalima, a to je bila hrišćanska religija. Na taj način je moguće da se misli kako nije filosofija

---

¹⁴ Lact., *De div.*, IV, 4

spasla hrišćanstvo, nego kroz istorijski proces jelinizacije, hrišćanstvo filosofiju od propasti. „Duvanja tifonskih vetrova“, kako Marin u Proklovoj biografiji opisuje rušenje Asklepijevog hrama (što zasigurno nije činjeno iz zaslepljenog fanatizma hrišćanskih zilota, jer bi i ostali bili srušeni), nisu bila baš tako nenaklonjena ‘Atinskoj mudrosti’, jer se i sam Proklo vratio iz dobrovoljnog izgnanstva iz Likije (Male Azije), nakon samo godinu dana, nastavljući nesmetano svoj rad na katedri u Akademiji do končine.

Posle smrti Aleksandra Velikog nastavljena je jelinizacija sa Seleukidima u Siriji, Ptolemaidima u Egiptu, a judaistička kultura se jelinizovala i posle ustanka Makaveja (166.-163. pre rođenja Hristovog). Kao jednostavna ilustracija može da posluži istorijski izveštaj da je 175. g. pre rođenja Hristovog prvosveštanik Jason podigao gimnaziju u kojoj se izučava Homer, a ravi Gamaliel, da je vek kasnije obučavao po 500 učenika i jelinske mudrosti i Tore. Ptolomej II (285-246 pre R.H.) je zadužio 72 prezvitera da prevedu Stari zavet na grčki jezik, što je omogućilo susret jevrejske religije i grčke misli. U egipatskoj Aleksandriji razvila se škola početkom prvog veka pre rođenja Hristovog, čiji je glavni predstavnik Filon, a koji je otvorio vrata eklektičkom platonizmu, neopitagorejstvu i poznom stoicizmu, te novoplatonizmu koji je imao svoje škole u Rimu, Siriji, Pergamu i Atini. Jevrejsko-grčka škola u Aleksandriji propovedala je monoteizam, a ne paganski politeizam, te stvaranje sveta u vremenu, a ne njegovu večnost ili periodična pojavljivanja. *Bibliju* je prihvatala kao svešteni spis koji je moguće tumačiti alegorijskom metodom i kategorijalnim aparatom stoičkog platonizma. Kao uzoran primer jelinskog obrazovanja na severnoafričkom tlu, koje je bilo prema tezi o namernoj svršishodnosti stvorenog i ologošenog sveta, u gotovosti da se prožme jevrejskim formama verovanja i kultnom problematikom, pokazivala je u tome sve prednosti filosofskog razumevajućeg stava. Tu su pripremljene i jelenizujuće forme transformacija jevrejskog duha, koje će kasnije ontološki vesnici verskog preporoda da prodube do sasvim samosvojnih vidova hrišćanske vere.

Sa delovanjem Apostolskih Otaca počinje da se učvršćuje hrišćansko učenje, i oni se prema patrološkim datovanjima odnose pre svega na 'Didache' (učenje dvanaestorice Apostola o hrišćanskoj veri kao katihetski kanoni), a zatim na prve crkvene pisce – Klimenta Rimskog (+92-101 g.), Ignatija Antiohijskog (Bogonosac +98-117), Polikarpa Smirnskog (70-147/67 g.), Varnavu (poznata 'Poslanica' posle 70 g.) i Herma ('Pastir Jarma' 140-150 g.). Izlaganje učenja tu se odvija prema njihovom jevandeoskom obliku, gde su date osnove hrišćanske filozofije u pogledu bivstvovanja Božijeg, Njegovog Sina Logosa u ipostazi Isusa Hristosa, kao posrednika između Boga i Sveta, čovekovog odnosa prema Bogu, svetu i njegovim strukturama, te cilju istorije kao istorije spasenja.¹⁵

Teza da se tu događa kulturno samoodređivanje hrišćanstva uspostavljanjem veze između epohe otkrivenja i epohe tradicionalnih mišljenja nije neutemeljena. Odbrana od kritika koje su za posledicu imale proganjanja od tradicionalnog paganstva, podrazumevala je tretiranje opštelfilozofskih momenata sa jasno i savezno iznošenim teorijskim stavovima. Međutim, tu niukoliko ne može da se vidi pojorativno 'jelinizovanje i sekularizivanje hrišćanstva'¹⁶ jer nije ni imalo za cilj da prekrije i izoluje hrišćanstvo

¹⁵ "Gospodom" (Κύριος), tj. tim terminom, koji je već u ranohrišćanskoj pismenosti bio upotrebljavan prvenstveno s obzirom na Hrista, a ne za prvo Lice Svetе Trojice. U "Pastiru" Bog nije toliko predstavljen kao "Otac" hrišćana, koliko kao njihov "Gospod"; a tome odgovarajući hrišćani nisu toliko "čada Božija," koliko "rabi (δοῦλοι) Božiji." Naprotiv, za autora Bog je i Tvorac sveta i "Vladika" (Δεσπότης) svake tvari, a ne samo ljudi. O tome svedoči, na primer, ovakvo kazivanje: "Evo Boga Sile (Ps. 58, 6), Koji Svojom nevidljivom Silom, Svojim moćnim i velikim Razumevanjem (κραταιά καὶ τῇ μεγάλῃ συνέσει) stvorio svet i slavnim Svojim Savetom (βουλή) obukao blagovidnošću tvar Svoju, a silnim Slovom (ῥήματι) Svojim utvrđio nebo i osnovao zemlju na vodama; Svojom pak Premudrošću i Promislom (Σοφίᾳ καὶ Προφορᾷ) sazdao svetu Crkvu Svoju, Koju je i blagoslovio" (A. I. Sidorov, *Kurs Patrologii*; takođe i: Sidorov A. I. *Neoplatonizm i manihejstvo*, Aleksandr iz Likopola, Simplikijs) // Vestnik Drevneĭ Istorii. - № 3. - 1980).

¹⁶ To da je grčka filozofija trebala da se prihvata samo na 'spoljašnji način', tj. da se samo oblače 'jezička odela' i potčinjavaju misaoni sadržaji u 'proizvoljnoj ornamentici', zapravo je zahtev jednog od uglednih protestantskih teologa Adolfa Harnaka,

u neku racionalno izvitoperenu nauku. Hrišćanstvo je filosofiji ulilo nove snage, jer je pojmovnost jelinske metafizike koja je suštinski saodredila 'dogmatizovanje' hrišćanskog shvatanja istine učinila okretnom, kao preoblikujući činilac misaonih zahvata-nja istine i suštine onoga što jeste. Sve što se tu drži 'sekulariza-cijom' odnosi se na 'Svete tajne hrišćanstva' (A.F.Losev) i poni-žava tvorevinu do razuzdanog raspolaganja i pojmovnog drljanja kao neuvažavanja tih tajni. 'Jelinizacija' tako nije sinonim za 'opaganjivanje' ili 'filosofikovanje', kao grubost podmetanja smišljenih zamena teza, nego poziv na izgradnju pojmovea kroz aktivne analize i jasne sinteze, gde je donošenje sudova podložno ipitivanju njihove ispravnosti, a ispravnost zaključivanja sraz-merna meri pravičnosti koja u njoj vlada. Očita prednost koju ona ima jeste u transparentnosti predanja, u aktuelnosti razvojne linije refleksija do otklanjanja neodrživosti ili u stvaralačkoj interpreta-ciji u istorijskom mišljenju, koje i sačinjava valjan dokaz njene ispravnosti. Ideja koja ga konstituiše je ista ona sloboda koju je Gospod dao čoveku pri stvaranju sveta, 'Zakon slobode' (Jakov 1,12), a što kao ideja slobode nije nikakav socijalno-politički li-beratinam ogrezao u strasti privatizacija, nego subjekt - supstan-cijalna ideja pojedinca koja sačinjava temelj njegove lične slobode i dostojanstva (Hegel). Kvalitativne kategorije koji ovo Bo-gom omogućeno dostojanstvo sačinjavaju, može se reći da su oduvek pod udarom najžešćeg kritizerstva, a u naše dane naročito, tako da je pod sporom i svako produbljenje kazivanje o nje-mu. Valja se setiti i svetlog primera jednog od ranih apologeta, sv. Justina Filosofa, koji je takođe pružio ruku misaonom diskur-su i posebno naglasio važnost obrazovanog poimanja stvari. Za njega je presudno tumačenje istine i njena zaštita, ne poričući pri tome pravo paganskoj filosofiji da se naziva mudrošću, ali je dr-žao da je ona nižeg reda od hrišćanske. Hrišćanska filosofija sa-

---

koji je 'u oblikovanju učenja na istoku' video kompromise u obostranim zaravnava-njima i 'racionalno izvitopereno hrišćanstvo' /Adolph von Harnack, *Lehrbuch der Dogmengeschichte*, II, Freiburg, 1887., s.27/

drži univerzalnost iznoseći mudrost jednostavnim i svima razumljivim kazivanjem, koju paganska ne poseduje, saopštavajući istinu i smisao života u teško dostupnoj formi. Moguće je, prema sv. Justinu Filosofu delimično saznanje Boga i u paganskom diskursu, preko razboritosti, pravičnosti i čovekoljubivosti, ali bez Božijeg dara ili harizme, nije moguće 'biti ukrašen' /κεκοσμένος/ Svetim Duhom. Paganska mudrost je, uostalom, podeljena na škole koje o mnogim stvarima govore različito, a sve imaju za predmet istinu koja je jedna – ona čiji je izvor Sveti pismo. Međutim, on nije odjednom oslepeo za sve ono što je izučio u filozofskim školama, i mada mu potonji teolozi to zameraju¹⁷, smatrao je da Platonovo viđenje stvaranja sveta itekako ima ispravnih ideja, kao i njegovo učenje o duši kao 'srodnjoj' s Bogom tačnim, ne samo u njegovoj filozofiji, već i u potonjem platonizmu¹⁸. Mada je u samoj raspravi jasno da sv. Justin smatra da duša nema samostalnu egzistenciju, te da je utoliko bliži Aristotelovoj zami-

¹⁷ «Valja reći da je ipak pozicija svetog Justina Filosofa daleko uzvišenija u smislu da ontološka veza zadržava primat: »Sličnosti koje Justin nalazi između platonizma i hrišćanstva je toliko da prelaz iz platonizma u hrišćanstvo za njega ne predstavlja ništa revolucionarno – kao da je to najprirodnija stvar na svetu. Naročito naglašava Platonovo učenje da je Bog van prostora i vremena, bestrasan, nepromenljiv, bestelesan i bez imena. Čak i Platonovo učenje o stvaranju sveta u Timaju smatra tačnim i mnogo puta koristi fraze koje podrazumevaju da je Bog prilikom stvaranja sveta koristio materiju koja je pred-postojala (ideja koju jasno koristi apologeta Atinagora o kome ćemo govoriti kasnije /zbog telesnosti kao sastavnog dela ljudske prirode suštinski se ne slaže s platonizmom/). Takođe smatra tačnim da je duša 'srodnja' sa Bogom, da je dakle ontološki vezana za njega.» /Jovan Zizijulas, *Jelinizam i hrišćanstvo: Susret dva sveta*, Bgd., 2008., str. 137/

¹⁸ Komentar Sidorova na srednji platonizam iz kog je kruga verovatno poticao učitelj, kao i njegovo razlikovanje prema harizmatičnosti od hrišćanskih prethodnika, sasvim je uputan: „Valja da se oceni da su savremenici sa sv. Justinom kao predstavnici takozvanog "srednjeg platonizma," na primer Numenije i Albin, izradili u čoveku "dve duše": višu (božansku, koja pripada sferi umodostižućeg bivstvovanja, razumnu i blagu) i nižu (životnu, koja se odnosi na oblast čulnog bivstvovanja, nerazumnu i "zlu"), podrazumevajući da druga ima drugaćiju "suštinu" (oči...a), od prve, mada je i tesno povezana s njom. Prirodno je da u perspektivi odgovarajuće «psihologije» samo prva duša bude "srodnja" s Bogom, a da je druga poprimila svoju suštinu od tela. Vidi.: Deuse W. *Untersuchungen zur mittelplatonischen und neuplattonischen Seelenlehre*. - Wiesbaden, 1983. - S. 62-94“

sli entelehije koju omogućava Tvorac, Platonovu psiho-estetsku teoriju o sećanju i prisećanju na ideje on itekako ističe kao značajan momenat konstitucije pojmove o Božanskom. Štaviše, smelije i od mnogih tzv. platoničara izrazio je uverenje da je: «Πλάτον μεν γὰρ, ὡς ἄνοθεν κατεληγθώς καὶ τὰ ἐν οὐρανοῖς ἀπαντα μεμαθικώς καὶ ἔωρακώς τὸν ἀνωτάτῳ Θεὸν ἐν τῇ πυρώδει οὐσίᾳ εἶναι λέγει.»¹⁹ Premda lik vatreng suštastva bivstvovanja i nije najviše određenje, ono nije n malo jer anamnestički podržava duševno proishođenje prisećanjima na svet idejne stvarnosti i noseći demijurški znak (i Vasilije Veliki veoma je uvažavao Platonov tvorački pristup viđenju porekla sveta i svega što jeste i biva). Sećanje je ono koje dušu vezuje za pojmove i nalaže mišljenje, tako da je za sv. Justina «Filosofija, uistinu, najveće blago i u najvećoj kod Boga časti, ona nas jedina Njemu vodi i preporučuje, a oni koji su se njoj posvetili zaista su blaženi. Šta je filosofija i sa koga je razloga poslana ljudima, za mnoge je nepoznato - inače ne bi postojali i platoničari i stočari i peripatetičari i pitagorovci - budući da je ovo znanje jedinstveno...»²⁰ U tom

---

¹⁹ „Jer je Platon, kao zahvaćen gornjim, i na nebesima sve izučio i pregledao, te najvišeg Boga u vatrengu suštastvu bivstvovanje kazivao.“ /Justin Filosof: *Ukazatelj za Jeline*; prema PG Vol. VI, *Cohortatio ad Graecos*, cap. 6B, p. 254/ Osamostaljivanja logosom isključuju zavisnost: „Jedino je Bog nerođen i nepropadljiv i zbog toga i jeste Bog, a sve ostalo iza njega je rođeno i propadljivo... Stoga nema mnogo stvari koje su nerođene. A da među njima postoji neka razlika, ne možeš otkriti tragajući za uzrokom te razlike, već neprestano usmeravajući misao ka beskonačnom, jednom ćeš se, posle naprezanja, zaustaviti na Onome što je jedino nerođeno i reći da je Ono uzrok svega. Je li to, "rekoh", izmaklo Platonu i Pitagori?" - ti mudri ljudi behu za nas poput zida i tvrđave filosofije.“ /Justin Filosof, *Dijalog s Trifonom*, gl. 5./

²⁰ Justin Filosof, *Dijalog s Trifonom*, gl. 2. Filosofija i kao teologija biva avtodiferentna u pogledu jedinstva znanja o najvišim stvarima (Platonova i Aristotelova rešenja, te stočka i novoplatonička, neoaristoteloska), što Sveti Justin sasvim primereno stvarima i vidi. Međutim istovetnost kroz razlike takođe nije neprihvatljivo rešenje, koje je u novije vreme suštinski podržavao i Benedeto Kroče u svojim logičkim raspravama o Hegelovoj filosofiji (vidi: A. M. Petrović, *Estetika*, N. Sad, 2008.) Od tога nije odustao ni Benedeto Kroče u 20. veku sa množinom svojih nastavljača u Italiji, a o ruskoj filosofiji na čelu sa Vladimirom Solovjovim i Pavlom Aleksandrovičem Florenskim, preko Alekseja Feodoroviča Loseva i njegovih nastavljača Serge-

smislu je hrišćanska mudrost božanska tvorevina, za razliku od paganskih koje su obično ljudske, s time da su jevrejski proroci svoja učenja izlagali mnogo pre pojave grčke filosofije, što ne znači da među tim dvema pojavama nema uzajamne harmonije. Poznat je i njegov stav da 'sve što je bilo ko rekao dobro, pripada nama hrišćanima', tako da su i Mojsije Bogovidac i Platon filozof sagledivi kao oruđe Božije Promisli, a sve što se ranije događalo bila je samo priprema za pojavu hrišćanstva i valjanog učenja. On je prvi poistovećivao pojam Logos sa Sinom Božijim Isusom Hristom (1 Apol. 64, 5)²¹, i ne spominjući Jevangelije po Sv. Ap. Jovanu, a pri tome je izneo dalekosežan stav i za potonju filozofiju, da 'hrišćanstvo nudi baš ono što traže grčki filozofi' (vlastito osvedočavanje u viđenju istine licem u lice). Teorija o 'logosu', onako kako je razvijena kod stoika, dala je osnovu za njegovo objašnjenje da su grčki filozofi došli toliko blizu istine, tako da i pre nego što se 'logos' Objavio - „svi oni koji su živeli saglasno sa logosom, jesu hrišćani, makar ih smatrali i bezbožnicima, kao Sokrata ili Heraklita». Sa ovim svojim stavom Justin nije delovao samo pomirljivo, već i kao pravi znalač stvari, koji je preoblikovanja duševnosti video kao metamorfozu bića u skladu sa Božnjom promisli ili Njegovom telematikom. To je obraćanje pažnje na ono što je Avgustin nazvao višim razumom, delom duše koji prevazilazi racionalna poimanja upošljavajući mudrost (tj. saznanja pred kojima večnost dobija posebna obeležja koja se teško daju pretočiti u ravne kategorije i sheme prikaza), pa samim tim i ne mogu da budu predmet tzv. psiholoških opservacija. Razum ne može da dokaže stvaranje sveta u vremenu sa sigurnošću, te aristotelova fiziološka razmatranja služe da se ukorači u izražavanje hrišćanskog shvatanja sveta intelektualnim sredstvima, jer tek

---

ja Averinceva, Venjamina Bibihina, Pavela Bojka, Olega Sumina, Alekseja Taščijana, kao i mnogih drugih, da se i ne govori.

²¹ Rad na poimanju stvari može da se kvalifikuje kao zaludan, ali on sigurno doprinosi argumentaciji kakvog je karaktera i rasvetljava barem šta zaista i znači (vidi i knj. A. M. Petrović, *Ispisi nasleda*, N. Sad, 1996.)

specijalistička saznanja osvećena verom omogućavaju uzdizanje do višeg razuma. On je osvećen verom uzdignut iznad sveta neposrednih /fizičko-mehaničkih/ uzroka i okrenut sferi Božije beskonačnosti preko bavljenja unutrašnjim svrhama i finalnim uzrokom stvarnosti.

Logos je 'unutarnja reč' koja večno postoji u Bogu i posrednik je prema čoveku (na čemu se zasniva i temeljni pristup filozofiji kod Filona Aleksandrijskog), a što podrazumeva da Bog iz onostranosti ostvaruje svoju vezu sa svetom posredstvom ologošenja kroz Sina, sa kojim to ologošenje zadobija samostalnu ravan opstanka (Justin Filosof, 2 Apol. 10, 8). Rađajući i izgovarači tu suštinsku Reč /Λόγος/, Bog ništa ne gubi od svoje suštine, jer se ona izgovaranjem ne umanjuje, pa je rađanje reči po Bogu slično predavanju svetlosti od jedne buktinje drugoj. Ideja logosa takođe je mnogo govorila i obrazovanom paganinu, tako da je ukazano na mogućnost spajanja grčke filozofije sa apologetskim nasleđem, a moguća asimilacija tog dela 'paganske kulture' takođe je izvršena od strane opredeljenih hrišćanskih mislilaca i ubuduće će značiti prvo kritiku raspoloživih pojmove, a tek onda mogućnost uklapanja u univerzalnost hrišćanskog učenja. Od njega se istinsko hrišćansko učenje poima kao filozofija i uže sa-moodređuje kao teologija, sa čime se ovi nezaobilazni pojmovi antičke filozofije definitivno uvode u tradiciju evropskog duha i kao pokretni i preobražavajući likovi megasubjektivnog duha, ravnopravno sudeluju u misaonom zahvatanju istine i suštine stvari.²²

---

²² Ako je nekome krivo što je u tom smislu grčka filozofija na svojim vrhuncima ne samo konkurent, nego i ravnopravna teologiji, i to onoj Hristocentričnoj, još šire objašnjenje za isti stav pronaći će i u novijim razmatranjima, kako u Hegelovoj *Filosofiji religije*, tako i u *Nauci logike*, koja princip trojedinstva uzdiže na absolutni nivo, uprkos nekim zastranjivanjima karakterističnim za njegovu filozofiju uopšte. To je usled toga što se metafizika i logika kod njega jednače u pojmu logosa, nalazeći svoje poslednje uporište upravo u starozavetnom učenju o Reči Božjoj, kao i novozavetnom učenju o ovapločenju koje biva poimano jednom svojom stranom kao

Saradnja koja ne znači služinstvo, a isto tako ne znači ni isključivanje svetinja. Naš zemaljski život ima svoj skriveni, viši smisao, koji nije na površini svakodnevice i sitnog trčkaranja. Ako se ne odazovemo na njegova pitanja, iskanja i nadu u podršku, viši smisao života će se izmigoljiti pored nas i neprimetno će doći do njegovog skrnavljenja, ne zato što bi on sam po sebi postao besmislen, već zato što mi počinjemo da živimo tako kao da je život besmislen. U realnosti bi sve bilo kao i ranije, Božans-tvena tajanstvena muzika, sadržana u čistoj tonalnosti i harmonijama koje ojačavaju dušu. Ali, postoji i izvestan psihološki ot-klon, pa kao da postajemo gluvi za tu muziku, a oluje kao da modernom sluhu ponekad zazuče i blagozvučno. Kao da smo izvitorili naše postojanje, kao da je ono postalo izraz neke dokoličarske dosade, koja se u nas postepeno uvlači već od zapadnoevropskih „revolucija“ 15. i 16. veka. U svojoj poznatoj knjizi *Der Nomos der Erde* (1950), Karl Šmit je pokušao da genealogiju međunarodnog poretku moderne izvede prateći otkrića i primene razvoja moderne nauke, dopirući do istorijsko-političkih pojmoveva koji osmišljavaju „zakon zemlje“, pledirajući za prevazilaženje političkog romantizma i postavljanje granica apsolutnim neprija-teljstvima. Liberalna podloga zalaganja za „ljudska prava“ je na taj način relativizovana kao političko polje ideje interpretacije i sukoba, mada akutnost tog problema postala je sasvim vidljiva tek pola veka kasnije.²³

---

otkrivanje i puna konkretizacija logosa u istoriji, na tragu one ‘istorije spasenja’ kojoj su udarili pečat Grigorije Niski i Dionisije Areopagit.

²³ Misaoni napor tu ostaje recentan, ma koliko da Ius publicum Europaeum Karla Šmita podrazumevao i pristrasnu nacionalnu egopatiiju, kada recimo okrivljuje Belgiju za izazivanje Drugog svetskog rata: «So wurde die Unterscheidung von gerechtem und ungerechtem Krieg von belgischer Seite geltend gemacht, unter Berufung auf die Verletzung der Neutralität Belgiens und mit dem Ziel, dem deutschen Okkupanten, der vier Jahre lang den größten Teil belgischen Bodens militärisch besetzt hielt, die völkerrechtliche Stellung eines solchen Okkupanten abzusprechen... Vor allem jedoch enthielten die Friedensverträge, die diesen ersten Weltkrieg beendeten, eine Reihe von Besonderheiten, in denen sich schon entscheidende Ansätze eines Sinnwandels zeigten. Das gilt besonders von dem Vertrag von Versailles, aus dem wir einige dieser

Ljudska prava i državni suverenitet bili su i okosnica agresije na SR Jugoslaviju krajem 20. veka, kada je zaobiđen Savet bezbednosti UN, a evroatlantski ratni savez kao ljuti kurjak napao bez formalnog objavlјivanja rata. Budući da ni američki kongres nije konsultovan za saglasnost, ratnički evroatlantski savez je postupio kao legibus solutus, osamostaljeno telo iznad zakona u izvršnom donošenju odgovora na pitanje – „*quis judicabit?*“, tj. zaobišao političku raspravu, vodeći evroatlantsku politiku „*dругим sredstvima*“. Politički angažman kao tipična strast 20. Veka, ovde je umnogome zatajio, štaviše prerastao u svojevrsan juriš na nebo privatizovanjem svih političkih potencijala solidarnosti. NATO je pod neoliberalnim pokličem „*borbe za ljudska prava*“, sa agresivnim nastupom pod imenom „*Milosrdnog andela*“ (aludirajući verovatno na ime starozavetnog ‘Andela Gospodnjeg’ kao potonjeg ovaploćenog ‘Logosa’), vidljivo teško narušio jus in bello, prostim medijskim demonizovanjem na terenu stanovnike naše omanje balkanske zemlje. Sa postignutim efektima demonizacije, poprilično lako je ignorisao i tzv. ‘kolatearnu štetu’, koju je kao tehnološki visoko razvijena sila iz vazduha nanosila stanojništvu naše zemlje. Ali sva načinjena šteta nije ni nemamerna ni nepredvidiva, a njena opravdanost je ispremeštena u reartikulisanu ideju pravednog rata kao justa causa, sa čime je ideja o moralno i pravno ravnopravnom neprijatelju /*justus hostis*/, prosto napuštena, zanemarujući „*ljudskost*“ onih koji su borci na suprotnoj strani. Ako ne zahteva pravdu politika i nije politika, kao što to nije ni nauka kojoj nije stalo do osvetljavanja istine. Tako politika predstavlja aporiju pravde, pa kao što je njena izvesnost prosto ukida, to postaje temeljni problem iz koga proističu opasnosti. Dostojanstvo politike utoliko mora da prati argumentacija koja nije samo sistematska retorika sukoba kao maksima već zacrt-

---

Besonderheiten hervorheben müssen, weil es sich hier noch um eine europäische Entwicklung handelt.» Carl Schmitt, *Der Nomos der Erde*: im Völkerrecht des Jus Publicum Europaeum, Berlin: Duncker & Humblot /Zweite Auflage/, 1974., S.233. (prev. Beograd: Fedon, 2011., s. 314)

nog političkog delovanja. Sticna prekomerna samouverenost, smatra da sve na svetu može da se objasni spoljašnjim utiscima i mehanicističkim načnom, do kraju uprošćenosti. Lišen osveštanoj pokrova, jevandeoskog „zakona slobode“, moral je postajao sve ispošćeniji, prinudan, obezdušen, pa i licemeran do uvođenja dvostrukih standarda važenja. Dobro postaje sićušno, oskudno i nemoćno, a zlo postaje pretenciozno, moćno i delatno štetno. Ipak je nedostojno za čoveka da bude u bespomoćan i u pasivnom položaju, da se prepusti katkad i nepojmljivoj „sudbini“, s pokornošću malog deteta. Veliki ruski mislilac Ivan Iljin je smatrao da su se ljudi odrekli srca zato što je počelo da im se čini da srce smeta instinktu, da je ono neka vrsta „gluposti“ i sentimentalnosti, da podriva ljudsku preuzimljivost i da dovodi čoveka u smešan položaj; a „uman“ čovek se najviše plaši da ne ispadne smešan. Međutim, odbacivanje teorije zato što ‘trezveni’, prozaični ljudski „um“ prezire „fantaziju“ i smatra da je u životu najvažnije „empirijsko“ i „prozaično“, u sledećem koraku znači i odbacivanje dijaloga, tj. truda oko razumevanja i sporazumevanja u svetu života. Kada se iz njega potisne načelo duha i savesti, zato što se njeni životni pozivi i prekori apsolutno ne uklapaju u kontekst hladnokrvnih računa i poslovnih planova, iracionalne strasti kreću u napad raspoloživim udarima.

Filosofija nas upućuje na ljudska ograničenja u kojima intentio recta može da zakaže, a sa čime nije poništена i izvorna potreba da se misli o starim, dalekim i vekovnim pojmovima, a istovremeno toliko bliskim i suštinskim, životno i duhovno važnim za svakog čoveka, današnje ljude, porodicu, državu i društvenu zajednicu. Filosofska pitanja i viteške slobode vredni odgovori traju mnogim vekovima, jer su sva pitanja filosofije duboko ljudska, celinom uronjena u život svake zajednice, države i vaskolikog sveta. Misliti suštinski o pitanjima i postojati u zapisanostima ljudskog trajanja i društvenog smisla, istorijskim zagonetkama i ontološkim tajnama, znači nužno biti u odajama filozofije i duhovnom bratstvu sa čilim mudracima sveta. To su ona

pitanja života i ljudskih dilema, koje nikad ne prolaze, i koje se uvek i iznova, sa svakom generacijom ponovo postavljaju, nalažeći u tom obnavljanju saglasnost vitešog zakona slobode i skrivenog zakona zemlje prema njihovom nadvremenom značaju.

Literatura:

1. *Aristotelis Metaphysica*, recognovit brevique adnotatione critica instruxit W. Jaeger , (Oxonii) 1978. /prev. B. Gavela, Bgd., 1975.; T. Ladan, Zgb., 1987./
2. *Aristotelis Physica*, rec. W. D. Ross, (Oxonii), 1977. /prev. T. Ladan, Zgb., 1987./
3. *Aristotelis Ethica Nicomachea*, rec. I. Bywater, (Oxonii), 1975. /prev. R. Šalabalić, Bgd., 1956; T. Ladan, Zgb., 1988./
4. *Aristotelis Categoriae et Liber de interpretatione*, rec. L. Minio-Pauello, (Oxonii), 1978. /prev. *Organon*, K. Atanasićević, Bgd., 1965./
5. Будимир, Милан, *Реч-две о Аристотелу*, у: Аристотел, *Метафизика*, (Београд, БИГЗ), 1971.; М. Будимир, *Појаве аскетизма у античком Подунављу*, (Гласник Историског друштва у Новом Саду, књ. X III, св. 3–4), Н. Сад, 1940.
6. Carl Schmitt, *Der Nomos der Erde: im Völkerrecht des Jus Publicum Europaeum*, Berlin: Duncker & Humblot /Zweite Auflage/, 1974. (prev. Beograd: Fedon, 2011.)
7. Cipra, Marijan: *Metamorfoze metafizike*, (Čakovec: Zrinjski), 1978.
8. Diels, Hermann: *Die Fragmente der Vorsokratiker*, I-II, (Berlin, 19062). /Vol. I-III, 15. Aufl. Dublin-Zürich, 1971/(Predsokratovci, I-II, (Zagreb: Naprijed, 1983), /prir. B. Bošnjak/)
9. Gadamer, Hans Georg: *Kleine Schriften III*, (Tübingen), 1972. /“Begriffsgeschichte als Philosophie”(Idee und Sprache), s. 237-250, “Platon und die Vorsokratiker” s.14-26, „Platons ungeschriebene Dialektik“ s.27-49/; *Dijalektika i sofistika u Platonovu Sedmom pismu*, /prev. Z. Posavec/, (Zagreb: „Sveučilišna naklada Liber“, 1977), str. 153-179.
10. Hegel, Georg Wilhelm Friedrich: *Werke in 20 Bänden*, (Frankfurt am Main), 1970-1979; /Bd. 5-6: *Wissenschaft der Logik*, I, II; Bd.

- 18-20: *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie I-III*; Bd. 3: *Phänomenologie der Geistes*/: (naši prevodi -*Istorija filozofije I-III*, 1982-1983, (Beograd: BIGZ) /prev. N. Popović/; G. V. F. Hegel, *Nauka logike I*, prev1976, (Beograd: BIGZ) /prev. N. Popović/; *Fenomenologija duha*, 1979., (Beograd: BIGZ) /prev. N. Popović/)
11. Ђурић, Милош: *Платонова Академија и њен политички рад*, (Београд: САНУ), 1960.
12. Jeger, Verner: *Paideia*, oblikovanje grčkog čoveka, (Novi Sad, 1991), /prev. O. Kostrešević i D. Gojković/: [Werner, Jäger: *Paideia. Die Formung des griechischen Menschen I-III*, (Berlin), 1959-1973]
13. Kant, Immanuel: *Kritika čistog uma*, 1976., (Beograd: BIGZ) /prev. N. Popović/; *Kritika moći suđenja*, 1970, (Beograd: BIGZ) /prev. N. Popović/; *O jednom nedavno podignutom otmenom tonu u filozofiji* (1796), u («Filozofski godišnjak» Beograd), br. 3, 1990. /prev. D. Basta./ (Kants Weke (Berlin: Akademie Textausgabe I-IX), 1968.: Bd. VIII – Immanuel Kant, *Das Ende aller Dinge*.)
14. Krämer, Hans, *Arete bei Platon und Aristoteles*, Zum Wesen und zur Geschishte der platonischen Ontologie, (Heidelberg), 1959.
15. Eler, Klaus: *Subjektivnost i samosvest u antici*, (Beograd: Plato), 2002. /prev. E. Perunčić/ (Klaus, Oehler: *Subjektivität und Selbstbewußtsein in die Antike*, (Würzburg), 1997.)
16. Лосев, Алексей Фёдорович: *Очерки античного символизма и мифологии*, (Москва: Издательство «Мысль»), 1993.; А.Ф.Лосев, *Миф, число, сущность*, (Москва: «Мысль»), 1994.
17. Wilamowitz-Möllendorf, Urlich von: *Platon*, in 1-2 Bde., (Berlin), 1919.
18. Natorp, Paul: *Platos Ideenlehre*, Eine Einfuhrung in der Idealismus, (Marburg, /1902¹/: Leipzig), 1921².
19. *Platonis Opera*, recognovit brevique adnotatione critica instruxit Ioannes Burnet, (Oxonii), 1976-1978: -
- T. 1. : *Apologia Socratis* /Odbrana Sokratova/; *Phaedo* /Fedon/; *Sophista*/Sofist/; *Politicus* /Državnik/.
- T. 2.: *Parmenides* /Parmenid/, *Philebus* /Fileb/, *Symposium* /Gozba/, *Phaedrus* /Fedar/.
T. 4.: *Respublica* /Država/; *Timaeus* /Timej, Timaj/.
- *Plato in twelve volumes*, Vol. IX - *Timaeus ...Epistles*; with an english translation by R. G. Bury, (Cambridge; Massachusetts), 1975.

20. *Procli Philosophi Platonici opera inedita*, (Frankofurtus am Moe-
num: Minerva), 1962. /према изданju -V. Cousin, (Parisiis), 1864./
21. Флоренски, Павле, *Смисао идеализма*, (Београд: Плато), 2000.;
Стуб и тврђава истине, Оглед о православној теодицеји у
дванаест писама, (Београд), 1997. /према *Столп и утвржде-
ние истины*, (Москва, 1914)- прев. Љ. Јоксимовић, Н. Ко-
вачевић/; Павел Александрович Флоренский: Оправдание Ко-
смоса, Санкт-Петербург, 1994. /с. 27-60/; »Космологические
антиномии Иммануила Канта: С прилож. експурса об анти-
номической структуре разума» - Сергиев Посад, 1909.; «Разум
и диалектика», /из «Богосл. вестн.», т.3., ном.9., с. 86-98/, Сер-
гиев Посад, 1914.; Флоренски, Павел Александрович: *Култ и
философија*, (Загреб), 1979. /из „Свесци“ бр. 34., стр. 38-49/

THE KNIGHT FREEDOM AS A CATHECING OF THE EARTH IN HER CLOUSING

/The concordances in the interpretation of a tradition and a agonal-positioned dissourses of distantioning/

Summary: Philosophy as a needing to committming the evidences of knight notion of freedom, as a pure vill for the evidences of the things as a spetial and eminent values, is not commerced her potencies on a bad way, and nor necessary in the position to find herself upon the verdict of a 'new sophistic'. She further habiting a chellenge for the interpretation of he concept of logos in the creative sence (or, when he is actual, from the Letter of Holly Ap. Jakobos /1,25/, with who is possible to penetrated in the conseration to 'Nomos of Freedom', and emancipated the human mind by the guaranteed blessing of the man. Opposite, by the streaming of the time happened a interpretation of the facts by the discourses of a European moderna, with the opening a question of the 'nomos of earth' equipment with the agonism of a partial character, but also with a epochal intentionts. On the historic horizon she shows the power of logos on the interpretative way, as a turning to that type of understanding the tradition, who relativised eu-angelic 'Nomos of Freedom' as a unadequated in a contemporarity,

with the promotion of a smart, but not sufficient theorematice. The pietly life as turn to the intelligible light of a Holly Spirit, or to the third hypostasis of the substantive unity of Saint Trinity, is reflexively convert to the things within the future, by the overcoming the positioned negativisms. But, the endeavour of the desires to overcoming the boundaries of a knowing, and with a effort prevail carring the new situation of a opening of interpretative hotyzon somehow new sence, as a someone metaphysic of dalay, is so more thing of a mistaken putting aside in the thinking mouving of evidents, than a emancipation of a human mind on the level of a world-historic happenings.

Key words: Law of freedom, Law of Earth, Hermeneutic of a logos, Economy of desire, Agonal-positioned discourses

VESNA ADIĆ
Novi Sad

UDK 255:94(37)

MITRAIZAM - KULT OMILJEN MEĐU RIMSKIM VOJNICIMA

Sažetak: Mitraizam je jedan od misterijskih kultova čija je popularnost u kasnoantičkom Rimu bila velika, posebno među legionarima. Mitra je bio ratničko, solarno božanstvo, a sakralna vizuelna predstava kulta bila je tauroktonija na kojoj Mitra ubija bika. U misterijama su učestvovali samo muškarci. Postojalo je sedam stupnjeva inicijacije, obeleženih maskama i atributima, a svaki je stajao pod zaštitom određene planete. Od prvih opsežnih istraživanja kulta koje je sproveo belgijski arheolog Franz Cumont (1868 - 1947), verovalo se da je Mitra preuzet iz persijskog panteona Mazdaizma, nakon čega je u Rimu poprimio minorne nove karakteristike. Međutim, 80ih godina prošlog veka predstavljene su nove teorije, koje pojavu rimske verzije Mitre povezuju sa Hiparhovim astronomskim otkrićem precesije ekvinocija. Precessijom je tačka prolećne ravnodnevice pomerena iz sazvežđa Bika u sazvežđe Ovna, pa je sa stanovišta geocentrične kosmologije izgledalo kao da je neka sila izvršila naginjanje čitave nebeske sfere za nekoliko stepeni. Simbolično „ubistvo“ zodijačkog Bika pripisano je Mitri koji se razvio u novu predstavu izvankosmičkog božanstva, moćnog ratnika, nepobedivog drugog Sunca koje upravlja kosmosom. Pojava dva različita solarna božanstva u Mitraizmu, odabir astroloških simbola, kao i leontocefalus - bog ključar koji, obmotan zmijom, стоји на krajnjoj granici neba, daju dosta argumenata u prilog novom tumačenju, koje je prvi izneo američki istoričar religije David Ulansey.

Ključne reči: Rim, Persija, misterije, Mitra, Mazdaizam, astronomija, astrologija

U prvim vekovima nove ere misterijski kultovi stekli su široku popularnost u različitim slojevima rimskog društva. Privlačili su individue kojima je, pored državnih verskih obreda i kolektivnog pristupa, bio potreban intimniji religijski doživljaj, sa posebnim akcentom na brizi o zagrobnom životu. Mnogi su poštovanju starog, zvaničnog rimskog panteona pridružili obožavanje bogova poreklom sa Orijenta, čiji su sveštenici obećavali proprijeće od zemaljskih grehova, mistično sjedinjenje sa onostranim kroz tajne liturgijske obrede, i večni boravak duše u višoj realnosti, koju bismo mogli nazvati rajem.

Poklonici Mitrinog kulta verovali su da se ovi ciljevi ostvaruju borbenim, ratničkim životom u kome su hrabrost, fizička spremnost i izdržljivost isprepletani sa revnosnim obavljanjem misterijskih obreda. Potenciranje bratstva, vojničkog mentaliteta i potpuno isključenje žena doprineli su tome da mitraizam najviše sledbenika stekne među rimskim legionarima. Stalno pomeranje i mešanje vojnih jedinica omogućilo brz prodor mitraizma u sve provincije carstva, koji je počeo u prvom veku n.e. Kult je bio na vrhuncu popularnosti tokom vladavine Komoda (180-192 n.e.). Širenjem hrišćanstva, sve paganske religije, pa i Mitrine misterije, postepeno padaju u drugi plan, da bi bile i zvanično stavljene van zakona Teodosijevim dekretima iz 389 - 391 godine n.e. Međutim, arheološki nalazi pokazuju da se Mitrin kult sporadično poštovao sve do 5. veka nove ere.

Istorijski značaj mitraizma potvrđuju njegova široka rasprostranjenost, podrška od strane nekoliko rimskih vladara i veliki broj artefakata sa razvijenom ikonografijom. Usled nedostataka pisanih izvora, postoji više teorija o tačnom poreklu kulta i tumaćenju likovnih predstava sa spomenika, o kojima se raspravlja na međunarodnim kongresima mitraističkih studija. Prvi takav kongres, održan je u Mančesteru (Engleska) 1971. godine.¹ Predsto-

---

¹ Mithraic Studies: proceedings of the first international congress of Mithraic Studies. Uredio John R. Hinnells. Manchester University Press/Rowman and Littlefield, New Jersey, 1975.

jeći rad predstavlja pokušaj da se ukratko prikažu dve različite interpretacije porekla i ikonografije mitraizma u kasnoantičkom Rimu, sa osvrtom na do sada poznate činjenice o doktrini i liturgijskoj praksi kulta.

Mitraizam kao nasleđe drevnog Orijenta

Franz Cumont (1868-1847), belgijski arheolog, filolog i istoričar sproveo je prvo ozbiljno istraživanje Mitraizma. Njegovo delo *Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra* (1894–1901), nastalo kao rezultat višegodišnjih putovanja i arheoloških iskopavanja, i dalje je jedan od najznačajnijih i najviše prevođenih² izvora za proučavanje ovog kulta. U njemu Cumont uspostavlja direktnu vezu između Mitre poštovanog u Rimskom carstvu i istoimenog božanstva iz panteona drevne Persije i Indije.

U Avesti (svetim spisima starih Persijanaca), i indijskim Vedama, Mitra se pominje kao bog nebeske svetlosti, zaštitnik istine i onaj koji kažnjava nepravedne.³ Pre reforme stare politeističke religije, koju je izvršio Zaratustra

negde između 1750 i 1200 god.pre n.e., Mitra je zauzimao jednu od najviših pozicija panteona. Za Sunce, Mesec i zvezde verovalo se da predstavljaju Mitrino čulo vida, pomoću koga uvek budno

² Franz Cumont – The Mysteries of Mithra, Chicago 1903

<http://www.sacred-texts.com/cla/mom/mom00.htm> (pristupljeno 10. 06. 2016.)

³ Avesta: Khorda Avesta:10. MIHR YASHT ("Hymn to Mithra")

<http://www.avesta.org/ka/yt10sbe.htm> (pristupljeno 10. 06. 2016.)

prati ovozemaljska dešavanja. Smatralo se da on neprestano vodi borbu sa zlim duhovima, ali da kažnjava i ljude koji neetičkim ponašanjem izazovu njegov gnev.

Pokušaj Zaratustre da stvori dualistički religijski sistem umanjio je značaj Mitre oduzimajući mu status božanstva.⁴ Vrhovni bog sada je postao Ahura Mazda, koga okružuju šest svetih besmrtnika Ameša-Spentas, pomažući mu da upravlja univerzumom. Njegov suparnik je Ahriman, izvor svega što je zlo. Mitra je svrstan među dobre duhove niže vrste, obuhvaćene nazivom Jazata. Zajedno sa Šraoša (Pobožnost) i Rašu (Pravda), on štiti duše pravednih kojima, na putu do raja, prete Ahrimanovi demoni.

Dinastija Ahemenida koja je vladala Persijom od oko 550 do 330 pre n.e. vraća Mitri status božanstva i veliki deo stare slave⁵. U spisima iz njihovog vremena poštuje se sveta trijada sačinjena od Ahura Mazde, Mitre i boginje Anahite. Kao bog ratnik, Mitra je smatrana arbitrom vojnih pobeda, pa su vladari verovali da svoj položaj duguju Mitrinoj naklonosti, koja je ujedno i potvrda njihovog legitimnog prava na presto. Često su ga smatrali bogom koji omogućava suncu da ostvari svoju dnevnu putanju, kao i posrednikom između ljudi i Ahura Mazde. Njemu je bio posvećen sedmi mesec u kalendaru, kao i 16. dan svakog meseca, a festival Mitrakana bio je čuven po svojim svečanostima širom Bliskog Istoka.

Zimska rezidencija Ahemenida nalazila se u Vavilonu, koji je bio pripojen Perzijskom carstvu 539. god. pre n.e. Tu je osnovano i važno sedište sveštenika Mazdaizma, koji su dobili priliku da prouče zateknute kultove i tradicije. Haldejci, pleme koje je vladalo Vavilonom od 625. god. pre n.e. do perzijskog osvajanja, razvili su složen politeistički sistem u kome je istaknuto mesto imalo proučavanje i deifikovanje nebeskih tela. Ubrzo je došlo do

---

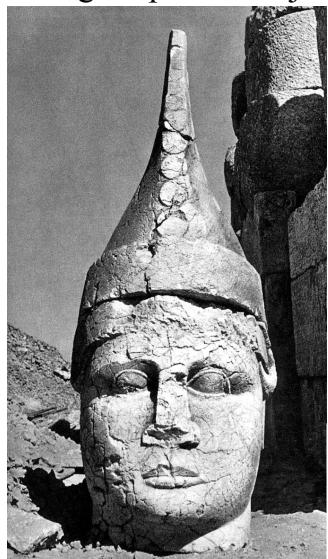
⁴ Maarten Vermaseren – *Mithras, the Secret God*, London 1963.

<http://www.farvardyn.com/mithras.php> (pristupljeno 10. 06. 2016.)

⁵ Dr. Israel Campos Méndez, *Anahita and Mithra in the Achaemenid Royal inscriptions* u: *Anahita: Ancient Persian Goddess and Zoroastrian Yazata*, Payam Nabarz (ed.), Avalonia, Glastonbury 2013

prožimanja haldejske i persijske tradicije, a astrologija je dobila veliki značaj u persijskoj državnoj religiji. Mitra je poprimio neke karakteristike vavilonskog Šamaša, boga Sunca, i u njegov kult su uvedeni znaci Zodijaka, sedam planeta, kao i Sol i Luna.

Persijska religija brzo se proširila iz Mesopotamije u zemlje Male Azije, i posebno se učvrstila u Kapadokiji, Jermeniji i Komageni. Osvajanje Persije od strane Aleksandra Makedonskog 333. god. pre n.e. nije bitno ugrozilo svešteničku klasu Mazdaizma.

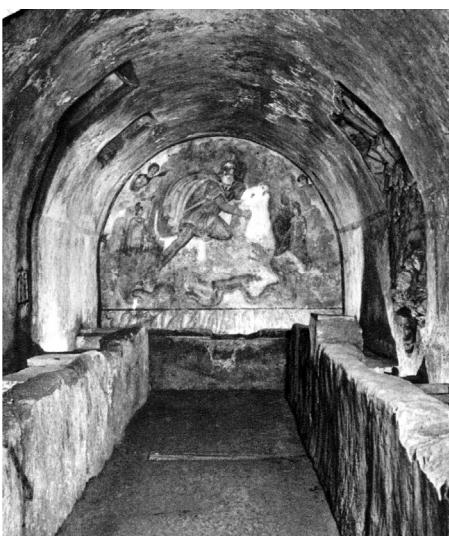
Posle raspada Aleksandrovog carstva 323. god, u pojedinim oblastima učvrstile su se nezavisne dinastije koje su tvrdile da vode poreklo od Ahemenida. Zahvaljujući njihovim težnjama da dokažu svoje poreklo, nastavljena je stara religiozna praksa sa posebnim akcentom na obožavanju Mitre, kao boga koji daruje vojne pobeđe.

Mitraizam je najverovatnije pretrpeo još neke promene u ovom burnom periodu u kom je stvorena helenistička kultura. Međutim, sveštenici Mazdaizma nisu dozvolili da njihova religija izgubi na značaju i bude potpuno apsorbovana u tom vrtlogu. Oni su brojnim analogijama između božanstava pokušali da dokažu kako mazdaistički panteon odgovara grčkom Olimpu. Tako je Ahura-Mazda bio poistovećen sa Zevsom, boginja Anahita sa Artemidom itd. Međutim, Mitra, iako povezan sa Helijem, zadržao je sopstveni identitet i značaj, i njegovo ime nikad nije bilo zamenjeno grčkim prevodom.

U Rimsko carstvo mitraizam je prvi put stigao preko pirata iz Kilikije, u II veku pre n.e. Međutim, pravo širenje kulta nastupa tek krajem I veka n.e., zahvaljujući velikom broju vojnika regrutovanih iz istočnih provincija, kao i sve većem prilivu robova iz tih oblasti. Najstariji rimski nalaz posvećen Mitri potiče iz pe-

rioda Flavijevaca (69-96 n.e.). Ubrzo nakon toga kult doživljava ekspanziju u svim provincijama, što potvrđuju mnogobrojni mitreumi, skulpture i votivni darovi. U periodu dinastije Antonina (138-180 n.e.) obrazovani i ugledni ljudi postaju sve češći u redovima Mitrinih sledbenika. Popularnost kulta kulminira krajem drugog veka, kada su i sami carevi bili uvođeni u Mitrine misterije. Smatra se da je dodir sa helenističkom kulturom podario orientalnim božanstvima i ulepšane prikaze u umetnosti, približivši ih zapadnom umetničkom senzibilitetu. Time je ispunjen jedan od važnih uslova da istočni kultovi, a sa njima i mitraizam, budu prihvaćeni u Rimu. Cumont pripisuje stvaranje ikonografskog tipa Mitre koji ubija bika nekom od vajara pergamonske škole II veka pre n.e.⁶

Svetilišta Mitrinog kulta

Okupljanja vernika i tajni liturgijski obredi mitraizma održavali su se u malim dvoranama, poznatim kao mitreumi, koji su mogli primiti najviše stotinu ljudi. Kad god je bilo moguće, oni su se nalazili u pećinama i prirodnim šupljinama, u tom slučaju pripadajući tipu speleja (prema latinskom, *spelaeum*, *specus* ili *spelunca*)⁷. U protivnom su kopane podzemne prostorije ili građene dvorane bez prozora. Mitreum

---

⁶ Franz Cumont – The Mysteries of Mithra, Chicago 1903 http://www.sacred-texts.com/cla/mom/mom05.htm#page_33 (pristupljeno 10.06.2016.)

⁷ Dobar opis jednog mitraističkog speleja: Dr. Duje Rendić - Miočević, „Da li je spelaeum u Močićima služio samo mitrijačkom kultu?“ Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, n. s., VIII, Sarajevo 1953, 271-276.

je imao malo predvorje iz kog se ulazilo u glavni, longitudinalni prostor sa klupama duž zidova. Na njegovom kraju nalazio se najsvetiji deo hrama, koji je bez izuzetka sadržao predstavu tauroktonije (ubistva bika). Ona je najčešće bila izvedena u reljefu, a ređe u vidu freske ili pune skulpture. Ispred nje se nalazio oltar, ili više njih. Zasvođena tavanica je često bila oslikana tako da podražava zvezdano nebo, ili unutrašnjost pećine. Za osvetljavanje su korišćene uljane lampe, ponekad zakačene za tavanicu, a nekad postavljene u perforirane oltare. U svetilištu su se nalazile brojne skulpture, reljeffi i votivni darovi sa natpisima. Postojale su i fijale za osvećene tečnosti, kao i kadionice. Glavnu prostoriju mitreuma ponekad su pratili aneksi, namenjeni verovatno za odlaganje liturgijskih predmeta i pripremanje obroka, a možda i za obrede inicijacije novih članova.

Najstariji poznati mitreum na području rimskog carstva nađen je u Ostiji. Vrlo je karakterističan po tome što je sagrađen kao nastavak metroona – hrama frigijske boginje Kibele, koja je u Rimu bila poštovana pod imenom Magna Mater. Na osnovu toga Cumont je zaključio da su sledbenici mitraizma i pomenute boginje bili u tesnom savezništvu širom carstva.⁸ Jedan od elemenata koji bi mogao da povezuje ova dva, dosta različita kulta, je poseban značaj bika kao svete žrtvene životinje. U okviru kulta Magna Mater praktikovan je obred taurobolijuma – ubijanja bika na rešetkastoј platformi, ispod koje se nalazio vernik, ispružen u iskopanom jarku. Verovalo se da krv žrtve u kojoj se vernik kupao, izaziva ne samo obnavljanje fizičke snage, već i jačanje ljudskog duha, t.j. pripremanje duše za večni život. Takva konцепцијa koja povezuje smrt bika sa izvorom novog života, vrlo je slična centralnom mitu mitraizma, prikazanom u sceni tauroktonije.

---

⁸ Franz Cumont, “Mithraism and the religions of the Empire” u: The Mysteries of Mithra, Chicago 1903 http://www.sacred-texts.com/cla/mom/mom09.htm#page_175 (pristupljeno 10.06.2016.)

Opis i ikonografska analiza tauroktonije

Na centralnoj kultnoj predstavi mitraizma, izvedenoj u reljefu ili u fresko tehnici, uvek je prikazan Mitra koji kolenom pritiska leđa velikog bika, poleglog po zemlji, hvatajući ga levom rukom za njušku.

Desnom rukom zadaje biku smrtni udarac, zaravajući mu nož u vrat. Ka rani se ustremljuju pas i zmija, dok škorpion ujeda bika za genitalije. Klasje žita izlazi obično iz repa, a

nekad i iz rane umiruće životinje. Scena se odigrava ispod luka, koji treba da simboliše pećinu. Na tom luku obično je predstavljen gavran, prema kome Mitra nekad upire pogled. Iznad luka predstavljeni su Sol u levom, a Luna u desnom uglu, i to u vidu bisti, solarnih simbola (sedmokrake zvezde i srpa polumeseca) ili kvadrige i bige. Ispod luka, pored glavne scene ubijanja bika, često su predstavljeni dadoxfori – figure koje nose baklje. Levi dadoxfor drži podignutu baklju i nazvan je Kautes, a desni spuštenu, i zove se Kautopates, mada njihov položaj u odnosu na glavnu scenu može biti i obrnut. Obojica poseduju neizostavne Mitrine attribute - frigijsku kapu i plašt, tako da izgledom veoma podsećaju na samo božanstvo. Osim ovih osnovnih predstava, tauroktonija može sadržati i sporedne scene koje se odnose na kosmogoniju, rođenje i podvige Mitre i na znakove zodijaka. One su obično raspoređene u frizovima ispod, iznad ili bočno od glavne predstave.

Cumont identificiše prikazanog bika sa prvim živim bićem stvorenim od strane Ahura-Mazde, čije je žrtvovanje trebalo da

proizvede celokupnu floru i faunu na zemlji.⁹ Mitraističko predanje kaže da je ovaj sveti zadatak bio poveren Mitri preko gavrana, Solovog glasnika. Uz pomoć svog psa, Mitra je našao bika i savladao ga u jednoj pećini, zarivši mu nož u vrat. Ahriman je pokušao da osuđeti predstojeći čin stvaranja, poslavši demone u obliku škorpije i zmije, sa zadatkom da otruju seme i krv bika. Međutim, već je bilo kasno – pas je prvi okusio krv žrtve, uznevši nakon toga njegovu dušu na nebo. Iz tela bika nikle su sve korisne biljke, iz njegove kičmene moždine pšenica, a iz krvi vinova loza. Seme bika bilo je sakupljeno i prečišćeno od strane boginje Lune, nakon čega su iz njega stvorene razne vrste životinja. Kautes i Kautopates, koji se mogu naći i kao slobodne statue u mitreumima, tumače se na nekoliko načina. Cumont je smatrao da oni zajedno sa Mitrom čine neku vrstu trojstva koje je označavalo tri stadijuma sunčeve putanje – zoru, podne i zalazak. Po drugom tumačenju, Kautes simboliše svetlost, toplotu i život, dok Kautopates predstavlja tamu, hladnoću i smrt.¹⁰

Na osnovu malih pratećih scena koje se ponekad javljaju na tauroktonijama, može se rekonstruisati priča o rođenju i ostalim podvizima Mitre.

Legenda o Mitri

Smatralo se da je ovaj bog došao na svet izašavši iz stene, iz koje je istovremeno počela da izbjija vatra i jaka svetlost. Već na samom rođenju posedovao je odredene rekvizite – obično su to baklja i bođež, mada je ponekad prikazan i kako drži grozd, zemaljsku ku-

⁹ Franz Cumont, "Mithraic Art" u: The Mysteries of Mithra, Chicago 1903
http://www.sacred-texts.com/cla/mom/mom10.htm#page_209 (pristupljeno 10.06.2016.)

¹⁰ Maarten Vermaseren "The Followers of Mithras" u Mithras, the Secret God, London 1963. <http://www.farvardyn.com/mithras1.php> (pristupljeno 10.06.2016.)

glu ili dotiče krug zodijaka. Nekad su svedoci njegovog rođenja dadofori ili pastiri koji mu odaju počast. U blizini su često predstavljen Saturn i Neptun, koji će kasnije asistirati novorođenom bogu u njegovim podvizima. Mitra je uvek predstavljen ili potpuno nag ili sa frigijskom kapom na glavi. Nakon izlaska iz stene, sakriva se u krošnji smokve, čiji plodovi postaju njegov prvi obrok, a lišće prva odeća. Tako opremljen, bio je spreman da odmeri snagu sa bogom sunca Solom, i ostvari svoj prvi herojski podvig.

Razlog borbe, kao i sam odnos ova dva božanstva nije potpuno jasan. Mnogi natpisi na votivnim darovima pominju Mitru kao *deus Sol invictus* – nepobedivo Sunce. S druge

strane, u ikonografiji se Sol uvek prikazuje kao zasebno božanstvo, koje sa bićem u ruci i sedmokrakom krunom na glavi upravlja sunčevom kvadrigom. On u sukobu sa Mitrom biva poražen i prinuđen da mu oda počast, nakon čega dva božanstva sklapaju savezništvo. To se obično prikazuje sledećim scenama: Sol kleći ispred Mitre, obojica drže bodeže, kojima će verovatno sklopiti krvni pakt. Nakon toga, Mitra odlikuje Sola krunom, ili mu jednostavno spušta ruku na rame, uz prijatejski akt rukovanja. Od tад, oni pomažu jedan drugom u nevolji, a i u svim važnim poduhvatima.

Nakon što je pobedio boga Sunca, Mitra je rešio da se oproba u lovačkim veštinama. Reljefi sa prikazom lova su, u početku istraživanja ovog kulta, nalaženi uglavnom na području današnje Nemačke. To je navelo naučnike na prepostavku da je ovde došlo

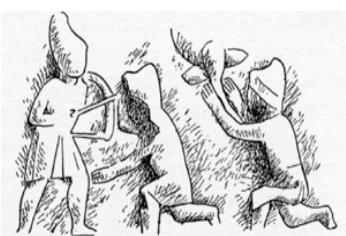
do preplitanja tevtonskih i persijskih božanstava, pa su Mitri pripisani Odinovi lovački uspesi. Međutim, ova teorija je osporena iskopavanjima u Dura Europosu, koja su otkrila scene Mitrinog lova na jelene i gazele.¹¹ Kao što se može videti na ovde priloženoj slici, odeća boga i oprema njegovog konja prilagođeni su orientalnom ukusu. U njegovoј pratnji se nalaze lav i zmija, što predstavlja obrazac usvojen širom carstva, a ponekad se kao učesnici pojavljuju i dafodori.

Scene lova predstavljaju uvertiru u događaje povezane sa tauroktonijom. Mitra, ne zadovoljivši se sitnim životinjama, poželeo je da zarobi velikog divljeg bika - najstarije stvorenje

na zemlji. Pronašao ga je na planinskom pašnjaku i uspeo da ga uhvati, podigavši ga na ramena. Međutim, razbesnela životinja se ponovo dokopala tla, odvlačeći boga za sobom. Njeni pokušaji da se osloboodi bili su uzaludni, jer se Mitra čvrstim stiskom držao za vrat i robove. Na kraju je uspeo da iscrpljenu životinju savlada, i odvuče je u pećinu. Mitra, po legendi nije planirao da usmrti bika – taj nalog je stigao od gavrana, koji je poslat od strane Sola da poveri Mitri sveti zadatak. Sam čin tauroktonije opisan je u prethodnom poglavljju, a reljefi su poslužili istraživačima da rekonstruišu ostatak legende.

Nakon što je po nalogu izvršeno sveto žrtvovanje, zemlju su naselile nove biljne i životinjske vrste, a sa njima i prvi ljudi. Sile zla su bezuspešno pokušale da spreči ovo nastajanje života prirodnim nepogodama. Na ze-

¹¹. D. Francis, "Mithraic Graffiti from Dura-Europos", u *Mithraic Studies: Proceedings of the First International Congress*, Volume 2, ur. John R. Hinnells, Manchester: University Press, 1975, str. 424 - 445

mlji je nastupila velika suša, koja je pretila da usmrti čovečanstvo. Mitra je otklonio ovu opasnost tako što je svojim strelama otvorio izvor u steni. Na većini reljefa, stena svojim izgledom podseća na oblak, a ponekad se u blizini nalazi scena sklapanja saveza između Mitre i Sola. Na osnovu toga, M. Vermaseren je zaključio da Mitra zapravo izaziva kišu po dogovoru sa bogom Sunca, i tako spašava živi svet.¹²

Time se ujedno i završava Mitrina misija na zemlji. Sa svojim vernim prijateljem Solom, on priređuje gozbu na kojoj se slu-

ži vino i meso žrtvovanog bika. Po završetku gozbe, dva boga se oprštaju od svojih saveznika i uznose se na nebo solarnom kvadrigom. Međutim, Mitra i u svojoj novoj postojbini nastavlja da motri na čovečanstvo, pomažući svojim sledbenicima, a kažnjavajući nepravedne. Oproštajna gozba može biti prikazana na nekoliko načina. Obično dva boga sede za stolom i goste se, mada nekad leže na koži odranoj sa žrtvovanog bika. Ponekad Mitra i Sol iznad oltara drže štapić sa nabodenim mesom na koje se ustremljuje gavran, Solov glasnik. Najzanimljiviji su reljefi koji osim dva božanstva za stolom prikazuju i maskirane sluge koje im prinose hranu. Oni predstavljaju dragocen materijal za rekonstrukciju mitraističke liturgije. Na osnovu ovakvih predstava i nalaza životinjskih kostiju i posuda u mitreumima, došlo se do zaključka da su sledbenici kulta praktikovali simulaciju svetog obeda Mitre i Sola, i da su bili podeljeni u više grupa od kojih je svaka imala karakterističnu odeću i masku.

---

¹² Maarten Vermaseren "The Legend of Mithras" u *Mithras, the Secret God*, London 1963, <http://www.farvardyn.com/mithras2.php> (pristupljeno 10.06.2016.)

Doktrina mitraizma i sedam stupnjeva inicijacije

Za sledbenika Mitrinog kulta ideali su bili pravednost, asketski život i jačanje fizičke snage i izdržljivosti. On je jeo skromno, odupirao se telesnoj požudi i učestvovao u ritualnim čišćenjima za koje se verovalo da dušu oslobođaju od grehova. Vojničke sposobnosti i disciplina bili su izuzetno cenjeni, tako da je većina učesnika u misterijama poticala iz redova rimskih legija. U doktrini kulta očigledne su jake prime se proto-gnosticizma i neoplatonizma.

Duša je, po mitraističkom konceptu, pre silaska u materijalni svet boravila na nebu, među bogovima. Svrha njenog pojavljanja u ljudskom obličju bila je da čistim životom ili aktivnom borboru učestvuje u suzbijanju opasnosti koje su zemlji pretile od strane sila zla. Ako ispuni ovaj zadatak, ona je nakon smrti mogla da se vrati nazad u raj, i da tamo sačeka sudnji dan kada će i njen telo vaskrsnuti. U protivnom, demoni su je odvlačili u podzemno carstvo, i podvrgavali najrazličitijim mukama. Onaj koji odlučuje o zaslugama preminulog i određuje njegovo večno prebivalište bio je Mitra, zaštitnik istine.¹³ On je ujedno i pomagao dušama pravednih da nađu pravi put u postojbinu. Sledbenici mitraizma su zamišljali da je nebo podeljeno na sedam sfera u kojima je bila po jedna planeta, i da između ovih sfera postoje kapije načinjene od odgovarajućeg metala. Duša bi se, prolazeći kroz njih, postepeno oslobođala svih poroka i nesavršenosti zemaljskog sveta, da bi na kraju, potpuno pročišćena, stupila kroz osmu kapiju u prebivalište bogova. Međutim, na svakom od ovih prolaza nalazio se stražar i jedino su upućeni u misterije znali odgovarajuće formule pomoću kojih su mogli proći pored njega.

Obredi inicijacije u mitraizmu danas se mogu samo delimično rekonstruisati, na osnovu retkih fresaka i zapisa savremenika. Martin Vermaseren prepostavlja da su zainteresovani kandidati

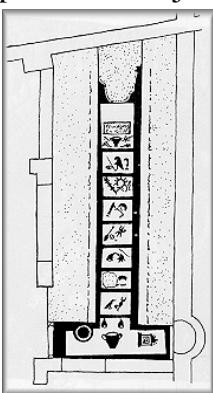
¹³ Franz Cumont, “The Mithraic Liturgy, Clergy, and Devotees” u: The Mysteries of Mithra, Chicago 1903 <http://sacred-texts.com/cla/mom/mom08.htm> (pristupljeno 10.06.2016.)

prvo prolazili neku vrstu teorijske obuke, tokom koje su bili upoznati sa mitovima o stvaranju sveta i možda sa osnovnim principima koji su poštovani u okviru kulta.¹⁴ Pre samog obreda, kandidat je polagao zakletvu da nikad neće govoriti o misterijama sa neupućenima.

Nakon toga bio je podvrgavan manje ili više surovim ispitima psihofizičke izdržljivosti. Sudeći po freskama, sveštenici su mu vezivali ruke i stavljali povez preko očiju. Potpuno nagog, vodili su ga u prostoriju predviđenu za obred. Arheološka iskopavanja otkrila su u nekim mitreumima udubljenja nalik na mali bazen. Pretpostavlja se da je u njima kandidat bio izlagan uslovima ekstremne hladnoće i toploće uz pomoć vode i vatre, mada se u zapisima savremenika tvrdi da je on zapravo morao da preskoči šanac sa vodom. Na freskama su prikazani i neki obredi koji se ne mogu jasno rastumačiti – sveštenik se približava kandidatu sa štapom ili mačem u ruci, stavљa mu ruke na glavu ili ga pritiska na zemlju, zatim drži okrugao objekat koji liči na hleb i sprema se da ga preseče, što verovatno predstavlja neku vrstu pričešća. Pojavljuje se i scena na kojoj kandidat leži na zemlji,

što Vermaseren tumači kao simulaciju smrti kojoj sledi simbolično oživljavanje od strane sveštenika. Smatra se da je ovim obredima sledio određeni period posta i osamljivanja. Nakon toga, novi član kulta bio je žigosan usijanim gvožđem i primljen u najniži od sedam redova posvećenja.

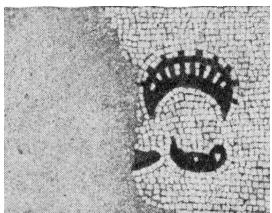
¹⁴ Maarten Vermaseren "The Seven Grades of Initiation" u Mithras, the Secret God, London 1963, <http://www.farvardyn.com/mithras7.php> (pristupljeno 10. 06. 2016.)

Zahvaljujući freskama u mitreumu St.Prisca u Rimu, kao i podnim mozaicima u Ostiji, došlo se do precizne rekonstrukcije ovih sedam redova. Dalje informacije o njima pružaju nam spisi Terulijana, Porfirija i Sv. Jeronima, na koje se svi dosadašnji istraživači pozivaju. Novi član kulta mogao je da napreduje u hijerarhiji zajednice ukoliko stekne odgovarajuće teološko znanje i ovlada astronomskim i astrološkim teorijama. Svaki stupanj zahtevao je različite obrede inicijacije, i bio je pod zaštitom određene planete, kao što je prikazano u tabeli ispod. Pripadnici redova nosili su odgovarajuću odeću i atributе, i tokom liturgije imali su različite uloge.

Red	Planeta-zaštitnik	Atributi
1) Corax (Gavran)	Merkur	Kaducej, pehar
2) Nymphus (Nevesta)	Venera	Veo, dijadema, lampa
3) Miles (Vojnik)	Mars	Koplje, šlem, torba
4) Leo (Lav)	Jupiter	Munja, žarač, sistrum
5) Perses (Persijanac)	Mesec	Srp, kosa, polumesec
6) Heliodromos (Sunčev kočijaš)	Sunce	Kruna, baklja, bič
7) Pater (Otac)	Saturn	Prsten, štap, kapa, srp

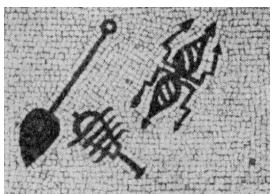
Gavran je u činu tauroktonije imao posredničku ulogu, koja je pomenuta u legendi o Mitri. Zbog toga red koji nosi njegovo ime nasleđuje atribut kaducej od glasnika bogova, Hermesa-Merkura. Pehar se često tumači kao simbol vodolije, jednog od vazdušnih znakova zodijaka, jer se smatra da je gavran bio povezan sa elementom vazduha. Pripadnici ovog reda prolazili su kroz obrede inicijacije pod nazivom *corvina* ili *coracina sacra*, nakon čega su dobijali titulu *ie-ros koras*. U ritualima su nosili na licu masku gavrana i obavljali poslove pomoćnika.

U vezi sa redom Nevesta postoje određene nesuglasice u naučnim krugovima. Kimon tvrdi da se ovaj red zapravo zvao Cryphius – Skriveni, i da se sastojao od članova čiji je identitet uz pomoć vela sakrivan od ostatka zajednice.¹⁵ Vermaseren smatra da dijadema i veo predstavljaju predmete koje je nevesta nosila tokom rimske ceremonije venčanja, iz čega proističe da se u okviru kulta praktikovalo mistično sklapanje braka između boga i jednog od pripadnika ovog reda. Lampa u tom slučaju predstavlja novu svetlost koja se rađa kao produkt bliskog odnosa zasnovanog sa bogom.¹⁶

Pripadnici reda Vojnika smatrani su aktivnim učesnicima u svetoj borbi koju je Mitra vodio protiv zlih sila. Oni su prolazili kroz poseban obred inicijacije, tokom koga im je sveštenik vrhom mača stavljao venac na glavu. Novi član reda morao je odgurnuti venac uz reči da je Mitra njegova jedina nagrada. Nakon toga, bio je dužan da odbije sva odlikovanja u svetovnom životu, objašnjavaјući svoje uspehe kao volju i zaslugu boga čijem je kultu bio posvećen. U skladu sa nazivom i simbolikom reda, njegovi pripadnici su nosili vojničko odelo i opremu.

Na fresci u mitreumu ispod crkve St. Prisca u Rimu, Vojnik je naslikan kao sluga koji pridržava plašt pripadniku reda Lavova. Na osnovu toga se može zaključiti da su Lavovi zauzimali vrlo značajno mesto u hije-

---

¹⁵ Franz Cumont, "The Mithraic Liturgy, Clergy, and Devotees" u: The Mysteries of Mithra, Chicago 1903 <http://sacred-texts.com/cla/mom/mom08.htm> (pristupljeno 10.06.2016.)

¹⁶ Maarten Vermaseren "The Seven Grades of Initiation" u Mithras, the Secret God, London 1963, <http://www.farvardyn.com/mithras7.php> (pristupljeno 10. 06. 2016.)

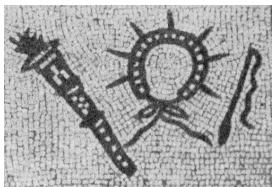
rarhiji kulta. Jedan od njihovih atributa je žarač, što ukazuje na povezanost ovog reda sa elementom vatre. Simbol munje na mozaiku otkriva nam da su Lavovi bili pod posebnom zaštitom planete Jupitera, a sistrum je prihvaćen iz kulta boginje Izide. Ovaj predmet je tokom Izidinih obreda korišćen kao instrument koji svojom bukom drži podalje Tifona, uzročnika smrti i raspada-nja.¹⁷ Da bi proizvodio buku, on mora biti u stalnom pokretu – njegove četiri žice se zato tumače kao četiri elementa koja stalinim preplitanjem i metamorfozama stvaraju sve što nas okružuje. Vatra kao aktivni princip igra najvažniju ulogu u tom stvaranju, tako da je sistrum u mitraizmu pripao Lavovima. Tokom inicijacije u ovaj red bila je zabranjena upotreba vode, kao elementa suprotnog vatri. Zato je ritualno čišćenje vršeno uz pomoć meda, koga je kandidat kušao i u njemu prao ruke, simbolično se oslobadajući od grehova. Prema Porfiriju, tako pročišćene ruke morale su se držati podalje od nanošenja štete, bola i sramote drugima, a jezici očišćeni medom morali su se uzdržavati od laži i kleverte.¹⁸ Tek na ovom stupnju inicijacije, članovi kulta su u obredima učestvovali ravnopravno, a ne u svojstvu pomoćnika. Na reljefima su uvek prikazani sa maskama u vidu lavlje glave.

Red Persijanaca simbolično je zastupao lunarni princip, pod zaštitom boginje Meseca, zbog čega se i u njihovoј inicijaciji koristilo ritualno pročišćenje medom. Smatralo se da med nastaje pod uticajem Meseca, i bio je izuzetno cenjen zbog sposobnosti da sačuva materije od kvarenja. Po legendi o tauroktoniji, boginja Meseca je sakupila i pročistila seme bika, podarivši zemlji voće i povrće i ostale korisne biljke, koje su od tad bile u njenoj milosti. Zato su atributi Persijanaca bili poljoprivredne alatke kosa i srp.

¹⁷ Manly P. Hall, *The secret teachings of all ages*, Crocker Company, San Francisco, 1928 <http://www.sacred-texts.com/eso/sta/sta10.htm> (pristupljeno 13. 06. 2016.)

¹⁸ Nilufer Akcay, “Porphyry's On the Cave of the Nymphs and the cult of Mithras”, str. 6, https://www.academia.edu/2448021/Porphyrys_On_the_Cave_of_the_Nymphs_and_the_cult_of_Mithras (pristupljeno 13. 06. 2016.)

Red Heliodroma bio je drugi po značaju u hijerarhiji kulta. Njegovi članovi u obredima su personifikovali boga Sunca, koji je bio najvažniji Mitrin saveznik. Atributi reda bili su bič, pomoću koga Sol upravlja svojom nebeskom kvadrigom, sedmokraka kruna kojom je Mitra odlikovao Sola nakon sklapanja saveza i baklja kao simbol sunčeve svetlosti. Članovi ovog reda mogli su zamjenjivati Oca, koji je vođa zajednice, u slučaju njegovog odsustva. Tokom liturgije su nosili crvenu odeću sa žutim pojasom.

Da bi učesnik u misterijama bio izabran za Oca, morao je uživati veliko poštovanje od strane zajednice i u potpunosti savladati komplikovane astronomске i astrološke proračune, važne za organizovanje obreda. U jednoj zajednici moglo je biti nekoliko predstavnika najvišeg reda, ali je samo jedan član imao dostojanstvo *Pater Patrum*, najvećeg među Očevima. On je tokom obreda predstavljao samog Mitru, i doživotno je zadržavao svoj superiorni položaj. Donosio je sve važne odluke u ime zajednice, primao nove člane nove kulta i rukovodio inicijacijom u niže redove. Kao najvažniji red, Očevi su bili pod zaštitom Saturna. Njihovi atributi su prsten kao simbol mudrosti, štap koji predstavlja predvodništvo, Saturnov srp i Mitrina frigijska kapa.

Franz Cumont je iz različitih izvora rekonstruisao mitraističke obrede.¹⁹ Najvažniji deo mitraističke liturgije, o kojoj se inače veoma malo zna, bio je sveti obed. On je predstavljao reminiscenciju na oproštajnu

---

¹⁹ Franz Cumont, "The Mithraic Liturgy, Clergy, and Devotees" u: The Mysteries of Mithra, Chicago 1903 <http://sacred-texts.com/cla/mom/mom08.htm> (pristupljeno 10.06.2016.)

gozbu koju su, nakon uspešno završene misije na zemlji, Mitra i Sol pripremili od mesa svetog bika. U toku obeda služeni su osvećen hleb i vino. Učesnici su nosili maske i odeću svog reda. Predstavnici Gavrana, Nevesta i Vojnika imali su ulogu pomoćnika koji prinose hranu i piće. Sledeća četiri reda su mogla ravноправno da učestvuju u obedu, s tim što je jedan od predstavnika Heliodroma predstavljao Sola, a Otac misterija Mitru. Njih dvojica su sedeli na čelu trpeze a svi ostali su im bili podređeni. Takav raspored je prikazan i na reljefu nađenom u hercegovačkom mestu Konjic.²⁰ Za trpezom su predstavnici bogova, s leve strane im prilaze Gavran i Persijanac, a sa desne Vojnik i Lav. Ispred trpeze je tronožac sa komadima hleba, a pored njega sedi lav, životinja koja je Mitrin verni pratilac u lovnu.

Sveštenici su takođe služili svakodnevnu liturgiju posvećenu Suncu. U zoru, podne i sumrak, upućivali su mu molitve, okrenuti ka odgovarajućoj strani sveta. Njihov zadatak je bio i da održavaju svetu vatu u mitreumu, kao i da prinose bogovima žrtve livenice. Smatra se da su u pojedinim prilikama žrtvovane i manje životinje. Obredi su bili propraćeni himnama i recitalima

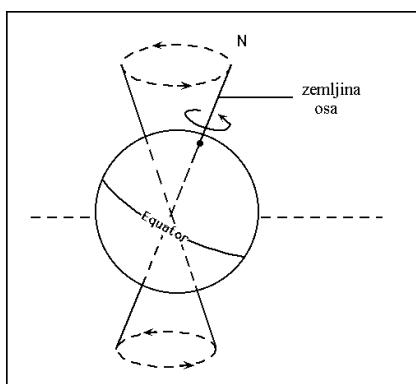
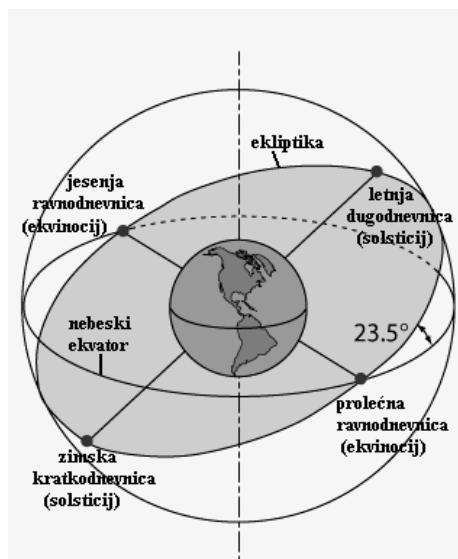
uz upotrebu instrumenata. Predstava tauroktonije, kao najsvetiji objekat u hramu, bila je prekrivena velom i otkrivana samo u posebnim momentima obreda. Tauroktonije izvedene u reljefu, sadržale su ponekad scene i na poledini kamenog bloka. U tom slučaju su njihove dve strane bile eksponirane naizmenično, u skladu sa potrebama liturgije. Takav primerak predstavlja tauroktonija iz Hedernhajma (Nemačka), prikazana na slici, na čijoj poledini Mitra i Sol obeduju iza žrtvovanog bika.

²⁰ Mr. Almir Marić, "Religijske prilike na području Gornje Neretve u antičko doba", Časopis Fakulteta humanističkih nauka (br. 8), str. 35, Univerzitet "Džemal Bijedić" Mostar 2013

Posebne svetkovine održavane su 25. decembra, kada je slavljeno „novo rađanje“ Sunca, t.j. jačanje njegove energije nakon perioda opadanja, koji kulminira zimskom kratkodnevicom. Ovaj praznik postojao je u okviru različitih kultura, a u mitraizmu je slavljen kao datum dolaska Mitre na svet.

Hipoteza o persijskom poreklu mitraizma, dovedena je u pitanje u drugoj polovini XX veka. Nove teorije predstavljene su 1971. na ranije pomenutom kongresu mitraističkih studija. Njihov najznačajniji predstavnik u savremenim naučnim krugovima je David Ulansey, istoričar religije koji je 1984. doktorirao na univerzitetu u Princeton-u, New Jersey. Autor je knjige *The Origins of the Mithraic Mysteries: Cosmology and Salvation in the Ancient World* (1989), kao i većeg broja članaka o mitraizmu. Njegov rad predstavlja uporište za proučavanje nove interpretacije Mitrinih misterija, koja će biti skicirana na predstojećim stranicama.

Mitraizam kao posledica astronomskog otkrića

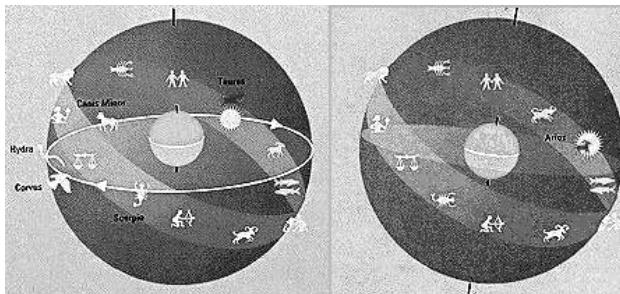
Astronom Hiparh iz Nikeje došao je oko 128. pre n.e. do zaključka da zvezde i planete ne zauzimaju one položaje na nebu na kom su ih ranije videli i

locirali Haldejci, već su pomerene u stranu. Na osnovu toga, on je uvideo da je došlo do pomeranja tačaka presecanja ekliptike (pri-vidne putanje Sunca oko zemlje) i nebeskog ekvatora (projekcije zemljinog ekvatora na zamišljenu nebesku sferu).²¹ Dve tačke ovog presecanja čine prolećnu i jesenju ravnodnevnicu, ili ekvinocij, usled čega je čitava pojava nazvana precesija ekvinocija. Sa astrološkog stanovišta, ekliptika je podeljena na 12 sazvežđa koja predstavljaju znakove zodijaka. Zbog opisane precesije, tačka prolećne ravnodnevice, koja predstavlja početak solarne godine, polako se pomeri po zodijaku. U vreme kada su Haldejci sastavljeni astronomske karte koje je koristio Hiparh, prolećni ekvinocij bio je u sazvežđu Bika. Međutim, u njegovo sopstveno vreme ekvinocij je bio pomeren u sazvežđe Ovna. Danas se zna da precesija nastaje usled naginjanja zemljine ose, koja ne стоји mirno već se kreće, projektujući po nebeskoj sferi kružnicu. U antičko doba bila je aktuelna geocentrična kosmologija, t.j. verovalo se da zemlja miruje, a sva ostala nebeska tela rotiraju oko nje. Zato je pomeranje tačke prolećne ravnodnevnice po ekliptici protumačeno kao naginjanje čitave nebeske sfere za nekoliko stepeni. Ulansey smatra da je ovo naginjanje pripisano novoobjavljenom božanstvu koje gospodari kosmosom i u stanju je da ga pomeri po sopstvenoj volji. Bog koji je, pomerivši prolećni ekvinocij iz sazvežđa Bika u sazvežđe Ovna simbolično „ubio“ bika, bio je novo shvatanje i tumačenje Mitre, koji je, u odnosu na persijsku varijantu, zadržao ime, frigijsku kapu i malo toga drugog.²²

Potvrdu svoje teorije Ulansey nalazi u standardnoj predstavi tauroktonije – svih pet životinja koje su na njoj prikazane, simboli su upravo onih sazvežđa kroz koja je prolazio nebeski ekvator u vreme Haldejaca. To su Taurus (Bik), kao tačka prolećne ravnodnevnice, Canis Minor (Pas), Hydra (Zmija), Corvus (Gavran)

²¹David Ulansey – The Cosmic Mysteries of Mithras
<http://www.mysterium.com/mithras.html> (pristupljeno 13.06.2016.)

²²David Ulansey – The Cosmic Mysteries of Mithras
<http://www.mysterium.com/mithras.html> (pristupljeno 13.06.2016.)

i Scorpio (Škorpijon). Ovaj raspored je prikazan na dijagramu levo. Ulansey se dalje poziva na često pojavljivanje lava i pehar u okviru

tauroktonije, kao što je slučaj na ovde priloženom detalju reljefa iz Hedernhajma. Naime, u doba kada je prolećni ekvinocij bio u sazvežđu Bika, zimski i letnji solsticij su se nalazili u Lavu i Vodoliji, čiji je simbol pehar. Tauroktonija dakle, simbolično ocrta-

va situaciju na nebu neposredno pre Mitrinog ubistva Bika, koje je prouzrokovalo pomeranje prolećne ravnodnevnice u sazvežđe Ovna (dijagram gore, desno).

Ukoliko je tauroktonija kosmički događaj, a ne Mitrina misija na zemlji kako je tvrdio Cumont, onda i pećina u kojoj se ona odigrala poprima drugačiju simboliku. Ona postaje prikaz kosmosa viđenog iz unutrašnjosti. Već je napomenuto u poglavljju o mitreumima, koji su simbolizovali mesto dešavanja prvobitne tauroktonije, da je tavanica često oslikavana u vidu zvezdanog neba, a i Porfirije je Mitrine hramove smatrao „prikazom kosmosa“²³. U antičko doba kosmos je bio zamišljen u vidu sfere čiji je centar zemlja, oko koje rotiraju sunce, mesec i ostale planete. Njegova spoljašnja granica je statična površina u kojoj se nalaze sazvežđa i zodijački krug. Verovalo se takođe da kosmičku sferu sa spoljašnje strane obmotava vatreni pojas, i taj koncept može-

²³ Nilufer Akcay, "Porphyry's On the Cave of the Nymphs and the cult of Mithras", str. 3, dostupno na

https://www.academia.edu/2448021/Porphyrys_On_the_Cave_of_the_Nymphs_and_the_cult_of_Mithras (pristupljeno 13.06.2016)

mo primetiti kod različitih antičkih filozofa. Vatreni omotač kao krajnju granicu univerzuma susrećemo u spisima Anaksimandra, Filolaja, Platona, kao i u stoičkoj misli. Na reljefima i freskama tauroktonije, centralnu scenu od gornjeg registra odvaja luk koji simboliše tavanicu pećine. Ponekad su na luku predstavljeni znakovi zodijaka, identificujući tako tavanicu sa poslednjim slojem kosmičke sfere u kome se nalaze zvezde. Iznad njega često su predstavljeni oltari na kojima gori vatra, čija simbolika do sad nije precizno rastumačena. Ako se usvoji hipoteza da je pećina u kojoj Mitra ubija bika prikaz kosmosa, onda bi vatreni oltari poređani iznad krova pećine odgovarali vatri koja, po mišljenju antičkih filozofa, okružuje kosmičku sferu. Dokaz za ovakvu interpretaciju može biti freska tauroktonije u Barberini mitreumu, koja poseduje sve opisane ikonografske elemente. Ona ujedno može dati i odgovor na pitanje porekla boga sa lavljom glavom (leontocefalusa), redovno prisutnog u kultu Mitre.

Od ključnog značaja je pozicija božanstva lavle glave na Barberini fresci. Leontocephalus stoji na globusu koji se nalazi iznad Mitrine glave, u sredini lučno prikazanog zodijaka, a njegovo telo nalazi u sferu iznad, u kojoj su prikazani opisani oltari. Ako se zodi-

jak shvati kao krajnja granica kosmosa, a oltari kao njegov vatreni omotač, leontocephalus se može protumačiti kao čuvar prolaza između kosmičkog i izvankosmičkog prostora. Ulansey navodi više argumenata u prilog ovakvoj interpretaciji.²⁴ Zastršujuća statua boga sa lavljom glavom nalazila se u najvećem broju mitreuma, a često je prikazivan i na reljefima.

Već je bilo reči o mitraističkom verovanju (neoplatonističkog porekla) o sedam nebeskih kapija povezanih sa planetama, i o osmoj koja vodi u prebivalište bogova. Lokacija poslednje kapije zamišljena je u oblasti sazvežđa zodijačkog kruga. Leontocephalus uvek drži ključeve, i na telu često ima predstave zodijačkih znakova. Na osnovu toga ga možemo identifikovati kao čuvara upravo one kapije koja vodi izvan kosmičke sfere. Čak i kad vatra nije prikazana, njegovo prebivalište u plamenom omotaču može potvrditi glava lava, životinje koja je u mitraizmu bila povezana sa elementom vatre. Na njegovim grudima često je nacrtan simbol munje koji ukazuje na spo-

---

²⁴ David Ulansey, The Eighth Gate: The Mithraic Lion-Headed Figure and the Platonic World-Soul <http://www.well.com/user/davidu/eighthgate.html> (pristupljeno 13.06.2016.)

sobnost upravljanja prirodnim nepogodama. Slično se tumače i četiri krila na leđima – smatra se da oni predstavljaju četiri vетra ili četiri godišnja doba, mada Cumont, koji je leontocefalusa interpretirao kao persijsko božanstvo Zervana (ekvivalentno grčkom Kronosu), u krilima vidi simbol brzog i nezaustavljenog protoka vremena.²⁵ Oko tela ovog boga neizostavno je obmotana velika zmija, koja palaca jezikom iznad njegove lavlje glave. Njeno telo obično pravi sedam krugova oko božanstva, što ukazuje na sedam tada poznatih planeta. Spiralni pokret zmijskog tela simboliše putanju Sunca kroz znakove Zodijaka. Poznato je da se motiv zmije koja boravi na krajnjoj granici kosmosa ponavlja u različitim kulturama. Orfičko jaje iz koga je nastao ceo svet, obavijeno je zmijom.²⁶ U indijskoj mitologiji reptil obavlja korijaču na čijim su leđima četiri slona, koja nose svet zamišljen u vidu ravne površi. Najzad, i na samim mitraističkim reljefima ponekad se javlja božanstvo Okeanus, u antičko vreme zamišljen kao simbol krajnje granice sveta, obmotan zmijom. Ulansey smatra da zmija zato nedvosmisleno locira leontocefalusa na izlaznu kapiju univerzuma. Ostalo je još odgovoriti na pitanje zašto se ovoj kapiji pridaje toliki značaj, tj. zbog čega je njen čuvar moćno i zastrašujuće božanstvo.

Ukoliko se Mitra shvati kao sila koja može da pomeri čitav kosmos, njeno boravište mora biti u izvankosmičkom prostoru. Dakle, leontocefalus je čuvar ulaza u prebivalište samog Mitre, i zato je stekao tako veliki značaj u njegovom kultu.

²⁵ Franz Cumont, The Doctrine of Mithraic mysteries, u u: The Mysteries of Mithra, Chicago 1903

<http://sacred-texts.com/cla/mom/mom07.htm> (pristupljeno 10.06.2016.)

²⁶ Manly P. Hall, The secret teachings of all ages, Crocker Company, San Francisco, 1928 <http://www.sacred-texts.com/eso/sta/sta03.htm> (pristupljeno 13.06.2016.)

Da su ljudi u antičko vreme zaista verovali u postojanje izvankosmičkog prostranstva, dokazuje Platonov dijalog *Fedar*. U njemu je opisano uzdizanje ljudske duše iz nebeske oblasti u sferu izvan kosmosa, ili „onostranu oblast“ koja počinje „na slemenu neba“ odakle duše gledaju u „ono što je izvan neba“ ili „nadnebesko mesto“ u kojoj se nalazi Božiji duh, nedodirljivo biće.²⁷ Takođe, postoje brojne statue Atlasa koji nose čitav kosmos na leđima, prikazan spolja u vidu lopte. Najpoznatija takva statua je Atlas Farneze, koja se danas čuva u Napulju. Na kosmičkoj sferi koju on nosi, prikazano je 41 sazvežđe i sve bitne orientacione linije – nebeski ekvator, ekliptika, povratnici, arktički i antarktički krug. Značajna činjenica u vezi sa ovom statuom je da su svi simboli sazvežđa okrenuti obrnuto u odnosu na svoj položaj viđen sa zemlje, dakle prikazani su kao da ih neko posmatra iz izvankosmičkog prostora. Ovo može poslužiti kao ključ razotkrivanja Mitrinog boravišta. Kada se sazvežđe Bika posmatra noću sa zemlje, deo koji je zamišljen kao njegova glava okrenut je na levu stranu. Na globusu koji nosi Atlas Farneze, bik je okrenut glavom na desno, što je identično sa njegovim položajem na svim poznatim tauroktonijama. Ulansey na osnovu toga zaključuje da Mitra svojoj žrtvi prilazi iz izvankosmičkog prostora. Ovakav položaj Mitre, po njegovom mišljenju daje odgovor i na zbunjujuću pojavu dva solarna božanstva u mitraizmu.

²⁷ Platon, Fedar, u: Ijon, Gozba, Fedar, Kultura, Beograd, 1970, str. 135-136
60

Poznato je da se Sol i Mitra u ikonografiji nikad nisu stopili u jedinstveno božanstvo, iako su natpisi često identifikovali Mitru sa Nepobedivim Suncem (*Sol Invictus*). Ukoliko je Sol bio odgovoran za kretanje vidljivog sunca po njegovoј dnevnoј putanji, postavlja se pitanje sa kojim suncem je poistovećen Mitra. Ulansey ovde skreće pažnju na koncept o postojanju drugog, izvankosmičkog sunca²⁸, koji je ponikao u pre-sokratovskim krugovima. Najraniji materijal za ovu zamisao nalazi se kod Emperdokla koji tvrdi da je jedno arhetip, a drugo vidljivo sunce.²⁹ U VI knjizi *Države*, možda postoji odjek ove ideje o drugom suncu, jer Platon poredi povezuje vidljivo sunce sa Idejom Dobra, koja je zauzimala najviše mesto u njegovom filozofskom sistemu.³⁰ Kao što je sunce izvor osvetljenja i samim tim percepcije u vidljivom svetu, tako je Ideja Dobra superiorni izvor postojanja i razumevanja u svetu ideja. Platon onda proširuje ovo gledište u svojoj čuvenoj alegoriji o pećini, na početku VII knjige.³¹ U njoj je ljudski život opisan kao prinudni boravak u pećini u kojoj su ljudi vezani i mogu da gledaju samo u jednom pravcu. Iza njih je vatra, a nešto ispred nje promiču razne stvari. Ljudi su u stanju da vide samo senke tih stvari na zidu ispred sebe i ne znaju za drugo. Međutim, kad bi se neko od njih oslobođio i izašao iz pećine video bi realne stvari u svetlu sunca, i shvatio da su ga senke obmanjivale. Ova priča o izlasku iz pećine govori o mogućem usponu čoveka od sveta materijalnih stvari do „sfere umnog“ koja se nalazi izvan čulnog iskustva.

Iako Platon nigde eksplicitno ne pominje dva sunca, opisane spekulacije iz *Države* i priča o izvankosmičkom putovanju duše iz *Fedra*, navele su kasnije filozofe da stvore takav koncept. Filon Aleksandrijski u delu *De Opifico Mundi* pominje izvankos-

²⁸ David Ulansey – Mithras and the Hypercosmic Sun

<http://www.well.com/user/davidu/hypercosmic.html> (pristupljeno 13.06.2016.)

²⁹ The Poem of Empedocles: A Text and Translation with an Introduction, ur. Brad Inwood, Toronto, Buffalo and London: University of Toronto Press, 1992, str. 181

³⁰ Platon, Država, BIGZ, Beograd 1993, str. 200 - 203

³¹ Platon, Država, BIGZ, Beograd 1993, str. 206 - 209

mičku zvezdu, koja je izvor svetlosti sunca, meseca i svih ostalih nebeskih tela u kosmosu. Plotin u četvrtoj *Eneadi* govori o suncu koji ne možemo opaziti čulima jer ono u stvari predstavlja Najviše Biće ili Božanski Um. U tzv. *Haldejskim Proročanstvima*, zbirci koju su neoplatoničari smatrali božanskim otkrovenjem, izvan univerzuma zamišljena je regija beskrajnog svetla. U njoj se nalazi drugo sunce, kome je kosmičko sunce podređeno. Svi ovi primeri navode Ulansey-a da identificuje Mitru sa izvankosmičkim suncem, koje poseduje veću moć i značaj od vidljivog sunca, što bi odgovaralo mitu o Mitrinom superiornom položaju nad Solom.³²

Nakon što je postavio Mitru u sferu izvan kosmosa i poistovetio ga sa neoplatoničarskim drugim suncem, Ulansey objašnjava značenje ikonografske predstave rađanja iz stene. Kao što je već napomenuto, unutrašnjost pećine mitreuma je, sudeći Porfirijevim spisima, kosmos viđen iznutra. S obzirom na to da pećina predstavlja pukotinu u stenovitom tlu, stena iz koje se rađa Mitra mogla bi se protumačiti kao kosmos viđen spolja. Samo stena je ponekad obavijena zmijom, što povećava verovatnoću ove hipoteze. Baklja, sa kojom se Mitra najčešće rađa, predstavlja izvankosmički izvor svetlosti kojom se napajaju vidljivo sunce i sva nebeska tela. Bodež, koji drži u drugoj ruci je oružje kojim će po potrebi vršiti pomeranja u sferi zodijaka i ostalih sazvežđa.

Kompletna ikonografija kulta, dakle, pruža mnogo materijala da se teorija američkog naučnika shvati vrlo ozbiljno kao moguće objašnjenje simbolike mitraizma, koje bi umanjilo oslanjanje na persijsko nasleđe, dominantno kod Cumont-a. Ipak, usled

---

³² David Ulansey – Mithras and the Hypercosmic Sun
<http://www.well.com/user/davidu/hypercosmic.html> (pristupljeno 13.06.2016.)

izuzetno vibrantnog preplitanja različitih kulturnih i religijskih praksi u prvim vekovima nove ere, ni jedna se teorija ne sme shvatiti kao isključiva jer su pozajmice sa Orijenta, iz neoplatonizma, proto-gnosticizma i hrišćanstva očigledne. U vezi sa poslednjom konstatacijom, vredi napomenuti da je bilo različitih pokušaja delegitimizacije hrišćanskog verovanja i liturgije, kao puke kopije mitraizma, pa i tvrdnji da su datumi velikih praznika ranog hrišćansta namerno preklopljeni sa Mitrinim svetkovinama kako bi se ove poslednje asimilovale i vremenom izgubile. Sa pozitivističkog, naučnog stanovišta ovde postoji problem nemogućnosti tačnog utvrđivanja smera pozajmica, jer su dve religije u velikoj meri koincidirale i prostorno i vremenski, a vrtlog helenističkog sinkretizma je nemoguće precizno raspetljati. Sa stanovišta duhovnog poimanja čini se da je povećana briga o zagrobnom životu, visokim etičkim načelima, telesnoj disciplini i očišćenju od grehova, koja odlikuje mitraizam ali i mnoge druge paganske kultove prvih vekova nove ere, izraz duhovnog sazrevanja čovečanstva za konačno prihvatanje Otelovljene Reči.

Literatura:

1. *Mithraic Studies: proceedings of the first international congress of Mithraic Studies.* Ur. John R. Hinnells. Manchester University Press, New Jersey, 1975
2. Franz Cumont, *The Mysteries of Mithra*, Chicago 1903.
<http://www.sacred-texts.com/cla/mom/mom00.htm> (pristupljeno 10. 06. 2016.)
3. Dr. Israel Campos Méndez, “Anahita and Mithra in the Achaemenid Royal inscriptions” u: *Anahita: Ancient Persian Goddess and Zoroastrian Yazata*, ur. Payam Nabarz, Avalonia, Glastonbury 2013
4. Maarten Vermaseren, *Mithras, the Secret God*, London 1963.
<http://www.farvardyn.com/mithras.php> (pristupljeno 10. 06. 2016.)

5. *Avesta: Khorda Avesta:10. MIHR YASHT ("Hymn to Mithra")*
<http://www.avesta.org/ka/yt10sbe.htm> (pristupljeno 10. 06. 2016.)
6. *The Poem of Empedocles: A Text and Translation with an Introduction*, ur. Brad Inwood, Toronto, Buffalo and London: University of Toronto Press, 1992
7. David Ulansey, *The Cosmic Mysteries of Mithras*
<http://www.well.com/user/davidu/mithras.html> (pristupljeno 13.06.2016.) (originalno u "Solving the Mithraic Mysteries", Biblical Archaeology Review vol. 20, No.5, September/October 1994, pp. 40-53)
8. David Ulansey, *The Eighth Gate: The Mithraic Lion-Headed Figure and the Platonic World-Soul*
<http://www.well.com/user/davidu/eighthgate.html>
9. David Ulansey – *Mithras and the Hypercosmic Sun*
<http://www.well.com/user/davidu/hypercosmic.html> (originalno u Studies in Mithraism, ed. John R. Hinnells, Rome, L'Erma di Brettschneider, 1994 pp. 257-64.)
10. Manly P. Hall, The secret teachings of all ages, Crocker Company, San Francisco, 1928 <http://www.sacred-texts.com/eso/sta/sta03.htm> (pristupljeno 13. 06. 2016.)
11. Dr. Duje Rendić - Miočević, „Da li je spelaeum u Močićima služio samo mitrijačkom kultu?“ Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, n. s., VIII, Sarajevo 1953, 271-276.
12. Platon, Fedar u: Ijon, Gozba, Fedar, Kultura, Beograd, 1970
13. Platon, Država, BIGZ, Beograd 1993
14. Nilufer Akcay, “Porphyry's On the Cave of the Nymphs and the cult of Mithras”, str. 3,
https://www.academia.edu/2448021/Porphyrys_On_the_Cave_of_the_Nymphs_and_the_cult_of_Mithras (pristupljeno 13. 06. 2016.)

MITHRAISM - THE FAVORITE CULT AMONG THE ROMAN SOLDIERS

Summary: Mithraism was one of mystery cults whose popularity in the late antique Rome was great, especially among legionaries. Mithras was a warrior, and a solar deity. The most sacred visual represen-

tation of the cult was Tauroctony displaying Mithras killing a bull. Only males were admitted to the mysteries. They could rise through the seven degrees of initiation, each having its masks and attributes, standing under the protection of certain planets. Since the first extensive study of Mithras' cult, carried out by the Belgian archaeologist Franz Cumont (1868 - 1947), it was believed that Mithras was imported from the Persian pantheon of Mazdaism, obtaining only minor new features in Rome. However, in 1980's new theory emerges, stating that the Roman version of Mithras was associated with 2nd CE astronomical discovery of the precession of the equinoxes, due to which vernal equinox shifted from the constellation of Taurus to the constellation Aries. From the point of geocentric cosmology it seemed as if some force moved the entire celestial sphere by a few degrees, which is depicted with the symbolic murder of Taurus (Tauroctony). Thus Persian Mithras merged with the newly discovered supra-cosmic deity, mighty warrior, invincible sun that governs the changes in the cosmos. In favour of this theory are the existences of two different solar deities in Mithraism, its selection of astrological symbols, as well as lion-headed god with keys in his hands, standing at the outer limits of the sky, wrapped by a snake. The pioneer of this interpretation is David Ulansey, American historian of religion.

Key words: Rome, Persia, Mysteries, Mithras, Mazdaism, astronomy, astrology

PETAR B. BOGUNOVIĆ*
Novi Sad

UDK 94(4)“0375/1492“

CRUX MELITENSIS
Historia Equites S. Ioannis Hierosolymitani
MALTEŠKI KRST
Istorija vitezova Svetog Jovana Jerusalimskog

Sažetak: Ovaj članak baca svetlo na aktivnosti ljudi koji su svoj život posvetili borbi za očuvanje hrišćanskih vrednosti, tj. onih vrednosti koje je ustanovila evropska kulturno-politička zajednica.

Kao izdanak srednjovekovnog viteštva, Red „*Svetog Jovana Jerusalimskog*“ je sopstvenom krvlju, odnosno životima svoje braće ostavio neizbrisiv trag u istoriji Levanta i Sredozemnog mora.

Od svog osnivanja, pa sve do početka 18. veka, „*Jovanovci*“ su se kao suvereni Red (*sa svojim ratnicima*) borili protiv Arabljana, Kurda, Mongola, Turaka i Mameluka, zauzimajući (*kroz svoje vojne aktivnosti*) značajnu ulogu u kreiranju istorijskog mozaika ne samo Bliskog istoka, već i same Evrope.

Za pripadnike ovog viteškog reda nije bilo bitno da li se nalaze pred brojnijim neprijateljem, ili koje su im neprijatelji nacionalnosti, jer su se sa istom hrabrošću i požrtvovanosti suprotstavljali bilo kome protiv koga su krenuli u borbu.

Skromnost, čast, ponos i humanost krasili su ih vekovima, kako u miru tako i u ratu.

Danas je Red „*Jovanovaca*“ jedini viteški red koji ima stalnu (*neprekinitu*) aktivnost od osnivanja do modernog doba.

Menjao je ime od „*Vitezova Svetog Jovana*“, preko „*Vitezova sa Rodosa*“ do „*Malteških vitezova*“ i postepeno se transformisao (*tokom*

---

* bogns@eunet.rs

poslednja dva veka) iz izrazito konzervativne hrišćansko-katoličke versko-vojničke institucije u multireligijsku humanitarnu organizaciju, gubeći (*vremenom*) onaj romantični vojnički sjaj, ali svakako ne i svoj izvorni viteški duh.

Ključne reči: Jerusalim, Sveta zemlja, Krstaši, Blagosloveni Žerar, Red „*Svetog Jovana*“, veliki majstor, Jerusalimsko kraljevstvo, Arabljani, Turci, Kipar, Mongoli, Rodos, Pjer d’Obison, Filip de Vilje de l’Izl-Adam, Malta, Žan Parisot de la Valeta

Ukoliko posmatramo razvitak viteških redova u srednjovekovnoj Evropi, uočićemo da se samo jedan od njih bavio (*pored vojnih aktivnosti*) i sa osnivanjem bolnica i visokoškolskih ustanova.

Bio je to prestižni Red „*Svetog Jovana Jerusalimskog*“.

Viteški red „*Jovanovaca*“, ili „*Hospitalaca*“, odnosno „*Malteških vitezova*“, osnovao je 1117. godine benediktinski¹ fratar² Blagosloveni Žerar (10??-1120), zajedno sa nekolicinom Amalfitanaca³⁴.

Pun naziv Reda bio je „*Red braće bolnice Svetog Jovana Jerusalimskog*“.

Francuski istoričar Luj Rene Breje (1868-1951) u svom radu „*Latinsko kraljevstvo Jerusalim (1099-1291)*“⁵, navodi da je viteški red „*Svetog Jovana*“ osnovan čak četiri godine ranije, tj. 15. februara 1113. godine.⁶

---

¹ Pripadnik hrišćansko-katoličkog monaškog Reda „*Svetog Benedikta*“.

² Katolički kaluđer (*monah/redovnik*). Na latinskom jeziku reč »*fratri*« znači – braća.

³ Republika Amalfi (958-1037) – pomorska republika u Južnoj Italiji.

⁴ Martin Seán (1966-): „*The Knights Templar: The History & Myths of the Legendary Military Order*“ (Harpden: Pocket Essentials, 2004, str. 85).

⁵ Louis-René Bréhier (1868-1951): „*Latin Kingdom of Jerusalem (1099-1291)*“, The Catholic Encyclopedia, Volume VIII (New York: Robert Appleton Company, 1910, str. 363).

⁶ Петар Б. Богуновић (1967-): „*Societas Draconistrarum: Anno Domini 1408*“, Chivalrous culture № 2 (Београд: Велики приорат витезова темплара Србије, 2013, str. 20).

Breje se ovde poziva na jedan zvaničan dokumenat⁷, koji je papa Paskal II⁸ (vladao: 1099-1118), pomenutog datuma adresirao lično na viteza Žerara⁹ (*Geraudo institutori ac præposito Hirosolimitani Xenodochii*) priznajući ga za religijski Red.¹⁰

Opšte je mišljenje da je Red tek 1117. godine dobio kasnije prepoznatljiv „vojni karakter“, odnosno prerasta u „vojni red“ (što je sigurno bio 1126. godine¹¹).

Ovim činom, rođeni su monasi-ratnici¹², koji će svojim aktivnostima obeležiti srednjovekovnu istoriju Bliskog istoka i Evrope.

Struktura reda

U početku su članovi viteškog reda „Jovanovaca“ bili podeljeni na tri kategorije:

- Vitezovi
- Kapelani
- Braća koja služe

---

⁷ U pitanju je papska bula koja počinje na sledeći način: »*Od Paskala, biskupa i sluge svih sluga Gospodnjih, njegovom prečasnom sinu Žeraru, osnivaču i upravniku bolnice u Jerusalimu, i njegovim zakonitim naslednicima, dokle god ih bude. Vaša pobožna molba naišla je na naše odobravanje, s obzirom na to da ste u svojoj revnosti zatražili da bolnica koju ste osnovali u gradu Jerusalimu, u blizini crkve svetog Jovana Krstitelja, bude garantovano tutorstvo papske stolice, osigurano kroz patronat svetog apostola Petra. Stoga Mi, koji smo se koristili uslugama vašeg svetovnog hospicijuma, s očinskom blagonaklonošću gledamo na vaš zahtev i naređujemo da ista ta bolnica, budući da je prebivalište Gospoda Boga našeg, ostane pod srarateljstvom papske stolice i zaštitom blaženog svetog Petra, kao što je navedeno u uslovima ovog dekreta...«.*

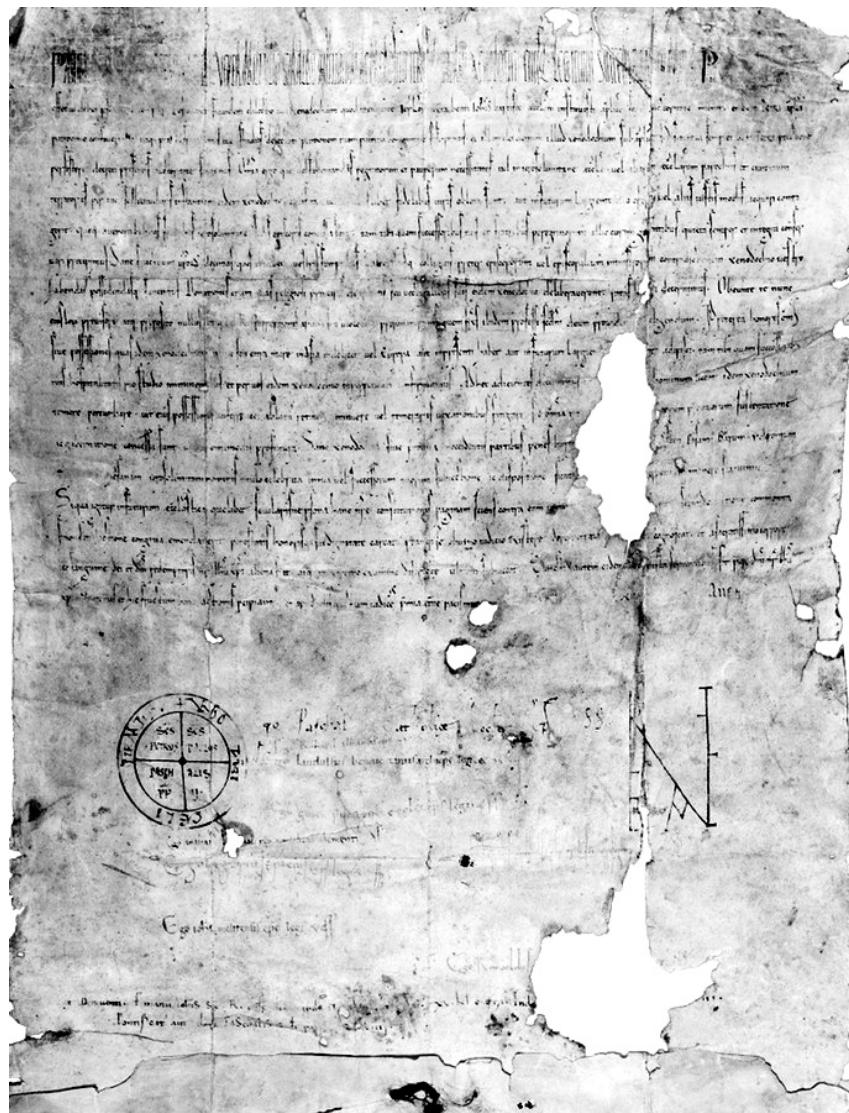
⁸ Rođen je kao Rainerio Raineri (1050/55-1118).

⁹ Constance Brittain Bouchard (1948-): „Knights: In History and Legend“ (Lane Cove: Global Book Publishing, 2009, str. 135).

¹⁰ Петар Б. Богуновић (1967-): „Bitka kod Angore: Leta Gospodnjeg 6910“, Chivalrous culture № 3 (Београд: Велики приорат витезова темплара Србије, 2014, str. 53).

¹¹ Joly Guy-Jean (19??-): „Millenary chronology of the hospitallers of St John OSJ“ (Paris: Publibook, 2001, str. 19).

¹² Jean Flori (1936-): „A Brief History of Knighthood: From History to the chivalric myth“ (Tiralet: Les éditions Fragile, 1999, str. 38).

Pie postulatio voluntatis

Opis: Zvaničan dokumenat, koji je papa Paskal II (vladao: 1099-1118), pomenutog datuma adresirao lično na viteza Žerara (*Geraudo institutori ac præposito Hirosolimitani Xenodochii*) priznajući ga za religijski Red.

Red „Svetog Jovan“ je tek 1117. godine dobio kasnije prepoznatljiv „vojni karakter“.

Lokacija (mesto čuvanja): Nacionalna biblioteka Malte

Grad: La Valeta (Republika Malta: 1974-)

Prvi, su postali u istorijskim izvorima zabeleženi kao *Vitezovi pravde*.

Između 1130. i 1250. godine u njih su spadali samo oni koji su rođenjem bili predodređeni da nose oružje, odnosno isključivo plemstvo.

Drugi, nisu obavezno pripadali plemstvu i nosili su naziv *Vitezovi vere*, dok su treći posle polaganja svečanih zaveta (*obični nisu ni postojali*) postajali *Vitezovi svetog Jovana*¹³.

Po ovim poslednjim je ime kasnije dobio i sam Red.

Pored već pomenute tri kategorije vitezova, postojala je (*od nastanka Reda*) još jedna kategorija *Donatori*.

U njih su ulazili laici, koji nisu polagali verski zavet.

Oni su u Red ulazili ulažeći sebe, pozamašne donacije, ili ulažeći u njega svoja imanja.

Pristupanje redu

Da bi Molilac pristupio Redu morao je da na samom početku pruži genealoške dokaze o plemičkom poreklu, a dokaz je bila izjava članova porodice podnosioca Zahteva za članstvo, dok se od 1270. godine traži i dokaz o „*neoborivim titulama*“, odnosno da je Molilac potomak roditelja „*plemenitih po imenu i oružju*“.

Ediktom¹⁴ pape¹⁵ Klimenta V¹⁶ (vladao: 1265-1268) iz 1267. godine odobrena je titula *velikog majstora*¹⁷ za komandanta *Reda bolničara Svetog Jovana Jerusalimskog*.

---

¹³ Prvi statuti, kojima se reguliše nega bolesnika, doneti su 1181. godine.

¹⁴ Edikt je dokument kojim se zvanično objavljuje neki zakon ili uredba (*sa zakonskom snagom*).

¹⁵ Položaj pape se zvanično naziva pontifikat (termin potiče od titule: *veliki pontifik*), a njegova crkvena jurisdikcija se zove *Sveta stolica* (*vrhovno upravno telo Rimokatoličke crkve*).

¹⁶ Rođen je kao Gi Fulke (oko 1190-1268).

¹⁷ Veliki majstor Reda „*Svetog Jovana*“ dobiće 1607. godine titulu „*Carskog princa*“ (*princa Svetog romanskog carstva nemačkog naroda*)..

Titula je bila doživotnog karaktera, a velikog majstora su birali Vitezovi pravde, koji su živeli najmanje tri godine u manastiru i koji su putovali sa najmanje tri „*karavana*“¹⁸ u borbu sa nevernicima.

Izborno telo sastajalo se samo tri dana po smrti dotadašnjeg *velikog majstora*, a ovakva brzina bila je predviđena da bi se sprečio eventualni pokušaj mešanja pape u sam izborni proces.

Plemićkog porekla morao je biti i *veliki majstor*, koji se nalazio na čelu Reda, a birao se iz članstva Reda.

Obavezno se proveravala krvna linija i oca i majke, koji su morali biti venčani u skladu sa zakonom, jer nezakonitoj deci nije bio dozvoljen pristup u redove Reda.

U ovom zadnjem slučaju, postojao je i jedan izuzetak, u slučaju da je vanbračno dete bilo potomak monarha i neke princeze, ono je tada moglo biti i primljeno u Red.

Na Malti¹⁹, tokom poslednje aktivne faze postojanja Reda, takođe su se tražili dokazi o plemićkom poreklu kandidata za članstvo, ali je za potvrdu tada bio dovoljan i usmeni dokaz ili karakteristika.

Nijedan pripadnik nekog drugog reda nije istovremeno mogao biti i član Reda „*Jovanovaca*“.

Kandidati su morali da plate za „*pravo prolaza*“, a najčešće su to bili mladići od petnaest ili šesnaest godina, koji su prolazili nekoliko godina iskušeništva, tokom kojeg su dobijali versko obrazovanje, da bi kruna svega ovog bilo njihovo polaganje zaveta.. Neki od iskušenika su pristupali u Red još kao deca, a iz njihovih redova su se birali pojedinci (*starosti od dvanaest do petnaest godina*) da služe kao paževi²⁰ u kući velikog majstora.

Od vitezova (*bolničara*) se očekivalo da žive u manastirskoj zajednici najmanje pet godina i da se redovno brinu o bolesnicima.

---

¹⁸ Sistem „*četiri karavana*“ uspostavljen je 1595. godine.

¹⁹ Ostrvo u Sredozomnom moru.

²⁰ Mladi muški sluga, koji je u srednjem veku bio pomoćnik viteza, ili prosti dete-sluga (*viteza*).

Hospitalci, tj. vitezovi „*Svetog Jovana*“ postajali bi glina²¹ u rukama svojih prepostavljenih, jer su se morali (*sa polaganjem zaveta*) odricati sopstvene volje.

Istine radi, treba naglasiti da se od 17. veka u Red otvoreno primaju „*milošću velikog majstora*“ i ljudi koji nisu bili plemićkog porekla (*bez genealoške potvrde*), koji su nosili naziv *Vitezovi majstorske milosti*.

Ceremonija polaganja zaveta

Sa navršenih dvadeset godina svi iskušenici su polagali zavete čime bi postajali punopravni članovi Reda.

Pre nego što će biti rukopoloženi, budućim vitezovima je naloženo da se „*odenu u odeždu novog čoveka*“ i da smerno ispovede svoje grehe.

Posle primanja oprosta, iskušenici bi prilazili vitezu-ispitivaču u građanskim odelima i bez opasača (*što simbolizuje slobodu*), držeći u rukama upaljenu sveću (*koja predstavlja milosrđe*) prisustvujući tako katoličkoj misi tokom koje bi se pričestili.

Sledeći korak, prilikom primanja u viteški red „*Jovanovaca*“, bio je pristup iskušenika vitezu, kome bi se sa poštovanjem predstavili, upućujući mu potom molbu za pristup u „*Bratstvo svete vere Bolnice jerusalimske*“.

Vitez, kome bi iskušenici upućivali molbe je ispitivao kandidate i upućivao ih u predstojeće dužnosti, učvršćujući ih u njihovoј veri i posvećenosti Redu.

Posebno bi im skretao pažnju na obavezu poslušnosti i striktnom poštovanju pravila Reda.

²¹ Kasnije će ovaj princip usvojiti agresivni „*Jezuitski red*“ (osnovan je 1534. godine), koji nije bio vojnički već verski.

Vojne dužnosti reda

Jovanovci su formalno otpočeli svoju vojnu misiju, sa pozivom koji im je uputio Fulke V (1092-1143), grof od Anžua (vladao: 1106-1129) i kralj Jerusalima (vladao: 1131-1143) dodeljujući im područje budućeg zamka Gibelin (*Bet Gibelin*).

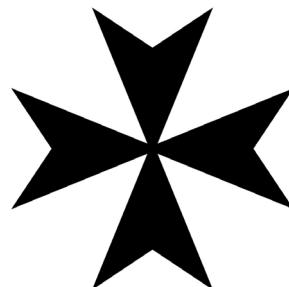
Vitezovi „*Svetog Jovana*“ su neprestano učestvovali u vojnim akcijama protiv Turaka²² Seldžuka²³, Kurda, Arabljana²⁴ (iz Libana, Sirije i Egipta), Mameluka (iz Egipta), kao i protiv Mongola²⁵.

Na bojnom polju bili su upečetaljivi, jer su nosili skarletnocrvene barjake sa belim krstom „*Svetog Đorđa*“ (izvorno on je crveni jednokraki grčki krst), ali suprotno Templarima²⁶, njihov krst je bio bele boje (*da bi se jasno razlikovali od njih*).

Ovaj tip zastave odobrio im je još 1130. godine papa Inoćent(ije) II²⁷ (vladao: 1130-1143), a po zahtevu Rejmona de Peja (1083-1160), drugog vrhovnog komandata Reda „*Svetog Jovana Jerusalimskog*“ (vladao: 1151-1160).

Shodno tome, taj krst će postati simbol Reda na kopnu i moru.

Po predanju, osam krakova krsta Reda „*Svetog Jovana Jerusalimskog*“ (malteškog krsta), predstavljaju najvažnijih osam jezika²⁸ (*odnosno langova*):

²² Konjički stepski narod tibetansko-mongolske rasne grupe, turkijske grane.

²³ U vreme Seldžučkog sultanata (1037-1194).

²⁴ Pustinjski nomadi, semitsko-hamidske rasne grupe.

²⁵ Konjički stepski narod tibetansko-mongolske rasne grupe.

²⁶ Templari usvajaju (1146) originalni crveni krst „*Svetog Đorđa*“, koji će kasnije malo modifikovati u danas svima prepoznatljiv – templarski krst.

²⁷ Rođen je kao *Gregorio Papareski* (10??-1143).

²⁸ Na *Zboru kanonika* u Monpeljeu 1327. godine, doneta je odluka o podeli Reda na langove (jezike).

1. *Provansa*²⁹
2. *Overnja*
3. *Francuska*³⁰
4. *Italija*
5. *Aragon, Katalonija i Navara*
6. *Engleska*³¹
7. *Nemačka*³²
8. *Kastilja, Leon i Portugalija*

Manje je poznato, da se „*beli krst*“ (*grčki krst*) bio vekovima glavno obeležje Reda³³.

Sam „*malteški krst*“, nije se koristio u vreme Žerara, osnivača Reda.³⁴

Tek negde između 1153 i 1160. godine, Red uvodi u upotrebu „*beli osmokraki krst*“ (*malteški krst*), kao svoj simbol.

On se (*na početku*) nosio na crnoj mantiji sa „*šiljtom kapuljačom*“ (*prišiven tamo gde je srce*).³⁵

Jovanovci su podigli čitav sistem utvrđenja, koja će postati simbol čvrstine Jerusalimskog kraljevstva (1099-1291).

Utvrdjenja, koja su gradili ili dograđivali pripadnici ovog Reda, bila su daleko ispred svog vremena, što pre svega govori o njihovom velikom vojnem umeću.

Red je 1134. godine sagradio utvrđenje Bet Gibelin, a 1140. godine i Margat.

Iste godine (1140) prodata im je tvrđava Belvoar, a posedovali su i zamak Sar, dvorce Ruž, Akar i Belmont.³⁶

---

²⁹ Veliki priorat Provanse osnovan je 1117. godine.

³⁰ Veliki priorat Francuske osnovan je 1178. godine.

³¹ Lang Engleska se raspушta 1540. godine.

³² Veliki priorat Nemačke osnovan je 1250. godine..

³³ Počev od jula 1099. godine, Žerar uvodi kao simbol raspoznavanja „*beli grčki krst*“ (*jednakostranični*), da bi se njegov Red razlikovao od Reda „*Svetog Benedikta*“ (oko 529-).

³⁴ J. Guy-Jean, str. 18.

³⁵ Bertrand Galimard Flavigny (1947-): „*Од Витезова хоспиталаца Св. Јована Јерусалимског до Малтичких витезова*“ (Београд: Mono & Mađana Press, 1999, str. 21).

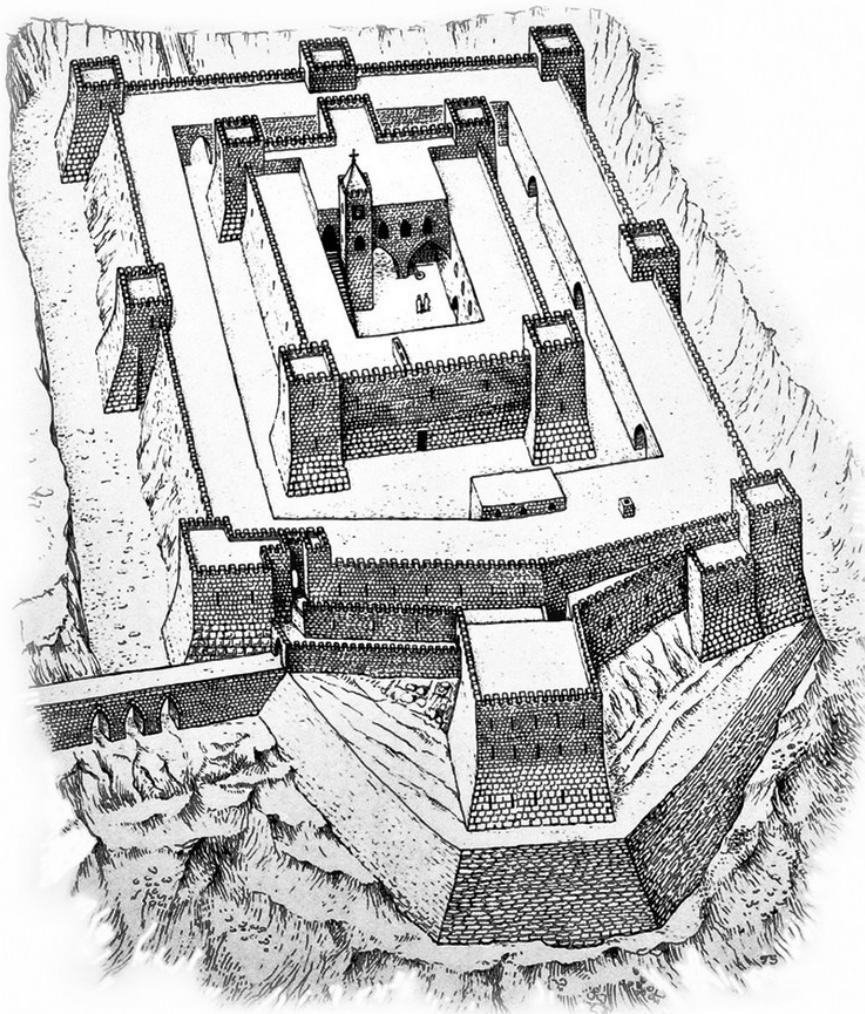
³⁶ Isto, str. 44.

Opis ilustracije: Tvrđava Krak de Ševalije.

Viteški red „Svetog Jovana Jerusalimskog“ boravio je u tvrđavi Krak de Ševalije, koju je i uporno branio od kurdsko-tursko-arabljanske vojske.

Ovaj vojni objekat predstavlja jednu od najznačajnijih krstaških odbrambenih tačaka na Levantu, a takođe bio je i sedište Jovanovaca u Siriji (period: 1144-1271).

Opis ilustracije: Tvrđava Belvoar.

Viteški red „Svetog Jovana Jerusalimskog“ kupio je 1140. godine tvrđavu Belvoar (*nalazi se na severu savremenog Izraela*), koja u njihovom posedu ostaje sve do 5. januara 1189. godine.

Krstaši će kasnije na maču (*ponovo*) preuzeti kontrolu nad ovim utvrđenjem, kojim će potom vladati čak dvadeset dve godine (period: 1241-1263).

Rejmon de Sen-Žil (oko 1042-1105), koji nam je poznat i kao Rejmon IV de Tuluz, odnosno Rejmon I de Tripoli, grof od Sen-Žila (period: 1060-1105), Tuluza (period: 1094-1105) i Tripolija (period: 1102-1105), dao je Jovanovcima sve teritorije koje su zaposeli nevernici (*muslimani*).

Ovo je u prevodu značilo da sve što članovi Reda osvoje ... pripada njima.

Na osnovu ovog prava, Jovanovci se pojavljuju i u zamku Krak de Ševalije³⁷, koje je još 1031. godine podigao Šibl al-Daval Nasr (9??-1038), emir od Alepa (vladao: 1029-1038) i potom isti poverio na upravu Kurdima.

Grof Rajmon IV je zauzeo ovaj zamak 1099. godine, prilikom svog kretanja ka Jerusalimu.

Od 1109. godine zamak je izuzetno dobro utvrđen i primao je garnizon od 2.000 ratnika, od kojih je 60 bilo iz redova Jovanovaca.

Da je pomenuti zamak bio veoma dobro utvrđen, govori nam i podatak da je od 1115. godine, pa sve do pada (1271³⁸) izdržao čak trinaest opsada, a i tada pao je u neprijatenjske ruke tek posle izdaje iznutra.

Inače, najstariji prikaz osmokrakog „malteškog krsta“ sačuvan je upravo na jednoj od kula tvrđave Krak de Ševalije, koju su Jovanovci preuzeли³⁹ 1142. godine.⁴⁰

---

³⁷ Patrick Huchet (1949-): „Les Templiers: Une fabuleuse épopeé“ (Paris: Éditions Ouest-France, 2007, str. 45).

³⁸ Edward Burman (1947-): „Темплари у Светој земљи 1187-1292“ (orig. eng. „Templars in the Holy Land 1187-1292“), „Крсташи“, Грађац - Часопис за књижевност, уметност и културу, № 154-155, Година 31 (Чачак: Дом културе Чачак и Уметничко друштво Грађац, 2005, str. 246).

³⁹ Frances Gies (1915-2013): „Витезови кроз историју“ (Београд: Умонаја, 2003, str. 154).

⁴⁰ B. G. Flavigny, str. 26.

Standarizovanje vojne odeće

Papa Inoćent(ije) IV⁴¹ (vladao: 1243-1254) standardizuje (1248⁴²) vojnu odeću pripadnika viteškog reda „Jovanovaca“, koju će ovi obavezno (*od tada*) koristiti u svim svojim vojnim akcijama, te umesto dotadašnjeg ogrtača (*koji im je smetao u borbi*) uvodi se crvena odora (*dvostruka kecelja, koja se nalazi ispred i iza viteškog oklopa, a povezana je sa strane*) sa velikim belim krstom na sredini grudi.

Administrativna podela

Na Saboru u Monpeljeu, koji je održan 1327. godine pod pokroviteljstvom Einoa de Vilneva (oko 1270-1346), velikog majstora Reda „Svetog Jovana Jerusalimskog“ (vladao: 1319-1346), doneta je odluka da se posedi Reda podele na langove (*nacije*⁴³), odnosno „jezike“ (*zbog sve učestalijih trvanja među vitezovima različitih nacionalnosti*).

Langovi su imali svoje svece zaštitnike i delili su se na priorate⁴⁴ ili bajiaže i komanderije.

Na čelu langa bio je „*Veliki prior*“, a na čelu priorata je bio „*Prior*“⁴⁵ ili „*Baji*“⁴⁶, dok kao najmanje administrativne jedinice imamo komanderije, koje je vodio odabrani „*Komandant*“ Reda. Prior (*ili Baji*) se birao iz redova lokalnog članstva (čitate: *braticom*) konkretnog priorata, kao i komandant u komanderiji.

Ovaj izbor bio je izvođen u skladu sa hijerarhijom, odnosno bio je vezan za godine provedene u Redu.⁴⁷

⁴¹ Rođen je kao Sinbaldo Fieski (oko 1195-1254).

⁴² Helen J. Nicholson (1960-): „*The Knights Hospitaller*“ (Woodbridge: Boydell & Brewer, 2001, str. 24).

⁴³ B. G. Flavigny, str. 54.

⁴⁴ Priorat – manastir ili manastirski posed, a kod viteških redova ovaj se izraz odnosi na najveću administrativnu jedinicu, koja je pokrivala jedan narod ili više naroda.

⁴⁵ Prvi (u smislu starešinstva) ili prosto starešina.

⁴⁶ Nadzornik.

⁴⁷ Konkretno petnaest godina provedenih u Redu, a od toga deset moralo se provesti u manastiru.

Tri langa zbog starosti imala su prednost u odnosu na druge, a to su langovi: Provansa, Overnja i Francuska.

Pored titule „*Velikog majstora*“ postojale su još neke titule koje su bile nižeg ranga:

- „*Veliki komander*“ (*zamenjivao*⁴⁸ je *Velikog majstora* – titulu je baštinio lang Provanse)
- „*Veliki maršal*“ (*bavio se vojnim pitanjima* – titulu je baštinio lang Overnja)
- „*Veliki bolničar*“ (*brinuo se o organizaciji nege bolesnika* – titulu je baštinio lang Francuske)
- „*Veliki konzervativac*“ (*potpisivao je akontacione isplate* – titulu je baštinio lang Aragona)⁴⁹
- „*Veliki admiral*“⁵⁰ (*komandovao je flotom Reda* – titulu je baštinio lang Italije)
- „*Veliki Baji*“ (*kontrolisao je izgradnju i održavanje utvrđenja Reda* – titulu je baštinio lang Nemačke)
- „*Veliki turkopoler*“ (*komandovao je pomoćnim jedinicama lake konjice* – titulu je baštinio lang Engleske)
- „*Veliki sekretar*“ (*potpisivao je dokumenta koje je donosilo Veliko veće*⁵¹ – titulu je baštinio lang Kastilje)

Jovanovci kao vojnici

Vitezovi reda „*Svetog Jovana*“ nisu bili ni nalik klasičnoj predstavi, kakvu smo mogli steći gledajući obične monahe ondašnje hrišćanske Evrope.

Ovi monasi-ratnici su zbog herojske slike koju su stvorili o sebi, ubrzo postali veoma popularni i na ceni u tadašnjoj zapadnoj (*kataličkoj*) Evropi.

---

⁴⁸ Kada je „*Veliki majstor*“ bolestan ili odsutan.

⁴⁹ Titula je prvobitno dodeljena langu Španije, ali je posle podele (1462) ovog langa (*na Aragon i Kastilju*), dodeljena novostvorenom langu Aragona.

⁵⁰ Ova titula se dodeljuje od 1300. godine.

⁵¹ Veliko veće je imalo moć da prinudi „*Velikog majstora*“ da odstupi od svog položaja.

Uprkos raširenom uverenju da su Jovanovci bili konjanici, istina je sasvim drugačija, jer je ogromna većina njih bili baš suprotno – *pešadija*.

Borili su se uglavnom kopljima i džilitima.

Imali su dobro i kvalitetno izrađeno oružje, ali su im čvrsti mačevi bili bez dekoracija i ukrasa veoma karakterističnih za ondašnje plemstvo.

Šišali su kosu na kratko da bi imali jasniji pregled na bojištu, tj. nisu želeli da ih bilo šta ometa u borbi.

Brade su Jovanovci takođe šišali, tako da su im one uvek bile kratke.

Preko oklopa su nosili samo skarletni⁵² gornji ogrtač nalik na „*dalmatiku*“ (*karakteristična za Serbe*⁵³ u *Dalmaciji*), koji je na sebi imao izvezen beli vuneni krst.

Oblik pomenutog ogrtača, ustanovio je Igo de Revel (12??-1277/78), veliki majstor Reda „*Svetog Jovana Jerusalimskog*“ (vladao: 1258-1277/78) sledeći uputstva papa Inoćent(ija) II i Inoćent(ija) IV.

U metežu bitke ovaj krst kao obeležje bio je poput zastave, ...znak raspoznavanja.

Borbeni poklič Jovanovaca je bio »*Sveti Jovan!, Sveti Jovan!*«.

---

⁵² Skarletna boja – *jarko crvena boja*.

⁵³ »*Ljudevit, ostavivši grad Sisak, pobegao je Serbima, narodu koji nastanjuje veliki deo Dalmacije.*« (orig. lat. »*Liudevitus, Siscia civitate relictus, ad Sorabos, quae nationem Dalmatiæ partem obtinere dicitur, fugiendo se contulit.*«) – Johann Christoph de Jordan (16??-1748); (Vindobonæ / Wien: *Typis Joan. Jacobi Jahn in P. I. et Gregorii Kurtzböck in reliquis*, 1745, str. 155); »*Kada je stigao, Ljudevit je napustio grad Sisak i pobegao je Serbima, narodu, za koji se govorilo da drži veliki deo Dalmacije.*« (orig. eng. »*On its arrival Ljudovit withdrew from the city of Sisak and fled to the Serbs, a people that is said to hold a large part of Dalmatia.*«) – Bernhard Walter Scholz (1931-) / Barbara Rogers-Gardner (1935-): „*Carolingian chronicles: Royal Frankish annals and Nithard's Histories*“ (Ann Arbor: *University of Michigan Press*, 1970, str. 111). Serbi o kojima se ovde govoriti bili su kasnije (*posle velikog crkvenog raskola*) i katoličke i pravoslavne vere, ali su ovi poslednji većim delom što milom što silom pokatoličeni i na kraju su skoro svi ti katolici pohrvaćeni.

Jovanovci su se zaklinjali da neće svoje mačeve podizati protiv neke hrišćanske nacije (*čega se nažalost, neće previše pridržavati*), da se neće zaduživati i kockati.

Od njih se tražilo da žive bez „*ličnog imanja*“ uz položena tri zaveta (*čednost, siromaštvo i pokornost*), ali su ipak bili pošteđeni posta i odricanja.

Na samom početku (*neposredno po dolasku u Svetu zemlju*⁵⁴) nisu se uopšte kupali, što je tada bio čest običaj u njihovim matičnim (*evropskim*) zemljama, ali su tu reputaciju (*koja ih je neko vreme pratila*) vremenom izmenili, prihvatajući lokalne običaje redovnog kupanja.

Red Sv. Jovana na levantu

Vojne aktivnosti Reda tih prvih godina svodile su se na pomoć pri krstaškim pohodima, te pružanje medicinske nege bolesnima, kao i na zaštitu karavana i hodočasnika, odnosno prevoz hodočasnika iz Europe na Bliski istok.

Jovanovci tada nisu mogli u potpunosti da iskažu svoju posebnost, stojeći u senci moćnih vojski, čije su pomoćne jedinice uvek bili.

Sumrak hrišćanstva na Levantu, doveo je do toga da Red dobije svoju kasniju (*mnogo značajniju*) istorijsku ulogu.

U to vreme su se kako Jovanovci, tako i Templari⁵⁵ sve više osamostavljavali, te su napravili pored crkve u crkvi i državu u državi, nastupajući gotovo samostalno tokom tih turbulentnih godina.

Ovome je išlo na ruku i rasulo, koje je doživelo Jerusalimsko kraljevstvo slomljeno iznutra podelama, čiji su uzrok bili sukobi i rivalitet lokalnih hrišćanskih feudalaca.

---

⁵⁴ Sveta zemlja, naziv je za prostor, koji danas politički i geografski zauzimaju Izrael, Liban i Sirija.

⁵⁵ Templarski religijsko-viteški red, punog naziva „*Red siromašnih vitezova Hrista i Solomonovog hrama*“.

Jerusalimskom kraljevstvu je kratak odmor omogućila vojna pobeda (1153) Baldvina III Jerusalimskog (1131-1163), kralja Jerusalima (vladao: 1143-1163) kod Aškelona, kojoj su uglavnom doprineli baš Jovanovci.

I pored toga, sva gorepomenuta dešavanja su uzrok propasti svih hrišćanskih država⁵⁶ (*na Bliskom istoku*), njihove okupacije i uništenja od strane kurdske vojskovođe Saladina (1137-1193), sultana⁵⁷ Egipta i Sirije (vladao: 1174-1193).

U politički katastrofalne hrišćanske poteze svakako spadaju i pljačkaški upadi hrabrog (*i nepromišljenog*), Rene de Šatijon (oko 1125-1187), kneza Antiohije (vladao: 1153-1160) na teritoriju pod kontrolom Romana (*na Kipar*) i u oblasti pod kurdsko-arabljanskom kontrolom (*zemlje moćnog sultana Saladina*).

Tako je negde krajem 1186. godine, knez Rene napao jedan muslimanski karavan, dokopavši se neočekivano velikog blaga, a među njegovim zarobljenicima nalazila se čak i Saladinova rođena sestra.⁵⁸

Reagujući na ovakvo kršenje primirja, Saladin objavljuje džihad⁵⁹ (*početkom 1187. godine*), a već u junu je muslimanska vojska bila spremna za rat sa hrišćanim.

Saladin je već 26. juna 1187. godine započeo opsadu Tiberijasa. Uloge su se preokrenule od vremena Prvog krstaškog rata, sada su muslimani bili ti koji kreću u verski rat, a hrišćani su se borili za opstanak. Saladin je ostvario ono što je Nur ad Din⁶⁰ (1118-

⁵⁶ Na Levantu su formirane prve četiri krstaške države odmah nakon Prvog krstaškog rata: Grofovija Edesa (1098-1150), Kneževina Antiohija (1098-1268), Grofovija Tripoli (1104-1288) i Kraljevstvo Jerusalim (1099-1291). Kraljevstvo Jerusalim je imalo četiri vazalne teritorije: Kneževina Galileja (1099-1187), Grofovija Jafa i Aškelon (1100-1268), Gospodstvo Sidon (1110-1260) i Gospodstvo Transjordan (1115-1189). Jermensko kraljevstvo Kilikija (1198-1375) uz podršku pape Inočent(ij)a III (vladao: 1198-1216) dobija status kraljevstva, da bi potom nominalno bilo pod francuskom dinastijom Lixinjan.

⁵⁷ Krunisan je 1174. godine u Kairu, prestonici Egipta.

⁵⁸ Жељко Фајфрић (1957): „*Istorija krstaških ratova*“ (Сремска Митровица: *Табернакл*, 2006, str. 291).

⁵⁹ Džihad predstavlja „sveti rat“ (protiv nevernika, tj. onih koji nisu sledbenici islama).

⁶⁰ Puno ime: *Nur ad Din Abu al-Kasim Mahmud ibn Imad ad-Din Zengi ibn Ak Sankar*.

1174), emir Alepa (vladao: 1146-1174) i Damaska (vladao: 1156-1174) pokušavao da učini punih trideset godina.⁶¹

Pred Hatinsku bitku, Rejmon III de Tripoli (oko 1140-1187), grof Tripolija (vladao: 1152-1187) i knez Galileje i Tiberijusa (vladao: 1174-1187), imao je sporazum sa Saladinom, pa je čak držao i tursko-kurdske garnizone u Tiberiju.

Sultan Saladin je želeo da iskoristi lični sukob Rejmona III i kralja Gija de Lizinjana⁶² (1159-1194), kralja Jerusalima (vladao: 1186-1192), kao i odsustvo ozbiljnije pomoći krstaškoj vojci od strane Kneževine Antiohije.⁶³

Ovo mu je bila prilika da podeljene krstaše konačno uništi, napađajući deo po deo hrišćanskih državica na Levantu.⁶⁴

Kada je 1. maja 1187. godine, Saladinova vojska od oko 7.000⁶⁵ ratnika krenula u pljačkaški pohod na hrišćanske zemlje (*na okolinu Akre*), odmah ih je kod Kresovog vrela (*u blizini Nazareta*), napala mala na brzinu sklopljena jedinica od Jovanovaca (80 vitezova) i Templara (50 vitezova), odnosno ukupno 130 vitezova (Ž. Fajfrić pominje broj od 150⁶⁶) i oko 400 vojnika.

Oba viteška reda predvodile su njihove starešine, Rože de Mulen (11??-1187), veliki majstor Reda „*Svetog Jovana Jerusalimskog*“ (vladao: 1177-1187) i Žerar de Ridfor (oko 1140-1189), veliki majstor Reda „*Templara*“ (vladao: 1181-1189).

U strahovitom samoubilačkom jurišu ginu skoro svi krstaši, pa i Rože (*starešina Jovanovaca*), čije su grudi bile izbodene muslimanskim kopljima.

---

⁶¹ Ж. Фајфрић, str. 296.

⁶² Grof Jafe i Aškelona (vladao: 1180-1186) i kralj Kipra (vladao: 1192-1194).

⁶³ Boemund III (oko 1144-1201), knez Antiohije (vladao: 1163-1201) je (*kao pomoć*) poslao sina Rejmona, sa samo 50 vitezova, jer nije želeo da krši mirovni sporazum, koji je ranije postigao sa Saladinom.

⁶⁴ Reg G. Grant (19??-): „*Battle: A Visual Journey Through 5000 Years of Combat*“ (London: Dorling Kindersley Limited, 2009, str. 84).

⁶⁵ David C. Nicolle (1944): „*Hattin 1187: Saladin's Greatest Victory*“ (London: Osprey Publishing, 1993, str. 59).

⁶⁶ Ж. Фајфрић, str. 294.

Ovaj pokolj je preživelo samo osam krstaša, a među njima je bio i starešina Templara sa dva svoja viteza, kao i pet vitezova Reda „*Svetog Jovana*“, koji su se spasili uspevši da se dođu do obližnjeg Nazareta.

Nedugo posle, u Hatinskoj bici, sudbina krstaša u *Svetoj zemlji* je bila zapečaćena⁶⁷.

Pomenuta bitka se vodila od 4. do 5. jula 1187. godina.

Krstaši su ovom prilikom (*na bojnom polju*) raspolažali sa brojnom vojskom, jer se tu našla celokupna vojska Rejmona III i kralja Lizinjana, zatim monaške vojske Jovanovaca i Templara, a ne treba zanemariti ni veliki broj dobrovoljaca od strane hodočasnika i mornara, koji su se zatekli u tom momentu u *Svetoj zemlji*. Bilo je tu 1.000 vitezova, 25.000 pešaka, i oko 4.000 turkopola⁶⁸, dok su Templari⁶⁹ doveli 1.200 vitezova i 700 pešaka.⁷⁰

Dakle, na bojnom polju se našlo sa hrišćanske strane 4.000 oklopljenih konjanika i 35.000 pešaka.

Neki autori navode manji broj krstaške vojske, jer je po njima tu bilo oko 20.000⁷¹⁷² vojnika (1.200⁷³ vitezova, 3.000⁷⁴ oklopljenih ratnika, 15.000 pešaka i 500 turkopola).

Saladinova vojska brojala je 40.000 vojnika (*po nekim autorima, njen broj je bio oko 30.000*⁷⁵).

Saladin je već prvog dana (4. jula) u potpunosti slomio krstaše, čime je oslobođio Siriju od njihove pretnje.⁷⁶

---

⁶⁷ Posle Hatinske bitke nije više postojala ozbiljnija hrišćanska vojska u Jerusalimskoj kraljevini.

⁶⁸ Turkopoli – mobilisani muslimani u krstašku vojsku.

⁶⁹ Templari su u bici kod Kresovog vrela (1. maja 1187. godine) izgubili trećinu svojih vitezova.

⁷⁰ Ж. Фајфрић, str. 295.

⁷¹ Angus Konstam (1960-): „*Historical Atlas of the Crusades*“ (London: Mercury Books, 2004, str. 133).

⁷² Jonathan Simon Christopher Riley-Smith (1938-): „*The Crusades: A History*“ (London: Continuum International Publishing Group Ltd., 2005, str. 110).

⁷³ D. C. Nicolle, str. 59.

⁷⁴ Isto, str. 61.

⁷⁵ A. Konstam, str. 119.

⁷⁶ P. Huchet, str. 52-55.

Po okončanju bitke iscrpljeni hrišćanski ratni zarobljenici nisu ni pokušavali da pobegnu, a pred Saladina su izvedeni samo kralj Gi de Lizinjan, kao i već pomenuti Žerar de Ridfor i Rene de Šatijon. U ovoj bici, između ostalih, zarobljeni su i Amalrik de Lizinjan⁷⁷ (1145-1205), kasniji kralj Jerusalima (vladao: 1197-1205), Hamfri IV de Toron (oko 1166- pre 1197), gospodar Torona (vladao: 1179-1183 i 1190-1192) i Transjordana (vladao: 1187-1189), te Giljermo V de Monferat (oko 1115-1191), markiz od Monferata (vladao: oko 1132-1191), ali njih Saladin nije želeo da vidi.

Kurdske vojskovođe, Saladin je posle bitke brutalno pogubio Renea, sveteći mu se za velike pljačke muslimana, koje je ovaj izvršio tokom svoje vladavine.

Time se završio ovaj, za krstaše katastrofal dan.

Zarobljenih krstaša je bilo između 15.000 i 30.000 i svi su sem kralja (*jedini je jahao konja*) sprovedeni u lancima u Damask, gde su sutradan sve krstaške vođe (*sem Gija*), bez obzira na rang, provedene kroz grad.⁷⁸

Isti dan (5. jula) Tiberijas se predao bez razmišljanja, ali su i pored toga muslimanski pobednici pogubili (6. jula) preko 200 vitezova Jovanovaca i Templara.⁷⁹

Ubrzo su (*redom*) pali i gotovo svi ostali krstaški gradovi.

Održali su se još samo Tir, Antiohija i Akra, ali bez obzira na to, Saladin ulazi u Jerusalim već 2. oktobra 1187. godine.

Pad Jerusalima, biće povod za izbijanje Trećeg krstaškog rata (1189-1192) koji će u *Svetu zemlju* dovesti najvažnije vladare Evrope: Ričarda I - *Lavljev Srca* (1157-1199), kralja Engleske (vladao: 1189-1199), Filipa I Avgusta (1165-1223), kralja Francuske (vladao: 1180-1223) i Fridriha I - *Barbarosu* (1122-1190), cara Svetog romanskog carstva (vladao: 1155-1190).

---

⁷⁷ Kada postane kralj Kipra (vladao: 1194-1205) i kralj Jerusalima (vladao: 1197-1205) nosiće ime Amalrik II.

⁷⁸ Ж. Фајфрић, str. 302.

⁷⁹ Ж. Фајфрић, str. 301.

Kipar 1291-1310

Jovanovci su najduže ostali odani ideologiji odbrane Evrope od islama, pa su posle pada (1291) *Svete zemlje*, otišli na Kipar.

Na Kipru su raspolagali sa nekoliko imanja koja su bila na području zamka „*Kolosi*“.⁸⁰

Kralj Anri de Lizinjan (1270-1324), kralj Jerusalima (vladao: 1285-1324⁸¹) odobrio je Redu uspostavljenje njihovog glavne komande u Limasolu.

Upravo je na Kipru veliki majstor pravio planove za ponovno osvajanje *Svete zemlje*, mada je to bilo nerealno očekivanje, jer su kraljevi Engleske⁸² i Portugalije⁸³ zamrzli u svojim zemljama fondove Reda.

Papa Bonifacije VIII⁸⁴ (vladao: 1294-1303) je u želji da održi dobre odnose sa Filipom IV Lepim (1268-1314), kraljem Francuske (vladao: 1285-1314) iz dinastije Kapeta, davao veliku pažnju Jovanovcima, radeći na povećanju njihovog ugleda.

U skladu sa ovom odlukom, papa je primio Gijoma de Vilaresa (1235-1305) velikog majstora Reda „*Svetog Jovana Jerusalimskog*“ (vladao: 1296-1305), dajući mu donaciju za njegov Red u vidu strateški važne opatije „*Svetog trojstva*“ (*blizu Napulja*).

Na zahtey Mahmuda Gazana⁸⁵ (1271-1304), kana mongolskog Ilkanata⁸⁶ (vladao: 1295-1304), odredi Reda „*Svetog Jova-*

---

⁸⁰ B. G. Flavigny, str. 68.

⁸¹ Od 1291. do 1324. godine Anri je bio samo titуларни kralj Jerusalima.

⁸² Kraljevina Engleska: 927-1707.

⁸³ Kraljevina Portugalija: 1139-1815. Od 1580. do 1640. godine ona (*Portugalija*) je u personalnoj uniji sa Kraljevinom Španijom (1512-), a od 1815. do 1822. godine nosi naziv *Ujedinjeno kraljevstvo Portugalije, Brazila i Algarve*. Kraljevina Portugala je prestala da postoji 1910. godine.

⁸⁴ Rođen je kao Benedeto Kaetani (1235-1303).

⁸⁵ Kan Gazan je prešao sa budizma na islam 16. juna 1295. godine.

⁸⁶ Ilkanat je bio jedna od četiri države (*Čagatai Kanat: 1227-1347, Zlatna horda: 1242-1502, Ilkanat: 1256-1335 i Veliki Juan: 1271-1368*), koje su nastale administrativnom podelom (*posle 1227. godine*) Mongolskog carstva (1206-1368). Sedište Ilkanata se nalazilo u današnjem Iranu, a obuhvatalo je pored već pomenutog Irana i teritorije Iraka, Avganistana i zapadnog Pakistana.

na“ odlaze ka Jerusalimu, da bi se borili uz Mongole protiv Mameluka⁸⁷ iz Egipta.

Zbog nespremnosti krstaških barona da održe reč i nedostatka centralne vlasti, propuštena je šansa za iskorištavanje moćne mongolske vojne sile za obnovu, odnosno jačanje hrišćanskih država.

Ključna greška hrišćanskih barona bila je njihov pokušaj da izigraju dogovore sa Mongolima, tj. sklapanje saveza⁸⁸ sa Mamelucima, koji su odmah posle zaustavljanja mongolskih hordi kod Ain Džaluta (3. septembra 1260. godine), krenuli u obračun sa hrišćanskim enklavama na Levantu.⁸⁹

Još tokom svog boravka na Levantu, Red „Svetog Jovana Jerusalimskog“ je raspolagao sa nešto manjih brodova, koji su bili naoružani, ali namenjenih pre svega prevozu hodočasnika iz Provanse u *Svetu zemlju*.

Prvi ratni brod koji je posedovao Red bio je „*dromon*“⁹⁰, a ubrzo zatim, flota Reda se sastojala od dve galije⁹¹, fuste⁹², jednog galeona⁹³ i dva dromona.

---

⁸⁷ Mameluci su najpre bili tursko-mongolski najamnici i zarobljenici (*pa čak i robovi*), koji su prešli na islam, a kasnije pripadnici raznih naroda, pa i hrišćani (*Jermenzi, Gruzini, Grci, Serbi, Francuzi, Italijani, Nemci, Španci i sl.*) koji su se preobratili u islam zbog opstanka, napredovanja u službi ili novca. Posle 1360. godine, turkijske narode sve više zamenuju Čerkezi sa Kavkaza. Mamelučki sultanat (1250-1517) se vekovima održavao upravo zahvaljujući ovoj izuzetno dobro obučenoj vojsci. Mladi Mameluci su se u tvrđavi u Kairu podvrgavali veoma rigoroznoj vojnoj obuci. Na primer, zasecali su sabljama gromade od gline i po hiljadu puta dnevno, a učili su i da odapinju strele iz luka dok jašu konja u glalopu, te su isto to morali činiti i iz okreta (*ovo je ratna veština stepskih naroda srednje Azije*). Zbog ovako teške obuke bili su česti smrtni slučajevi kod obučavane omladine.

⁸⁸ Amin Maalouf (1949-): „*Krstaški ratovi u očima Arapa: Arapske hronike i svedočenja kao ogledalo zapadnoj predstavi o Krstaškim ratovima*“ (Beograd: Laguna, 2006, str. 284-285).

⁸⁹ B. G. Flavigny, str. 64.

⁹⁰ Dromon (grč. δρόμεας – trkač) je naziv za najvažniji ratni brod (*na vesla i jedra*) od 6. do 12. veka. Gradili su se u raznim oblicima i veličinama, tj. bili su dugi između 30 i 50 metara, odnosno široki između 5 i 7 metara. Imali su oko 300 članova posade, uključujući ratnike i veslače. Dromoni su imali središnji toranj (*blizu glavnog jarbola*), odakle su vojnici-mornari mogli neprijatelja gađati strelama, kopljima i

Papa Kliment V⁹⁴ (vladao: 1305-1314) ovlastio je 1306. godine Jovanovce da svoje brodove mogu da naoružaju bez prethodne saglasnosti kiparskog kralja.

Red je potom na Kipru sagradio (*ili iznajmio*) veći broj ratnih brodova.

Zbog svega navedenog, odnosi sa kiparskim kraljem bili su sve zategnutiji, pogotovo od trenutka kada su Jovanovci krenuli da grade svoju flotu, čime su se polako počeli uzdizati u pomorsku silu na Sredozemlju.

Mada je bila mala, ova flota je odigrala važnu ulogu u osvajanju⁹⁵ ostrva Rodos (1310), a zatim su (*isti brodovi*) uspešno korišteni u dva ratna okršaja sa Turcima na Hiosu (1319. i 1320. godine), te kod Megare (1357).

Rodos 1310-1523

Fulke de Vilare (12??-1327), veliki majstor Reda „*Svetog Jovana Jerusalimskog*“ (vladao: 1305-1319), sledeći planove⁹⁶

---

drugim projektilima. Većina dromona bila je opremljena sa drevnim plamenobacačima (*koji su po neprijatelju dejstvovali sa grčkom vatrom*) i katapultima. Oni su mogli izbaciti projektile od 500 kilograma na daljinu od 1000 metara. Mnoga od ovih ratnih plovila bila su oklopljena, kako bi se zaštititila od neprijateljskog (*kljunovog*) udara.

⁹¹ Galija je brod koga su uglavnom u potpunosti pokretali veslači, a koristio se za ratovanje i trgovinu. Mnoge od galija su uz vesla imale i jarbole sa jedrima (*koja bi se koristila pri povoljnem vetrusu*). Ovakvi tipovi brodova su se prestali koristiti (*kao glavna plovila*) tek posle uvođenja (*u 17. veku*) širokotrupnih ratnih brodova sa jedrima.

⁹² Male galije sa oko 12 vesala sa svake strane, koje su kao (*okretni*) ratni brodovi imali mnogo veće manevarske sposobnosti od klasičnih (*velikih*) galija.

⁹³ Galeon je veliki (*naoružani*) trgovački jedrenjak po obliku trupa sličan galiji, po kojoj je i dobio ime.

⁹⁴ Rođen je kao Bertran de Got (1264-1314).

⁹⁵ Filermos zamak je poslužio kao mesto odakle je nastavljeno osvajanje glavnog ostrvskog utvrđenja, koje je palo 15. avgusta 1310. godine, u vreme dok je Fulke bio kod pape.

⁹⁶ Ozbiljne planove za osvajanje ostrva Rodos je pravio Gijom de Vilare (12??-1305), veliki majstor Reda „*Svetog Jovana Jerusalimskog*“ (vladao: 1296-1305), ali ih on nije uspeo realizovati, te će to učiniti nešto kasnije njegov nećak, koji ga je nasledio na čelu Reda. Osvajanje ostrva je trajalo od 11. novembra 1307. do 15. avgusta 1310. godine.

svoga strica⁹⁷ osvojio je Rodos⁹⁸, gde će se privremno prenesti sedište Reda, odnosno tamo će ova monaško-vojna organizacija osnovati sopstvenu državu (*koja će se održati sve do 1522. godine*).

U gradu Rodosu je podignuta palata velikog majstora 1319. godine, kao i ceo sistem jakih utvrđenja.

Slična utvrđenja, građena su i na susednim ostrvima Tilisu, Lerosu, Nisirosu, Halkiju, Simiju, Kosu, kao i u Pilisu na Peloponezu.

Zahvaljujući svojoj floti (*kojom je polako počeo da dominira Sredozemljem*), Red je zauzeo 1344. godine grad Smirnu (*zadržće je do 1402. godine*), uzeo je učešće u krstaškim pohodima na Siriju i Egipat, pomagao je hrišćansku kraljevinu u Jermeniji, a uspevao je istovremeno da brani Peloponez i da čuva latinsku Kneževinu Ahaju⁹⁹.

Mada to paradoksalno zvuči, napuštanje Kipra dovodi Red u mnogo bolji položaj, jer on na Rodosu postaje „*svoj na svolome*“, te će ovde (*i kasnije na Malti*) pokazati (*kroz svoja dela*) sav sjaj viteštva, koje je u njegovim žilama akumulirano kroz ceo dotadašnji srednji vek.

Papa Kliment V priznao je 5. septembra 1307. godine pravo Jovanovcima na ostrvo Rodos, koje su do tada već većim delom zauzeli.

Ime Reda „*Bolničari Jerusalima*“ (*koje se do tada koristilo*), zamjenjeno je 15. avgusta 1309. godine sa nazivom „*Vitezovi Rodosa*“.¹⁰⁰

Tokom 1334. godine Jovanovci su odbranili grad Fokeju (*na istoku današnje Turske*), od napada vojske Andronika III Palaiologosa¹⁰¹ (1297-1341), cara Romane¹⁰² (vladao: 1328-1341) i njegovih pomoćnih turskih odreda (čitajte: *plaćenika*).¹⁰³

---

⁹⁷ B. G. Flavigny, str. 72.

⁹⁸ Ostrvo je u ono vreme uglavnom bilo nastanjeno Turcima i Arabljanima.

⁹⁹ Kneževina Ahaja je pod vlašću Reda od 1377. do 1381. godine, kao i od 1397. do 1404. godine.

¹⁰⁰ J. Guy-Jean, str. 29.

¹⁰¹ Puno ime: *Andronikos Dukas Angelos Komnenos Palaiologos*.

Takođe, Red „Svetog Jovana Jerusalimskog“ je uzeo učešće 23. juna 1389. godine (*po gregorijanskom kalendaru*¹⁰⁴) u Kosovskoj bici. Naime, Lazaru Hrebeljanoviću¹⁰⁵ (1329-1389), velikom knezu Srbije (vladao: 1371-1389) u bici na Kosovu polju je poslao pomoć¹⁰⁶ njegov saveznik i sunarodnik Stefan Tvrtko II Kotromanić¹⁰⁷ (1338-1391), kralj serbske¹⁰⁸ Bosne (vladao: 1377-1391). Ova pomoć ogledala se u vojsci (*na levom krilu*) od oko najviše 10.000¹⁰⁹¹¹⁰ (*a po I. Ruvarcu 20.000*¹¹¹) vojnika predvođenih velikim vojvodom Vlatkom Vukovićem Kosačom¹¹² (13??-1392), gospodarom Huma i najbližim saradnikom ovog serbskog kralja.

¹⁰² Romani su svoju državu nazivali (*na latinskom jeziku*): *Imperium Romanum, Imperium Romanorum, Res Publica Romana ili Romania*, odnosno (*na grčkom jeziku*): *Βασιλεία τῶν Ρωμαίων, Αρχὴ τῶν Ρωμαίων, Πολιτεία τῶν Ρωμαίων* ili *Ῥωμανία*.

¹⁰³ »1334 Fokeja je odbranjena od strane Denovljana i vitezova sa Rodosa od Andronika i njegovih turskih pomoćnika.« (orig. eng. »1334 Phocaea defended by the Genoese and Knights of Rhodes against Andronicus and his Turkish auxiliaries.«) – James John Graham (1808-1883): „Elementary History of the Progress of the Art of War“ (London: Richard Bentley, 1858, str. 299).

¹⁰⁴ Po julijanskom kalendaru bitka se odigrala 15. juna 1389. godine.

¹⁰⁵ U nekim izvorima njegovo prezime pojavljuje (*u obliku*) – Grebeljanović.

¹⁰⁶ Vladimir N. Торовић (1885-1941): „Историја Срба“ (Београд: Публикум, Практикум, 2004, str. 253).

¹⁰⁷ Stefan Tvrtko je prethodno bio i ban Bosne (vladao: 1353-1377).

¹⁰⁸ »serbska kraljevina, koja je Bosna« (orig. lat. »regnum Servilie, quod eat Bosna«) – Ivan A. Kukuljević Sakcinski (1816-1889): „Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Diplomatički Sbornik Kraljevine Hrvatske s Dalmacijom i Slavonijom, Dio II. od godine 1103-1200“ (Zagreb: Društvo za jugoslavensku povjest i starine, 1875, str. 148).

¹⁰⁹ »Nearly the entire Christian fighting force (between 12,000 and 20,000 men) had been present at Kosovo, while the Ottomans (with 27,000 to 30,000 on the battlefield) retained numerous reserves in Anatolia.« – Jean Whitenack Sedlar (1935-): „East Central Europe in the Middle Ages, 1000-1500“, A History of East Central Europe (Seattle: University of Washington Press, 1994, str. 244).

¹¹⁰ »The Ottoman army probably numbered between 30,000 and 40,000. They faced something like 15,000 to 25,000 Eastern Orthodox soldiers.« – John K. Cox (1964-): „The History of Serbia“, The Greenwood histories of the modern nations (Westport: Greenwood Publishing Group, 2002, str. 30)

¹¹¹ Јован-Иларион В. Руварац (1832-1905): „О кнезу Лазару“ (str. 186-189), Стражилово: Лист за забаву, поуку и књижевност Бр. 12, Год. 4 (Нови Сад: Дружина око „Стражилова“, 24. март 1888., str. 188-189).

¹¹² Predvodio je serbsku vojsku iz Kraljevine Bosne u pobedi nad osmansko-turskim pljačkaškim odredima u bici kod Bileće 1388. godine.

Opis: Savetovanje Skupštine viteškog reda „Svetog Jovana Jerusalimskog“ u vezi sa osmansko-turskom opsadom ostrva Rodos iz 1480. godine.

Izvor (*naziv manuskripta*): „*Gestorum Rhodiæ obsidionis commentarii*“

Naručilac manuskripta: Pjer D'Obison (1423-1503), veliki majstor viteškog reda „Svetog Jovana Jerusalimskog“ (vladao: 1476-1503)

Autor: Gijom Kaursin (1430-1501), francuski istoričar i diplomata

Slikarska tehnika: iluminacija na pergamentu

Dimenziije slike: 28 x 19,5 cm

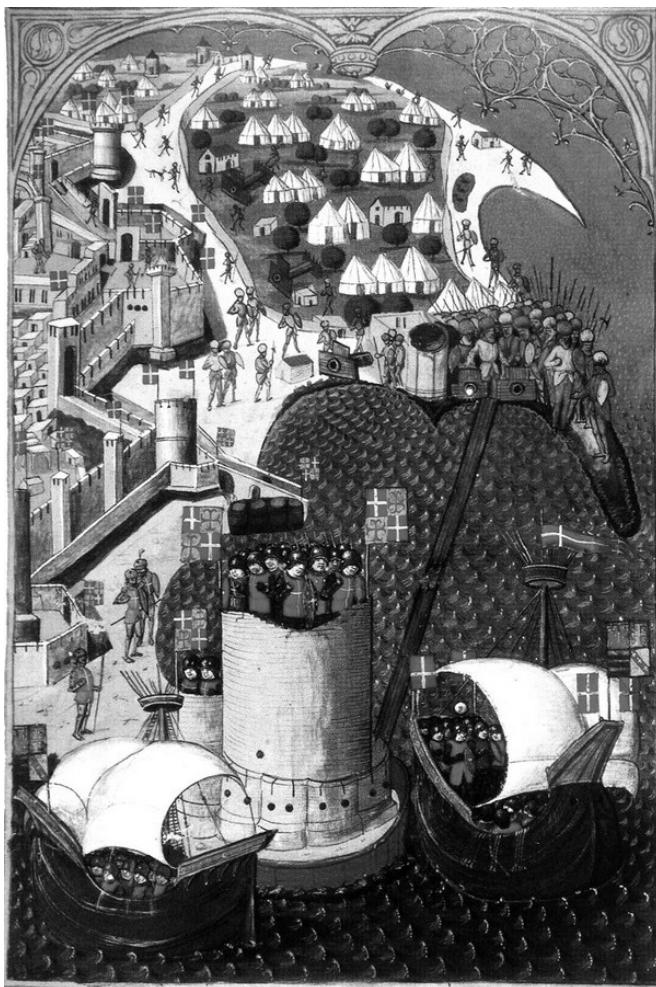
Vreme nastanka minijature: 1483-1484

Identifikacioni broj: BNF Lat.6067, folio 3 (*verso*)

Lokacija (*mesto čuvanja*): Nacionalna biblioteka Francuske

Grad: Pariz (*Francuska republika*: 1945-)

Iluminirani manuskripti ili oslikani rukopisi su rukopisi urešeni zlatom izrađenim ornamentima, inicijalima, minijaturama i vinjetama.

Opis: Osmansko-turska opsada Rodosa 1480. godine, dok sa druge strane viteški red „Svetog Jovana Jerusalimskog“ brani ostrvo.

Izvor (*naziv manuskripta*): „*Gestorum Rhodiæ obsidionis commentarii*“

Naručilac manuskripta: Pjer D'Obison (1423-1503), veliki majstor viteškog reda „Svetog Jovana Jerusalimskog“ (vladao: 1476-1503)

Autor: Gijom Kaursin (1430-1501), francuski istoričar i diplomata

Slikarska tehnika: iluminacija na pergamentu

Vreme nastanka minijature: 1483-1484

Identifikacioni broj: BNF Lat.6067, folio 80 (*verso*)

Lokacija (*mesto čuvanja*): Nacionalna biblioteka Francuske

Grad: Pariz (*Francuska republika*: 1945-)

O prisustvu pripadnika Reda „*Svetog Jovana*“ u ovom boju, prvi pomen imamo kod italijaskog istoričara L. A. Muratorija.¹¹³

Hrvatski istoričar Franjo Rački je pogrešno smatrao da je Ivan-*Ivanis Horvat*¹¹⁴ (oko 1340-1394.), bio učesnik bitke na Kosovu¹¹⁵, jer je tu ipak bio prisutan Ivan I. Paližna¹¹⁶ (13??- 1391), ban Hrvatske i Dalmacije (vladao: 1386- 1391)¹¹⁷.

Prisustvo Jovanovaca na Kosovu, može da se objasni činjenicom da je kralj Tvrtko II ratovao protiv Mađara za Hrvatsku i Dalmaciju pune tri godine (period: 1388-1390) u čemu mu je lokalni (*potčinjeni*) saveznik¹¹⁸ bio upravo Ivan Paližna¹¹⁹ (*stariji*), prior vitezova „*Svetog Jovana*“ iz Vrane¹²⁰.

---

¹¹³ »Eodem anno de mense Junii. Apud Durachium Amoratho Theucrorum Rege Græciæ & Dalmatice agrum devastante, & omnia depopulante, contra Christianos horrida bella committuntur; sed contra Theucros quibusdam conjuratis Christi-Fidelibus, Rege Rassi, Rege Ungariae, Comite Lazaro, & Domino Johanne Banno cum Crucesignatis interemtus est ipse Amorattus, utroque exercitu in campis remanente, maxima tamen cum cæde.« – Ludovico Antonio Muratori (1672-1750): *Annales Forolivienses anonymo auctore*, „Rerum italicarum scriptores ab anno æræ christianæ quingentesimo ad millesimum quingentesimum quorum potissima pars nunc primum in lucem prodit ex Ambrosianæ, Estensis, aliarumque insignium bibliothecarum codicibus.« Tomus Vigesimsecundus (Mediolanum / Milano: Societatis Palatinæ, 1733, str. 196).

¹¹⁴ Horvat nije tada (*a ni ranije*) bio ban Hrvatske i Dalmacije, već ban Mačve (vladao: 1377-1383).

¹¹⁵ Franjo Rački (1828-1894): „*Boj na Kosovu: Uzroci i posljedice*“ (str. 1-68), Rad JAZU XCVII, Knj. 26 (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1889, str. 50-51).

¹¹⁶ U ranim italijanskim izvorima: »*nobile cavaliere Zuane ongaro*« / »*Zuane Zotto*« / »*Zuanne de Polisna schiavo*« / »*Zuane dalmato de Poliza*«. Mađarski plemić Ivan Horvat je takođe mogao nositi ovo ime bar tamo gde se ne spominje Paližna, jer je uz Ivana Paližnu bio vojni lider mađarskih trupa u Napulju.

¹¹⁷ Prior Paližna (*stariji*) je bio podanik Serba iz Kraljevine Bosne.

¹¹⁸ Ivan A. Kukuljević Sakcinski (1816-1889): „*Priorat vranski sa vitezi templari i hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj.*“ (str. 1-80), Rad JAZU LXXXI (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1886, str. 65).

¹¹⁹ Paližna (*stariji*) od 1383. godine (*kada je mađarski kralj osvajio Vranu*) boravi kod Serba u Kraljevini Bosni, a već 1388. godine, Tvrtko II ga imenuje za namesnika serbskog dvora u Hrvatskoj.

¹²⁰ Odlukom *Opštег crkvenog sabora* u Beču od 6. maja 1312. godine, većina imanja Reda „*Templara*“ dodeljena je viteškom redu „*Svetog Jovana*“, a takvu sudbinu doživeo je i priorat Vrana u Dalmaciji.

Nešto kasnije, u čuvenoj Bici kod Nikopolja (*25. septembra 1398. godine*), opet su uzeli učešće i vitezovi Reda „*Svetog Jovana Jerusalimskog*“.¹²¹

Bio je to veliki sukob krstaške vojske¹²², koju je predvodio Sigismund fon Luksemburg¹²³ (1368-1437), kralj Mađarske (vladao:

¹²¹ Barbara Wertheim Tuchman (1912-1989): „*A Distant Mirror: the Calamitous 14th Century*“ (New York: Alfred A. Knopf, Inc., 1978, str. 548).

¹²² Mađari, Francuzi, Nemci, Italijani (*iz Venecije i Denove*), Poljaci, Serbi, Holanđani, Česi, Bugari, Švajcarci, Škoti i Španci, uz vitezove Tevtonce i Jovanovce (*Hospitaci ili Malteški vitezovi*).

¹²³ Kroz ceo svoj životni vek, Sigismund je pokazivao izražen nemački nacionalni ponos, mada je „*de facto*“ imao nemačko-poljsko-serbsko poreklo. Otac mu je bio Karl IV fon Luksemburg (1316-1378), dok mu je majka bila Jelisaveta od Pomeranije (oko 1347-1393), ugledne poljske princeze (*čiji su preci Serbi*). Ne samo što Karl IV vodi poreklo od Serba iz Pomeranije, već on ima korene i u serbskom plemstvu iz Polabla, gde (*po ocu*) vodi poreklo direktno od Svetе Ljudmile (oko 860-921), kneгинje (*iz serbskog plemena Milčana*) iz Pšovua (*danas Melnika*) u Bohemiji. Takođe, Karl IV fon Luksemburg vodi poreklo (*po majci*) i od plemićke grane Serba sa Hemskog poluostrva (*Balkana*), tj. od dinastije Vukanovića, kojoj pripadaju (*kao mlađa grana*) i Nemanjići. Dakle, preci (*po majci*) Sigismunda su Uroš I Vukanović, njegova čerka Marija Vukanović (11??- posle 1189) i Uroševa unuka (*a Marijina čerka*) Jelena od Znojma (oko 1141-1202/6). Inače, prva žena Sigismunda, bila je Marija Anžujska (1371-1395), a njena majka je bila Jelisaveta Kotromanjić, čerka Stefana II Kotromanjića (12?? -1353), bana serbske Bosne (vladao: 1314-1353), a baka (*po majci*) poljska princeza Jelisaveta od Kujevije (oko 1315- posle 1345) iz dinastije Pjast. S druge strane, Sigismund je preko majke imao isto poreklo (*kao i njen muž – ista linija*), od serbske dinastije Vukanovića. Takođe, njena majka, kraljica Jelisaveta, bila je i unuka serbske princeze Jelisavete Nemanjić (1270-1331), čerke Stefana VI Dragutina Nemanjića (1253-1316), kralja Srbije (vladao: 1276-1282) i kralja Srema (vladao: 1282-1316). Druga žena Sigismunda, bila je Barbara od Celja (1392-1451), odnosno unuka Katarine Kotromanić (1336-1396), koja je opet unuka ovde već po-minjane Jelisavete Nemanjić. Nemački Jevrej Karl E. Prac (18??-18??), odštampao je delo „*Полное собрание Русскихъ лѣтописей, изданное по высочайшему повелѣнію Археографическому коммиссію томъ второй. III. Ипаміевская лѣтопись*“ (Санкт Петербургъ/Санкт-Петербургъ: *Археографическая комиссия*, 1843, str. 227) gde se navode najstariji podaci o nacionalnoj pripadnosti autohtonog stanovništva Pomeranije/Pomorja, tj. Kašubije: »*Pruski krstaši su zauzeli i zapalili Gdanjsk. Godine 6823, počeo je da kneževstvuje Gediminus u Litvaniji, Novgorodu i Kernovi i žestoko je ratovao sa Rusijom. Pre ovih vremena, Pšemišlava, poljskog kralja, ubili su pjanog sami Lehi, u mestu Rogoznom, boljari ljadski Nalec i Zaremba; Bog mu je dao osvetu, jer je on ranije svoju ženu po imenu Lukerija, udavio radi druge, koja je tražila da bude jedina u njegovom domu; ona je bila rodom od kneževa*

*serbskih sa Kašube, od primorja varjaškog, od starog grada Gdanska.« (orig. rus. »Крижаки Прусские Кёданскъ взяли и збурили. Въ лъто 6813. Нача княжъти Кгедиминъ Витуновичъ въ Литвъ, въ Новгородку и Керновъ, и воева на Русь крѣпко. Сихъ временъ прежде, Премышлява короля Польского убили самы Ляхы, пьяного, въ мѣстѣ Рогозномъ, а забили бояре Лядскии Налецъ и Заремба; Богъ сотворилъ отміненіе ему, понеже онъ прежде жену свою, именемъ Лукерію, удави ради другое, которая просися у него, да въ единой ризѣ пустить ю въ домъ; она бо бѣ рода князей Сербскихъ, съ Кащубъ, отъ поморія Варязкаго, отъ Стараго града за Кгеданскомъ.«). U gornjem tekstu je uočena (*nenamerna*) greška prepisivača originalnog letopisa, jer (*u tekstu/prepisu*) treba da stoji 6823 (1315), a ne 6813 (1305), odnosno ovde se radi tačno o 1315. godini (*po gregorijanskem kalendaru*), kako стоји и овде citiranom tekstu. Naime, Gediminas (1275-1341), veliki knez Litvanije (vladao: 1315-1341) nije preuzeo vlast od brata pre 1315. godine. Njegova vladarska titula je glasila: »*Gediminus, po milosti Božjoj, kralj litvanski i mnogih Rusa*« (orig. lat. »*Gedeminne Dei gratia Letwinorum et multorum Ruthenorum rex*«). Inače, očigledno je da su vremenom prepisivači pogrešno upisali prezime (*očeve ime*) ovom litvanskom vladaru, jer u tekstu koriste ruski prevod (*Витуновичъ*) imena njegovog rođenog brata Vitenisa (1260-1316), velikog kneza Litvanije (vladao: oko 1295-1315) umesto imena njihovog zajedničkog oca Butvida-sa (12??-1295), velikog kneza Litvanije (vladao: 1291-1295). Kako se prepostavlja, ovde pomenuti kalendar je u pravoslavnom hrišćanskom (*i slavenskom nacionalnom*) korpusu preuzet od Romanskog carstva, što verovatno nije tačno, jer je isti i kod njih (*Romana*) od nekog preuzet (*koristi se u Romani tek od 988. godine, pa do pada carstva 1453. godine*), a u njemu nulta godina je bila godina nastanka Sveta, dok je Nova godina počinjala 1. septembra. Zato, ako na primer želimo da „*prevedemo*“ datum Kosovske bitke (*Leta Gospodnjeg 6897*) sa tog kalendara na danas opšteprihvaćeni tzv. „*gregorijanski*“ (*koji se koristi od 1582. godine*), treba da od broja 6897 (5508 + 1389) oduzmemo 5508 (*ili 5509 u zavisnosti da li je u pitanju datum pre ili posle 1. septembra*). Dakle, to bi izgledalo ovako: 6880 - 5508 (*koristimo 8, jer je bitka bila 28. juna*) = 1389. Nemački istoričar, lingvista i etnolog Ernst E. Kunik (1814-1899), koji nam je poznat i pod imenom – *Arist Kunik*, u svom delu „*Die Berufung der schwedischen Rodsen durch die Finnen und Slawen: eine Vorarbeit zur Entstehungsgeschichte des russischen Staates*“, Erste Abtheilung (Санкт Петербургъ/Санкт-Петербург: Импературская Санкт-Петербургская Академия наук, 1844, str. 55-56, 62-63 i 64), takođe se bavi nacionalnom pripadnošću Kašuba, ali i Ljutića i Drevljana, odnosno vezama nekada zajedničkog imena – Serbi sa kasnije formiranim narodima, koji čine današnje Slavene. On u pomenutoj knjizi (strane 55-56) navodi sledeće: »*Identично природно nastajanje imena država primećujemo i kod Slavena. Dosta dugo, pre nego što su obrazovali zajedničko ime Serbi, koristili su pojedinačna lokalna imena kao Ljutići, Drevljani, ...itd.*« (orig. nem. »*Dieselbe naturgemäßes Entstehung der Ländernamen lässt sich auch bei den Slawen wahrnehmen. Lange mochten sie den ursprünglichen Gesamtnamen Serben geführt haben ehe die einzelnen Lokalnamen wie Lutschananen, Drewlänen u. s. w. aufka-**

men.«); zatim (str. 62 - *fusnota*) »Pored mnogobrojnih dokaza o zajedničkom imenu Serbi, koje se pominje u Šafarikovim delima o slavenskim starinama, ovde se pojavljuje još jedna stavka koju ovde objavljujem, a koja se pominje u Volinškoj hronici i izdanju iz 1843. godine (drugi deo „Ipatijevski letopis“, str. 227): „...Pšemišlava, poljskog kralja, ubili su pјajanog sami Lehi, u mestu Rogoznom, boljari ladski Nalec i Zaremba; Bog mu je dao osvetu, jer je on ranije ženu svoju po imenu Lukerija, udavio radi druge, koja je tražila da bude jedina u njegovom domu; ona je bila rodom od kneževa serbskih sa Kašube, od primorja varjaškog, od starog grada Gdanska. Dakle, ovde su se kašupski kneževi u današnjem staropruskom Staromgradu zvali serbski.« (orig. nem. »Zu den von Schafarik in seinen slaw. Alterth. vorgebrachten zahlreichen Beweisen über die Allgemeinheit des Namens „Serben“ kommt eine neue Stelle hinzu, welche ich hier aus der im Jahre 1843 herausgegebenen Wolynischen Chronik (dem 2ten Theile der Ипатиевская Лѣтописъ) p. 227 mittheile: „...Премышлява короля Польского убили самы Ляхы, пьяного, въ мѣстѣ Рогозномъ, а забили бояре Лядскии Налецъ и Заремба; Богъ сотворилъ отмщеніе ему, понеже онъ прежде жену свою, именемъ Лукерію, удави ради другое, которая просися у него, да въ единой ризцѣ пустить ю въ домъ; она бо бѣ рода князей Сербскихъ, съ Кашиубъ, отъ поморія Варяжкаго, отъ Старого града за Кеданскомъ.“. Hier heissen also die Fürsten der Kaschuben in dem heutigen westpreussischen Starigrad serbische.«); na narednoj strani (str. 63 - *fusnota*) »Kao što su na tome mestu kašupski Serbi i Lehi pojavljaju odvojeno, može se i na neki način tvrditi da ime „Русь“ nije slavenskog porekla, i to zbog toga, što se na većoj teritoriji nije uvuklo u dušu Slavena ali je ipak jezički obrazovalo jedan narod, čije je ime nosilo. Staro ime Serbi je još pre nego je nastala država, celo pleme Venda zamenilo imenom Slaveni, ali je svako zasebno pleme (slično kao i kod Germana), na svom malom prostoru imalo neko specijalno ime, na primer u blizini Poljana na Dnjepru živeli su Drevljani, Hrvati, Ulići, ...itd.« (orig. nem. »Wie aber in jener Stelle „Kaschubische Serben und Lechen“ gesondert erscheinen, so kann man auch dreist behaupten, dass der Name „Русь“ auch desswegen kein ursprünglich slawischer ist, weil es nicht im Geiste altslawischer über einen grossen Flächenraum ausgebreiteter, sprachlich aber ein Ganzes bildender Völkchen lag, sich einen Gesamtnamen zu geben. Den alten Namen Serben hatte der Wendenstamm noch in der vorstaatlichen Zeit beinahe überall mit dem Namen „Slawen“ vertauscht, jeder einzelner Zweig aber führte, wie bei den Germanen, auf seinem kleinen Raume einen Specialnamen z B. in der Nähe der Polanen am Dnepr wohnten Drewlanen, Chrowaten, Uglitschen u. s. w.«), da bi na ovu istu temu dodao još i ovo (strane 62, 63 i 64) »Ona je takođe nesigurna kod Nestora, gde se javlja (i to na jednom jedinom mestu) u tabeli slavenskih naroda, kolektivna forma Serb' ili prema drugim rukopisima Sereb', da bi se koristila kao čistoslavenska analogija ka jednom čistoslavenskom Rus'. Kao što je poznato, najraniji zajednički pojам slavenskih plemena Serbi se i do današnjih dana zadržao kod Serba na Dunavu kao i kod Venda u Lužici. Isto kao što južni Serbi koji potiču sa istoka (koji prema Nestoru imaju vremenski skoro identično stare pisane spomenike), tako ni oni Serbi koji žive na zapadu ništa ne znaju o pojmu Serb' koji se svakodnevno koristi. Ne

1387-1437), kralj Romane (vladao: 1410-1433), kralj Bohemije (vladao: 1419-1437) i car Svetog romanskog carstva (vladao:

---

postoji niti najmanji trag da je neko slavensko ili neslavensko ime naroda tako formirano. Prema tome, odakle bi mogo doći ovaj završetak (b), koji se javlja kod čistoslavenskih paganskih plemena, sem iz Nestorove glave, isto kao što je on (ili njegovi zapisničari) južnim Serbima dao nepoznati produženi oblik Sereb', što je u tvrdom kontinuitetu sa istočnoslavenskim umišljenim hroničarima, koji su, kao i on sam, i ime starih Skita preimenovali u Skuf'. Dakle, sa punim pravom se može reći, ukoliko pojam Серъбъ nije štamparska greška, on se može posmatrati jedino kao književna forma, koja nije stekla živu upotrebu (u narodu), iako se u časopisu Руский времянникъ поминje Сербъская земля 1520 godine.« (orig. nem. »Eben so unsicher ist die bei Nestor ein einziges Mal und zwar in der slawischen Völkertabelle vorkommende Kollektivform Serb' oder nach andern Handschriften Sereb', um als reinslawische Analogie zu einem vermeintlich reinslawischen Rus' benutzt zu werden. Bekanntlich hat sich die früheste Gesamtbenennung des slawischen Stammes Serben heutigen Tages bei den Serben an der Donau und den Wenden in der Lausitz erhalten); doch wissen weder die aus dem Osten stammenden Südserben, die doch ziemlich alte, dem Nestor fast gleichzeitige Schriftdenkmäler aufzuweisen haben, noch die Westserben in ihrem täglichen Verkehr etwas von einer Form Serb'; es giebt selbst nicht die geringste Spur, dass sie je einen oder den andern slawischen oder unslawischen Völkernamen so zugeformt haben. Woher kann demnach anders diese einzige jerirte (b) Kollektivform eines rein slawischen Gentile stammen, als aus Nestor's eigenem Kopfe, gleich wie er oder seine Abaschreiber auch eine den Südserben ganz unbekannte erweiterte Form Sereb' in starrer Anhänglichkeit an das Ostslawische ausklügelten, oder wie er u. spätere Chronisten sich eine Umformung des Namens der alten Skythen in Skuf' herausnahmen? Daher kann man mit vollem Rechte sagen, dass, wenn auch die Form Серъбъ kein Schreibfehler ist, sie doch nur als eine Bücherform betrachtet werden kann, die sich trotz des beim Jahre 1520 im Русский времянникъ vorkommenden Сербъская земля serbskâ zemlâ keines labendigen Gebrauches erfreut hat.«). O ovom pitanju pisao je i jedan od najvećih mislilaca hrišćanske katoličke crkve, Stanislav Jan Bohuš Šestšenjcevič (1731-1826), poljski nadbiskup, lingvista i istoričar u svom istorijskom radu „*Precis des recherches historiques sur l'origine des Slaves ou Esclavons et des Sarmates, et sur les Epoques de la conversion de ces peuples au christianisme; par Mgr Stanislave Siestrzeniewicz de Bohusz,...*“ (Санкт-Петербург / Санкт-Петербург: Императорская Академия Наук / Императорская Академия Наук, 1824, str. 99, poglavljje „*Royaume de la Serbie rouge*“, pasus 4, tačka 12) gde objašnjava direktnu vezu između Serba i Poljaka kaže doslovno sledeće: »*Serbi osnovaše, svoje treće kraljevstvo i nazvaše ga Poljska*« (orig. fr. »*Le troisième royaume fondé par les Serbes, sous le nom de Pologne*«).*

1433-1437), sa osmanskom¹²⁴ vojskom, koju je predvodio lično Bajazit I¹²⁵ (1354-1403) sultan Turske¹²⁶ (vladao: 1389-1402).

Već gotovo realizovan turski poraz, pretvoren je u njihovu pobjedu, ulaskom u bitku 1.500 „teško oklopljenih serbskih konjaničaka“¹²⁷ (vitezova), koje je predvodio tadašnji turski vazal Stefan Lazarević Hrebeljanović¹²⁸ (1374-1427), knez Srbije (vladao: 1389-1402), a potom i despot Srbije (vladao: 1402-1427). Stefan je napao „mađarski steg“¹²⁹ kralja Sigismunda, koji je nosio najistaknutiji kraljev plemić Nikola II Garaji¹³⁰ (1366-1433). Odmah po ovom događaju izbila je panika u krstaškim redovima, jer je pad stega u ruke neprijatelja značio najčešće poraz i smrt vladara.

Inače, sve gore izneto o bici kod Nikopolja, zabeležio je (1427), njen direktni učesnik nemački plemić, vitez i hroničar Johan Šiltberger (1380-1440).

Krstaška vojska je ovom prilikom teško poražena, tj. gotovo u potpunosti uništena.

---

¹²⁴ Osmansku vojsku činili su Turci, Serbi, Tatari, Arabljani i Grci.

¹²⁵ Bajazit I (vladao: 1389-1402). Zbog svoje odlučnosti i odvažnosti dobio je nadimak – *Munja*. Ovaj sultan bio je oženjen Oliverom Lazarević Hrebeljanović (oko 1372-posle 1444), koja je u turskoj poznatijom kao – *Despina Hatun* (*Despina: despotica, čerka despota + Hatun: gospoda*), inače najmlađom sestrom Stefana Lazarevića.

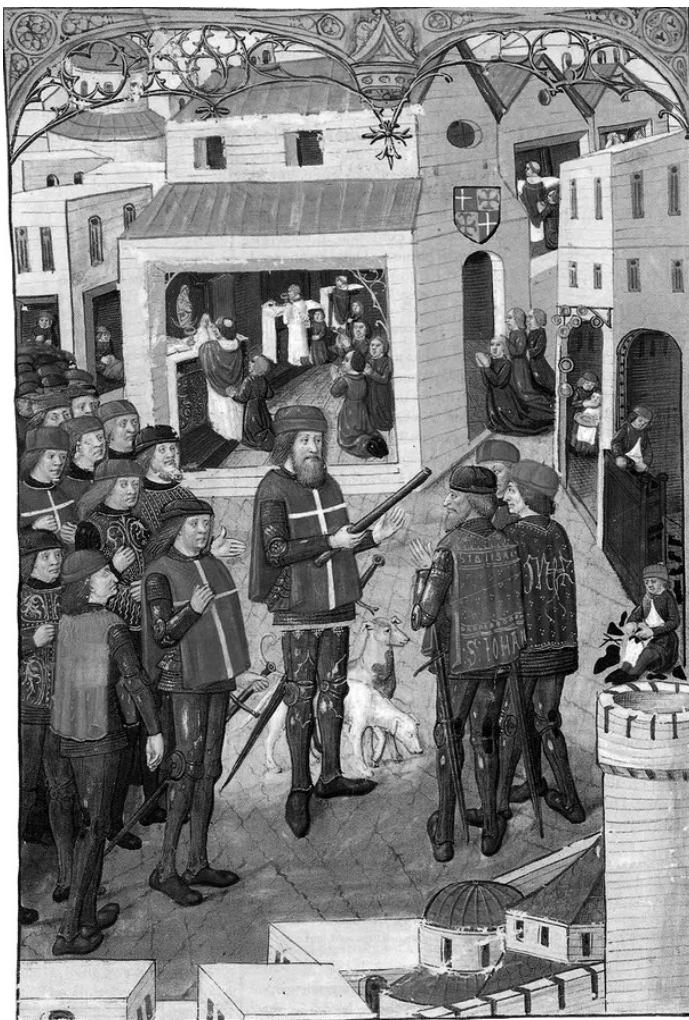
¹²⁶ U pitanju je Osmansko-turski sultanat (1299-1923).

¹²⁷ Isto, str. 560.

¹²⁸ Najstariji sin serbskog velikog kneza Lazara Hrebeljanovića.

¹²⁹ Johann-Hans Schiltberger (1380 - oko 1440): „*Ein wunderbarliche unnd kürtzweylige Histori, wie Schildtberger, einer auß der Stat München in Bayern, von den Türcken gefangen, in die Heydenschafft gefüret unnd wider heymkommen*“, 1480, str. 13, Cod. Pal. germ. 216: Reisebuch, Bibliotheca Palatina, Universitätsbibliothek Heidelberg (*Heidelberg, Bundesrepublik Deutschland*).

¹³⁰ Sin uglednog mađarskog plemića Nikole I Garajia (13??-1386), tj. mađ. Garai Miklós I, upravnika Bratislave i palatina Mađarske kraljevine (period: 1375-1385). Porodica Garaji vuče korene iz jedne grane klana Dorosma (*ili Durusma*), čije je sedište bilo na jugu kraljevine. Nikola II, ban Dalmacije i Hrvatske (vladao: 1392 i ponovo 1394-1397), ban Slavonije (vladao: 1397-1402), te palatin Mađarske kraljevine (vladao: 1402-1433) je bio oženjen Teodorom Lazarević (13??-1405), čerkom Lazara Hrebeljanovića i sestrom despota Stefana Lazarevića.

Opis: Pjer D'Obison (1423-1503), veliki majstor viteškog reda „Svetog Jovana Jerusalimskog“ (vladao: 1476-1503) na trgu oko 1480. godine.

Izvor (*naziv manuskripta*): „*Gestorum Rhodiæ obsidionis commentarii*“

Naručilac manuskripta: Pjer D'Obison (1423-1503), veliki majstor

Autor: Gijom Kaursin (1430-1501), francuski istoričar i diplomata

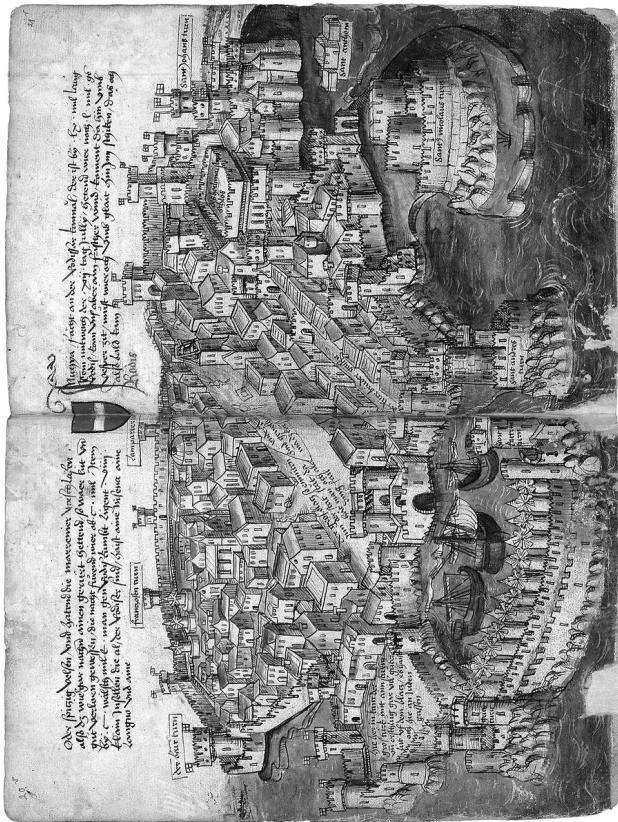
Slikarska tehnika: iluminacija na pergamentu

Vreme nastanka minijature: 1483-1484

Identifikacioni broj: BNF Lat.6067, folio 33 (*verso*)

Lokacija (*mesto čuvanja*): Nacionalna biblioteka Francuske

Grad: Pariz (*Francuska republika: 1945-*)

Opis: Ilustracija ostrva Rodos i njegove prestonice, pod vitezovima reda „Svetog Jovan Jerusalimskog“ iz 15. veka.

Izvor (naziv knjige): „Beschreibung der Reise von Konstanz nach Jerusalem“

Autor: Konrad Grünenberg (1442-1494)

Dimenzije slike: 32 x 21,5 cm

Vreme nastanka: 1487. godine

Signatura: St. Peter, pap. 32.

Lokacija (mesto čuvanja): Badenska državna biblioteka

Grad: Karlsruhe (Savezna Republika Nemačka: 1949.)

Viteški red „Jovanovaca je shodno svojoj sve značajnijoj poziciji, težio širenju svog uticaja na južnom Hemu, u čemu su im pomogle neke novonastale okolnosti, jer je zbog učestalih osmansko-turskih upada (1395. i 1397. godine) u Morejsku despotovinu¹³¹, Teodoros I Palaiologos (oko 1355-1407), despot Moreje¹³² (vladao: 1383-1407) bio prinuđen da im proda gotovo celu despotovinu (Korint – 1397 i Mistru – 1400), posle čega se povukao u Monemvasiju.¹³³

U narednim godinama, Red „Jovanovaca“ je uspeo da odbije sve turske napade na Korintski zaliv i spreče njihov prodor na Peloponez, ali se ipak 1403. godine povlači sa ovog poluostrvra.

Crni oblaci nadvili su se uskoro i nad sam Red „Svetog Jovana Jerusalimskog“ kada je agresivni Timur Lenka¹³⁴ (1336-1405), sultan Timuridskog carstva¹³⁵ (vladao: 1370-1405)¹³⁶, kra-

¹³¹ Morejska despotovina: 1349-1460.

¹³² Srednjovekovni naziv za Peloponez bio je – *Moreja*. Ovaj naziv su Peloponezu dali krstaši, jer je bio gusto obraстао dudovim drvećem (grč. *Μωρέας* ili *Μωριάς*) koje se koristilo u proizvodnji svile. Pošto su na Peloponezu u to vreme većinom živeli Slaveni, moguće je i izvorno etomološko objašnjenje, kao i u slučaju Morlaka (*od reči – more*).

¹³³ Raymond Joseph Loenertz (1900-1976): „*Byzantina et Franco-Graeca: Articles parus de 1935 à 1966*“, Storia e letteratura. Raccolta di studi e testi № 118 (Roma: *Edizioni di Storia e Letteratura*, 1970, str. 254).

¹³⁴ Zapadni svet će ga upamtitи po imenu – *Tamerlan*.

¹³⁵ Timurovo carstvo (*sa sedištem u Samarkandu*) prostiralo se od Moskve do Delhija i od Damaska do Aksua, odnosno obuhvatala je južnu Rusiju, te današnju istočnu Tursku, Siriju, Irak, Kuvajt, Iran, Kazahstan, Avganistan, Jermeniju, Azerbejdžan, Gruziju, Turkmenistan, Uzbekistan, Kirgiziju, Pakistan, severozapadnu Indiju i istočnu Kinu (*oblast grada Kašgara u pokrajini Sinkjang*). Uprkos velikoj moći koju je držao u svojim rukama, Timur se nije usuđivao da osporava ono što je nosila sa sobom titula „*kana*“ iz dinastije Džingikanida, odnosno Džagatajida (*dinastija sina Džingis kana*), jer je ona obezbeđivala nesporni pravni autoritet, čijim lišavanjem bi se suočio sa gubljenjem lojalnosti i poslušnosti turskog plemstva. Zato su se svi „*fermani*“ (zvanični dokumenti) u Transoksijani, a koje je donosila Timurova uprava (*posle uklanjanja direktnе mongolske vlasti 1363. godine*) i na dalje pozivali na priпадnike dinastije Džingikanida, tj. ista se najpre krila iza imena Kabul-šaha (13??-1370), kana Transoksijane (vladao: 1364-1370), zatim Sojurgatmiša (13??-1384), kana Transoksijane (vladao: 1370-1384), te njegovog sina Sultan Mahmuda (13??-1402), kana Transoksijane (vladao: 1384-1402).

¹³⁶ Timurove vladarske titule emir (period: 1370-1380), kralj (period: 1380-1388), sultan (period: 1388-1405).

jem 1402. godine opseo¹³⁷ Smirnu (danas: *Izmir*), koja je već 58 godina (*od 1344. godine*) pripadala njima (*Redu*).

Ovaj grad je zapečatio svoju sudbinu kada je Flamanac¹³⁸ Gijom de Ment (1337-1402), kao upravnik Smirne, sa gnušanjem odbio ponudu Timura za preobraćenje u islam.

Tatari su bukvalno pregazili njegove vitezove „*Jovanovce*“ (*koji su branili Smirnu*), a kao odgovor na nepokoravanje i pružanje otpora, tursko-mongolski vođa je svo stanovništvo (*koje je zatekao unutar gradski zidina*) masakrirao, sem onih koji su imali sreću da se dokopaju brodova u luci.

Sultan Timur je posle ovog pokolja izgubio simpatije Zapada (*što ga nije mnogo ni zanimalo*), te je po svom već ustaljenom običaju svoju brilljantnu pobedu krunisao podizanjem kule od glava ubijenih branitelja i stanovnika grada.

O nadmoći tadašnje timuridske vojske, govori nam podatak da je osmansko-turski sultan sedam godina pokušavao da osvoji ovaj grad, a da ga je Timur osvojio za samo nešto više od tri nedelje.

Nisu samo posedi Reda na Levantu bili ugroženi, jer se ne-punih četrdeset godina kasnije, egipatska (*mamelučka*) flota pojavila u vodama oko Rodosa 1440. godine, ona je (*na sreću hrišćanskog sveta*) bila savladana i odbačena od sedišta Reda.

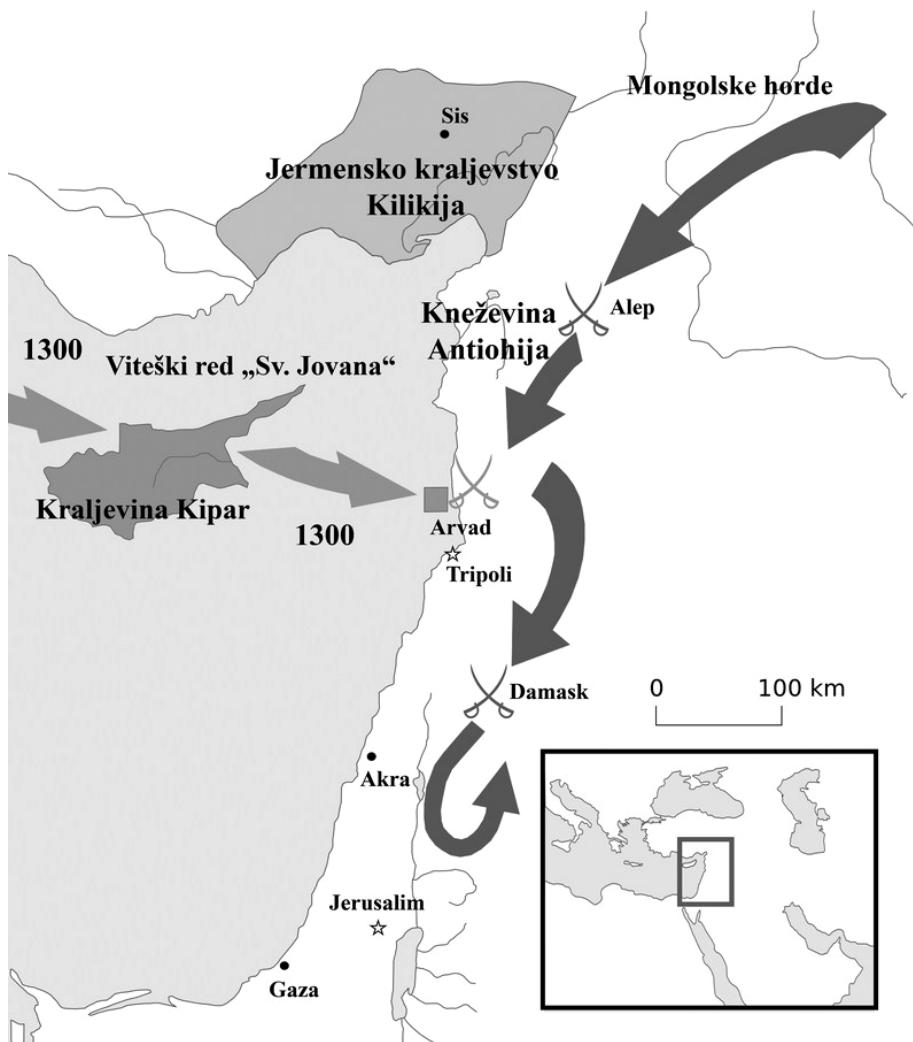
Samo četiri godine kasnije (1444), Egipćani se vraćaju i započinju novi napad na ostrvo iskrcavši na njegovoj obali 18.000 vojnika i nešto konjanika.

Nova pretnja Rodosu došla je sa istoka, od ojačalog Osmansko-turskog sultanata.

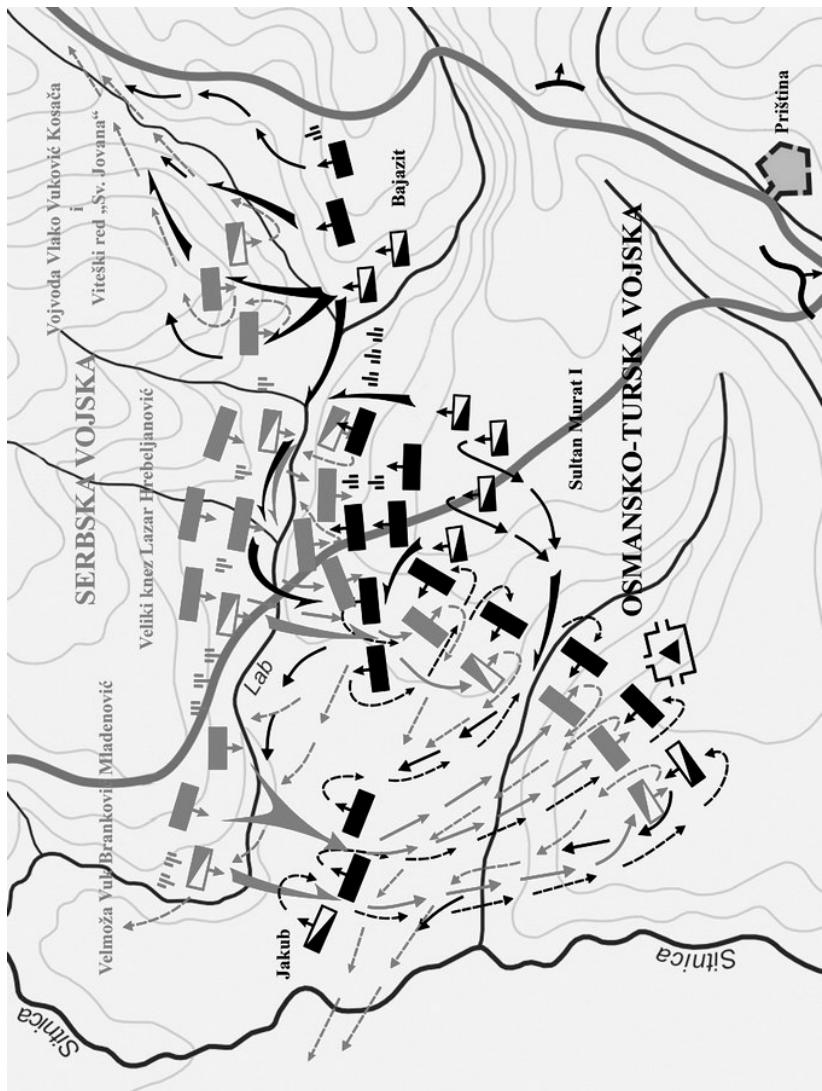
Naime, Mehmed II - *Osvajač* (1432-1481), sultan Turske (vladao: 1444-1446 i 1451-1481) zahtevao je da ga vladari Rodosa priznaju za vrhovnog gospodara i da mu isplaćuju danak od 2.000 dukata.

¹³⁷ Timurova opsada Smirne je počela 2. decembra 1402. godine, a grad je osvojen 28. decembra 1402. godine.

¹³⁸ Anne-Marie Legras (19??-): „*L'Enquête pontificale de 1373 sur l'Ordre des Hospitaliers de Saint-Jean de Jérusalem*“, Volume 1 / L'enquête dans le prieuré de France (Paris: Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1987, str. 437).

Zajedničke vojne akcije na Levantu, viteškog reda „Svetog Jovana Jerusalimskog“ i mongolskih hordi od 1300. do 1301. godine.

Red „Svetog Jovana Jerusalimskog“ se borio 23. juna 1389. godine u okviru serbske vojske (na levom krihu) u Kosovskoj bici.

Ova druga opsada trajala je četrdeset dana i okončana je novim porazom egipatskih invazionih snaga.

Mirovni sporazum sa Mamelucima je napravljen 1445. godine i je podrazumevao i razmenu ratnih zarobljenika.¹³⁹

Naravno, Jovanovci su ovaj zahtev glatko odbili (1455), mada je takav odgovor značio objavu rata moćnom turskom sultanu.

Već 23. aprila 1480. godine, u ranu zoru, Jovanovci su na horizontu mogli videti invazione trupe na 155 brodova (*navodi se i broj od 170 brodova*¹⁴⁰), koji su nosili 100.000 vojnika¹⁴¹.

Turskim trupama komandovao je Grk, Mihail Palaiologos¹⁴² (14??-1501), kapudan-paša¹⁴³

Osmansko-turskog sultanata (period: 1480-1491), koji je po prelasku na islamsku veru postao – *Mesih-paša*¹⁴⁴.

Pjer d'Obison (1423-1503), veliki majstor viteškog reda „*Svetog Jovana Jerusalimskog*“ (vladao: 1476-1503), lično je komandovao odbranom Rodosa sa samo 7.000 hrišćanskih vojnika.

Ova (*šarolika*) hrišćanska vojska (*predvođena Jovanovcima*), veoma je uspešno branila ostrvo, nanevši ogromne gubitke turskim invazionim trupama, jer su one pod zidinama Rodosa ostavile 24.000 mrtvih.

Konačno, turska opsada je prekinuta 27. jula 1480. godine.

Veliki majstor d'Obison je zbog ovog uspeha, najpre pozvan, a potom i kraljevski dočekan u Vatikanu, gde je nagrađen prestižnim položajem kardinala¹⁴⁵ katoličke crkve.

---

¹³⁹ Annina Valkana (19??-): „*The Knights of Rhodes*“ (Athens: Michael Toubis Editions S.A., 2006, str. 21).

¹⁴⁰ Isto, str. 22.

¹⁴¹ Na ostrvo su stigle prve turske trupe još u decembru 1479. godine.

¹⁴² B. G. Flavigny, str. 88.

¹⁴³ Komandant (*admiral*) flote.

¹⁴⁴ Mesih-paša će se kasnije uzdignuti i do položaja velikog vezira (period: 1499-1501).

¹⁴⁵ Kardinal – *glavni*.

Jovanovci će se veoma brzo suočili sa novom osmansko-turskom invazijom, jer je na njih krenuo 1522. godine, Sulejman I - *Veličanstveni* (1494-1566), sultan Turske (vladao: 1520-1566) sa čak 400¹⁴⁶ brodova i 200.000¹⁴⁷¹⁴⁸ ljudi (*od kojih su janičari činili 18.000 ljudi, a pešaka je bilo čak 60.000*).

Bez obzira na sve veću upotrebu vatre nog oružja (*značajno prisutnog u ovoj bici*), ovo je takođe bio sukob klasičnog velikog dvoseklog (*dvoručnog*) mača i nomadske (*turske*) sablje¹⁴⁹, jer je ovaj tip evropskog mača još krajem 15. veka postigao veliku popularnost¹⁵⁰ u Evropi, a ovde je bukvalno na delu dokazivao svoju efikasnost.

Ostrvo je branilo 600 vitezova i 4.500 vojnika i stražara, pod direktnom komandom Filipa de Viljea de l'Izl-Adama (1464-1534), velikog majstora viteškog reda „*Svetog Jovana Jerusalimskog*“ (vladao: 1521-1534).

Ovaj neravnomerni sukob trajao je šest meseci¹⁵¹, a turski sultan je skoro odustao od opsade jer mu je poginulo preko 40.000 vojnika, a izbačeno iz stroja još oko 30.000 boraca zbog dizenterije.

Na grad su Turci ispalili 80.000 đuladi, čineći položaj odbrane gotovo nemogućim.

Sve ove nedaće, dopunjene neslogom unutar samog Reda, dovele su do odluke da se dogovori predaja ostrva nevernicima.

Delegcija „*Grka*“ i „*Latina*“ došla je 22. decembra 1522. godine na pregovore kod osmansko-turskog sultana.

---

¹⁴⁶ A. Valkana, str. 24.

¹⁴⁷ John Patrick Douglas Balfour, 3rd Baron Kinross (1904-1976): „*The Ottoman Centuries: The Rise and Fall of the Turkish Empire*“ (New York: Morrow Quill Paperbacks, 1977, str. 176).

¹⁴⁸ B. G. Flavigny, str. 90.

¹⁴⁹ Reg G. Grant (19??-): „*Soldier: A Visual History of the Fighting Man*“ (London: Dorling Kindersley Limited, 2007, str. 122-123).

¹⁵⁰ Roger Ford (1947-): „*Weapon: A Visual History of Arms and Armor*“ (London: Dorling Kindersley Limited & Royal Armouries Museum, 2006, str. 102).

¹⁵¹ Od 16. juna 1522. do 30. januara 1523. godine.

Opis: Toskanski plemić Alberto Aringieri (1447-1506), pripadnik monaško-viteškog reda „Svetog Jovana Jerusalimskog“ (vladao: 1557-1568).

Slika pokazuje mantiju, sa simbolom reda (*belim krstom*) na levoj strani grudi.

Autor: Bernardino di Beto - *Pinturikio* (1454-1513)

Slikarska tehnika: ulje na drvetu

Vreme nastanka: 1504. godine

Lokacija (*mesto čuvanja*): Mitropolijска катедрала вазнесења Пресвете Богородице

Марије (скр. Катедрала у Сијени)

Grad: Сијена (Италијанска Република: 1946-)

Opis: Toskanski plemić Alberto Aringieri (1447-1506), pripadnik monaško-viteškog reda „Svetog Jovana Jerusalimskog“ (vladao: 1557-1568).

Slika pokazuje olop, kakav su (*krajem 15 i početkom 16. veka*) koristili vitezovi „Svetog Jovana“, kao i crvenu odoru (*dvostruka kecelja povezana sa strane*) sa belim krstom (*znak raspoznavanja u borbi*).

Autor: Bernardino di Beto - Pinturikio (1454-1513)

Slikarska tehnika: ulje na drvetu

Dimenziije slike: 19 x 24,8 cm

Vreme nastanka: 1504. godine

Lokacija (*mesto čuvanja*): Mitropolijska katredala vaznesenja presvete Bogorodice Marije (skr. *Katedrala u Sijeni*)

Grad: Sijena (*Italijanska Republika: 1946-*)

Vilije je pre predaje podigao u vazduh sve crkve u gradu, da ove ne bi izložio skrnavljenju od strane muslimanskih vojnika.

Posle sklapanja sporazuma o predaji (*1. januara 1523. godine*), Red u pratinji 4-5 hiljada lokalnih stanovnika napušta ostrvo, pri čemu na 30 brodova odnosi sve svoje svetinje, blago i oružje.

Tačno je, da je Sulejman - *Veličanstveni* ukazao počast velikom majstoru Reda, ali ga je i ponizio tražeći da mu poljubi prsten (*što je simbolično značilo pokoravanje*).

Naravno, poraženi vojskovoda nije imao kud, morao je da se ponižava, da bi izbegao pokolj svoje vojske i lokalnog civilnog stanovništva.

Pripadnici Reda su se zatim (*privremeno*) sklonili u Mesinu na Siciliji.¹⁵²

Malta 1530-1798

Papa Klement VII¹⁵³ (vladao: 1523-1535) je učinio sve što je bilo u njegovoj moći da omogući dalji život Redu.

Vatikan je iz ovog razloga ponudio Jovanovcima luku Čivitaveki-ja za njihovu flotu, a privremeno ih je smestio u Viterbo.

Takode, Karlo V fon Habzburg (1500-1558), car Svetog romanskog carstva nemačkog naroda¹⁵⁴ (vladao: 1519-1556), ponudio¹⁵⁵ im je (1530) ostrva Maltu i Goco, i grad Tripoli¹⁵⁶ u Severnoj Africi.

---

¹⁵² Stephen Richard Turnbull (1948-): „The Ottoman Empire, 1326-1699“, Essential Histories Volume 62 (Oxford: Osprey Publishing Ltd., 2003, str. 49)

¹⁵³ Rođen je kao Đulio de Medići (1478-1535). Ovaj papa je ranije bio pripadnik Reda i iguman Kapue.

¹⁵⁴ Sveti romansko carstvo nemačkog naroda: 1512-1806.

¹⁵⁵ Ian R. Barnes (1946-2014): „The Historical Atlas of Knights & Castles: The Rise and Fall of the Age of Chivalry“ (London: Cartographica Press Ltd., 2007, str. 286).

¹⁵⁶ Jovanovci upravljaju ovim gradom do 1551. godine, kada su bili primorani da ga napuste i predaju Turcima.

Neželeći da se trajno odrekne Rodosa, veliki majstor je ovu ponudu odbio, ali je kasnije (*kada je ponuda ponovljena*) ona prihvaćena od strane Reda.

Sporazum o ustupanju ostrva potписан je 23. marta 1530. godine (*B. G. Flavinji navodi 24. mart¹⁵⁷*) u Kastel Franku pored Bologne.¹⁵⁸

Formalno, Malta (*pod Jovanovcima*) je bila vazal (period: 1530-1798) Kraljevine Sicilije¹⁵⁹ (1130-1816).

Vazalni odnos je podrazumevao da Red simbolično daruje (*kao danak*) svom sizerenu¹⁶⁰ jednog sokola godišnje.

Po iskrcavanju na ostrvo¹⁶¹ (26. oktobra 1530. godine), oko 300 vitezova počinje odmah da popravlja stara utvrđenja, koja su bila dosta oštećena u napadima gusara.

Takođe, prelaskom na Maltu, viteški red „Svetog Jovana Jerusalimskog“, promenio je izgled svojih znamenja, jer ta nova predstavljaju svojevrsni spoj »belog osmokrakog krsta« na crnoj (*monaškoj*) odori (*iz vremena Žerara*) i »crvene ratne zastave« (*iz 1130. godine*) sa krstom „Svetog Đorđa“ na sredini.

---

¹⁵⁷ »The original Act of Acceptance signed of March 24, 1530 at Castel Franco, a smal town near Bologna, by Charles V and Grand Master Villiers de L'Isle-Adam, is kept at the Valetta archives.« – B. G. Flavigny, str. 122.

¹⁵⁸ »Charles V. was favourable to the Pope's request; on his return journey from Bologna, on the 23rd of March 1530, at Castelfranco, he issued the document by which he bestowed on the Knights of St. John, Malta and its adjacent islands...« – Ludwig von Pastor (1854-1928): „The History of the Popes: From the Close of the Middle Ages. Drawn from the Secret Archives of the Vatican and Other Original Sources“ Volume 10 (London: James Hodges, 1910, str. 188).

¹⁵⁹ Kraljevina Sicilija je bila deo (period: 1220-1250) Svetog romanskog carstva (1254-1512), potom prelazi pod upravu (period: 1282-1516) Krune Aragona (1162-1716) i njenu nasledniku (period: 1516-1713) Kraljevinu Španiju (1516-), te zatim sledi vladavina nad njom (period: 1713-1720) Vojvodstva Savoje (1416-1792) i kasnije (period: 1720-1735) ona postaje deo krunidbenih poseda nemačke dinastije Habsburg, odnosno Habsburgške monarhije (1526-1804) i na kraju (period: 1735-1816) Kraljevine Sicilije (1130-1816).

¹⁶⁰ Sizerenstvo je naziv za odnos u kome neki vladar ili država imaju pravo da od drugog vladara, naroda ili država naplaćuju danak, odnosno u većoj ili manjoj meri upravljaju njihovim spoljnim poslovima. Entiteti koji imaju obavezu prema svom sizerenu nazivaju se vazali ili tributarne države.

¹⁶¹ Malta je tada imala 30.000 stanovnika.

Upravo od tada imamo kao znamenje Reda »srebrni osmokraki krst na crvenoj podlozi«.

Kada su car Karl V i Đenovljjanin Andrea Doria (1466 - 1560), knez Melfija (vladao: 1531-1560) napali (1541) Alžir, u okviru njihove vojske bili su i vitezovi Reda „*Svetog Jovana*“.

Tom su prilikom hrišćani (*svi zajedno*) doživeli težak poraz od Barbarose Hajrudin-paše (1478-1546), osmansko-turskog kapudan-paše¹⁶² (period: 1533-1546).

Prvi osmansko-turski napad na ostrvo pod upravom Reda desio se 1547. godine, što je uozbiljilo još neorganizovane vitezove.

Na svu sreću (*po hrišćanski svet*), na čelo Reda dolazi Žan Pari-sot de la Valeta (1495-1568), veliki majstor Reda „*Svetog Jovana Jerusalimskog*“ (vladao: 1557-1568).

Žan je predstavljaо vrhunskog vojskovođu, koji je realno sagle-davao opasnost koja ostrvu pretila od strane Osmansko-turskog sultanata.

Odluku o napadu na Maltu, Slulejman Veličanstveni je do-neo 1564. godine, kada ga je imam¹⁶³, posle izlaska iz Velike džamije (*danas Sulejmanove džamije*¹⁶⁴) molio sa oslovođi Medi-teran malteške flote.

Odbranu ostrva (1565) je činilo 500 vitezova Reda „*Svetog Jovana*“, 400 španskih vojnika, 800 italijanskih vojnika, 500 vojnika sa galija (*špansko brodovlje*), 200 grčkih i sicilijanskih

---

¹⁶² Naslediće ga na funkciji kapudan-paše (period: 1546-1551) Serbin Bajica-Bajo D. Nenadić (1505-1579), dotadašnji komandant dvorske straže (period: 1543-1546), a kasnije beglerbeg („*beg begova*“) Rumelije (period: 1551-1555), treći vezir (period: 1555-1561), drugi vezir (period: 1561-1565) i na kraju veliki vezir Osmansko-turskog sultanata (period: 1565-1579). Ovde pomenutu titulu beglerbega (*u Osmansko-turskom sultanatu*), nosio je namesnik ejaleta (*pašaluka*), odnosno beglerbegluka (*najviša vojno-administrativnu oblast*).

¹⁶³ Islamski verski vođa.

¹⁶⁴ Sulejmanova džamija se nalazi u Istanbulu i izgrađena je 1557. godine (*od strane sultana Sulejmana - Veličanstvenog*), a po nacrtima Kodža Mimar Sinan-age (1489-1588), koji je započeo radove na izgradnji 1550. godine. Ova džamija je danas druga po veličini u Istanbulu i jedna od najznačajnijih građevina tog grada.

vojnika, 100 vojnika iz garnizona tvrđave „*Sveti Elmo*“, 100 sluga velikog majstora, 500 robova sa galija i 3.000 vojnika (*regrutovanih*) iz malteške populacije, tj. ukupno 6.100 ratnika.¹⁶⁵

Nasuprot njima nalazilo se 6.000 spahija (*elitna konjica*), 500 spahija iz Karamanije, 6.000 janičara, 400 dobrovoljaca sa Mitilene, 2.500 spahija iz Alžira, 3.500 dobrovoljaca iz Alžira, 4.000 verskih sluga, 6.000 dobrovoljaca sa raznih strana, uz prateće osoblje, što je činilo oko 48.000 ljudi.¹⁶⁶

Invazionim trupama je komandovao Lala Kara Mustafa paša¹⁶⁷ (oko 1500-1580), kasniji veliki vezir Osmansko-turskog sultanata (period: 1580), rođak ovde već pominjanog Bajice-Baja D. Nenadića¹⁶⁹ (1505-1579), tadašnjeg velikog vezira.¹⁷⁰

Bitka je počela 18. maja 1565. godine, kada se pred obalom Malte pojavila osmansko-turska flota sastavljena od 160 ratnih brodova, tri broda-konjušnice i 11 brodova sa zalihami.

Granatiranje od strane Turaka započinje 31. maja i ono će potrajati gotovo četiri meseca.

Apele za pomoć, koje je Evropi upućivao veliki majstor, nisu urodili plodom, jer se tek jedna manja grupa Francuza (*od oko 600-700¹⁷¹ ljudi*) odazvala pozivu da pomogne braniocima i uspešla da stigne na Maltu (*u noći između 29. i 30. juna*).

Ova grupa vojnika je poznata kao „*Mala pomoć*“¹⁷².

---

¹⁶⁵ Francesco Balbi di Correggio (1505-1589): „*The Siege of Malta, 1565*“ (London: Folio Society, 1965, str. 41).

¹⁶⁶ Isto, str. 36.

¹⁶⁷ Rođen je u serbskoj pravoslavnoj porodici u selu Sokolovići (*blizu naselja Rudo*) u tada okupiranoj (1463) serbskoj Kraljevini Bosni (1377-1463), koja je od strane okupatora preimenovana u Bosanski sandžak (1463-1878). Nije nam ostalo sačuvano njegovo originalno serbsko ime, a nadimak „*Lala*“ dobio je, jer je bio tutor sinu sultana Sulejmana - *Veličanstvenog*. Njegov stariji brat bio je Deli Husref-paša (oko 1495-1544/45), drugi paša na Divanu (*osmansko-turski državni savet*).

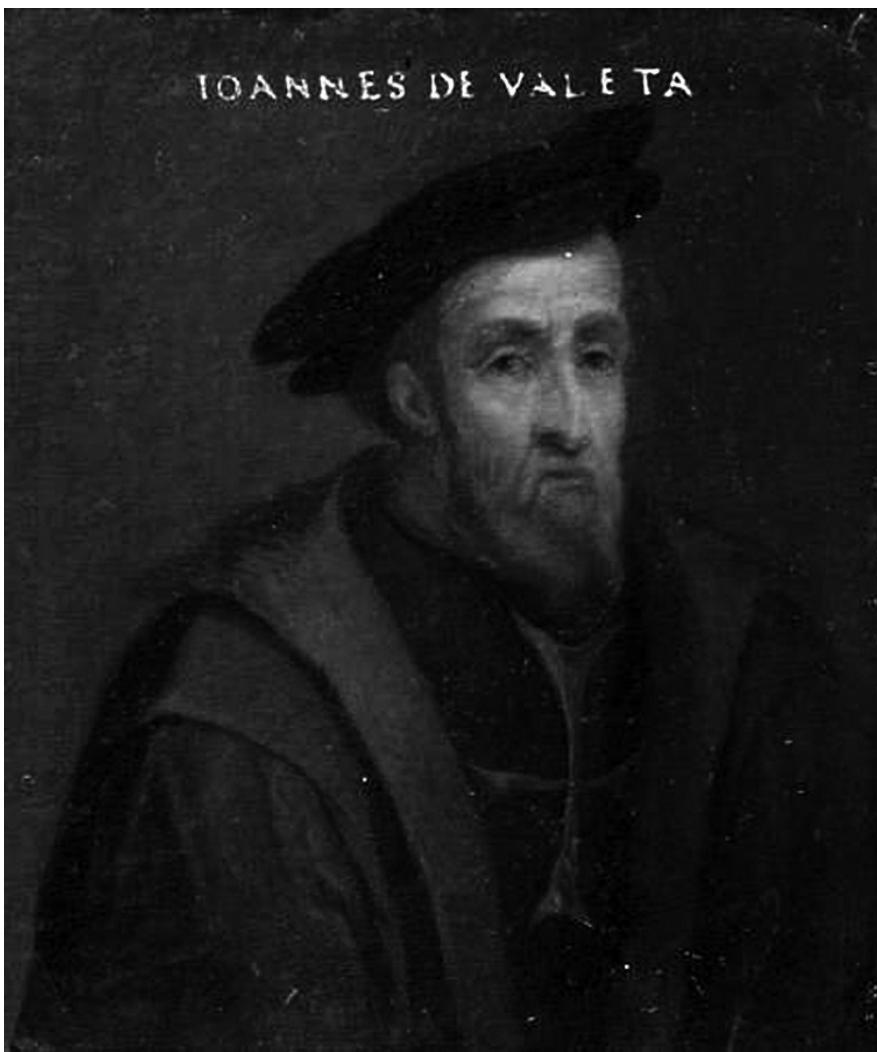
¹⁶⁸ Ime oca: *Dimitrije*.

¹⁶⁹ Bajica je rođen u serbskoj pravoslavnoj porodici u selu Sokolovići u (*od Turaka*) okupiranoj Bosni.

¹⁷⁰ B. G. Flavigny, str. 128.

¹⁷¹ B. G. Flavigny, str. 132.

¹⁷² It. *Piccolo Soccorso*.

Opis: Žan Parisot de la Valet (1494-1568), veliki majstor viteškog reda „*Svetog Jovana Jerusalimskog*“ (vladao: 1557-1568).

Autor: nepoznat

Slikarska tehnika: ulje na drvetu

Dimenziije slike: 12 x 10,4 cm

Vreme nastanka: 16. vek

Identifikacioni broj: GG 4927

Lokacija (*mesto čuvanja*): Umetničko-istorijski muzej

Grad: Beč (*Republika Austrija*: 1945-)

Opis: Žan Parisot de la Valet (1494-1568), veliki majstor viteškog reda „*Svetog Jovana Jerusalimskog*“ (vladao: 1557-1568).

Autor: Fransoa Gzavije Dipre (1803-1871), francuski slikar

Slikarska tehnika: ulje na platnu

Vreme nastanka: 19. vek

Lokacija (*mesto čuvanja*): Ulazni hol Kuće Kolakio (br. 8, Distrikt Kolakio)

Grad: Birgu (*Republika Malta*: 1974-)

Napomena: Ovo je ručno rađena reprodukcija slike.

Original se nalazi u Versajskom dvorcu (*jugozapadno od Pariza*) u Francuskoj.

Španski markiz, Garsija de Toledo (1514-1577), vicekralj Sicilije (vladao: 1564-1566) naknadno se odazvao apelima branjoca ostrva, iskrcavši (*7. septembra 1565. godine*) svojih 8.000 vojnika na plaži severne (*obale*) Malte.

Ova vojska je poznata kao „*Velika pomoć*“¹⁷³.

Opsada ostrva Malta je podignuta tek 11. septembra 1565. godine, kada su se Turci (*posle katastrofnog vojničkog poraza*) povukli.

Turski gubici iznosili su oko 30.000 ljudi, dok su hrišćanski branjoci imali 2.500 poginulih vojnika i 7.000 civila.

Posle ove pobede, vitezovi Reda „*Svetog Jovana Jerusalimskog*“ postaju heroji Evrope.

Od tada je Red stizala velika pomoć (*u novcu i drugim potrebskim namama*) sa celog *Starog kontinenta*, sa ciljem da od Malte napravi neosvojiva tvrđa za islamske osvajače.

Upravo tim novcem sagrađena (1566-1571) je La Valeta, današnji glavni grad ove državice.

Grad je dobio ime po francuskom vojskovodiji Žanu Parisotu de la Valeti.

Nedugo posle velike opsade Malte, Jovanovci će sa svojom ratnom flotom biti deo *Svete lige* i uzeće učešće bici kod Lepanta 7. oktobra 1571. godine, kojom je konačno srušena prevlast Turaka u Sredozemlju.

Od 1651. do 1665. godine, Red „*Svetog Jovana Jerusalimskog*“ je vladao nad četiri ostrva u Karibima.

Naime, Red je 21. maja 1651. godine, dobio na upravu četiri ostrva od francuske „*Kompanije američkih ostrva*“ (1635-1651):

- Sveti Bartolomej
- Sveti Kristofer
- Sveti Krst¹⁷⁴
- Sveti Martin

---

¹⁷³ It. *Gran Soccorso*.

¹⁷⁴ Sent Kroj.

Ova četiri ostrva su 1665. godine prodata „*Francuskoj zapadnoindijskoj kompaniji*“ (1664-1674).

Prosvetni rad Reda „*Svetog Jovana Jerusalimskog*“ na Malti bio je veoma značajan, a čine ga osnivanje:

- Medicinskog fakulteta (1595)
- Škole za anatomiju i hirurgiju (1676)
- Škole za farmaciju (1679)
- Univerziteta medicine (1771)
- Fakulteta za matematiku i pomorske nauke¹⁷⁵ (1782)

Kraj ratničkog viteškog reda

Krajem 18. veka, Red se teško prilagođavao novim geopolitičkim dešavanjima u Evropi, koja su sa sobom nosila i potpuno nove izazove, te je tako Emanuel de Rohan (1725-1797), veliki majstor Reda „*Svetog Jovana Jerusalimskog*“ (vladao: 1775-1797) bio (kao plemić) veliki protivnik Francuske revolucije (1789).

Ovakav stav doveo je direktno u sukob Red i revolucionare u Parizu.

Od strane novih revolucionarnih vlasti Francuske, svi viteški redovi su ukinuti 30. jula 1791. godine.

Svim Francuzima je istovremeno zabranjeno da se pridružuju takvim redovima.

Rohan u svom pismu od 15. novembra 1791. godine jasno naglašava da ne priznaje odluke Nacionalne skupštine u Parizu.

Sa druge strane, nove vlasti Francuske donose odluku (*19. septembra 1792. godine*) o skvestraciji¹⁷⁶ poseda Reda u Francuskoj, čime su njegovi prihodi bukvalno prepolovljeni.

---

¹⁷⁵ U sastavu Univerziteta Malte.

¹⁷⁶ Sekvestracija je mera privremenog oduzimanja uprave nad celokupnom imovinom ili delom imovine pravnih ili fizičkih lica za koje postoji osnovana pretpostavka da će protiv njih biti izrečena konfiskacija (*prenošenje uprave na državni organ nadležan za upravu državnom imovinom*) u cilju obezbeđenja imovinskih interesa države.

Opis: Red „Svetog Jovana Jerusalimskog“ dana 21. avgusta 1565. godine, tokom velike osmansko-turske opsade Malte.

Autor: Mateo Perez (1547-1616), italijanski slikar

Slikarska tehnika: ulje na platnu

Dimenzije slike: 137,2 x 193 cm

Vreme nastanka: kraj 16. veka

Identifikacioni broj: BHC0257

Lokacija (mesto čuvanja): Nacionalni pomorski muzej (u Griniču)

Grad: London (Ujedinjeno Kraljevstvo Velike Britanije i Severne Irske: 1922-)

Opis: Pomorska bitka kod Lepanta 7. oktobra 1571. godine u kojoj je učestvovala i ratna flota Reda „Svetog Jovana Jerusalimskog“.

Autor: nepoznat

Slikarska tehnika: ulje na platnu

Dimenzije slike: 156,5 x 262 cm

Vreme nastanka: krajam 16. veka

Identifikacioni broj: BHC0261

Lokacija (*mesto čuvanja*): Nacionalni pomorski muzej (u Griniču)

Grad: London (Ujedinjeno Kraljevstvo Velike Britanije i Severne Irske: 1922-)

Samo par godina kasnije, Napoleon Bonaparta (1769-1821), generala Francuske republike¹⁷⁷ se sa 15.000 vojnika iskrcao (*10. juna 1798. godine*) na ostrvo Maltu, tokom svog osvajačkog po-hoda na Egipat.

Formalni izgovor mu je bio da mu nisu dozvolili da obnovi zalihe vode.

Ferdinand fon Hompeš (1744-1805), veliki majstor Reda „Svetog Jovana Jerusalimskog“ (vladao: 1797-1799) i njegovi Jovanovci su mu se suprotstavili sa 362 viteza i 2.000 prpadnika malteške narodne vojske.

Kako se i moglo očekivati, Bonaparta se veoma brzo obračunao sa tom šaćicom zastarele vojske, koju je kraj 18. veka zatekao u prošlosti.

Dokument o predaji ostrva potpisani je već 12. juna 1798. godine.

Velikog majstora je Francuska republika obeštetila sa 600.000 franaka, dajući mu takođe i doživotni prihod od 300.000 franaka godišenje.

Vitezovima je data penzija od 700 do 1.000 livri, pod uslovom da su zadnjih sedam godina živeli na Malti (uslov koji većina nije ispunjavala).

Malteški vitezovi su odmah potom proterani sa ostrva, a Francuska¹⁷⁸ okupira (period 1798-1800) njihovo ostrvo.

Napoleonovoj vojnoj ekspediciji za Egipat pridružilo se samo 53 viteza.

Ostali su otišli u Francusku, ali su тамо odmah pohapšeni i deportovani u Španiju, a jedan deo u Italiju.

Penzije im nikada nisu isplaćene.

Francuska vojska je pretopila blago Reda u poluge, a knjižni fond biblioteke Jovanovaca (*od 60.000 svesaka*) je gotovo nestao, jer se po odlasku sa ostrva budućeg francuskog cara тамо našlo samo 30.000 svesaka.

---

¹⁷⁷ Prva francuska republika: 1792-1799 (*uz konzulsku eru do 1804. godine*).

¹⁷⁸ Kraljevina Francuska: 987-1792.

Hompeš je napustio Maltu 17. juna 1798. godine, odlazeći u pratnji dvanaest vitezova u Trst.

Deo vitezova koji su krenuli u Italiju produžava put u Rusiju (*kao osvedočenog neprijatelja Francuske revolucije*).

Pavle I Petrovič Romanov (1754-1801), car Ruske imerije¹⁷⁹ (vladao: 1796-1801) je bio razlučen i odlučio je da osveti proterivanje malteških vitezova, te je uzeo učešće u ratu koalicije protiv Napoleona.

Tako je carska Rusija 1798. godine objavila rat Francuskoj i poslala grofa¹⁸⁰ Aleksandara Vasiljeviča Suvorova (1730-1800) da se bori protiv Napoleona.

Suvorov je 1799. godine oslobođio severnu Italiju (*Lombardija, Pijemont*¹⁸¹ i *Liburnija*), a kasnije kreću na Švajcarsku¹⁸², gde je Suvorov poginuo.

Admiral Fjodor Fjodorovič Ušakov¹⁸³ (1745-1817) i ruska flota su izvodili operacije u Sredozemlju (period: 1798-1800).

Inače, vitezovi koji su proterani sa Malete, preselili su se u Petrograd (*Rusija*) gde je Red uspostavio saradnju sa izaslanicima ruskog cara.

Ubrzo posle formiranja¹⁸⁴ Velikog priorata Rusije, obelodanjena je (24. avgusta 1798. godine) smena velikog majstora Hompeša.

Već 27. oktobra 1798. godine Veliki priorat zajedno sa prisutnim malteškim vitezovima ponudio je titulu velikog majstora zaštitniku Reda – *ruskom caru*.

Prelazak Reda pod okrlje jednog pravoslavnog monarha nije se dopadao Vatikanu, te su predstavnici katoličke crkve radili na tome da se Red vрати na „*pravi put*“¹⁸⁵.

---

¹⁷⁹ Ruska imperija: 1721-1917.

¹⁸⁰ Titulu grofa dobija 1789. godine, a titulu kneza 1799. godine.

¹⁸¹ Kraljevina Pijemont-Sardinija: 1720-1861.

¹⁸² Švajcarska Konfederacija: 1291-.

¹⁸³ Admiral ruske imperije postao je 1799. godine.

¹⁸⁴ Veliki priorat Rusije osnovan je 15. januara 1797. godine.

¹⁸⁵ Rimokatolici su još na *Tridenskom saboru* (vreme zasedanja: 1545-1563) doneli odluke koje je *Romanska kurija* (vrhovno administrativno telo Svetе stolice) utvrdila još u toku njegovog rada (*ali i po njegovom završetku*). Ovaj Sabor je osnovao pose-

Formalno pravno, Ferdinand fon Hompeš (*pod pritiskom Austrije*) abdicira 6. jula 1799. godine.

Ovim činom je Vatikan izgubio bitku za dominantni uticaj u Ređu.

Jasno je da su klerikalni krugovi na Zapadu kako u ono vreme, tako i u kasnijoj istoriografskoj gradi pokušavali da ospore ovaj izbor, ali on se „*de facto*“ dogodio.

Francuska je takav razvoj događaja smatrala pretnjom za svoju bezbednost, a takođe i Engleska, koja se sa ojačalom Rusijom (*tada njenom saveznicom*) borila (*tih godina*) za primat u Sredozemlju.

Maltu je od Napoleona preotela Velika Britanija¹⁸⁶ (okupacija: 1800¹⁸⁷-1964).

Pavle je zahtevao da se Malti vrati nezavisnost.

---

bno telo „*Collegium Illiricum*“ („*Collegium Illyrico-Hungaricum Bononiense*“ – Bolonja, 1553 / „*Collegium Illiricum*“ – Loreto, 1580 / „*Collegium Croaticum Vien-nense*“ – Beč, 1624) u cilju uspešnijeg sprovođenja pokrštavanja serbskog i ruskog pravoslavnog stanovništva. Navedena tela su odmah krenula u sprovođenje podela (*podsticanjem regionalnih jezičkih ekonomskih i verskih posebnosti*) u pravoslavnom svetu, odnosno unutar ova dva naroda (*Serba i Rusa ...na prostorima okupiranim od strane katoličkih vladara*), koje će kasnije rezultirati stvaranjem veštačkih (*sintetičkih*) nacija (*Bunjevci, Vlasi, Crnogorci, Makedonci, Muslimani/Bošnjaci, Rusnja-ci/Rusini, Ukrajinci, Belorusi i Moldavci*). Rezultat njihovog dugogodišnjeg planskog rada je na primer i nestanak cele zajednice Serba katolika, koji su u periodu od 17. do 20. veka pretvoreni u Hrvate. Mlečanin Stefano Kozma (1629-1707), nadbiskup Splita (period: 1683-1707), koji je na ovu funkciju imenovan još 1678. godine, veoma je agresivno sprovedio prozelitičke odluke (*Tridenskog sabora*) protiv lokalnih Serba u Dalmaciji. O ovim događanjima (*procesu pokatoličenja*) govorio je u svojoj knjizi i jedan od najuglednijih Serba katolika u Senju: »Врло важну улогу и највеће заслуге у покатоличењу православних у Далмацији имали су фратри реда св. Фране. Пре свега, они су покатоличили Неретљане, а у 17. веку ти исти фратри у својим списима истичу да су 25.000 Морлаха обратили у католичко јединство и на послушност папи, благодарећи заштити архибискупа Степана и побожних млетачких заповедника.« – Лујо И. Бакотић (1867-1941): „Срби у Далмацији: Од пада Млетачке републике до уједињења“ (Београд: Прометеј, 2008. str. 20).

¹⁸⁶ Kraljevstvo Velika Britanija: 1707-1801.

¹⁸⁷ Od 4 septembra 1800. godine.

Pošto je to Britanija odbila Rusija je sklopila mir sa Napoleonom. Tada je razmatrao planove da osvoji britansku Indiju¹⁸⁸, bilo sa Francuzima bilo sam.

Evo šta o tim smutnim vremenima kaže Nikola Savoreti (1964-), prvi konzul ambasade Malteškog reda u Ruskoj Federaciji:

»1798. godine Napoleon i masonske strukture su za vreme rata između Francuske i Engleske zauzele Maltu i proterale vitezove s ostrva. Rusija je jedina u tim smutnim vremenima pružila utočište našem Redu. Ruski imperator Pavle I, kom su bile bliske vrednosti i ideali viteštva, dodelio je redu zemlju u Gatchini i poklonio 216.000 zlatnih rubalja.«¹⁸⁹

Posle ubistva ruskog cara (3. marta 1801. godine), klerikalni krugovi na Zapadu i sam Vatikan pokušali su da na brzinu proglaše nekoga za velikog majstora Reda.

Posle početnih neuspeha, ovo im najzad i polazi za rukom, te je tako 9. februara 1802. godine, proglašan Đovani Batista Tomazi (1731-1805) za 73-ćeg velikog majstora Reda „Svetog Jovana Jerusalimskog“ (vladao: 1803-1805).

Novi veliki majstor je shvatajući ozbiljnost situacije (*mogućnost cepanja Reda*), zadržao pragmatski pristup problemu, odbijajući da zađe u eklektičke vode u koje ga je (*u ono vreme*) gurao sam vrh katoličke crkve.

Zahvaljujući njegovoj ličnoj odgovornosti i savesti, ovaj Red je preživeo do današnjih dana.

---

¹⁸⁸ Indija je bila pod nekom vrstom engleskog protektorat (čitajte: *okupirano područje*), a koje su Englezzi kontrolisali (1757-1858) putem tzv. „Engleske istočnoindijske kompanije“ (osnovane još 1600. godine).

¹⁸⁹ »In 1798, in the course of a British- French war, French Emperor Napoleon I and Free Mason organizations that backed him captured Malta. All the members of the order were forced from the island, but the Russian Emperor Paul I, who dreamt of reviving the ideals of medieval knights, presented them with 216,000 golden rubles and an estate near St. Petersburg called Gatchina.« – Radio: „The voice of Russia“ (Moscow: July 5, 2012).

Opis: Pavle I Petrovič Romanov (1754-1801), veliki majstor viteškog reda „Svetog Jovana Jerusalimskog“ (vladao: 1798-1801).

Autor: Vladimir Lukič Borovikovski (1757-1825), ruski slikar

Slikarska tehnika: ulje na platnu

Dimenzije slike: 266 x 202 cm

Vreme nastanka: 1800. godine

Lokacija (mesto čuvanja): Mihajlovski dvorac, soba № 12 (*Puškinov dom, Ruska akademija nauka*)

Grad: Sankt Peterburg (*Ruska Federacija: 1991-*)

Opis: Nikolaj Ivanovič Saltikov (1736-1816), „*de facto*“ veliki majstor viteškog reda „*Svetog Jovana Jerusalimskog*“ (vladao: 1801-1803).

Autor: Martin Ferdinand Hvatal (1736-1811), češki slikar i graver

Vreme nastanka: 1807. godine

Lokacija (*mesto čuvanja*): Državni ermitaž (skr. Ermitaž)

Grad: Sankt Peterburg (*Ruska Federacija*: 1991-)

Ovo se pre svega odnosi na njegovo priznavanje primata Nikolaja Ivanovića Saltikoava (1736-1816), „*de facto*“ velikog majstora viteškog reda „*Svetog Jovana Jerusalimskog*“ (vladao: 1801-1803) u odnosu na njega.

Od 1805. godine, *Malteški red* je i zvanično registrovana organizacija, koja je (*uprkos pokušajima Vatikana*) očuvala samostalnost i suverenitet¹⁹⁰, a u međuvremenu Red je čak izrastao u organizaciju „*multireligijskog karaktera*“.

Red danas nosi naziv „*Suvereni vojnički bolnički red Svetog Jovana Jerusalemskog od Rodosa i Malte*“, a u svom posedu (*u Rimu*) ima dve eksteritorijalne zgrade, koje su izvan jurisdikcije¹⁹¹ Republike Italije (1946-).

Jedna se nalazi u „*Palati Malta*“, blizu¹⁹² poznatog Španskog trga i u njoj je sedište (*velikog majstora Reda sa upravom*), a druga, „*Vila Malta na Aventinu*¹⁹³“ u kojoj se nalazi sedište *Rimskog priorata*.

U Organizaciji ujedinjenih nacija, Redu je dat status stalnog posmatrača Rezolucijom br. 48/265 od 24. maja 1994. godine.¹⁹⁴

---

¹⁹⁰ Francuska narodna skupština priznaje 1814. godine suverenitet Reda „*Svetog Jovana Jerusalimskog*“.

¹⁹¹ Jurisdikcija – nadležnost.

¹⁹² Adresa: *Via dei Condotti 68*.

¹⁹³ Aventin je jedno od sedam brežuljaka na kojima je sagrađen antički Rim.

¹⁹⁴ B. G. Flavigny, str. 296.

LISTA SA IMENIMA LJUDI KOJI SU SE NALAZILI NA ČELU REDA			
Nº	IME	VLADAO	SEDIŠTE
1	Frère Gérard	1060/61-1120	<i>Jerusalim. kralj.</i>
2	Frère Roger¹⁹⁵	1120/21-1123 ¹⁹⁶	<i>Jerusalim. kralj.</i>
3	Raymond du Puy	1123-1158/60	<i>Jerusalim. kralj.</i>
4	Auger de Balben	1158/60-1162	<i>Jerusalim. kralj.</i>
5	Arnaud de Comps	1162-1163	<i>Jerusalim. kralj.</i>
6	Gilbert de Aissailly	1163-1170	<i>Jerusalim. kralj.</i>
7	Caste de Murols	1170-1172	<i>Jerusalim. kralj.</i>
8	Joubert de Syrie	1172-1177	<i>Jerusalim. kralj.</i>
9	Roger de Moulins	1177-1187	<i>Jerusalim. kralj.</i>
10	Guillaume Borrel	1187-1187/88	<i>Jerusalim. kralj.</i>
11	Hermangard d'Asp	1187/88-1190	<i>Jerusalim. kralj.</i>
12	Garnier de Naplouse	1189/90-1192	<i>Jerusalim. kralj.</i>
13	Geoffroy de Donjon	1192-1202	<i>Jerusalim. kralj.</i>
14	Alfonso de Portugal	1202-1206	<i>Jerusalim. kralj.</i>
15	Geoffroy le Rat	1206-1207	<i>Jerusalim. kralj.</i>
16	Garin de Montaigu	1207-1228	<i>Jerusalim. kralj.</i>
17	Bertrand de Thessy	1228-1231	<i>Jerusalim. kralj.</i>
18	Guérin Lebrun	1231-1236	<i>Jerusalim. kralj.</i>
19	Bertrand de Comps	1236-1239/40	<i>Jerusalim. kralj.</i>
20	Pierre de Vielle-Bride	1239/40-1242	<i>Jerusalim. kralj.</i>
21	Guillaume de Chateauneuf	1242-1258 ¹⁹⁷	<i>Jerusalim. kralj.</i>
22	Hugues de Revel¹⁹⁸	1258-1277/78	<i>Jerusalim. kralj.</i>
23	Nicolas de Lorgue	1277/78-1284	<i>Jerusalim. kralj.</i>
24	Giacomo di Tassis¹⁹⁹	1285-1286	<i>Jerusalim. kralj.</i>
25	Jean de Villiers	1284-1293/94	<i>Jeru. kralj. i Kip.</i>
26	Odon de Pins	1293/94-1296	<i>Kipar</i>
27	Guillaume de Villaret	1296-1305	<i>Kipar</i>
28	Foulques de Villaret	1305-1319 ²⁰⁰	<i>Rodos</i>
29	Hélion de Villeneuve	1319-1346	<i>Rodos</i>
30	Dieudonné de Gozon²⁰¹	1346-1353	<i>Rodos</i>
31	Pierre de Corneillan	1353-1355	<i>Rodos</i>

¹⁹⁵ Boyant Roger.

¹⁹⁶ Privremeno je obavljao funkciju vođe Reda.

¹⁹⁷ Tokom njegovog zarobljeništva (period: 1244-1250) prvog čoveka Reda zamjenjivao je Žan de Rone.

¹⁹⁸ Igo de Revel (12??-1277), bio je prvi vođe Reda, koji je nosio titulu „Veliki majstor“.

¹⁹⁹ Dakomo di Tasis (12??-1???) je bio na čelu Reda u odsustvu velikog majstora (period: 1285-1286).

²⁰⁰ Moris de Panjak (12??-1322) je bio na čelu Reda u odsustvu velikog majstora (period: 1317-1319).

²⁰¹ Nadimak: *Extinctor Draconis*.

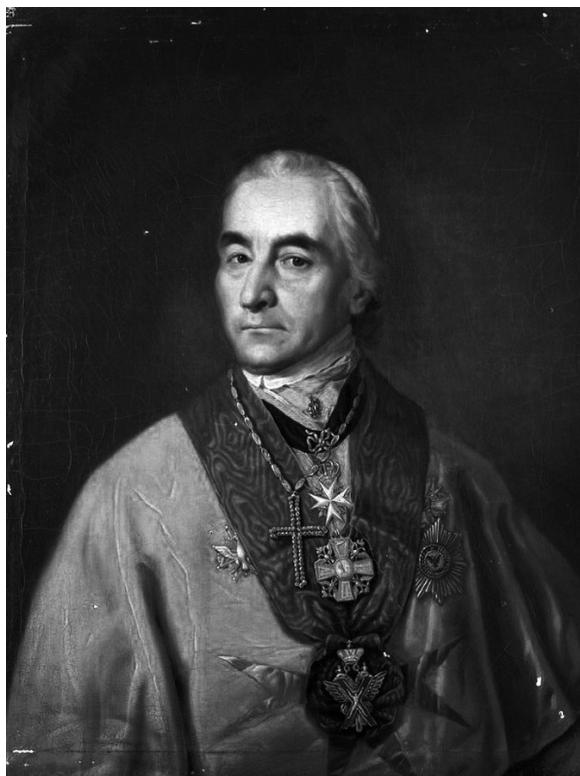
32	Roger de Pins	1355-1365	Rodos
33	Raymond Bérenger	1365-1374	Rodos
34	Robert de Juilly	1374-1376	Rodos
35	Juan Fernández de Heredia	1377-1396	Rodos
36	Riccardo Caracciolo ²⁰²	1383-1395	Rodos
37	Philibert de Naillac ²⁰³	1396-1421	Rodos
38	Antonio Fluvian de la Riviere	1421-1437	Rodos
39	Jean Bompar de Lastic	1437-1454	Rodos
40	Jacques de Milly	1454-1461	Rodos
41	Pedro Raimundo Zacosta	1461-1467	Rodos
42	Giovanni Battista Orsini	1467-1476	Rodos
43	Pierre d'Aubusson	1476-1503	Rodos
44	Emery d'Amboise	1503-1512	Rodos
45	Guy de Blanchefort	1512-1513	Rodos
46	Fabrizio del Carretto	1513-1521	Rodos
47	Philippe de Villiers de L'Isle-Adam	1521-1534	Malta
48	Pierino de Ponte	1534-1535	Malta
49	Didier de Saint-Jaille	1535-1536	Malta
50	Juan de Homedes	1536-1553	Malta
51	Claude de la Sengle	1553-1557	Malta
52	Jean Parisot de La Valette	1557-1568	Malta
53	Pietro del Monte	1568-1572	Malta
54	Jean L'Evesque de La Cassière	1572-1581	Malta
55	Hugues Loubenx de Verdalle ²⁰⁴	1581-1595	Malta
56	Hugues Loubenx de Verdalle	1581-1595	Malta
57	Martin Garzez	1595-1601	Malta
58	Alof de Wignacourt	1601-1622	Malta
59	Luis Mendes de Vasconcellos	1622-1623	Malta
60	Antoine de Paulo	1623-1636	Malta
61	Jean-Paul de Lascaris-Castellar	1636-1657	Malta
62	Martin de Redin	1657-1660	Malta
63	Annet de Clermont-Gessan	1660	Malta
64	Rafael Cottoner y de Oleza	1660-1663	Malta
65	Nicolas Cottoner y de Oleza	1663-1680	Malta
66	Gregorio Carafa	1680-1690	Malta
67	Adrien de Wignacourt	1690-1697	Malta
68	Raimondo Perellos y Roccafull	1697-1720	Malta
69	Marc'Antonio Zondadari	1720-1722	Malta

²⁰² U ovo vreme je postojao (*podržavan iz Vatikana*) paralelni rivalski „Veliki majstor“ (vladao: 1395-1405) – Bartolomeo Karafa dela Spina (13??-1405).

²⁰³ Bartolomea Karafu će zameniti (*takođe podržavan iz Vatikana*) paralelni rivalski „Veliki majstor“ (vladao: 1405-1409) – Nikolo Orsini di Kamodifiore (13??-1409).

²⁰⁴ Paralelni rivalski „Veliki majstor“ (vladao: 1581) u njegovo vreme je bio Maturen Romega (oko 1525-1581).

70	Antonio Manoel de Vilhena	1722-1736	Malta
71	Raymond Despuig	1736-1741	Malta
72	Manoel Pinto da Fonseca	1741-1773	Malta
73	Francisco Ximenes de Texada	1773-1775	Malta
74	Emmanuel de Rohan-Polduc	1775-1797	Malta
75	Ferdinand de Hompesch	1797-1799	Malta
76	Пáвел Петróвич Ромáнов	1798-1801	Peterburg
77	Николáй Ивáнович Салтыкóв	1801-1803	Peterburg
78	Giovanni Battista Tommasi	1803-1805	Mesina i Katanija
79	Innico Maria Guevara-Suardo	1805-1814	Katanija
80	André Di Giovanni y Centelles	1814-1821	Katanija
81	Antoine Busca	1821-1834	Ferara
82	Carlo Candida	1834-1845	Rim
83	Philippe di Colleredo-Mels	1845-1864	Rim
84	Alessandro Borgia	1865-1871	Rim
85	Giovanni Battista Ceschi a Santa Croce	1871-1879	Rim
86	"	1879-1905	Rim
87	Galeazzo von Thun und Hohenstein	1905-1931	Rim
88	Ludovico Chigi Albani della Rovere	1931-1951	Rim
89	Antonio Hercolani Fava Simonetti	1951-1955	Rim
90	Ernesto Paternò Castello di Carcaci	1955-1962	Rim
91	Angelo de Mojana di Cologna	1962-1988	Rim
92	Giancarlo Pallavicini	1988	Rim
93	Andrew Willoughby Ninian Bertie	1988-2008	Rim
94	Giacomo Dalla Torre di Sanguinetto	2008	Rim
95	Robert Matthew Festing	2008-	Rim

Opis: Portret Stanislava Jana Bohuša Šestšenjceviča (1731-1826), malteškog viteza, poljskog lingviste, istoričara i nadbiskupa hrišćanske katoličke crkve.

Ovaj izuzetno obrazovani nadbiskup je tvrdio da su Poljsku državu stvorili Serbi:
»Serbi osnovaše, svoje treće kraljevstvo i nazvaše ga Poljska«.

Autor: P. A. Aljkin (17??-18??), ruski slikar

Slikarska tehnika: ulje na platnu

Dimenziije slike: 73,5 x 63 cm

Vreme nastanka: oko 1810. godine

Inventarni broj: I. 48959

Lokacija (*mesto čuvanja*): Institut ruske literature (*Puškinov dom, Ruska akademija nauka*)

Grad: Moskva (*Ruska Federacija: 1991-*)

»Le troisième royaume fondé par les Serbes, sous le nom de Pologne« – Stanisław Jan Bohusz Siestrzeńcewicz (1731-1826): „*Precis des recherches historiques sur l'origine des Slaves ou Esclavons et des Sarmates, et sur les Epoques de la conversion de ces peuples au christianisme; par Mgr Stanislave Siestrzencewicz de Bohusz,* ...“ (Санкт Петербургъ / Санкт-Петербург: Императорская Академия Наукъ / Императорская Академия Наук, 1824, str. 99).

INDEKS STRANIH REČI

- **Aventin** (lat. *Mons Aventinus*, ili it. *Aventino*)
- **Avganistan** (pašt. افغانستان)
(تی د افغانستان اسلامي جمهور)
- **Avganistan** (pašt. افغانستان) (تی د افغانستان اسلامي جمهور)
- **Azerbejdžan** (azer. *Azərbaycan*)
- **Ain Džalut** (arab. عین جالوت, ili eng. *Ain Jalut / Ayn Jalut*)
- **Akar** (fr. *Akkar*)
- **Akra** (hebr. עכו, grč. *Ἀκρα*, lat. *Acco*, ili arab. عكا)
- **Aksu** (kin. 阿克蘇)
- **Alberto Aringijeri** (lat. *Albertus Aringhierius*, ili it. *Alberto Aringhieri*)
- **Aleksandar Vasiljevič Suvorov** (rus. *Александр Васильевич Суворов*)
- **Alžir** (arab. الجزائر, ili tur. *Cezayir*)
- **Alojzije Ferdinand Franjo Klaić**, odnosno, kasnije Vjekoslav F. Klaić (lat. *Aloisius Ferdinandus Franciscus Klaic*, nem. *Alois Ferdinand Franz Klaich*, ili hrv. *Alojzije Ferdinand Franjo Klaic / Vjekoslav F. Klaic*)
- **Amalrik I**, videti Amalrik de Lizinjan (lat. *Amalricus I rex Cypri*, ili fr. *Amaury II de Lusignan*)
- **Amalrik de Lizinjan** (lat. *Amalricus de Leziniaco*, ili fr. *Amaury de Lusignan*)
- **Amin Maluf** (arab. أمين معلوف, ili fr. *Amin Maalouf*)
- **Andrea Doria**, odnosno Andrea d’Oria (lat. *Andreas Auriæ*, ili it. *Andrea Doria*)
- **Andronikos Dukas Angelos Komnenos Palaiologos** (grč. Ἀνδρόνικος Δούκας Ἄγγελος Κομνηνός Παλαιολόγος, ili lat. *Andronicus Ducas Angelus Comnenus Palæologus*)

- **Andronika III Palaiologos** (grč. Ανδρόνικος Γ' Παλαιολόγος, ili lat. *Andronicus III Palæologus*)
- **Anžu** (fr. *Anjou*)
- **Antiohija** (grč. Ἀντιόχεια, lat. *Antiochia ad Orontem / Antiochiae dei Siri*, ili arab. انطاكية)
- **Anri de Lizinjan** (lat. *Henricus de Leziniaco / Henricus II rex Cypri*, ili fr. *Henri II de Lusignan / Henri II de Chypre*)
- **Arabljani** (arab. العرب)
- **Aragon** (lat. *Aragonie*, arag. *Aragon*, kat. *Aragó*, ili šp. *Aragón*)
- **Arist Kunik** (nem. *Arist Kunik*)
- **Aškelon** (hebr. אַשְׁקָלוֹן, lat. *Ascaloniæ*, grč. Ἀσκάλων, arab. عسقلان, ili fr. *Ascalon / Ashkelon*)
- **Badenska državna biblioteka** (nem. *Badische Landesbibliothek*)
- **Bajazit I** (osman.-tur. بايزيد اول)
- **Baji** (lat. *Baiulus / Ballivus / Baillivus*, fr. *Bailli / Baillis*, ili eng. *Baillif / Bailiff*)
- **Bajiaž** (lat. *Baiulice / Balliviæ / Bailliagium / Baillivatu*, fr. *Bailliage*, nem. *Ballei*, ili eng. *Bailiwick*)
- **Bajica-Bajo D. Nenadić**, odnosno Mehmed-paša Sokolović (osman.-tur. سوکلو محمد پاشا, ili tur. *Sokollu Mehmed Paşa*)
- **Baldvin III Jerusalimski** (lat. *Baldwinus III rex Hierosolymitanus*, ili fr. *Baudouin III de Jérusalem*)
- **Balkansko poluostrvo**, odnosno Balkan (lat. *Balcaniæ*)
- **Banovina Bosna** (lat. *Banatus Bosniensis / Bosnæ Banatum*)
- **Barbara od Celja** (lat. *Barbara Cilliæ*, nem. *Barbara von Cilli, Ortenburg und Seger*, ili mađ. *Cillei Borbála*)

- **Barbarosa Hajrudin-paša** (tur. *Barbaros Hayreddin Paşa* / *Hızır Hayreddin Paşa*)
- **Bartolomeo Karafa dela Spina** (it. *Bartolomeo Carafa della Spina*)
- **Beglerbeg** (tur. *Beylerbeyi*)
- **Beglerbegluk** (tur. *Beylerbeylik*)
- **Belvoar** (hebr. הַרְבָּן כֹּכֶב, ili fr. *Belvoir*)
- **Belmont** (arab. صَوْبَا, ili fr. *Belmont*)
- **Benedeto Kaetani** (lat. *Benedictus Caetani*, ili it. *Benedetto Caetani*)
- **Berberi**, odnosno Imazigeni (berb. إِمَازِيْجِينِي, arab. أَمَارِيجْ) (hebr. גִּבְרֵלִין, ili fr. *Beth Guvrin* / *Bethgibelin*)
- **Bertran Galimar Flavinji** (fr. *Bertrand Galimard Flavigny*)
- **Bertran de Got** (lat. *Beraldus de Goto* / *Berardus de Gouth*, ili fr. *Bertrand de Got*)
- **Bernardino di Beto - Pinturikio** (lat. *Bernardinus Pictoricius*, ili it. *Bernardino di Beto - Pintoricchio* / *Bernardino di Beto - Pinturicchio*)
- **Bet Gibelin**, odnosno skr. Gibelin (grč. Εἰσθερόπολις, hebr. גִּבְרֵלִין, ili fr. *Beth Guvrin* / *Bethgibelin*)
- **Beč** (lat. *Vindobonæ* / *Viennæ*, ili nem. *Wien*)
- **Birgu** (malt. *Birgu*, ili it. *Vittoriosa*)
- **Biskup** (lat. *Episcopus*, grč. Επίσκοπος, nem. *Bischof*, ili eng. *Bishop*)
- **Blagosloveni Žerar**, odnosno Brat Žerar (lat. *Benedictus Gerardus* / *Frater Gerardus*, ili fr. *Frère Gérard* / *Gérard Tenc* / *Gérard l'Hospitalier*)
- **Boemund III od Antiohije** (lat. *Boamundus III, princeps Antiochenus*, ili fr. *Bohémond III d'Antioche*)
- **Bolonja** (lat. *Bononiæ* / *Boloniæ*, ili it. *Bologna*)

- **Boljari** (rus. *Бóяри*, ili polj. *Bojarzy*)
- **Bonifacije VIII**, odnosno Bonifacius VIII (lat. *Bonifacius VIII*)
- **Borusija**, odnosno Prusija / Pruska (lat. *Borussiæ* / *Prutheniæ*, ili nem. *Preußen*)
- **Bosanski sandžak** (tur. *Bosna Sancağı*)
- **Bohemija** (lat. *Bohemiæ*, ili nem. *Böhmen*)
- **Braća koja služe** (fr. *Frères servants*)
- **Bula** (lat. *Bullæ*)
- **Butvidas** (litv. *Butvydas*)
- **Varjazi**, odnosno Vikinzi (nor. *Væringjar*, grč. *Βάραγγοι*, ili rus. *Варяги*)
- **Vatikan** (lat. *Status Civitatis Vaticanæ*)
- **Velika Britanija** (eng. *Great Britain*)
- **Veliki Baji** (fr. *Grand-Bailli*)
- **Veliki Juan** (mong. *Юань улс* / *Хөх Улс* / *Даян Их Монгол улс*, kin. 大元, tur. *Yuan Hanedanı* / *Kubilay Hanlığı*, ili lat. *Imperium Magni Chani* / *Domus Yuan*)
- **Veliki komander** (fr. *Grand-Commandeur*)
- **Veliki konzervativac** (fr. *Grand-Conservateur*)
- **Veliki majstor** (lat. *Magnus Magister* / *Magister generalis*, fr. *Grand maître*, šp. *Gran Maestre*, eng. *Grand Master*, it. *Gran maestro*, ili nem. *Hochmeister*)
- **Veliki maršal** (fr. *Grand-Maréchal*)
- **Veliki pontifik** (lat. *Pontifex Maximus*)
- **Veliki sekretar** (fr. *Grand-Chancelier*)
- **Veliki turkopoler** (fr. *Grand-Turcopolier*)
- **Vendi** (lat. *Venedi*, nem. *Winden* / *Wenden*, eng. *Wends* ili star. eng. *Winedas*)
- **Venoza** (lat. *Venusiæ* / *Venusium*, ili it. *Venosa*)

- **Vila Malta na Aventinu** (it. *Villa Malta sull'Aventino*)
- **Vilnev** (fr. *Villeneuve-lès-Béziers*)
- **Vitezovi** (fr. *Frères chevaliers*)
- **Vitenis** (litv. *Vytenis*)
- **Viterbo** (lat. *Viterbium / Fanum Voltumnæ / Viterbiæ*, ili it. *Viterbo*)
- **Vladimir Lukič Borovikovski** (rus. *Владимир Лукич Боровицкий*)
- **Vojvodstvo Savoja** (lat. *Ducatus Sabaudiae*, fr. *Duché de Savoie*, ili it. *Ducato di Savoia*)
- **Vojni red** (lat. *Ordo militaris*)
- **Galeon** (star.-fr. *Galion*, ili šp. *Galeón*)
- **Galija** (grč. *Γαλέα*)
- **Galičko-volinjski letopis**, odnosno Volinjska hronika (rus. *Галицко-Волынская летопись*)
- **Garsija de Toledo** (šp. *García Álvarez de Toledo y Osorio*)
- **Gdanjsk** (lat. *Gedanum / Dantiscum*, kašub. *Gduńsk*, polj. *Gdańsk*, ili nem. *Dantzig / Danzig*)
- **Gediminas** (litv. *Gediminas*)
- **Gi Fulke** (lat. *Guido Fulcodii*, ili fr. *Guy Foulques / Guy de Foulques*)
- **Gi de Lizinjan** (lat. *Guido de Leziniaco*, ili fr. *Guy de Lusignan*)
- **Giljermo V de Montferat** (lat. *Guillelmus V marchio Montisferrati*, ili fr. *Guillermo de Montferrat*)
- **Gijom de Vilare** (lat. *Guillelmus Villaretus / Guillelmus de Vilareto*, ili fr. *Guillaume de Villaret*)
- **Gijom de Ment** (lat. *Guillelmus de Munte*, ili fr. *Guillaume de Munte*)

- **Gospodstvo Sidon** (fr. *Comté de Sidon*)
- **Gospodstvo Transjordan** (fr. *Seigneurie d'Outre-Jourdain*)
- **Goco** (lat. *Gaulos / Insula Gaudisiensis*, ili fr. *Gozo*)
- **Gregorio Papareski** (lat. *Gregorius Papareschi de Guidonibus*, ili it. *Gregorio Papareschi*)
- **Grinič** (lat. *Grenovicum / Grienwikum*, ili eng. *Greenwich*)
- **Grofovija Edesa** (lat. *Comitatus Edessanus*, ili fr. *Comté d'Édesse*)
- **Grofovija Jafa i Aškelon** (lat. *Comitatus Joppensis / Joppa et Ascalon*, ili fr. *Comté de Jaffa et d'Ascalon*)
- **Grofovija Tripoli** (lat. *Comitatus Tripolitanus*, ili fr. *Comté de Tripoli*)
- **Gruzija** (gruz. საქართველო)
- **Gruzini**, odnosno (*ranije*) Đurđijanci (gruz. ქართველები)
- **Grci** (grč. *Ελληνες*, ili lat. *Græci*)
- **Dalmatika** (lat. *Vestis Dalmaticæ / Tunica Dalmaticæ*)
- **Damask** (arab. دمشق)
- **Deli Husref-paša** (tur. *Deli Hüsrev Paşa / Divane Hüsrev Paşa*)
- **Delhi** (hind. नई दिल्ली)
- **Despina** (grč. *Δέσποινα*)
- **Despina Hatun** (tur. *Mileva Olivera Lazarević Despina Hâtûn*)
- **Despot** (grč. *Δεσπότης*)
- **Divan** (pers. دیوان)
- **Dinastija Anžua** (lat. *Stirps Andegavensis / Familiae Andegavensis*, ili fr. *Maison capétienne d'Anjou*)
- **Dinastija Vilnev** (lat. *Familiae Villeneuve*, ili fr. *Maison de Villeneuve*)

- **Dinastija Kapeta** (lat. *Stirps Capetianæ / Familiæ Capetingorum*, ili fr. *Maison capétienne*)
- **Dinastija Lizinjan** (lat. *Familiæ de Leziniaco*, ili fr. *Maison de Lusignan*)
- **Dinastija Nemanjića** (lat. *Familiæ Nemagnich*, ili grč. *Oίκος Νεμάνια*)
- **Dinastija Pjast** (lat. *Familiæ Piastorum*, ili polj. *Dynastia Piastów*)
- **Dinastija Habzburga**, odnosno skr. Habzburzi / Habzburgovci (lat. *Domus Habsburgensis*, ili nem. *Haus Habsburg*)
- **Donator** (fr. *Confratres*, a kasnije dobijaju naziv *Donats*)
- **Dorosma**, odnosno Durusma (lat. *Dorozsma / Drusma / Drusina / Durusma*)
- **Drevljani** (rus. *Деревляни*, ili nem. *Drewljanen / Drewlanen*)
- **Državni ermitaž**, odnosno skr. Ermitaž (rus. *Государственный Эрмитаж*)
- **Državni muzej Rusije**, odnosno ranije Ruski muzej njegovog carskog visočanstva Aleksandra III (rus. *Государственный Русский музей / Русский Музей Императора Александра III*)
- **Dromon** (grč. *Δρομέας*, ili fr. *Dromon*)
- **Drugi krstaški rat** (lat. *Secundæ expeditio sacræ*, fr. *Deuxième croisade*, eng. *Second Crusade*, nem. *Zweiter Kreuzzug*, it. *Seconda crociata*, ili šp. *Segunda Cruzada*)
- **Đakomo di Tasis** (it. *Giacomo di Tassis*, ili fr. *Jacques de Taxi*)
- **Đovani Batista Tomazi** (it. *Giovanni Battista Tommasi*)
- **Đulio de Medići** (lat. *Iulius de Medices / Iulius Medicæus*, ili it. *Giulio di Giuliano de' Medici*)
- **Egipat** (kopt. *Кημε*, grč. *Αἴγυπτος*, lat. *Aegyptus*, ili arab. مصر)
- **Edikt** (lat. *Edictum*)

- **Ejalet** (osman.-tur. الْتَّى, ili tur. *Eyalet*)
- **Elion de Vilnev** (fr. *Hélion-Elion de Villeneuve*)
- **Emanuel de Rohan** (fr. *Emmanuel de Rohan-Polduc*)
- **Emir** (arab. أمير)
- **Englezzi** (eng. *English*)
- **Engleska** (lat. *Angliae*, ili eng. *Englaland / England*)
- **Engleska istočnoindijska kompanija** (eng. *The Company of Merchants of London Trading into the East Indies*)
- **Ernst E. Kunik** (nem. *Ernst Eduard Kunik*)
- **Žan de Vilje** (lat. *Ioannes Villiersius* / *Iohannes de Villers*, ili fr. *Jean de Villiers*)
- **Žan de Rone** (lat. *Joannis de Ronay*, ili fr. *Jean de Ronay*)
- **Žan Parisot de la Valet** (fr. *Jean Parisot de Valette*)
- **Žerar de Ridfor** (lat. *Gerardus de Ridefort*, ili fr. *Gérard de Ridefort* / *Girard de Ridefort*)
- **Sigismund fon Luksemburg** (lat. *Sigismundus Luxemburgicus*, nem. *Sigismund von Luxemburg*, češ. *Zikmund Lucemburský*, ili *Zygmunt Luksemburski* / *Zygmunt Luksemburczyk*)
- **Zamak „Kolosi“** (grč. *Κάστρο του Κολοσσού*, ili fr. *Château de Colosse*)
- **Zaremba** (polj. *Zaremba*)
- **Zlatna horda** (mong. *Алтан Орд*, tat. *Алтын Үрда*, rus. Золотая Орда, tur. *Altın Orda Devleti*, ili lat. *Orda Aurea*)
- **Ivan-Ivanis Horvat** (mađ. *Horváti János*, ili hrv. *Ivan Horvat*)
- **Ivan Paližna** (lat. *Joannes de Palisnæ* / *Johannis Palachna*, ili hrv. *Ivan Paližna*)
- **Igo de Revel**, odnosno Hugo de Revel (lat. *Hugonis Revellius*, ili fr. *Hugues de Revel*)
- **Izmir** (tur. *İzmir*)

- **Izrael** (hebr. יִשְׂרָאֵל, ili arab. إِسْرَائِيلُ) (إِسْرَائِيلُ)
- **Ilkanat** (mong. Хүлэгийн улс, pers. لخانانی, rus. Государство Хулагуидов, tur. İlhanlılar Devleti, ili lat. *Ilkhanatus*)
- **Imam** (arab. إِمَامٌ, ili pers. امام) (امام)
- **Indija** (hind. भारत)
- **Indija** (hind. भारत गणराज्य) (भारत गणराज्य)
- **Inoćent(ije) II**, odnosno Inokentius II (lat. *Innocentius II*)
- **Inoćent(ije) III**, odnosno Inokentius III (lat. *Innocentius III*)
- **Inoćent(ije) IV**, odnosno Inokentius IV (lat. *Innocentius IV*)
- **Institut ruske literature** (rus. Институт русской литературы)
- **Ipatijevski letopis** (rus. Ипатьевская Летопись)
- **Iran** (pers. ایران) (iran)
- **Iran** (pers. اسلامی جمهور) (اسلامی جمہور)
- **Italija** (lat. *Italiæ*, ili it. *Italia*)
- **Italijani** (lat. *Italus*, ili it. *Italiani*)
- **Jezuitski red** (lat. *Societas Jesu*)
- **Jelena od Znojma** (češ. *Helena Znojemská*, ili polj. *Helena znojemska*)
- **Jelisaveta od Kujevije** (polj. *Elżbieta kujawska*)
- **Jelisavete od Pomeranije** (kašub. *Elżbiéta Pòmòrskô*, ili polj. *Elżbieta pomorska*)
- **Jermenij** (jerm. Հայերք, grč. *Αρμένιοι*, ili lat. *Armenii*)
- **Jermenija** (jerm. Հայաստան)
- **Jermensko kraljevstvo Kilikija** (jerm. Կիլիկիոյ Հայոց Թագաւորութիւն, ili fr. *Royaume arménien de Cilicie*)
- **Jerusalim** (hebr. יְרוּשָׁלַם, grč. *Ἱεροσόλυμα*, lat. *Hierosolyma*, ili arab. القدس). (القدس).

- **Jerusalimsko kraljevstvo** (lat. *Regnum Hierosolimitanum*, star.-fr. *Royaume de Jherusalem*, ili grč. *Βασίλειον τῶν Ἱεροσολύμων*)
- **Jurisdikcija** (lat. *Jurisdictio*)
- **Kabul-šah** (kin. 合不勒沙, ili eng. *Kabul-Shah*)
- **Kavkaz** (jerm. Կովկաս, gruz. კავკასია, grč. *Καύκασος*, lat. *Caucasus*, ili rus. *Кавказ*)
- **Kazahstan** (kaz. *Қазақстан*)
- **Kairo** (arab. القاھرۃ)
- **Kan**, odnosno Kagan (mong. *xaan*, tur. *kağan*, ili kin. 可汗)
- **Kanonik** (grč. *Kανονικός*, ili lat. *Canonicus*)
- **Kapua** (lat. *Capuæ*, ili it. *Capua*)
- **Kapelani** (fr. *Chapelains*)
- **Kapudan-paša** (osman.-tur. پادان پاشا ili tur. *Kaptan Paşa* / *Kaptan-ı derya*)
- **Karamanija** (tur. *Karaman*)
- **Kardinal**, odnosno Kardinal Svete romanske crkve (lat. *Cardinalis* / *Sanctæ Romanæ Ecclesiæ Cardinalis*, ili grč. *Καρδινάλιος*)
- **Karibi** (šp. *Caribe*, fr. *Caraïbes* / *Caraïbe*, ili eng. *Caribbean*)
- **Karl IV fon Luksemburg** (lat. *Carolus IV Luxemburgensis*, ili nem. *Karl IV. von Luxemburg*)
- **Karl E. Prac** (nem. *Karl Eduard Pratz*)
- **Karlo V fon Habzburg** (lat. *Carolus V*, ili nem. *Karl V*)
- **Karlsruhe** (nem. *Karlsruhe*)
- **Kastel Frank** (lat. *Castrum Francum*, ili it. *Castelfranco Emilia*)
- **Kastilja** (lat. *Castellæ*, ili šp. *Castilla*)

- **Katalonija** (lat. *Catalauniae / Cataloniæ*, kat. *Catalunya*, ili šp. *Cataluña*)
- **Katolička crkva** (lat. *Ecclesiæ Catholicæ*)
- **Kašgar** (kin. 喀什)
- **Kašubi** (kašub. *Kaszëbi*, lat. *Cassubi / Cassubis*, polj. *Kaszubi*, ili nem. *Kaschuben*)
- **Kašubija** (kašub. *Kaszëbë*, lat. *Cassubiæ*, polj. *Kaszuby*, ili nem. *Kaschubien*)
- **Kernova** (litv. *Kernavė*)
- **Kina** (kin. 中華人民共和國)
- **Kipar** (grč. *Κύπρος*, lat. *Cyprus / Ciprus / Cyprum*, ili tur. *Kıbrıs*)
- **Kirgizija** (kirg. *Кыргыз Республикасы*)
- **Kliment V**, odnosno Klemens V (lat. *Clemens V*)
- **Kliment VII**, odnosno Klemens VII (lat. *Clemens VII*)
- **Kneževina Antiohija** (lat. *Principatus Antiochenus*, ili fr. *Principauté d'Antioche*)
- **Kneževina Ahaja** (grč. *Πριγκιπάτον Αχαιας*, ili lat. *Achaiæ Principatus*)
- **Kneževina Galileja** (lat. *Principatus Galilæ*, ili fr. *Principauté de Galilée*)
- **Komanderija** (lat. *Commendariæ / Commendæ*, fr. *Commanderie*, ili nem. *Kommende*)
- **Kompanija američkih ostrva** (fr. *Compagnie des Îles de l'Amérique*, ili eng. *Company of the American Islands*)
- **Konrad Grinenberg** (nem. *Konrad Grünenberg / Conrad Grünenberg*)
- **Korint** (grč. *Κόρινθος*)
- **Korintski zaliv** (grč. *Κορινθιακός Κόλπος*)

- **Kos** (grč. *Kως*, ili lat. *Cos / Coos / Cous*)
- **Kodža Mimar Sinan Aga**, odnosno skr. Mimar Sinan (osman.-tur. معمار سنان, ili tur. *Koca Mi'mâr Sinân Âğâ*)
- **Krak de Ševalije** (arab. حصن الأكراد, ili حصن الفرسان, odnosno fr. *Krak Des Chevaliers*)
- **Kraljevina Bosna** (lat. *Regnum Bosnæ / Bosinæ Regnum*)
- **Kraljevina Engleska** (lat. *Regnum Angliæ*, ili eng. *Kingdom of England*)
- **Kraljevina Francuska** (lat. *Regnum Franciæ*, ili fr. *Royaume de France*)
- **Kraljevina Pijemont-Sardinija** (lat. *Regnum Sardiniæ*, ili it. *Regno di Sardegna*)
- **Kraljevina Portugalija** (lat. *Regnum Portugalliæ*, ili port. *Reino de Portugal*)
- **Kraljevina Sicilija** (lat. *Regnum Siciliæ*, it. *Regno di Sicilia*, ili šp. *Reino de Sicilia*)
- **Kraljevina Španija** (lat. *Regnum Hispaniæ*, ili šp. *Reino de España*)
- **Kraljevstvo Velika Britanija** (eng. *Kingdom of Great Britain*, zvanično: *Great Britain*)
- **Krešencio Ranieri** (lat. *Crescentius Rainerus / Crescentius Ranierius*, ili it. *Crescenzio Raineri*)
- **Krstaši** (lat. *Expeditio sacræ*, fr. *Croisades*, en. *Crusades*, nem. *Kreuzzug*, it. *Crociata*, ili šp. *Cruzadas*)
- **Kruna Aragona** (lat. *Corona Aragoniæ*, kat. *Corona d'Aragó*, ili šp. *Corona de Aragón*)
- **Kuvajt** (arab. الکویت)
- **Kumani**, odnosno Polovci (kazaš. *Қыпшақтар*, bašk. *Кыңсақтар*, čuvaš. *Кăнчаксем*, tur. *Kumanlar*, mađ. *Kunok*,

rus. Пóловцы / Половчане, polj. Połowcy / Plauci /
Kumanowie, grč. Κουμάνοι / Κομάνοι, ili lat. Pallidi / Comani /
Cuni)

- **Kuća Kolakio** (it. *Casa Collacchio*)
- **Kurdi** (kurд. کورد)
- **La Valeta**, odnosno Valeta (lat. *Valettæ*, malt. *Valletta*, fr. *La Valetta*, ili eng. *Valletta*)
- **Ladski**, odnosno poljski (rus. *Лядьский / Лядский*)
- **Lala Kara Mustafa-paša** (tur. *Lala Kara Mustafa Paşa*)
- **Lang** (fr. *Langue hospitalière*, ili nem. *Zungen des Malteserordens*)
- **Levant** (lat. *Levans / Levantis*, fr. *Levant*, it. *Levante*, ili šp. *Levante*)
- **Lepant**, odnosno danas Nafpaktos (lat. *Naupactus*, grč. *Ναύπακτος*, ili šp. *Lepanto / Naupacto*)
- **Leros** (grč. *Λέρος*, ili lat. *Leros*)
- **Lehi**, odnosno Poljaci (polj. *Lechici*)
- **Liban** (arab. *لبنان*, ili lat. *Libanus*)
- **Ligurija** (lat. *Liguriæ / Liguria Cisapennina*, ili it. *Liguria*)
- **Ligurska republika** (lat. *Respublica Ligurica*, ili it. *Repubblica Ligure*)
- **Lizinjan** (lat. *Lusinianum / Leziniacum / Liciniacum*, ili fr. *Lusignan*)
- **Limasol**, odnosno Lemesos (grč. *Λεμεσός*, fr. *Limassol*, ili tur. *Leymosun*)
- **Litvanija** (litv. *Lietuva*)
- **Litvansko kneževstvo**, odnosno Litvanska kneževina (litv. *Lietuvos kunigaikštystė*)

- **Lombardija** (lat. *Langobardia / Gallia Cisalpina*, ili it. *Lombardia*)
- **Loreto** (lat. *Lauretum / Loretum / Loritum / Fanum Mariæ Laureatanae*, ili it. *Loreto*)
- **Lužica** (lat. *Lusatiae*, nem. *Lausitz*, ili eng. *Lusatia*)
- **Luj Rene Breje** (fr. *Louis René Bréhier*)
- **Lukerija Meklenburgška**, odnosno Lukerija Kašupska (polj. *Ludgarda meklemberska / Ludgarda kaszubska*, ili nem. *Luitgard von Mecklenburg*)
- **Lodoviko Antonio Muratori** (lat. *Ludovicus Antonius Muratorius*, ili it. *Ludovico Antonio Muratori*)
- **Ljutići**, odnosno Vilci (lat. *Luiticci / Lutici / Lutitii / Lutizi / Welatabi / Wilzi*, nem. *Luitizen / Lutitzen / Lutizen / Wieleten / Wilciken / Wilkinen / Wilsen / Wilzen*, eng. *Veleti / Wiltzes / Wilzi*, ili polj. *Lucice / Lutycy / Wieleci / Wieletowie / Wilcy*)
- **Mađari**, odnosno (*ranije*) Ugri (mađ. *Magyarok*, rus. *Венгры*, nem. *Madjaren / Ungarn*, ili lat. *Hungari / Ungari*)
- **Malta** (lat. *Melitæ*, malt. *Malta*, ili fr. *Malte*)
- **Mameluci** (arab. مماليك)
- **Mamelučki sultanat** (arab. سلطنة المماليك)
- **Margat** (arab. لعنة المرقبق, ili fr. *Margat*)
- **Marija Anžujska** (lat. *Mariæ Andegavensis*, ili fr. *Marie d'Anjou*)
- **Marija Vukanović** (češ. *Marie Srbská*, ili polj. *Maria serbska*)
- **Martin Ferdinand Hvatal** (češ. *Martin Ferdinand Chvátal*)
- **Mateo Perez** (it. *Matteo Pérez / Matteo da Lecce*)
- **Maturen Romega**, odnosno Maturen d'O de Lesku (fr. *Mathurin Romegas / Mathurin d'Aux de Lescout*)
- **Mahmud Gazan** (mong. *Махмуд Газан хаан*, ili kin. 合贊)

- **Megara** (grč. Μέγαρα, ili lat. *Megaræ*)
- **Melnik** (lat. *Melnicæ*, nem. *Melnick / Melnik*, ili češ. *Mělník*)
- **Melfi** (lat. *Melphis / Melphiæ / Melfiæ / Melfitanæ civitas / Melphes*, ili it. *Melfi*)
- **Mesina** (lat. *Mamertinæ civitas / Mesanæ / Messeniæ / Messynæ*, ili it. *Messina*)
- **Mesih-paša**, odnosno Misak-paša / Mihail Palaiologos (grč. Μεσίχ πασάς / Μιχαήλ Παλαιολόγος, ili tur. *Mesih Paşa*)
- **Mehmed II - Osvajač** (osman.-tur. محمد ثانى, ili tur. *Fatih Sultan Mehmet / II. Mehmed*)
- **Milčani** (gornjeluž.-serb. *Milčenjo*, donjeluž.-serb. *Milcany*, lat. *Milscæ*, češ. *Milčané*, polj. *Milczanie*, ili nem. *Milzener*)
- **Mistra** (grč. *Μυστρᾶς / Μιστρᾶς / Μυζηθρᾶς*)
- **Mitropoljska katredala vaznesenja presvete Bogorodice Marije**, odnosno skr. Katedrala u Sijeni (it. *Cattedrale Metropolitana di Santa Maria Assunta / Duomo di Siena*)
- **Mihajlovski dvorac** (rus. *Михайловский дворец*)
- **Mongoli** (mong. *Mongolčuud*)
- **Mongolsko carstvo** (mong. *Монголын эзэнт гүрэн / Их Монгол улус*, rus. *Монгольская империя*, tur. *Moğol İmparatorluğu*, ili lat. *Imperium Mongolicum*)
- **Monemvasija** (grč. *Μονεμβασία*)
- **Monpelje** (lat. *Monspessulanus*, ili fr. *Montpellier*)
- **Morejska despotovina** (grč. *Δεσποτᾶτον τοῦ Μορέως*)
- **Moris de Panjak** (fr. *Maurice de Pagnac*)
- **Moskva** (ru. *Moskvá*)
- **Munja** (osman.-tur. رمى لدیى)
- **Murat I** (osman.-tur. مراد اول, ili tur. *I. Murad Hüdavendigâr*)
- **Navara** (lat. *Navarræ*, šp. *Navarra*, ili bask. *Nafarroa*)

- **Nadbiskup** (grč. Ἀρχεπίσκοπος, ili lat. *Archiepiscopus*)
- **Nazaret** (hebr. נָזֶרֶת, lat. *Nazareth / Nazaræ*, grč. Ναζαρέτ / Νατσέρετ / *Náζapa*, ili arab. الناصرة)
- **Nalec** (polj. *Nalec*)
- **Napoleon I Bonaparta** (korz. *Napoleone di Buonaparte* / fr. *Napoléon Bonaparte / Napoléon Ier*)
- **Napulj** (lat. *Neapolis / Parthenope / Palæopolis*, ili it. *Napoli*)
- **Nacionalna biblioteka Malte** (malt. *Bibljoteka Nazzjonali ta' Malta*, fr. *Bibliothèque nationale de Malte*, ili eng. *National Library of Malta*)
- **Nacionalni pomorski muzej** (eng. *National Maritime Museum*)
- **Nemačka** (lat. *Germaniæ*, ili nem. *Deutschland*)
- **Nemci** (lat. *Germanus*, ili nem. *Deutsche*)
- **Nestor Letopisac** (rus. *Нестор Летописец*)
- **Nikolaus I Garajia** (lat. *Nikolaus I Gara / Nikolaus I Garai*, nem. *Nikolaus I. von Gara*, mađ. *Garai Miklós I*)
- **Nikola II Garaji** (lat. *Nikolaus II Gara / Nikolaus II Garai*, nem. *Nikolaus II. von Gara*, mađ. *Garai Miklós II*)
- **Nikolaj Ivanovič Saltikov** (rus. *Николай Иванович Салтыков*)
- **Nikolo Orsini di Kamodifiore** (it. *Nicolas Orsini di Campodifiore*)
- **Nisiros** (grč. *Νίσυρος*, ili lat. *Nisyros*)
- **Novgorod**, današnji Veliki Novgorod (rus. *Великий Новгород*)
- **Nur ad Din Abu al-Kasim Mahmud ibn Imad ad-Din Zengi** أَبُو القَاسِمْ نُورُ الدِّينِ مُحَمَّدُ بْنُ عَمَادِ الدِّينِ زَنْكِيُّ بْنُ آقْ سَنْقَرْ (arab. *نور الدين محمود بن عماد الدين زنكى بن آق سنقر*)
- **Overnja** (lat. *Arverniæ*, ili fr. *Auvergne*)

- **Opatija**, odnosno samostan / manastir (lat. *Abbatiae*, ili it. *Abbazia*)
- **Opatija „Svetog trojstva“** (lat. *Abbatiae Sanctae Trinitatis*, ili it. *Abbazia della Santissima Trinità / Complesso della Santissima Trinità*)
- **Organizacija ujedinjenih nacija**, odnosno skr. Ujedinjene nacije (eng. *United Nations Organisation des Nations Unies*)
- **Osmansko-turski sultanat**, odnosno skr. Osmanska Turska (osman.-tur. دُولَتِ عَلِيَّةُ عُثْمَانِيَّةٍ, ili tur. *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*)
- **P. A. Alkin** (rus. *П. А. Алъкин*)
- **Pavle I Petrovič Romanov** (rus. *Пáвел Петróвич Ромáнов*)
- **Paž** (grč. *Παῖς / Παιδίον*, fr. *Page*, it. *Paggio*, šp. *Paje*, ili eng. *Page*)
- **Pakistan** (urd. مہوریہ پاکستان جی اسلام)
- **Palata Malta** (it. *Palazzo di Malta*)
- **Papa** (grč. *Πάπας*, ili lat. *Papa*)
- **Pariz** (lat. *Lutetiae Parisiorum / Parisius*, ili fr. *Paris*)
- **Paskal II** (lat. *Paschalis II*, ili it. *Pasquale II*)
- **Pašaluk** (tur. *Paşalik*)
- **Peloponez** (grč. *Πελοπόννησος*)
- **Petrograd** (rus. *Петрогráд*, kasnije *Ленингráд*, a danas *Санкт-Петербург*)
- **Pijemont** (lat. *Pedemontium / Gallia Subalpina*, ili it. *Piemonte*)
- **Pilos** (grč. *Πύλος*, ili lat. *Pylos / Navarinum*)
- **Pjer d'Obison** (lat. *Petrus Albussanus*, ili fr. *Pierre d'Aubusson*)
- **Poljaci** (lat. *Poloni*, ili polj. *Polacy*)

- **Pomorje**, odnosno Pomeranija (lat. *Pomeraniæ*, nem. *Pommern*, donjeluž.-serb. *Pomorska*, kašub. *Pòmòrskô*, polj. *Pomorze*, ili češ. *Pomořansko / Pomořany*)
- **Pontifikat** (lat. *Pontificatus*)
- **Portugalija**, odnosno Portugal (lat. *Lusitaniæ / Portugallia / Portugalia*, port. *Portugal*, ili šp. *Portugal*)
- **Prvi krstaški rat** (lat. *Primæ expeditio sacræ*, fr. *Première croisade*, eng. *First Crusade*, nem. *Erster Kreuzzug*, it. *Prima crociata*, ili šp. *Primera Cruzada*)
- **Prir** (lat. *Prior*, fr. *Prieur*, ili eng. *Prior*)
- **Prirat** (lat. *Prioratus / Prioriæ*, fr. *Prieuré*, ili eng. *Priory*)
- **Provansa** (lat. *Provinciæ*, ili fr. *Provence*)
- **Puškinov dom** (rus. *Пу́шкинский Дом*)
- **Pšemišlav II Pjast** (polj. *Przemysław II Piast*)
- **Pšov**, odnosno danas Melnik (češ. *Pšov*)
- **Rainerio Raineri** (lat. *Rainerus Ranierius*, ili it. *Rainerio Raineri*)
- **Red braće bolnice Svetog Jovana Jerusalimskog** (lat. *Ordo Fratrum Hospitalis Sancti Ioannis Hierosolymitani*)
- **Red „Malteških vitezova“** (lat. *Ordo Melitensis*)
- **Red „Hospitalaca“** (lat. *Fratres Hospitalari / Fraternitas Hospitalaria*)
- **Republika Amalfi** (lat. *Reipublicæ Amalphitanæ / Respublica Amalphitana*, ili it. *Repubblica di Amalfi*)
- **Red „Svetog Benedikta“** (lat. *Ordo Sancti Benedicti*)
- **Red siromašnih vitezova Hrista i Solomonovog hrama**, odnosno skr. Templari / Vitezovi templari / Teplarski red (lat. *Pauperes commilitones Christi Templique Salomonici / Ordo Pa-*

uperum Commilitonum Christi Templi Hierosolymitani / Ordo militum Templariorum / Templarii)

- **Red tevtonskih vitezova doma svete Marije Jerusalimske** odnosno skr. Tevtonci / Tevtonski vitezovi / Tevtonski red / Nemački red (lat. *Ordo domus Sanctæ Mariæ Theutonicorum Ierosolimitanorum*, ili nem. *Deutscher Orden*)
- **Rejmon Bertrand de Goto** (lat. *Raimundus Bertrandus de Goto*, ili fr. *Raymond Bertrand de Got* / *Raymond Bertrand de Guoth* / *Raymond Bertrand de Goth*)
- **Rejmon de Pej** (lat. *Raimundus Puteanus*, ili fr. *Raymond du Puy*)
- **Rejmon de Sen-Žil** (lat. *Raimundus de Aguilers* / *Raimundus de Agiles*, ili fr. *Raymond de Saint Giles*)
- **Rejmon I de Tripoli** (lat. *Raimundus I comes Tripolitanus*, ili fr. *Raymond I de Tortose* / *Raymond I de Tripoli*)
- **Rejmon III de Tripoli** (lat. *Raimundus III comes Tripolitanus*, ili fr. *Raymond III de Tripoli*)
- **Rejmon IV de Tuluz** (lat. *Raimundus IV comes Tolosanæ, dux Narbonæ, marchio Provinciæ*, ili fr. *Raymond IV de Toulouse*)
- **Rene de Šatijon** (lat. *Reginaldus de Castellione* / *Rinaldus de Castellione*, ili fr. *Renaud de Châtillon*)
- **Republika Austrija** (nem. *Republik Österreich*)
- **Republika Italija** (it. *Repubblica Italiana*)
- **Republika Malta** (malt. *Repubblika ta' Malta*, fr. *République de Malte*, ili eng. *Republic of Malta*)
- **Rim** (lat. *Romæ*, ili it. *Roma*)
- **Rimokatolička crkva** (lat. *Ecclesiæ Catholicæ Romanæ*)
- **Ričard I - Lavlje srce**, odnosno Ričard I od Engleske (lat. *Richardus I rex Angliæ*, eng. *Richard the Lionheart* / *Richard I of*

England, ili fr. *Richard Cœur de Lion / Richard Ier d'Angleterre*)

- **Rogozno** (polj. *Rogoźno*)
- **Rodos** (grč. *Ρόδος*, lat. *Rhodus / Rhodos*, ili tur. *Rodos*)
- **Rože de Mulen** (lat. *Rogerius de Molendinis*, ili fr. *Roger de Moulins*)
- **Romanska kurija** (lat. *Curiæ Romanæ*)
- **Ruž** (fr. *Rouge*)
- **Rusi** (rus. *Русские*, lat. *Rutheni / Russi*)
- **Rusija** (rus. *Россия*, lat. *Ruthenicae / Russiæ / Rossiæ*)
- **Rusija** (rus. *Российская Федерация*)
- **Ruska akademija nauka** (star.-rus. *Императорская Академия Наукъ*, ili rus. *Российская академия наук*)
- **Ruska imperija** (star.-rus. *Российская Империя*, ili rus. *Российская Империя*)
- **Savezna Republika Nemačka** (nem. *Bundesrepublik Deutschland*)
- **Savoja** (lat. *Sabaudiae*, fr. *Savoie*, ili it. *Savoia*)
- **Saladin**, odnosno An-Nasir Salah ad-Din Jusuf ibn Ajub (arab. صلاح الدين يوسف بن أيوب)
- **Samarkand** (uzb. *Samarqand*, ili pers. سمرقند)
- **Sankt Peterburg** (star.-rus. *Санкт Петербургъ*, ili rus. *Санкт-Петербургъ*)
- **Sar** (fr. *Sare*)
- **Sveta zemlja** (lat. *Terræ Sanctæ*, hebr. יְהוָה נִצְחָה שָׁמָן, ili arab. الأرض المقدسة)
- **Sveta liga** (lat. *Liga Sanctæ*, fr. *Sainte-Ligue*, it. *Lega Santa*, ili šp. *Liga Santa*)
- **Sveta Ljudmila** (lat. *Sanctæ Ludmillæ*, ili češ. *Svatá Ludmila*)

- **Sveta stolica** (lat. *Sanctæ Sedes*)
- **Sveti Bartolomej** (fr. *Saint-Barthélemy*)
- **Sveti Kristofer**, odnosno danas Sent Kits (fr. *Saint-Christophe*, ili eng. *Saint Christopher / Saint Kitts*)
- **Sveti Krst**, odnosno Sent Kroj (fr. *Sainte-Croix*, eng. *Saint Croix*, ili šp. *Santa Cruz*)
- **Sveti Martin** (fr. *Saint-Christophe*, ili eng. *Saint Kitts*)
- **Sveto romansko carstvo** (lat. *Sacrum Imperium Romanum / Sacrum Imperium Romanum*, ili nem. *Heiliges Römisches Reich*)
- **Sveto romansko carstvo nemačkog naroda** (lat. *Imperium Romanum Sacrum Nationis Germanicæ*, ili nem. *Heiliges Römisches Reich Deutscher Nation*)
- **Seldžuci** (tur. *Selçuklular*, arab. سلاجقة / السلاجقة, ili pers. سلوجيان)
- **Seldžučki sultanat** (tur. *Büyük Selçuklu Devleti / Büyükk Selçuklu İmparatorluğu*, pers. سلچوقیان, ili arab. سلطنة السلجوقية)
- **Sen-Žil** (lat. *Villæ Sancti Āgidii*, ili fr. *Saint Giles / Saint-Gilles-du-Gard*)
- **Serbi** (grč. Σέρβοι, lat. *Sorabi / Serbi (Servi)*, nem. *Sorben / Serben*, ili eng. *Sorbs / Serbs*, odnosno gornjeluž.-serb. *Serbja*, ili donjeluž.-serb. *Serby*)
- **Sizerenstvo** (lat. *Suzerenitas*, ili fr. *Suzeraineté*)
- **Sijena** (lat. *Senæ Iuliæ / Senæ*, ili it. *Siena*)
- **Simi** (grč. Σύμη, ili lat. *Syme*)
- **Sinibaldo Fieski** (lat. *Sinibaldus de Flesco*, ili it. *Sinibaldo Fieschi dei Conti di Lavagna*)
- **Sinkjang** (kin. 新疆)
- **Sirija** (arab. سوريا ili lat. *Syria*)

- **Sirija** (arab. الجمهورية العربية السورية)
- **Sicilija** (lat. *Siciliæ / Trinacria*, ili it. *Sicilia*)
- **Slaveni** (grč. Σκλαβηνοί, ili lat. *Slavi / Sclavi / Sclaveni*)
- **Smirna** (grč. Σμύρνη)
- **Sojurgatmiš** (kin. 昔兀儿海迷失, ili eng. *Soyurghatmish / Suurgatmish*)
- **Stanislav Jan Bohuš Šestšenjcevič** (polj. *Stanisław Jan Bohuś Siestrzeńciewicz*)
- **Stefano Kozma** (lat. *Stephanus Cosimi*, ili it. *Stefano Cosmi*)
- **Suvereni vojnički bolnički red Svetog Jovana Jerusalemskeg od Rodosa i Malte** (lat. *Supremus Ordo Militaris Hospitalis Sancti Ioannis Hierosolymitani Rhodius et Melitensis*, ili it. *Sovrano Militare Ordine Ospedaliero di San Giovanni di Gerusalemme di Rodi e di Malta*)
- **Sulejman I - Veličanstveni** (osman.-tur. سلطان سليمان اول ili tur. *I. Süleyman / Kanuni Sultan Süleyman / Muhteşem Süleyman*)
- **Sulejmanova džamija** (tur. *Süleymaniye Camii*)
- **Sultan** (arab. سلطان)
- **Sultan Mahmud** (kin. 麻哈沒的算端, ili eng. *Sultan Mahmud*)
- **Tvrđava „Sveti Elmo“** (malt. *Forti Sant'Iermu*, ili fr. *Fort Saint-Elme*)
- **Teodoros I Palaiologos** (grč. Θεόδωρος Α' Παλαιολόγος)
- **Tiberijas** (hebr. טבריה, lat. *Tiberias*, grč. Τιβεριάδα, arab. طبرية, fr. *Tibériade*)
- **Tilos** (grč. Τήλος, ili lat. *Telos*)
- **Timur** (osman.-tur. تورىت, ili tur. *Timür yazıldı*)
- **Timur** (serb. Гвоздени)
- **Timur Lenk** (pers. تیمور لنگ)

- **Timur Lenk** (serb. *Тумур Хроми*)
- **Timuridsko carstvo** (tur. *Timur İmparatorluğu*)
- **Treći krstaški rat** (lat. *Tertiæ expeditio sacræ*, fr. *Troisième croisade*, eng. *Third Crusade*, nem. *Dritte Kreuzzug*, it. *Terza crociata*, ili šp. *Tercera Cruzada*)
- **Tridenski sabor** (lat. *Concilium Tridentinum*)
- **Tripoli** na Bliskom istoku (grč. *Τρίπολις*, lat. *Tripolis*, arab. طرابلس, ili fr. *Tripoli*)
- **Tripoli** u Severnoj Africi (lat. *Tripolis*, ili arab. طرابلس)
- **Trst** (lat. *Tergeste / Tergestum / Tercestum / Tergestinæ civitas*, it. *Trieste*, ili nem. *Triest*)
- **Tuluz** (lat. *Tolosæ*, ili fr. *Toulouse*)
- **Turkmenistan** (turk. *Türkmenistan*)
- **Turska** (tur. *Türkiye Cumhuriyeti*)
- **Turci** (tur. *Türkler*, grč. *Τοῦρκοι*, lat. *Turcae / Turcarum*)
- **Uzbekistan** (uzb. Ўзбекистон Республикаси)
- **Ujedinjeno Kraljevstvo Velike Britanije i Severne Irske** (eng. *United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland*)
- **Umetničko-istorijski muzej** (nem. *Kunsthistorische Museum*)
- **Ferdinand fon Hompeš** (nem. *Ferdinand von Hompesch zu Bolheim*)
- **Ferman** (pers. فرمان, ili tur. *Ferman*)
- **Filermos** (grč. *Φιλέρημος*)
- **Filip IV Lepi** (lat. *Philippus IV Pulcher / Philippus IV Franciæ et I Navarræ*, ili fr. *Philippe IV le Bel*)
- **Filip de Vilije de l'Izl-Adam** (lat. *Philippus Villiersius ex Insula-Adami*, ili fr. *Philippe de Villiers de L'Isle-Adam*)
- **Fjodor Fjodorovič Ušakov** (rus. *Фёдор Фёдорович Ушаков*)
- **Fokeja** (grč. *Φόκαια*, lat. *Phocæa / Phokaia*, ili tur. *Foca*)

- **Fransoa Gzavije Dipre** (fr. *François Xavier Dupré*)
- **Francuzi** (lat. *Francogallus*, ili fr. *Français*)
- **Francuska** (lat. *Franciæ*. ili fr. *France*)
- **Francuska zapadnoindijska kompanija** (fr. *Compagnie française des Indes occidentales*, ili eng. *French West India Company*)
- **Francuska republika** (fr. *République française*)
- **Fratri** (lat. *Fratres*)
- **Fulke V de Anžu** (lat. *Fulco V comes Andegavensis*, ili fr. *Foulques V d'Anjou*)
- **Fulke de Vilare** (lat. *Folquetus Villaretus / Folquetus de Vilareto*, ili fr. *Foulques de Villaret*)
- **Fusta** (fr. *Fuste*, it. *Fusta*, ili šp. *Fusta*)
- **Habzburgška dinastija**, odnosno Habzburzi / Habzburgovci (lat. *Domus Habsburgensis*, ili nem. *Haus Habsburg*)
- **Hatun** (mong. *Hatun*)
- **Habzburgška monarhija** (nem. *Habsburgermonarchie*)
- **Halki** (grč. *Χάλκη*, ili lat. *Chalce*)
- **Hemsko poluostrvo**, odnosno Hem / Hum (lat. *Hæmonia classica*, ili *Pæninsula Hæmonia*)
- **Hamfri IV de Toron** (fr. *Onfroy IV de Toron*)
- **Hios** (grč. *Χίος*, ili lat. *Chios*)
- **Carski princ** (lat. *Princeps imperii / Princeps regni*, ili nem. *Reichsfürst*)
- **Čagatai Kanat** (mong. *Цагаадайн Хаант Улс*, tur. *Çağatay Hanlığı*, rus. *Чагатайский улус / Чагатайский улус / Улус Чагатая*, ili lat. *Chanatus Chagatai*)
- **Čivitavekija** (lat. *Centumcellæ / Centum Cellæ / Civitas Vetus / Civitas Vetulæ / Civitavecclæ*, ili it. *Civitavecchia*)

- **Džingis kan** (mong. Чингис хаан)
- **Švajcarska Konfederacija** (lat. *Confoederatio Helveticæ*, ili nem. *Schweizerische Eidgenossenschaft*)
- **Šibl al-Daval Nasr** (arab. نصر بن صالح آل مرداش)
- **Španija** (lat. *Hispaniæ*, bask. *Espania*, kat. *Espanya*, gal. *Espanña*, ili šp. *España*)
- **Španski trg** (it. *Piazza di Spagna*)
- **Španci** (šp. *Españoles*, ili lat. *Hispanus*)

Literatura:

1. Schiltberger, Johannes: „*Ein wunderbarliche unnd kürtzweylige Histori, wie Schildberger, einer auß der Stat München in Bayern, von den Türcken gefangen, in die Heydenschafft gefüret unnd wider heymkommen*“, 1480, Cod. Pal. germ. 216: Reisebuch, Biblioteca Palatina, Universitätsbibliothek Heidelberg (*Heidelberg, Bundesrepublik Deutschland*)
2. Muratori, Ludovico Antonio: *Annales Forolivienses anonymo auctore*, „*Rerum italicarum scriptores ab anno æræ christianæ quingentesimo ad millesimum quingentesimum quorum potissima pars nunc primum in lucem prodit ex Ambrosianæ, Estensis, aliarumque insignium bibliothecarum codicibus.*“ Tomus Vigesimussecundus (Mediolanum / Milano: Societatis Palatinæ, 1733)
3. Jordan, Johann Christoph de: (Vindobonæ / Wien: *Typis Joan. Jacobi Jahn in P. I. et Gregorii Kurtzböck in reliquis*, 1745)
4. Bohusz, Stanisław Jan Siestrzeńcewicz: „*Precis des recherches historiques sur l'origine des Slaves ou Esclavons et des Sarmates, et sur les Epoques de la conversion de ces peuples au christianisme; par Mgr Stanislave Siestrzencewicz de Bohusz, ...*“ (Санкт Петербург, 1802)

- тербургъ / Санкт-Петербург: *Императорская Академия Наукъ / Императорская Академия Наук*, 1824)
5. Pratz, Karl Eduard: „*Полное собрание Русскихъ лѣтописей, изданное по высочайшему повелѣнію Археографическою комиссіею томъ второй. III. Ипатіевская лѣтопись*“ (Санкт Петербургъ / Санкт-Петербург: *Археографическая комиссія*, 1843)
  6. Kunik, Ernst Eduard: „*Die Berufung der schwedischen Rodesen durch die Finnen und Slawen: eine Vorarbeit zur Entstehungsgeschichte des russischen Staates*“, Erste Abtheilung (Санкт Петербургъ / Санкт-Петербург: *Императорская Санкт-Петербургская Академия наук*, 1844)
  7. Graham, James John: „*Elementary History of the Progress of the Art of War*“ (London: *Richard Bentley*, 1858)
  8. Kukuljević Sakcinski, Ivan A.: „*Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Diplomatički Sbornik Kraljevine Hrvatske s Dalmacijom i Slavonijom, Dio II. od godine 1103-1200*“ (Zagreb: *Družtvo za jugoslavensku povjest i starine*, 1875)
  9. Kukuljević Sakcinski, Ivan A.: „*Priorat vranski sa vitezi templari i hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj*“ (str. 1-80), Rad JAZU LXXXI (Zagreb: *Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti*, 1886)
  10. Klaić, Alojzije Ferdinand Franjo (*Vjekoslav*) (1849-1928): „*Priopoviesti iz hrvatske povesti*“ Drugi dio, Pučka knjižnica Knjiga LXVII (Zagreb: *Društvo Sv. Jeronima*, 1887)
  11. Руварац, Јован-Иларион В.: „*О кнезу Лазару*“ (стр. 186-189), Стражилово: Лист за забаву, поуку и књижевност Бр. 12, Год. 4 (Нови Сад: *Дружина око „Стражилова“*, 24. март 1888.)
  12. Rački, Franjo: „*Boj na Kosovu: Uzroci i posljedice*“ (стр. 1-68), Rad JAZU XCVII, Knj. 26 (Zagreb: *Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti*, 1889)
  13. Le Roulx, Joseph Delaville: „*Cartulaire general de l'ordre des hospitaliers de St Jean de Jerusalem (1100-1310)*“ № 78 & № 2479 (Paris: *Ernest LeRoux*, 1894-1906)

14. Bréhier, Louis-René: „*Latin Kingdom of Jerusalem (1099-1291)*“, The Catholic Encyclopedia, Volume VIII (New York: *Robert Ap- pleton Company*, 1910)
15. Pastor, Ludwig von: „*The History of the Popes: From the Close of the Middle Ages. Drawn from the Secret Archives of the Vatican and Other Original Sources*“ Volume 10 (London: *James Hodges*, 1910)
16. Correggio, Francesco Balbi di: „*The Siege of Malta, 1565*“ (London: *Folio Society*, 1965)
17. Loenertz, Raymond Joseph: „*Byzantina et Franco-Graeca: Artic- les parus de 1935 à 1966*“, Storia e letteratura. Raccolta di studi e testi № 118 (Roma: *Edizioni di Storia e Letteratura*, 1970)
18. Scholz, Bernhard Walter / Rogers-Gardner, Barbara: „*Carolingian chronicles: Royal Frankish annals and Nithard's Histories*“ (Ann Arbor: *University of Michigan Press*, 1970)
19. Balfour, John Patrick Douglas: „*The Ottoman Centuries: The Rise and Fall of the Turkish Empire*“ (New York: *Morrow Quill Paperbacks*, 1977)
20. Tuchman, Barbara Wertheim: „*A Distant Mirror: the Calamitous 14th Century*“ (New York: *Alfred A. Knopf, Inc.*, 1978)
21. Legras, Anne-Marie: „*L'Enquête pontificale de 1373 sur l'Ordre des Hospitaliers de Saint-Jean de Jérusalem*“, Volume 1 / L'enquête dans le prieuré de France (Paris: *Editions du Centre Na- tional de la Recherche Scientifique*, 1987)
22. Budak, Neven: „*Ivan od Paližne, prior vranski, vitez sv. Ivana*“ (str. 57-70), Historijski zbornik God. XLII (Zagreb: *Saveza povije- snih društava Hrvatske*, 1989)
23. Nicolle, David C.: „*Hattin 1187: Saladin's Greatest Victory*“ (London: *Osprey Publishing*, 1993)
24. Sedlar, Jean Whitenack: „*East Central Europe in the Middle Ages, 1000-1500*“, A History of East Central Europe (Seattle: *University of Washington Press*, 1994)

25. Flavigny, Bertrand Galimard: „*Od Vitezova hospitalaca Sv. Jovana Jerusalimskog do Malteških vitezova*“ (Beograd: Mono & Mañana Press, 1999)
26. Flori, Jean: „*A Brief History of Knighthood: From History to the chivalric myth*“ (Tiralet: Les éditions Fragile, 1999)
27. Guy-Jean, Joly: „*Millenary chronology of the hospitallers of St John OSJ*“ (Paris: Publibook, 2001)
28. Nicholson, Helen J.: „*The Knights Hospitaller*“ (Woodbridge: Boydell & Brewer, 2001)
29. Cox, John K.: „*The History of Serbia*“, The Greenwood histories of the modern nations (Westport: Greenwood Publishing Group, 2002)
30. Gies, Frances: „*Vitezovi kroz istoriju*“ (Beograd: Utopija, 2003)
31. Turnbull, Stephen Richard: „*The Ottoman Empire, 1326-1699*“, Essential Histories Volume 62 (Oxford: Osprey Publishing Ltd., 2003)
32. Konstam, Angus: „*Historical Atlas of the Crusades*“ (London: Mercury Books, 2004)
33. Seán, Martin: „*The Knights Templar: The History & Myths of the Legendary Military Order*“ (Harpden: Pocket Essentials, 2004)
34. Ђоровић, Владимира Н.: „*Историја Срба*“ (Београд: Публик-Практикум, 2004)
35. Riley-Smith, Jonathan Simon Christopher: „*The Crusades: A History*“ (London: Continuum International Publishing Group Ltd., 2005)
36. Burman, Edward: „*Templari u Svetoj zemlji 1187-1292*“ (orig. eng. „*Templars in the Holy Land 1187-1292*“), „*Krstaši*“, Gradac - Časopis za književnost, umetnost i kulturu, № 154-155, Godina 31 (Čačak: Dom kulture Čačak i Umetničko društvo Gradac, 2005)
37. Madden, Thomas F.: „*Crusades: The Illustrated History*“ (Ann Arbor: University of Michigan Press, 2005)
38. Фајфрић, Желько: „*Istorija krstaških ratova*“ (Сремска Митровица: Табернакл, 2006)

39. Ford, Roger: „*Weapon: A Visual History of Arms and Armor*“ (London: Dorling Kindersley Limited & Royal Armouries Museum, 2006)
40. Valkana, Annina: „*The Knights of Rhodes*“ (Athens: Michael Toubis Editions S.A., 2006)
41. Maalouf, Amin: „*Krstaški ratovi u očima Arapa: Arapske hronike i svedočenja kao ogledalo zapadnoj predstavi o Krstaškim ratovima*“ (Beograd: Laguna, 2006)
42. Barnes, Ian R.: „*The Historical Atlas of Knights & Castles: The Rise and Fall of the Age of Chivalry*“ (London: Cartographica Press Ltd., 2007)
43. Grant, Reg G.: „*Soldier: A Visual History of the Fighting Man*“ (London: Dorling Kindersley Limited, 2007)
44. Huchet, Patrick: „*Les Templiers: Une fabuleuse épopée*“ (Paris: Éditions Ouest-France, 2007)
45. Бакотић, Лујо И.: „*Срби у Далмацији: Од пада Млетачке републике до уједињења*“ (Београд: Прометеј, 2008)
46. Grant, Reg G.: „*Battle: A Visual Journey Through 5000 Years of Combat*“ (London: Dorling Kindersley Limited, 2009)
47. Bouchard, Constance Brittain: „*Knights: In History and Legend*“ (Lane Cove: Global Book Publishing, 2009)
48. Богуновић, Петар Б.: „*Societas Draconistrarum: Anno Domini 1408*“, Chivalrous culture № 2 (Београд: Велики приорат витезова тEMPLара Србије, 2013)
49. Богуновић, Петар Б.: „*Bitka kod Angore: Leta Gospodnjeg 6910*“, Chivalrous culture № 3 (Београд: Велики приорат витезова тEMPLара Србије, 2014)

CRUX MELITENSIS Historia Equites S. Ioannis Hierosolymitani

MALTESE CROSS

The history of the Knights of St. John of Jerusalem

Summary: This article sheds light on the activities of people who dedicated their lives to the fight for preserving Christian values, i.e. for the values which were established by the European cultural and political community.

As an offspring of Medieval Knighthood, the Order of St. John of Jerusalem left an indelible mark with its own blood, namely, with the lives of its Brothers on the history of Levant and Mediterranean Sea.

Since its establishment and until the 18th century the Knights of St. John as a sovereign Order (*with their warriors*) had been fighting against Arabs, Kurds, Mongols, Turks and Mamluks, taking (*through their military activities*) a significant part in creating a historic mosaic not only of the Middle East, but also of the Europe itself.

To the members of this knightly order, it did not matter whether they were outnumbered confronting the enemy or what the enemy's nationality was, because they opposed to anybody whom they fought with the same courage and devotion.

Modesty, honor, pride and humanity have marked them for centuries both in peacetime and in war.

Today, the Order of the Knights of St. John is the only knightly order with constant (*uninterrupted*) activity from its inception till the modern times.

The Order was changing its name from „*the Knights of Saint John*“, then „*the Knights from Rhodes*“ to „*the Knights of Malta*“ and gradually evolving (*during the last two centuries*) from a very conservative Christian Catholic religious-military institution into a multi-religious humanitarian organization, loosing (*in the course of time*) that romantic military glow, but certainly not its original knightly spirit.

Key words: Jerusalem, Holy Land, Crusaders, Blessed Gerard, Order of Saint John, Grand Master, Latin Kingdom of Jerusalem, Arabs, Turks, Cyprus, Mongols, Rhodes, Pierre d'Aubusson, Philippe de Villiers de L'Isle-Adam, Malta, Jean Parisot de Valette

LJUBIŠA DESPOTOVIĆ UDK 94(497.11)“04/14“SVETISAVA
Institut za političke studije
Beograd

SVETI SAVA SRPSKI KAO „SVETAC CIVILIZATOR”, geopolitika svetosavlja na razmeđu dva hrišćanska sveta

Sažetak: U radu ćemo nastojati da prikažemo ne samo hagiografska svedočenja o liku i delatnosti Svetog Save, već pre svega da istražimo i definišemo kontekst u kome je delao, a koji je bio bremenit političkim, religijskim, teološkim, geopolitičkim, kulturološkim i još mnogim drugim značajnim faktorima koji su u velikom segmentu određivali smisao i smernice života srpske srednjevekovne države i crkve. Pokušaćemo da rekonstruišemo geopolitičke vektore susretanja ali i sudaranja dvaju centara srednjevekovnog hrišćanstva Carigrada i Rima, rastrzanog i sukobljenog oko pitanja konfesionalne ali i političke moći i primata. U tako definisanom kontekstu nastojaćemo da markiramo, glavne odrednice tzv. geopolitike svetosavlja kao pokušaja da se u isto vreme definiše i državotvorni i crkveni sadržaj nezavisnosti srpskog naroda večno raspetog između vektora sudara dva hrišćanska sveta.

Ključne reči: Sveti Sava, Srbi, geopolitika, Hrišćanstvo, identitet, Svetosavlje, Srednji vek

Sveti Sava predstavlja neponovljivi lik naše nacionalne historije. On je to bio ne samo za svoga vremena burnog i bremenitog raznim istorijskim, geopolitičkim, verskim, kulturnim i nacionalnim iskušenjima, već je to po našem skromnom sudu i danas, predstavljajući paradigmatičan primer kako treba odgovorno delovati na zaštiti i unapređenju državnog, nacionalnog i verskog interesa svoga naroda. Njegovo delo je višeslojno i prepuno primerima pravilnog postupanja, i jasnog stava, kome i čemu treba dati prednost u pojedinim periodima državnog i verskog života srpskog naroda. Kada konstatujemo da je njegovo delo slojevito onda mislimo na sledeće njegove dimenzije: on nam se pojavljuje kao izraziti modernizator države i kulturnog života (otuda u naslovu rada naziv „svetac - civilizator”), kao utemeljivač srpske crkve, prosvete, kao brižni delatnik u sferi zdravstvene brige narodne, graditelj i ktitor sakralnih objekata, diplomata i pregovarač, misionar i vizionar, monah podvižnik i arhiepiskop, pisac i „psalmopevac”, utemeljivač državnih zakona i crkvenih kanona, integrator i kreator nacionalnog identiteta srpske države i nacije, i još mnogo takvih uloga.

Prosvetiteljska delatnost Svetoga Save, sinhronizovana je sa tadašnjim evropskim tokovima prosvećivanja i modernizacije, ali je obogaćena i prilagođena srpskim državnim, kulturnim i verskim specifičnostima. On je takvu delatnost prosvećivanja i modernizacije upodobljavao nacionalnim potrebama, a ne pukom željom da podražava evropske srednjevekovne uzore i trendove. Njegovo prosvetiteljstvo je „netipično jer je praktično emancipatorsko i nacionalno-državno-crkveno nego što je teorijsko i ne može se podvesti pod prosvetiteljstvo u školskom smislu te reći ili pod filozofiju.” (Nešković R., 2000: 293.) Stoga ga istoričar V. Ćorović spravom „svrstava u „*svece - civilizatore*” koji su delovali potpuno s onu stranu verskog fanatizma prakse vladanja golom silom”. (isto: 293) Dakle jedan veći deo ukupne delatnosti Svetoga Save, posvećen je prosvetnoj i modernizatorskoj ulozi i o tome pored samih uspeha svedoče i brojni istraživači njegovog

dela, kako domaći tako i strani. „Neki autori uveravaju da on ipak nije mogao biti pravi pustinožitelj jer je svoju delatnost podredio svom narodu, a ne bogu. (...) Sava je napustio pustinožiteljstvo u ime opštežiteljstva i tako postao političar, ali u crkvenoj odori.” (isto: 295) U velikom broju oni ističu upravo ovaj aspekt njegovog rada, bez želje da umanje drugu misiju koja se ticala monaške i verske delatnosti. Taj uslovni dualizam više je istican zbog potrebe jasnijeg markiranja nacionalnog sadržaja nego li u nameri da se potceni ovaj drugi verski deo. Ipak, moramo reći da je ocena Svetog Save kao „političara u crkvenoj odeždi” preterana i udaljena od njegove stvarane istorijske uloge. *Time što je delao u korist narodnu nije manje bio monah i duhovnik.* Uzaludno je i pokušavati da se ospori njegova hristocentričnost i monaška posvećenost. Naprotiv, njegov rad je koliko složen i višedimenzijski isto toliko usklađen i međuzavisan. „Ovo prosvetiteljstvo u svojoj višeslojnosti u osnovi je delatno, praktično, a po sadržini najpre nacionalno-emancipatorsko... Boreći se za nacionalnu emancipaciju, nacionalne institucije, jezik i kulturu, on je podstakao i usmerio izgradnju identiteta i samosvesti srpskog naroda.” (isto: 298-299)

Nacionalno-emancipatorski potencijal Savinog rada ogledao se u jasnoj nameri da ostvari misiju oslobađanja srpske države, i crkve, od predominacije vizantijskog cezaropapizma. On je to činio sa namerom da izvrši diferencijaciju srpskog nacionalnog identiteta u mnoštvu drugih koji su bili utopljeni u tzv. *univerzalizam vizantijskog komonvelta*. Takva namera bila je utoliko teža za realizaciju jer su joj se suprotstavljali vekovni imperijalni interesi Vizantije koja je nastojala da sačuva političku i versku dominaciju nad prostorima srednjevekovnih srpskih županija (Zete i Raške) pre svega. „Razumljivo i Nomokanon ima u osnovi ideal simfonije, ali ovde se doslednije izvlači ideja ravnopravnosti crkve i države, odbija se cezaropapizam, ali i „istočni papizam”, odnosno hegemonija carigradske crkve nad nacionalnim crkvama i državama.” (Nešković R., 303)

Složenost takve misije dodatno je komplikovala i verska komponenta jer je u sklopu postojećih geopolitičkih interesa bilo neophodno naći spasonosnu formulu oslobođenja koja bi podsticala emancipaciju srpske države (i vladarske titule velikog župana) i postizanje statusa *srpskog kraljevstva*, a da sa druge strane to ne ugrozi sticanje verskog statusa autokefalnosti, pogotovo što je nasuprot svemu tome stajala i druga konkurentska religijska i politička stvarnost oličena u Rimskoj crkvi i zapadnom političkom poretku moći. „To je doba kada su se na istom planu sukobila dva shvatanja: univerzalistička ideologija Vizantijskog carstva, i ideja o suverenosti, sublimisana u svetom kraljevstvu.” (Bojović B., 1999: 355) Naime, njegova nastojanja dobila su razrešenje u vidu izgradnje *domaće srpske identitetske podloge*, kao oblika „posrbljavanja” stranih uticaja kako tada snažnijih vizantijskih tako i uticaja rimskog hrišćanstva, kulture, umetnosti, graditeljstva i sl. „Otuda neki istraživači (na primer, N. Velimirović, D. Obolenski, M. Kovačević) govore o tendenciji stvaranja srpskog hrišćanstva pod imenom svetosavlja.” (isto: 301) O tome svedoči Sveti Nikolaj Velimirović u predgovoru knjizi Oca Justina Popovića „Svetosavlje kao filosofija života”, kada kaže: „Svetosavlje nije drugo do Pravoslavno Hrišćanstvo srpskog stila i iskustva, izraženo u bogouglednim ličnostima, prvenstveno u Svetom Savi Nemanjinom.” dok sam otac Justin Popović ističe aksiološki i hristološki kontekst svetosavlja, kada kaže: „Recite koja je to naša istorijska vrednost, a da posredno ili neposredno ne vodi poreklo od Svetog Save? (...) Svetosavlje, i kao kompleks svetosavskih ideja i kao kompleks svetosavskih metoda, izvire iz Hrista i Njegovog Evandjela.” (Popović J., 1993: 105)

Filozof M. Kovačević u prenaglašeno kritički intoniranoj studiji „Svetosavlje kao ponavljanje”, iznosi diferenciran pristup da je u recepciji svetosavlja pogotovo onoj srednjevekovnoj moguće markirati najmanje dva njena oblika ili razumevanja.” Savizam je u Domentijanovoј verziji tipična vlastelinska ideologija koja je svoje potrebe poistovetila sa potrebama srpskog naroda. U

Teodosijevoj verziji, koja je, po D. Bogdanoviću, pisana 1316. ili pedeset i više godina posle Domentijana, savizam je postao samovest naroda i njegova možda najjača sintetička snaga". (Kovačević M., 1990: 38) Naš bogoslov, D. Kalezić u svojoj knjizi posvećenoj Svetom Savi možda je na najjasniji i najprecizniji način definisao suštinu svetosavlja kada je napisao da taj duh svetitelja koji zrači iz mileševske kripte „čini da svetosavlje ne bude prizemna ideologija nego duhovnost pravoslavnih Srba. Kao takovo, ono je najautentičniji garant identiteta Srba hrišćana..." (Kalezić D., 2006: 241) A D. Obolenski u tom kontekstu kaže: „Savino zaveštanje pripada srpskom narodu čak i više od njegovog ovozemaljskog života." (Obolenski D., 171)

Sasvim drugačije tumačenje Save i njegovog dela dao je Dimitrije Bogdanović u knjizi „Likovi svetitelja" kada kaže: „Sveti Sava nije nacionalist, nije ni rodoljub, u savremenom smislu reči, nije državnik ni političar, nije prosvetitelj u stilu „dižite škole deca vas mole", mada njegova delatnost ima dalekosežne posledice na raznim područjima života srpskog naroda. Ideologija sv. Save nije nikakva „filosofija" koja bi trebalo, valjda, da posluži kao osnova nacionalnog života i političkih stremljenja. Njegova ideologija je jevanđelje, i to u monaškoj interpretaciji." (Bogdanović D., 1991: 94) Iskazani stav D. Bogdanovića je tipičan za onu školu mišljenja koja je duboko religioznog karaktera i monaško-pravoslavne inspiracije, koja smatra da je valjda „nečasno" raditi na polzu naroda i države (čak i tada kada i sami ne poriču činjenice koje govore o njegovim zaslugama za narod) smatraljući valjda da će takvim ocenama biti „ispričani" ili nedovoljno istaknuti njegovi nesumljivi monaški i duhovni podvizi i dostignuća. Osobito je podložna kritici Bogdanovićeva formulacija Savinog rada i života koju on naziva „ideologijom", prenebrezavajući sve negativne posledice takvog pojma, koji ni u jednoj varijaciji ne može imati pozitivnu konotaciju pogotovo ako se posmatra u dijahronijskoj perspektivi.

Srpsko „raspeće” između dva centra hrišćanske moći

Tu geopolitičku složenicu u kojoj je srpski narod egzistirao na razmeđu dva interesno suprotstavljenih hrišćanskih sveta, spoznao je Sveti Sava veoma rano i sasvim jasno razumeo da su hrišćanski - vizantijski svet i zapadni svet, povezani ali ne i nužno monolitni i harmonizovani. „Potpuno svestan položaja Srbije na evropskim prostorima i u okviru hrišćanskih napetosti i podela („Istok na zapadu i Zapad na Istoku”), on je nastojao da tu objektivnu razapetost prevlada idejom otvorenosti prema Rimu i Carigradu.” (Nešković R., 300) Pomenuta otvorenost i tolerantnost bili su neophodan uslov nacionalne emancipacije (koja u sebi objedinjava podjednako značajne državne i crkvene aspekte). Jer on je delovao na više planova ali je plan postizanja srpske državne nezavisnosti i autokefalnosti crkve bila prioritetna. *Ni jednu ni drugu nije mogao postići statičnom politikom, isključivošću i opredeljivanjem samo za jednu stranu imperijalnih centara moći.* Čak i kada je nedvosmisleno optirao za pravoslavno hrišćanstvo istočne crkve, kojoj je kulturno i duhovno pripadao, nikada nije potcenjivao značaj očuvanja dobrih odnosa sa Rimom, kako zbog političkih potreba srpske države tako i zbog potrebe i nastojanja premošćavanja verskih razlika koje su sve više delile i udaljavale hrišćanski svet toga vremena.¹ Na kraju krajeva takvu politiku je diktirala kako spoljašnja situacija tako i samo unutrašnje ustrojstvo srpske srednjevekovne države i crkve. „Nemanjino prisvajanje te prvenstveno primorske zemlje tokom 1180-tih bilo je veoma značajno za istoriju srednjevekovne srpske države. Pre svega, time je Raškoj pripojena znatna manjina koja je preko latinskih biskupija na južnom Jadranu bila podređena Rimskoj crkvi: tako se srednjevekovna Srbija u pogledu religije i kulture našla na raskršću između Vizantije i Zapada.” (Obolenski D., 123)

¹ „Te razlike su morale ostajati jače kako se Rimska crkva postepeno oslobođala poslednjih ostataka hrišćanskog jelinizma i razvijala sopstveni politički sistem koji je papi davao mesto koje mu je pripadalo u Crkvi i naglašavao ideju vaseljenskosti, ali koji je i branio tezu o prevlasti duhovne nad svetovnom vlašću, tezu koju Istok nikad nije mogao da shvati.” Dvornik F. (2009) Vizantija i rimski primat, S. glasnik, Beograd, str. 15.

Biti jednostran i krut po pitanju saradnje sa Rimom značilo je u bitnom segmentu ugroziti vitalne nacionalne interese srpskog naroda pogotovo u periodu okupacije Carigrada od strane Latina u periodu nakon četvrtog krstaškog rata 1204. godine (krstaši i mleci).² Za njegovu elastičnost, i toleranciju u versko-političkim stvarima karakterističan je i sleći primer: „On je zatekao u Srbiji „eklezijastički dualizam”, odnosno dvostruko krštenje (grčko i latinsko) i nije radio na naglom razbijanju tog stanja. Njegov odnos prema Rimu nije bio jednoznačan (...) on je bio odan istočnoj crkvi, a pre svega nacionalnoj srpskoj crkvi ali nije bio ni protivnik papstva.” (Nešković R., 302) „Taj eklezijastički dualizam ogledao se u tome što je Nemanju krstio latinski sveštenik u njegovoj rodnoj Duklji, a zatim ga je još kao dete „krizmao” ili mirropomazao grčki episkop Rasa.” (Obolenski D., 1991: 123) To samo potvrđuje da je srpska država pod vlašću Nemanjića gajila jedan svojevrsni *otvoren pristup* prema crkveno-političkim pitanjima. Razumno i mudro, jer bi drugačija politika bila suprotstavljena vitalnim nacionalnim interesima našeg naroda. **Ona je oscilirala između dva užarena i ratoborna jezgra, pokušavajući da ostane nacionalno državocentrična.**³ Sa jedne strane izražena hegemonija Vizantije kojoj su Srbi vekovima skupo plaćali danak nacionalne i verske potčinjenosti a sa druge ekspanzionistička i agresivno nastrojena Zapadana Evropa predvođena Rimom i njegovom idejom vrhovnog verskog i političkog primata.⁴

² „Tako se krstaška vojna pretvorila na kraju u oruđe osvajačke politike i okrenula protiv hrišćanske Vizantije. Sticaj okolnosti olakšao je ovaj zaokret i učinio da su se krstaši, mimo papine volje, stavili u službu mletačkih interesa.” Ostrogorski G. 1998, Istorija Vizantije, Narodna knjiga, Beograd, str.389

³ „Sa Stefanom Nemanjićem kao velikim županom činilo se da je osigurana pripadnost Raške Vizantijskom kulturnom komonveltu. Međutim, pogled srpskih provincija na Jadranu i dalje je kao u jedanaestom veku, bio usmeren prema Rimu i Zapadu. Nemanjin najstariji sin, Vukan, vladao je u njima kao Kralj „Dalmacije i Duklje”. (Obolenski D.,1991: 132.)

⁴ „Rimsko naglašavanje apsolutnog crkvenog autoriteta, stroga razlika između crkve koja uči „ecclesia docens” (jerarhija) i crkve koja se uči „ecclesia discens” (niže sveštenstvo i mirjani) koji treba jedino da prima i pokorava se...” Gor Č. (2003) u Papski Rim i pravoslavni Istok, Lento, Beograd, str.59.

O tome Ž. Vidović kaže: „Zbog takvih zahteva Rimska crkva je tokom čitave svoje istorije dolazila u sukobe sa suverenim državama ili državama koje su nastojale da svoj suverenitet potvrde i prema Rimskoj crkvi. Prvo sa Vizantijom, a onda i sa zapadnim zemljama, monarhijama, i republikama, absolutističkim i demokratskim.” (Dimitrijević V., 2002: 85)

Političke prilike toga vremena veoma često su nalagale da srpska strana zauzme ovakav otvoren stav i da sarađuje sa oba pola imperijalne moći, u zavisnosti koji je u tom periodu bio dominantniji ili koji je mogao više da doneše za srpsku stvar. „Realno procenjujući političku situaciju na Balkanskom poluostrvu posle krstaškog osvajanja Carigrada, Stefan Nemanjić je vodio računa o nastalim promenama i pojačanom interesovanju zapadnih država za zbivanje u ovom području...” (Istorijski srpskog naroda, 2000: 2999) Tipičan primer takve situacije je i krunisanje Stefana, srednjeg sina Nemanjinog i velikog župana Raškog, koji je tim činom obezbedio sebi kraljevsku krunu a svojoj zemlji priznanje i nezavisnost.⁵ „I Rim i Srbija su imali koristi od Stefanovog krunisanja. Nema sumnje da je Stefan sada prihvatio papu kao vrhovnu duhovnu vlast i da je svoje podanike podredio Rimskoj crkvi. (...) Svet je bio uzdržan i ugrožen Četvrtim krstaškim ratom, ali Stefan je, primivši kraljevsku krunu od pape, svojoj zemlji obezbedio legitimitet i nezavisnost.” (Obolenski D., 146) S obzirom da je Stefanovo krunisanje⁶ nailazilo na različita kontroverzna tumačenja u kasnijoj što narodnoj što crkvenoj i istorijskoj

⁵ „U odgovoru na jedno pismo Inicentija III, on je oko 1199 izjavio da je kao injegov otac, uvek išao „stopama” Rimske crkve. Ta dvostrislena izjava dovela je do pozitivne reakcije: Stefan je ubrzo potom poslao svoje emisare u Rim da od pape zatraže kraljevsku krunu za njega, a on se quid pro quo obavezuje da će se njegova zemlja pokoriti papi.” (Obolenski D., 145)

⁶ „U registru Honorija III sačuvano je pismo koje je Stefan Nemanjić tom papi napisao 1220; u njemu piše i ovo: „Baš kao što vas svi hrišćani vole i poštuju i u Vama vide svog oca i gospodara, tako i mi želimo da nas smatrati odanim sinom Rimske crkve, i vas lično, uvereni da će Božiji blagoslov i pravednost, isti kao i vaši, biti na vidan način podareni našoj kruni i zemlji.” Potpis na pismu glasi „Stephanus Dei gratia totius Serviae, Diocliae, Tribuniae, Dalmatiae... rex coronatus.” (Obolenski D., 148)

skoj recepciji, insistirajući uglavnom na stavu da Sveti Sava nije odobravao ovaj bratov potez, navećemo citat iz Teodosijevog „Žitija Svetog Save” koji na vrlo neposredan način svedoči o njegovom odnosu prema ovom političkom činu sa jasnim verskim posledicama. „Nego kao što sam ja radi vas vlašću sveštenstva i kao glava crkve u Boga postavljen, potrebno je da se i onaj koji vama vlada u Bogu mirom ukrasi krunom carstva, a ovo je i u vašu čast i pohvalu slavu i veličanstvo. (...) Pošto je tada bio praznik Hrista Spasa i Boga našega, sveti svrši svenoćno pojanje sa svima molitvama, služeći i božanstvenu liturgiju sa svima episkopima i igumanima i sa mnogim sveštenicima. I u vreme kada treba da se osvećuje, uze k sebi u sveti oltar, u svetinju nad svetnjama, vence imenitoga brata velikog župana Stefana, molitvama i moljenjem Bogu blagoslovivši ga, bagrenicom i biserom opasavši ga i ukrasivši i vencem carstva časnu glavu njegovu venčavši, i mirom ga pomazavši, proglaši ga za Bogom samodržavna kralja srpskog.” (Teodosije, 1992: 138)

Istoriografske i verske kontroverze o Savinom odnosu prema Rimskoj crkvi, nastavile su da se množe vremenski duboko posle ovih naoko spornih događaja. Njihovo osporavanje je dalo zilo daleko kasnije kada je *srpska pravoslavna crkva, već definitivno postala deo Istočne crkve* kako po svom dogmatsko-teološkom ustrojstvu tako i po eklesiološkoj i organizacionoj strukturi. Ovakve rasprave prenebregavaju da je vreme o kome sude i presuđuju u geopolitičkom, međunarodnom pa i verskom pogledu bilo smutno, *kada tinjajući raskol još nije doživeo kasnije nepovratne razlike*, koje su dovele do fatalnih podela po hrišćanski svet, a koje traju sve do danas.⁷ Zbog tih naknadnih interpretacija mnogi su upadali u krajnosti iskriviljavajući svoja tuma-

⁷ „Malo po malo, gotovo neprimetno, suprotnosti su postajale sve izraženije, a jaz se prodbujivao. Rim i Carigrad oštro su se sukobili oko pokrštavanja Slovena. Dok su Moravski Sloveni, koje su u hrišćanstvo preveli Kririlo (Čirilo) i Metodije, koji su u ostalom priznavali nadležnost Rimske patrijaršije u toj oblasti, ostali u nadležnosti Rima, papa Nikola I nije bio dovoljno vešt da i Bugare spreči da od vizantijskog sveštenstva prime hrišćansku veru.” Kaplan M. 2008) Vizantija, Klio, Beograd, str.204.

čenja prošlosti i upodobljavajući ih pravovernim konfesionalnim standardima. O tome na vrlo jasan način piše i Dimitrije Obolenski kada kaže: „Nekoliko srpskih i ruskih autora, pripisujući svetu na Balkanu s početka trinaestog veka osećanje razjedinjenog hrišćanstva koje se pojavilo tek mnogo kasnije, pokušalo je da sačuva Savino pravoslavlje na taj način što će ga prikazati kao neprijatelja Rima. Neki rimokatolički pisci, podstaknuti suprotnom predrasudom, pokušavali su da dokažu da je Sava bio privržen Rimskoj crkvi. Njegova svesrdna odanost Istočnoj crkvi van sva-ke je sumnje, ali postoje ipak razlozi za verovanje da on nije bio protivnik papstva. (...) I dalje, na Savin stav prema Rimu moralо je uticati i to što je u srpskim primorskim oblastima bilo mnogo katoličkog stanovništva. (...) i Stefanova politika, kako u njego-voj zemlji tako i van nje, morala je da vodi računa o tome da je znatan broj njegovih podanika, često najbogatijih i najkulturnijih, već pokolenjima pripadao Rimskoj crkvi. Nema razloga za sum-nju da je i Sava poput svoga brata brinuo o katoličkim građanima srpske kraljevine.” (Obolenski D., 151-152)

Svi navedeni primeri jasno pokazuju po nama važnu konstantu u delovanju i ponašanju Nemanjića, a posebno Svetoga Save. *Ta konstanta ticala se njihove odgovorne nacionalne i verske politike. Bili su spremni da zarad ostvarivanja tako definisanih prioriteta svoju politiku usklade sa postojećim međunarodnim geopolitičkim prilikama i da iz takvih često vrlo složenih i teških okolnosti izvuku maksimum za svoj narod, željan nacionalne emancipacije i oslobođenja, u svakom pogledu, a državnom, crkvenom i kulturnom najviše.* Najbolji primer takvog stava i politike, je i sticanje autokefalnosti srpske crkve na nivou arhiepiskopije 1219 godine, sa svim pripadajućim pravima njene samostalnosti. I tu priliku on nikako nije želeo da propusti. Naprotiv, sve što je kasnije činio pokazuje da je primarno vodio računa o nacionalnim interesima. *Svoju crkvu i njenu organizaciju postavio je tako da joj da maksimalno nacionalni karakter, „čisteći” je podjednako od oba uticaja kojima je do tada bila izložena.* „Najvažnije od svega je to što je situacija u pogledu

vere u Srbiji sada bila mnogo jasnija. Sava je mogao slobodno svojoj crkvi da da nacionalni karakter, mogao je grčke episkope u svojoj zemlji da zameni svojima, Srbima, i da kao protiv težu uticaju Rima u Primorju koristi književnost i bogoslužbenu praksu zasnovanu na staroslovenskoj tradiciji.” (Obolenski D., 156)

Ova nacionalno i verski izbalansirana politika uvažavala je realnost na terenu, i težila je da bude iznad sve dubljih podela koje su generisane tokom vremena. Brojni su primeri nerazumevanja duha toga vremena i naknadnog unošenja vlastitih predstava, standarda ili pogleda o istorijskim akterima⁸. Reč je zapravo o vrlo važnoj i neretko primenjivanoj *praksi kontaminacije istorije* našim sadašnjim pogledima ili ideološkim predstavama, kako je to naglašavao poznati francuski istoričar Fransoa Fire. Ta iskrivljavanja su u velikoj meri pogrešna jer umesto da razjašnjavaju duh i vreme o kojem prosuđuju, oni unose nove smutnje i zamagljivanja pripisujući istorijskim akterima vlastite stavove i poglede ne tako retko navijajući za neku od strana kojoj su i sami pripadali uvereni da tako na najbolji način brane njene interesu. Zato je potpuno u pravu Dimitrije Obolenski kada konstatuje sledeće činjenice: „Videli smo da Sava nije bio neprijatelj Rima i on je, verovatno poput svoga brata, uočavao da postoji bilo kakva nedoslednost u priznavanju papskog duhovnog autoriteta, ako ne i njegove kanonske jurisdikcije, i u istovremenom primanju posvećenja crkvene autonomije iz ruku patrijarha i nikejskog cara. Videti u Stefanu pobornika latinskih tradicija u Srbiji(kao što su ga videli mnogi istoričari) a u Savi branitelja Pravoslavne crkve znači postupiti suprotno dokazima i zanemariti ono osećanje ujedinjenog hrišćanstva koje je početkom trinaestog veka još postojalo na Balkanu” (isto: 156)

⁸ „Zverstvaka su u Carigradu i drugim mestima počinile vojske Četvrtog krstaškog pohoda bez sumnje su dovela dotele da srca mnogih Grka otvrdnu prema Zapadu, ali u mnogim delovima Balkana bilo je drugačije: tu je, kao što je jedan uvaženi medijavestnik napisao, „narod malo znao, a još manje mario za razlike između dve crkve u... naivno verovao da treba ostati u dobrim odnosima s oba velika hrišćanska sveta.” (ObolenskiD., 156)

Sava i templari:

Ne tako retko je u našoj istoriografiji prečutkivana ili sklanjana sa strane veza koju je naša srednjevekovni vlastela imala sa viteškim redovima Zapadne Evrope.⁹ Nekada ta veza naprsto nije bila dovoljno istražena, no u svakom slučaju može se konstatovati da je literatura o njoj oskudna. U takvom kontekstu i mi na skroman način možemo da ponudimo samo neke činjenice koje bi kasnije valjalo podrobnije istražiti.¹⁰ Zanimljivo je da su opisi putovanja Svetoga Save u Svetu Zemlju kojih je bilo nekoliko, ostajali bez svedočanstava ko ih je bezbednosno pokrivao. U pitanju nije bio samo fizički aspekt bezbednosti Svetitelja i njegovih saputnika, nego i raznih relikvija, novca i drugih dragocenosti koje je sa sobom nosio bilo u pogledu pokrivanja troškova samog puta, bilo u pogledu bogatih darova koje je darivao manastirima i svojim usputnim domaćinima a pogotovo kada je investirao kupujući i gradeći manastire¹¹.

Teško nam je i zamisliti da je to moglo da se ostvari bez organizovane podrške i pratinje. Neki izvori pretpostavljaju da je on imao takvu vrstu podrške od strane viteškog reda Templara, čija je jedna od osnovnih misija u tom vremenu bila i zaštita hodočasnika na putu za Jerusalim i u povratku iz njega kao i drugi svetih

⁹ Vidi rad P.B. Bogunovića „Societas Draconistrarum: Anno Dimini 1408”, u Viteška kultura, br.2.; 2013, Beograd, str.15. i rad Lj. Despotovića „Identitet srednjevekovnog viteštva Evrope” Viteška kultura, br.2.2013. Beograd, str.1.

¹⁰ „U galeriji srpskih značajnih ličnosti koje su direktno sa templarima su raški župani Uroš I Vukanović, Rastko i Stefan Nemanja, car Dušan, kraljevi Petar i Aleksandar Karađorđević. (...) Dinastija Nemanjića zaognuta je čašću uvođenjem u Templarski red Evrope. Pripadnost redu održala se za sve vreme postojanja države Nemanjića do 1354.” (Lopušina M. 2015, Tajna društva Srbije, Prometej N. Sad, str.10.)

¹¹ 1234. godine na putu za Svetu Zemlju Sveti Sava se ukrcao u brod u Budvi i krenuo za južnu Italiju odatle, „na putu za Aku gde je boravio u manastiru Sv. Đorđa koji je prilikom prošlog putovanja otkupio od Latina i poklonio lavri Sv. Save.” (Obolenski D., 169) ili drugi primeri, „U palestini na brdu Sinaju u Jerusalimu, podigao je Sava manastir Svetog Jovana Bogoslva,, kao utočište srpskim poklonicima svetih mesta. Po svedočenju Domentijana i Teodosija, Sava je zlatom darovao mnoge manastire u Palestini, Solunu, a naročito svetogorske manastire.” Mileusnić S. (2000) Sveti Srbija, Prometej, N. Sad, str.42.

mesta Bliskog Istoka. Sa jednog od takvih puteva Sveti Sava je u jesen 1219. god. svratio u manastir Filokal kraj Soluna, koga je i pre znatno materijalno pomagao.¹² U njemu je ostao nekoliko meseci radeći vredno na pravno-kanonskom ustrojstvu srpske države i crkve. *Zanimljiva je i nadasve indikativna činjenica da je manastir Filokal u to vreme bio pod upravom Templarskog viteškog reda.* „U Solunu su sad gospodari Latini. U Manastiru Filokal, u kome je ranije često odsjedao, sad se nalaze rimokatolički monasi templarskog reda. Njemu je ranijem priložniku i dobrotvoru ovog manastira, bilo dato na upotrebu nekoliko odaja. Tu on, zajedno sa saradnicima, vrši još jednom detaljan pregled cjelokupnoga rada; posebno pregleda ogromni kanonsko-pravni korpus u kome je sadržana rimska pravna građa koja će preko njega ući u temelje naše pravne kulture. Tu on sprema i druge „knjige“ koje su bile potrebne njegovoj „sabornoj crkvi“, ističe Domentijan, misleći na Žiču koja će biti stolica cijele nove autokefalne pomjesne crkve“. (Kalezić D., 39) Istu činjenicu ističe i D. Obolenski smatrajući je značajnom čak i kada spekulise da Vitezovi Templari možda u tom trenutku nisu bili prisutni iako je manastir bio pod njihovom upravom. *Templarsko gostoprivrstvo koje je uživao u tom manastiru, a taj boravak kako smo videli nije bio kratak, je značajan pokazatelj Savinog odnosa prema ovom viteškom redu, ma koliko da je bilo logično da on boravi u mana-*

¹² „Isto je učinio i sa solunskim manastirom Filokalom, „jer i tu beše dao mnogo zlata na podizanje tog manastira, pa ga oni koji življahu u njemu smatrahu za ktitora“, veli biograf Teodosije.“ Mileusnić S. (2000) Sveti Srbi, Prometej, N. Sad, st.42 ili, „Po Teodosijevom životu Svetog Save, Bogorodica „Gora je upravljala nekim Savinim postupcima: javila mu se u atonskoj pustinji da ga podstakne na delovanje; njoj je on, zatim, napravio veliku ikonu i postavio je u manastir Filokal u Solunu, gde je inače odsedao. Hilendarska ikona možda čuva uspomenu na ikonu Bogorodice Gore iz Filokala: s jedne strane стоји она, s druge njen ktitor. Neobičan je tu Sveti Sava. Odeven je u sakos, a na glavi mu je kamelaukion, vizantijska carska kruna, s kojom nikad više nije naslikan. Tako je bivao slikan jedino Hristos kao car i arhijerej. Takvo smelo poređenje moglo je biti posledica razmirica između grčke i srpske crkve u doba carstva, kada je Vasseljenska patrijaršija odricala autokefalnost srpske crkve, a srpska uzdizala do najviših počasti svoje arhijereje.“ izvor internet strana Srpska carska lavra Hilandar.

stiru koga je i pre toga bogato pomagao. „Oba njegova biografa kažu da je boravio u „svom” manastiru Filokal gde je, po Domentijanovim rečima, živeo i tokom prethodne posete Solunu.(...) Filokal je 1219 već bio u rukama vitezova templarskog reda, ali oni možda nisu boravili u njemu; (...) Savin boravak u Solunu koji se morao protegnuti dobro u 1220. godinu pokazao se značajan za budućnost srpskog zakonodavstva.” (Obolenski D., 157)

Osobito zanimljiva konotacija ove posete i boravka u manastiru Filokal leži u činjenici da je ona došla nakon Savine uspešne misije sticanja autonomije (ili autokefalije) srpske crkve u statusu arhiepiskopije, od strane nikejske patrijaršije. Dakle on je tamo boravio „*kao novorukopoloženi srpski arhiepiskop Sava zadržao se u Solunu, koji je još bio pod latinskom vlašću, Savu je prijateljski primio mitropolit grada, a boravio je u poznatom solunskom manastiru Filokalu, kome je darovao dve velike ikone.*” (Istorijski srpskog naroda, 2000; 301.) Poznati pisac „Istorijske srpske pravoslavne crkve” Đoko Slijepčević taj boravak objašnjava kao posledicu Savinog prijateljkog odnosa sa tadašnjim Solunskim mitropolitom Konstadijem Mesopotamitom. I on navodi nekoliko već konstatovanih činjenica, da je svratio u Solun koji u to vreme još bio pod vlašću Latina a koji su ga izgubili tek krajem 1224 godine, tačnije da je boravio u manastiru Filokalu čiji je bio ktitor. „U Filokalu je, uz podršku svoga prijatelja, sa kojim još od mladosti „imadaše veliku ljubav”, Sv. Sava mogao neometano da pripremi sve što mu je trebalo za izvršenje crkvene organizacije.” (Slijepčević Đ.. 1991: 85)

Posebno zanimljiv primer veze sa templarskim kontekstom, može se pratiti preko uticaja na tadašnje srpsko sakralno graditeljstvo. Carska lavara manastir Studenica kao i mnogi drugi značajni manastiri po Srbiji u organizaciono - prostornom smislu građeni su po uzoru na tadašnje cistercitske opatije na Zapadu. Osnivač tog vrlo zanimljivog i uticajnog reda bio je Sveti Bernard od Klervoia koji je ujedno bio u tvorac unutrašnje konstitucije Templarskog monaškog reda kao prvog vojnog reda te vrste u

Hrišćanstvu. Dakle, „Studenica je povrh svega postala uzor za velike kraljevske zadužbine koje su tako mnogo doprinele onoj bliskoj sradnji crkve i države, (...) Bogato obdarene zemljom i imanjem, čuvene po freskama u svojim crkvama, one su često bile građene kao cistercinske opatije u zapadnoj i srednjoj Evropi...” (Obolenski D., 126)

Iako za početak skromni u rezultatu, ovi primeri saradnje i kontakata treba da budu podstrek za dalja istraživanja ove teme, tim pre što su dobar pokazatelj i orijentir i nama danas kako treba postupati u sličnim okolnostima i koliko treba izbegavati put isključivosti, krajnosti i fundamentalističke zaslepljenosti. *Takov put nikada nije donosi dobro nikome ko je njime hodio, a vodio je u nove podele, konfrontacije i nepotrebne sukobe.* **Vlastiti identitet se najbolje čuva i razvija u aktivnom propitivanju njegove sadržine, simbola, vrednosti i značenja.** A to se radi kroz razmenu i kulturni dijalog sa drugim identitetima koji su ultimativni uslov prepoznavanja i potvrđivanja vlastite identitetske pripadnosti. Tome nas je najbolje učio naš Sveti Sava kao „svetac civilizator”.

Vladarski kultovi i vladarska ideologija Nemanjića

I vladarska ideologija Nemanjića kao i kultovi Svetog Simeona i Save naročito¹³, u jednom svom bitnom segmentu imali su za uzor model „ideologije svetog kraljevstva na Zapadu”. „Susedstvo Ugarske, oruđavanje počev od 12 v. između vladara Arpadovića i velikih župana Srbije, nedavna kanonizacija kralja Vladislava u Ugarskoj, najzad ali i prvenstveno zajedničko ime

¹³ „Ideološko-političke potrebe srpskog dvora na prelazu 12 u 13 vek nalagale su, u času kada su sticane državna i crkvena samostalnost, da se ustanovi kult domaćeg svetitelja. Da bi se učvrstila politička dominacija nove dinastije, bilo je potrebno da se u srpsku sredinu uvede ideološki obrazac „svetog osnivača”. Modelovan je prema tročlanoj formuli vladar-monah-svetitelj.” Marijanović-Dušanić S. 1997. Vladarska ideologija Nemanjića, SKZ, Beograd, str.274.

Stefan svih srpskih vladara, počev od Nemanje, idu u prilog da je postojao uticaj kako ugarske vladarske ideologije, tako i kraljevskih kultova na ideologiju Nemanjića i njihove kultove.” (Bojović B., 1999: 328) Ovi različiti uticaji svedočanstvo su složenosti tadašnjih prilika u svetu a osobitu u našem regionu ali i *elasticnosti i otvorenosti srpske kulture koja je primala različite uticaje i prilagodavala ih sopstvenim potrebama i interesima.* „Doprinos Zapada, međutim nikada nije bio ni porican ni odbacivan, posebno kada je trebalo u originalnu sintezu uklopliti znanja najboljih graditelja i umetnika iz jadranskog primorja. Rečiti primer ovakvog stava, u trenutku najjačeg vizantijskog uticaja u prvoj polovini 14. veka, predstavlja monumentalna kraljevska zadužbina manastir Dečani, koji je sagrađen trudom franjevačkih neimara, u duhu nadahnute sinteze svojstvene srpskoj srednjevekovnoj umetnosti.” (Bojović B., 332)

Kao u izmešanim kulturnim uticajima dva hrišćanska sveta i u srpskoj političkoj srednjevekovnoj strukturi dominirao je princip tzv. *diarhije*, kao relativno uravnotežene moći svetovne i duhovne vlasti. Legitimacijski principi tadašnjih vladara zasnivali su se na dva načela: *hijerarhijskom i harizmatskom*, „podržavano dvostrukim legitimitetom svog **svetog osnivača**”. „Običaj srednjevekovnih Srba da svoje vladare kanonizuju ili bar nazivaju i smatraju „svetim” odgovara u kulturno-psihološkom smislu srođnoj praksi više zapadnih država. U potpunosti je suprotan, međutim, vizantijskom shvatanju o svetosti vaseljenskog cara. Razvijene analize sakralnih aspekata monarhije u katoličkoj Evropi pokazale su da je najvažniji crkveni izraz te sakralnosti u liturgiji svetog. Političke i socijalne posledice kulta svetih kraljeva afirmisale su ugled domaćih dinastija, a zatim procese državnog objedinjenja. Stoga se sveti kraljevi - mučenici, ispovednici, čudotvorci - najčešće slave kao sveti preci koji obezbeđuju napredak dinastije i države, kao otelotvorenenje ideal-a dobre uprave i kao zakonodavci koji prenose svojim podanicima „božanske” norme. Fenomen svetog kralja u susednoj Ugarskoj daje poučne parale-

le.” (Marjanović - Dušanić S., 1997: 276) *Reč je o modelu ili postupku utemeljenom u političkoj teologiji toga vremena čija je namera da se ostvari „idealna shema vladar - monah - svetitelj”.* „Taj zahtev u suštini odražava obrasce stvorene u doba nastanka kulta sv. Simeona, prema kojima idealni vladar prelazi put od Hristovog vikara na zemlji do monašenja i svetiteljstva, sledeći porodičnu tradiciju i nasledene obaveze. (...) Da bi narod postao izabrani, bilo je nužno da njegova zemaljska država dostigne svoj nebeski prototip - da postane višnji Jerusalim. Za ostvarivanje ovih težnji u državi Nemanjića posredstvom kulta sv. Simeona i posebno kulta dinastičkih moštiju, odnosno svetih relikvija. (isto: 284-285)

Presudan doprinos utemeljivanju ovakvog kulta i prakse dao je sam Sveti Sava, ne samo svojim spisateljskim radom, nego ukupnom verskom i političkom praksom, utvrđujući temelje srpske srednjevekovne nezavisnosti i prava na iskazivanje osobenosti vlastite kulturne tradicije. „Srpska državna ideologija proistekla je iz političkog i duhovnog delovanja osnivača dinastije Nemanjića, Stefana Nemanje; (...) Istinski podstrek političkih i crkvenih ideja bio je njegov sin, Sveti Sava, prvi arhiepiskop Srpske crkve (1219-1236), koji je početkom 13. veka, sljubljenost kulta dva osnivača države Nemanjića, zapravo kult obojice svetitelja, i oca i sina, odredio je međuzavisnost dveju vlasti. (...) Uprkos Nemanjinom poreklu iz kraljevine, čije su dinastija i crkva priznавale rimske sveštenike, i stalnom i ne tako neznatnom zapadnom doprinosu, i posle Nemanjinog verskog opredeljenja, Srbija je pre svega postala država koja je prihvatile vizantijsko nasleđe, pobedila njegov eklekticizam i prilagodila ga duhu konceptualne sinteze i institucionalnog kontinuiteta.” (Bojović B., 341-342)

Takva praksa vezana je za potrebu političkog utemeljenja države i formiranje njene političke ideologije pa i političke teologije („prema kojoj država treba da postoji radi ostvarenja svete istorije”) kao faktora kohezije nacionalnog i religijskog sadrža-

ja.¹⁴ U takvim okolnostima nismo daleko ni od tzv. političke mitologizacije nacionalne prošlosti, pogotovo kada je reč o kasnijim pokolenjima koja na jedan instrumentalizovan način doživljavaju svoju prošlost stavljajući je neretko u funkcije svojih aktuelnih političkih, nacionalnih i verskih potreba. Reč je o funkciji političkih mitova koji nastoje da oblikuju vrednosni sistem i sistem uverenja ljudi, njihovu percepciju političkog poretka, društvenih odnosa koji u njemu vladaju, karaktera države, političkog autoriteta, hijerarhije moći, prirode političke vlasti, pripadnosti nacionalnom identitetu.(Despotović Lj., 2010: 5) „Kultovi svetitelja i njihova svetilišta u hrišćanskom svetu bila su od ogromnog značaja i imali su ulogu moderatora, podstičući duh solidarnosti između različitih društvenih slojeva; u isto vreme su uticali na zajedničko identifikovanje u okviru državne strukture ili kulturne zajednice. U mnogim evropskim zemljama posveta vladara je bila važan kohezioni činilac za očuvanje legalne centralne vlasti i kontinuiteta istorijskog pamćenja.” (Bojović B, 335)

Ali ravnoteža ili *simfonija* kako se često nazivala ta *vladar-ska formula simbioze srednjevekovne srpske države i crkve*, bila je često narušavana na štetu države, u onoj meri u kojoj je srednjevekovna srpska crkva, sve više jačala svoj uticaj i vezivala se za izvorišta svoje formalne legalnosti ali i duhovne legitimnosti.¹⁵ *U tim situacijama crkva je prednost davala svojim interesima neretko ih prepostavljaljući interesima naroda i države.* „U tom smislu je od značaja što je Stefan Prvovenčani prvu kraljevsku krunu primio od pape, dok su despoti u 15 veku primili i investi-

---

¹⁴ „Tako je poredak - u Vizantiji smatran neopozivom činjenicom, kao i država koja je rezultat delovanja božanske ekonomije - trebalo da bude sačuvan po svaku cenu, carskim i crkvenim sadejstvom.” Arveler E.(1988) Politička ideologija vizantijskog carstva, F. Višnjić, str.150.

¹⁵ „Obrazovani većim delom u svetogorskoj školi, crkveni velikodostojnici su više nego u drugim evropskim zemljama držali kvazimonopol nad karigradskom ideologijom. (...) Diarhije je posebno stavljena na probu kada je Carigradska patrijaršija ekskommunicirala srpsku crkvenu hijerarhiju i srpskog cara sredinom 14. veka.” (Bojović B., 340)

turu i krunu iz Carigrada. Činjenica da je Dušanov carski projekat naišao na strogu osudu crkvenih poslenika pokazuje da je simfonija dveju vlasti imala svoje granice i da je Srpska crkva važnijim smatrala svoj crkveni legalitet u odnosu na Vaseljensku patrijaršiju, nego neposredne interes vladara i države.” (Bojović B., 334)

Geopolitika svetosavlja:

U geopolitičkom smislu srpske zemlje su bile i ostale prostor tzv. *kontaktne zone* sudara i sučeljavanja dve hrišćanske kulturne, duhovne ali i političke tradicije. Kasnijim dubljim prodom Osmanlija na evropskim kontinent naš prostor će dobiti još jednu novu i komplikovaniju dimenziju egzistiranja. „Te zone doticaja su odlučile o posebnom položaju balkanskih zemalja, ili preciznije, srpskih zemalja, gde su se smenjivale lokalne autarhije i sinkretizmi spoljnih uticajnih struja. Bila je to neizbežna posledica središnjeg položaja balkanskog potkontinenta, smeštenog između Male Azije i Srednje i Zapadne Evrope, između sredoze-mnog basena i srednjoevropske i istočne nizije, prostor kojim su prolazili saobraćajnice i putevi povezujući velike geografske, političke i kulturne celine.” (Bojović B., 335) Osobenost ovoga fenomena koji bi smo uslovno mogli da nazovemo *geopolitika svetosavlja*, suštinski je sadržana u stavu o pretežnosti i prioritetu srpskih nacionalnih interesa makoliko oni bili uslovljeni spoljnim političko-verskim činiocima. **Taj svojevrsni „srpski obrazac” oblikovan je tako da favorizuje „suverenost kraljevstva Nemanjića”, na „uštrb vizantijskog ili papskog univerzalizma.”** Kao rezultat takve svetosavske - nemanjičke geopolitičke koncepcije i orientacije „srpska država je iz svetog kraljevstva zakoračila u konstitucionalno carstvo koje predstavlja krajnju tačku vladavine Nemanjića” (...) Kao nikada do tada, Srbija je u 15 veku bila više od zemlje na razmeđu dva sveta: kosmopolitska, bogata, ubrzano se urbanizovala, sa jakom centralnom vlašću i efikasnom upravnom vlašću;” (isto: 349)

Tako definisan geopolitički prostor obremenjen u početku samo „grčko-latinskim trvenjem” u najvećem prostornom delu naseljavao je upravo srpski narod. *Ne samo njegov puki opstanak nego i potreba oslobođena i razvoja, zahtevala je jednu mudru, uravnoteženu i izbalansiranu nacionalnu politiku.* „Ideologija jedne države mogla bi isto tako da se definiše kao vera u politički cilj. Rezultat političkog delovanja, koje je započeo Stefan Nemanja, omogućio je Srbiji da se jednako mudro sačuva političkog tutorstva, kako Rima i sila sa njegovog uticajnog područja, tako i crkvene i političke dominacije Carigrada.” (isto: 357)

Tim izazovima po našem sudu do sada, su najviše Nemanjići u našoj istoriji bili sposobni da daju pravu meru i odgovor a među njima nedvosmisleno najplodonosnije Sveti Sava srpski kao „svetitelj-civilizator”. Otuda u podnaslovu našeg rada pojmovna kovanica *geopolitika svetosavlja*. Ma koliko nedovoljno teorijski obrazložena ona sasvim sigurno na vrlo ubedljiv način obeležava suštinu Savinog delovanja ali i istorijsku i nacionalnu veličini dinastije Nemanjića iz čijih primera možemo da učimo i izvlačimo vredne pouke za naše ponašanje u aktuelnom vremenskom horizontu koji nije ništa manje složen i izazovan.

Literatura:

1. Arveler E.(1998) Politička ideologija vizantijskog carstva, F. Višnjić, Beograd
2. Bogdanović D. (1991) Likovi svetitelja, Trgoagent, Beograd
3. Bojović B. (1999) Kraljevstvo i svetost, Službeni list SRJ, Beograd
4. Gavrić T. (2003) Papski Rim i pravoslavni istok, Lento, Beograd
5. Dvornik F. (2009) Vizantija i rimski primat, Službeni glasnik, Beograd
6. Dušanić-Marijanović S. (1997) Vladarska ideologija Nemanjića, SKZ, Beograd
7. Dimitrijević V. (2002) Pravoslavna crkva i rimokatolicizam, Lio, Gornji Milanovac

8. Despotović Lj. (2010) Politički mitovi i ideologije, Kairos, Sremski Karlovci
9. Kaplan M. (2008) Vizantija, Klio, Beograd
10. Kovačević M. (1990) Ontološki triptih, Književna zajednica N. Sada, N. Sad
11. Lopušina M. (2015) Tajna društva Srbije, Prometej, N. Sad.
12. Mileusnić S. (2000) Sveti Srbi, Prometej, Novi Sad
13. Nešković R. (2000) Srednjovekovna filozofija, Zavod za udžbenike, Beograd
14. Kalezić D. (2006) O Svetom Savi, Izdavački fond Arhiepiskopije beogradsko-karlovачke, Beograd
15. Obolenski D. (1991) Šest vizantijskih portreta, SKZ, Beograd
16. Obolenski D. (1991) Vizantijski komonvelt, Prosveta, Beograd
17. Ostrogorski G. (1998) Istorija Vizantije, Narodna knjiga, Beograd
18. Sveti Sava (2005) Sabrana dela, Politika, Beograd
19. Popović J. (1993) Svetosavlje kao filosofija života, Manastir Ćelije, Valjevo
20. Slijepčević Đ. (1991) Istorija srpske pravoslavne crkve, Bigz, Beograd
22. Teodosije (1992) Žitije Svetog Save, SKZ, Beograd
23. Tis L. (2010) Istorija reda Jerusalimskog hrama, Vitezovi Templari Srbije, Beograd
24. Istorija srpskog naroda (2000) SKZ, Beograd

ST. SAVA SERBIAN AS THE „SAINT OF CIVILIZATION”, Geopolitics of Svetosavlje at the crossroads of two Christian worlds

Summary: This paper will try to show not only hagiographic testimony about the life and activity of St. Sava, but primarily to investigate and define the context in which he acted and that was fraught with political, religious, theological, geopolitical, cultural and many other important factors which determined, in a large segment, the meaning and the guidelines of life in medieval Serbian state and church. We will try to reconstruct the geopolitical vectors of encounter and

collision of two centers of Medieval Christianity, Constantinople and Rome, torn and conflicted over the question of denominational and political power and primates. In such a defined context we will try to mark the main determinants of so-called geopolitics of Svetosavlje, as an attempt to define both state-building and the church content of independence of the Serbian people at the same time, forever crucified between two vectors of collision of Christian world.

Key words: St. Sava, Serbs, geopolitics, Christianity, identity, Svetosavlje, The Middle Ages

ALEKSANDAR SAŠA GAJIĆ UDK 94(4)"0375/1492":141.78
Institut za evropske studije
Beograd

„NOVOSREDNJOVEKOVNO“ U POPULARNOJ KULTURI*

Sažetak: Predstave o srednjem veku su veoma pristune u savremenoj popularnoj kulturi i imaju tendenciju da preovladaju u ukupnoj kulturnoj produkciji današnjice. U radu se analizira „novosrednjoivekovna“ kulturna produkcija u popularnoj literaturi i filmu, muzici i virtuelnom svetu. Na kraju rada se posmatra veza između ovih motiva u popularnoj kulturi kao sredstava za psihološku kompenzaciju ili eskapizam i njihovog realnog uticaja na stvaranje vrednosne alternative modernoj epohi.

Ključne reči: srednji vek, popularna kultura, neomedievalizam, postmoderna, virtuelna stvarnost

Predstave o srednjem veku su pristunje i uticajnije u savremenoj masovnoj kulturi nego u nauci i filozofiji: moglo bi se čak tvrditi da su one na pragu da postanu i „relativno većinske“ u ukupnoj kulturnoj produkciji današnjice, gledano i po obimu i po dubini uticaja. Od literarnog i filmskog trijumfa Tolkinovog „Gospodara prstenova“ i Roulingovog „Harija Potera“, u raznim popkulturnim izrazima trajno su ustoličeni „medievalistički“ motivi na uticajna mesta masovne produkcije. Dovoljan je samo letimican pogled na popularnu kulturu pa da se u to trenutno uverimo.

---

* Rad je nastao u okviru projekta 179014 koga finansira Ministarstvo za prosvetu i nauku Republike Srbije

Detaljno proučavane kao savremeni kulturni fenomeni, predstave o srednjem veku podelile su, međutim, stručnjake studija kulture oko njihovog kvalifikovanja. Veliki broj istraživača principijelno razdvaja „medievalističke“ od „neomedievalističkih“ momenata u popularnoj kulturi, određujući pri tome različite kriterijume po kojima se ono „novo“ razlikuje od „klasičnog“ u kulturnim predstavama o srednjem veku. Osnove za deobu unutar popularne kulturne produkcije na njen „srednjovekovni“ i „novosrednjovekovni“ deo, najčešće se pronalaze u tome što „srednjovekovno“ u savremenoj popularnoj kulturi sadrži pokušaj održavanja „istinske“ veze sa srednjim vekom, tj. teži njegovom što je autentičnije mogućem rekonstruisanju, dok „novosrednjovekovno“ - bez ikakvih dilema - nema ovu pretenziju. Kulturni „medievalizam“ pokušava da obnavlja srednjovekovne istorijske sadržaje u savremenoj kulturnoj produkciji, od romana, preko muzike do vizuelnih umetnosti; on teži da bude prenosnik vrednosti i značenja ove epohe u savremenosti. Drugim rečima, „medievalizam“ više predstavlja uticaj istoriografije na savremenu kulturu, gde se obavlja epistemološko istraživanje srednjovekovlja koje se predstavlja, rekonstruiše, prima i razumeva. Njime se stvara, prema rečima Entoni Mana, „osećaj istorije“¹. Kulturni „neomedievalizam“ nije tek aktuelniji deo ovog istoriografskog „osećaja za srednjovekovnu istoriju“. On, naprotiv, ne „rekonstruiše“, već „konstruiše“ simulakrume „srednjovekovnog“². „Neomedievalizam“ karakteriše post-postmoderno ideološko poigravanje sa predstavama srednjeg veka koje se mešaju sa modernim sadržajima, sa savremenim artefaktima ili futurističkim projekcijama. Time se dobija jedinstvena „imaginarna smeša“ koja se oštro razlikuje od svih diskurzivnih produkata moderne epohe, ali i od postmoderne gledane u užem smislu. Kao što se vidi, u pitanju

---

¹ Cote Lesley, “A Short Essay about Neomedievalism”, *Defining neomedievalism – Studies in Medievalism XIX* (ed. Karl Fugelso), Cambridge, 2010, Str. 40

² Toswell M.J., “The Simulacrum of Neomedievalism”, *Defining neomedievalism – Studies in Medievalism XIX* (ed. Karl Fugelso), Cambridge, 2010, str. 58.

nije upotreba savremenog ili zastarelog tehnološkog pristupa – korišćenjem moderne digitalne tehnologije ili njenim izbegavanjem – pri obradi motiva istorijskog srednjeg veka, već posve različit odnos prema srednjem veku i načinu njegovog predstavljanja.

Ovakvu oštru podelu na „medievalizam“ i „neomedievalizam“ u kulturi ne smatramo podesnom iz više razloga: ponajpre, zbog toga što je razlika između konstrukcije i rekonstrukcije u kulturi uvek fluidna. Najčešće, pokušaji kulturne „rekonstrukcije“ sadrže u sebi i „konstruktivnu“ učitavanja, referentnost i reinterpretativnost. Tako i svaka težnja ka rekonstrukciji istorijske autentičnosti srednjeg veka, u sebi sadrži, svesne ili nesvesne, neželjene ili potisnute, i „novosrednjovekovne“ momente. Nikada ne smemo prevideti da je celokupna kultura, svaki vid stvaralaštva reprezentativan: sadržaji kulture su predstave neodvojive od imaginarnog, i samo je pitanje - ima li ta „imaginarnost“ težinu simboličkog prenošenja verodostojnog reprezentovanja ili ne; ili je, pak, ona opterećena pukim fantazijama ili drugim neadekvatnim sadržinama, netačnim referencama i poigravanjima. Imaginarnost sa futurističkom komponetnom - gde se ukrštaju fragmenti modernih predstava sa „obnovljenim“ srednjovekovnim motivima koji iskrasavaju na para-istorijskoj horizontali - jeste nesumnjiva karakteristika „novosrednjovekovnog“. No, ako ti „rekonstitutivni“ momenti „osećaja srednjovekovne istorije“ sadrže u sebi i savremene dileme – skrivene ili otvorene, i ako one uspevaju da referišu sa modernim i postmodernim sadržajima – onda su i dela koja teže „autentičnom“ srednjem veku, takođe, jednim delom i „novosrednjovekovna“. Ona su to čak i kada se rekonstruktivni „osećaj srednjovekove istorije“ ne odnosi prema današnjici uz prisustvo modernih i postmodernih momenata u vidovima njegovog izražavanja, već čak i samo kada se probuđeni emotivni sadržaj - nostalgična fascinacija srednjovekovljem - kod primaoca kulturnog sadržaja doživljava kao referentna u odnosu na sadašnjicu u bilo kom mogućem smislu. Nostalgičan, „romantički“

emotivni odnos prema srednjem veku je inicijalan i stoga bitan sadržaj „novosrednjovekovne“ identifikacije. On u sebi sadrži izražavanje važnosti veze sadašnosti i budućnosti sa „boljom“, jasnjom i jednostavnijom prošlošću srednjeg veka.

„Novosrednjovekovlje“ u popularnoj literaturi i filmu

Predstave o srednjem veku u popularnoj kulturi dvadesetog veka nisu se pojavile niotkuda, ni iznenada. Premda se ovo istočnisko razdoblje završilo pet vekova ranije, svaki od modernih vekova imao je svoje predstave, svoje slike i zamisli o srednjem veku. One su se projavljivale u poeziji i prozi, u slikama ili arhitekturi. Za masovnu kulturu 20. veka najznačajnije je bilo preplitanje „medievalističkih“ i „neomedievalističkih“ momenata pri obnovi „nemodernog“ interesovanja za „mračni“ srednji vek, koji su lako uočljivi u romantičarskoj književnosti na prelazu iz 18. u 19. vek, u doba reakcije na trijumf „zrele modernosti“. Idealizacija srednjovekovlja kao kritičkog kontrapunkta prosvjetiteljskoj modernosti koja mu je uporno spočitavala „mrak, primitivnost i nedostatak civilizovanosti“ stvorila je prvu mešavinu koja je spajala moderne „svetle“ i „tamne“ predstave srednjeg veka sa stvarnim saznanjima o ovom razdoblju. Ona je jasno uočljiva u gotskom romanu Horasa Volpola i njegovih sledbenika, nosilaca „gotske obnove“. Pri tome je prihvatanje dela modernih, negativnih predrasuda o srednjem veku predstavljalo izraz protesta, negodovanja prisutnog kod ljubitelja gotskog romana, ali i njihove pomodne (dakle, moderne) želje da se razlikuje od stavova većine. No, ubrzo će, već sa stasavanjem naredne generacije romantičara, idealizovanje srednjovekovne prošlosti kao „doba vere i vitešta“ nadvladati mračne, proto-horor gotske momente. Nostalgična idealizacija romantičara težila je da preokrene prosvjetiteljske negativne preodrasude o srednjem veku i da za uzore svog vremena uzdigne obnovljene, u modernom kontekstu reinterpretirane sadržaje „viteške romanse“ nasuprot duhovno sterilnoj utili-

tarnosti perioda industrijske revolucije. Opisana tendecija dalje se razvija u originalnom stvaralaštvu, poput poezije Vilijama Blejka ili Džemsa MekFersona, kasnije i jednog Alfreda Tenisona, zatim u prozi Valtera Skota („Ajvanho“), kao i u prevodima na moderne evropske jezike srednjovekovnih „nacionalnih“ epova (Nibenlunzi, Ep o Rolanu, Beovulf, El Sid) koji su bili izuzetno uticajni na tadašnju literaturu i ukupno stvaralaštvo. Stavove nostalgično-uzornog gledanja ka srednjovekovlju od romantičara će preuzeti „prerafaelitsko bratstvo“ (u svom poetskom delu, koji nas ovde zanima), zatim kritičarsko pisanje Džona Raskina i Vilijama Morisa, kao i estetski pokret “Ärts and Crafts”. Nacionalni romantizam sa svojim «(novo)srednjovekovnim» porivima izvršiće, takođe, prilično jak upliv na istorijske romane sa kraja 19. i 20. veka, a potom i na žanrovsку književnost, ponajviše na razvoj fantastičnog žanra

Fantastika je deo savremene literature u kome je potpuno preovladao duh romantičarskih predstava o srednjovekovlju, kao i uticaji fuklornih elemenata iz predmodernih epova. Rana žanrovska ostvarenja Džordža Mekdonalda („Princeza i goblin“ (1872)), Vilijama Morisa («Izvor na kraju sveta» (1896)) uobličavala su svoj fantastični svet na osnovu srednjovekovnih predstava. Profilisanje fantastike iz pretežno modernističke „naučne“ fantastike u prvoj polovini 20 veka, sa postepenim uobličavanjem i izdvajanjem njenih podžarnova – poput „mača i magije“, zatim „visoke (epske) fantastike“ i „niske fantastike“ – učiniće da cela produkcija ovog žanra postane u punom smislu te reči „novosrednjovekovna“.

Evolucija fantastičnog žanra u pravcu punog „neomedievalizma“ započeta je u petparačkim („palp“) romanima podžanra „mača i magije“ autora kao što su Robert Hauard (proslavljen pričama o Konanu varvarinu), Fric Liber i Klark Ešton Smit („Hiperborejske priče“). Ovi romani se bave avanturama heroja što mašu mačevima, suočavaju se sa magijom i natprirodnim fenomenima u imaginarnim predistorijskim / paraistorijskim eopohama prepunim srednjovekovnih elementata a začinjenim folko-

lorom preuzetim mahom iz evropske predmoderne baštine. U sledećoj spisateljskoj generaciji, uspostavljeni obrazac priča iz fantastičnog podžanra „mača i magije“ nastavili su autori kao što su Majl Morkok, Karl Efgar Vagner i Čarls Saunders. Svoj zenit, međutim, „neomedievalistički“ motivi doživeće sa Tolkinovim „Hobitom“ i „Gospodarem prstenova“ kao rodonačelnicima pravca «visoke fantastike». Priče „visoke fantastike“ razlikuju se od srodnih priča „mača i magije“ po tome što se ove prve, u bajkoličkom maniru, bave opštesvetskim, „velikim“ epskim temama kao što su univerzalna borba između dobra i zla, dok su priče „mača i magije“ manje usmerene ka epskom moralu a više okrenuta ka avanturama od neznatnijeg opštег značaja. Oba fantastična potpravca se razlikuju od druge grane fantastike – tzv. «niske fantastike», čije se priče u potpunosti odvijaju u postojećem, stvarnom svetu sa tipičnim „psihološkim“ elementima fantazije koji su bili razvijeni još u „predžanrovskoj“ književnosti.

Na tragu Tolkinovog opusa, tokom druge polovine 20. veka, došlo je do prave eksplozije „novosrednjovekovnih“ motiva u podžanru „visoke fantastike“. Oni su se nezaustavljivo prelili i srodne priče „mača i magije“, ali na klasičnu „naučnu“ fantastiku. Počev od Herbertove „Dine“ i „Zemljomorja“ Ursule le Gvin, napisan je čitav niz popularnih literarnih serijala koji obiluju bazičnim motivima „neomedievalizma“. Spomenemo sam one najvažnije: Robert Džordanov „Točak vremena“, Džordž Martinnov „Pesmu leda i vatre“, Stiven Kingovu „Mračnu kulu“, Teri Pračetov „Disksvet“, a zatim i „Hronike Narnije“, „Bogove Pegane“ itd... Priče iz ovih romana smeštene su u zamišljene pseudo-srednjovekovne prilike³ sa jakim prisustvom folklora. U njima se odvija pojednostavljena (dela Džordža Martina tu predstavljaju

---

³ U pitanju mogu biti tri oblika imaginarnog „srednjovekovlja“ – onog u kome naš realni svet uopšte ne postoji ili sa fantastičnim nema nikakve veze („Gospodar prstenova“, „Pesma leda i vatre“, „Točak vremena“...); onoga gde imaginarni i realni svet paralelno koegzistiraju sa svojevrsnim «kapijama» za prelazak iz jednog sveta u drugi („Hronika Narnije“, „Alisa u zemlji čuda“, „Mračna kula“...); i treći, gde imaginarni svet postoji unutar strvarno postojećeg (serijal „Hari Poter“, „Američki bogovi“ i „Nikadodija“ Nila Gejmena, „Bogovi Pegane“...)

izuzetak koji se kreće u pravcu realizma) borba između dobra i zla kroz koju se rešava sADBINA sveta. Fantastične pripovesti već više od pola veka ne prestaju da predstavljaju idealni prostor za oživljavanje mitskih arhetipova koje su u „romantizovanoj“ mašt post-modernih zapadnjaka i onako najviše vezane za predstave o srednjem veku kao „dobu vere i viteštva“.

Sa područja popularne beletristike, „novosrednjovekovna“ „visoka fantastika“ prenela se na film i kompjuterske igre koje su često preuzimale njihove sadržaje kao sopstvene literarne predloške. Neki od ključnih dela „visoke fantastike“, poput „Gospodara prstenova“, „Hobita“, „Hronika Narnije“ ili „Igre prestola“ (televizijske ekranizacije ciklusa „Pesme leda i vatre“), doživele su spektakularne filmske, odnosno televizijske adaptacije. „Novosrednjovekovni“ žanrovske prethodnici ovih visokobudžetnih adaptacija „visoke fantastike“ počinju da se javljaju još tokom šezdesetih i sedamesetih godina 20. veka. No, svoju pravu eksploziju ovi filmovi doživljavaju početkom osamdesetih godina, nakon Milijusove ekranizacije „Konana varvarina“, kultnog junaka serije romana iz podržanra „mača i magije“. Ovo je bilo posebno vidljivo u delima filmske b-produkcije: Krul“, serijal filmova „Gospodar zveri“, Zmajoubica“, „Ratnik i čarobnica“, a zatim i viskokbudžentnim filmovima kao što su „Vilou“, „Crvena Sonja“ te serijalu filmova „Hajlender“ (Gorštak). Tokom devedesetih godina 20. veka, nastavlja se snimanje žanrovskeih filmova b-produkcije koji se bave eksploracijom uspešne formule „novosrednjovekovne“ fantastike: to su filmovi „Zmajevо srce“, „Kul“, „Tajna Mulan“, nastavci serijala „Gospodar zveri“ i „Hajlender“... Sa početkom novog milenijuma, filmska produkcija beleži i nove naslove: „Kralj Škorpija“, „Crveni vitez“, „Mračno kraljevstvo: kralj – zmaj“, „U ime kralja“, „Hekser“, „Solomon Kejn“, „Priče o drevnom carstvu“ - i tako sve do današnjih dana....

Uticaji filmskog „neomedievalizma“ lako se daju uočiti u najpopularnijim SF-sagama na velikom platnu, poput „Zvezdanih

ratova“: oni primetni su u slikovitom izledu Darta Vedera kao tipskog zlog „crnog viteza“, u korišćenju laserskih mačeva i opisima Džedaja koji nedvosmisleno oživljavaju predstave o tajnim posvećenicima srednjevekovnih viteških redova. Isti motivi, mada u manjem obimu, prisutni su i u post-apokaliptičnim filmovima o Pobesnelom Maksu, Kostnerovom „Vodenom svetu“, u delima filmske sajber-pank fantastike („Matriks“, „Džoni Mnemonik“...).

Drugi pravac uticaja „neomedievalističkih“ motiva pronalažimo u brojnim filmskim ekrанизacijama klasičnih srednjevekovnih mitova, kao i u „medievalističkim“ rekonstrukcijama poznatih istorijskih zbivanja.⁴ Oni se javljaju već u ranoj kinematografiji koja se poduhvatila snimanja filmova o istaknutim ličnostima iz srednjeg veka – o Jovanki Orleanki (1928), Robinu Hudu (1938), Aleksandru Nevskom (čuveni Ezenštajnov film iz 1938. godine), zatim o kralju Arturu (1912) ili o šekspirovim srednjevekovnim junacima drama poput Magbeta, Hamleta ili Henrika V. O kralju Arturu je snimljen čitav ciklus filmova koji pokušavaju da ga obrade na različite moderne, postmoderne, pa čak i epske, nemoderne načine (neki od njih su: „Parsifal“ (1904), „Kralj Arthur i vitezovi okruglog stola“ (1910), „Crni Vitez“ (1954), „Kamelot“ (1967), „Lanselot i Ginevera“ (1963), postmoderna parodija „Monti Pajton i Sveti gral“ (1975), avangardni „Parsifal Gal“, epski „Ekskalibur“ (1980),⁵ pseudo-istoriografski „Kralj Artur“ (2004) ili serija „Kamelot“ (2011). Ciklus filmova i serija o Robinu Hudu na početku novog milenijuma, zaključno sa Ridli Skotovim „istoriografski tačnjim“ a demistifikovanim „Robinom Hudom“ (2010), broji oko osamdeset naslova. Raspon „neomedievalističkog“ susreta klasičnih srednjevekovnih motiva sa savremenim interpretacijama je ogroman: od postmodernog „Imena

---

⁴ Detaljnije Elliott Brian Ross, *RECREATION AND REPRESENTATION: THE MIDDLE AGES ON FILM (1950-2006)*, PhD Thesis, University of Exeter, 2009.

⁵ O vezi arturijanskog mita sa savremenim filmom videti detaljnije kod. Bertltot En, *Kralj Artur – viteštvu i legenda*, SKC, Beograd, 1999, str. 175- 181.

ruže“, veoma različitih čitanja epa o Beovulfu („Beovulf“ (1999, 2007), „Beovulf i Grendel“ (2005), „Trinaesti ratnik“ (1999)), zatim kriminalističkih pripovesti koje se odvijaju u feudalnoj Evropi a koje su prepune modernističkih, prosvetiteljskih predrasuda o srednjovekovlju (kao u serijama „Stubovi zemlje“ (2010) i „Beskrajni svet“ (2012), a znatno manje u „Kadfaelu“ (1994)), preko Ridli Skotovog „Nebeskog kraljevstva“ (2005) koji preispituje dileme sukoba civilizacija u postmodernom svetu, sve do uticaja „neomedievalističkih“ motiva na druge filmske žanrove (komedije „Crni vitez“ (2001) i „Posetioci“ (1993), animirani filmski serijal „Šrek“ (2001-2005))...

Muzičko „novosrednjovekovlje“

„Neomedievalizam“ u masovnoj kulturi, pored literature, filma i stripa, pristutan je i u kao „neomedievalistički“ žanr u okviru popularne muzičke produkcije. Muzičke „novosrednjovekovne“ motive u užem smislu odlikuje promišljeno ukrštanje srednjovekovnog muzičkog nasleđa i njegovih arhaičnih muzičkih motiva sa savremenim muzičkim izrazima. Ovo „ukrštanje“ (crossover) primetno i pri izboru instrumenata: ogleda se u upotrebni drevnih, retkih instrumenata zajedno sa njihovim pop i rok naslednicima, a koje se tonski beleži korišćenjem najsavremenije tehnike snimanja i produkcije zvuka.

U širem smislu, sva popularna muzika u masovnoj produkciji koja ima (bila svesna toga ili ne) svoje korene u predmodernoj folklornoj muzici, pre svega evroazijskih naroda – mogla bi se takođe uslovno smatrati i „neomedievalističkom“. Gledano iz ove perspektive - i celokupna muzika od renesanse na ovamo koja je nastala pod uticajem srednjoveknih muzičkih izraza mogla bi se takođe tako okarakteristati. Takva je pogotovo ona muzika koja je, poput dela romantičarskih kompozitora (Mendelsoni, Gejd) ili jednog Karla Orfa („Karmina Burana“), sa umišljajem posezala za motivima srednjovekovnog muzičkog nasleđa. Često se previ-

đa koliko savremena harmonska pop muzika direktno duguje srednjovekovnom muzičkom nasleđu. Uticaje predmodernog nasleđa teorija i istorija muzike najčešće prati samo kada su oni usmereni prema klasičnoj (ozbiljnoj) muzici, a znatno manje kada je u pitanju odnos narodnog muzičkog nasleđa na njene savremene pop izraze. Isti je slučaj i kada je pitanju rokenrol – najznačajniji muzički izraz postindustrijskog zapadnog društva u drugoj polovini 20. veka. Kod njega se, najčešće, preuvečava uticaj crnačke muzike, ritma i (delta) bluza na račun gospela i američke folk muzike koja - je u svojoj srži - preko okeana preneseni, direktni nastavljač narodnog keltsko-germanskog muzičkog nasleđa iz srednjovekovnog razdoblja. I dok su rani, najednostavniji rok izrazi bi pod izraženijim uticajem afro-američke pentatonike, kasnije usložnjavanje muzičkog izraza - i aranžmansko-harmonski i produksijski - okretali su manje-više sve rok žanrove u pravcu evropskog muzičkog nasleđa koje je postupno bilo uobličeno upravo tokom srednjeg veka. Takođe, nastanak i razvoj savremenog „World Music“-a kao oblika revitalizacije popularne muzike kroz posezanje za etničkim muzičkim nasleđem te njegovim ukrštanjem sa akteulnim pop-izrazima (i sve to po principima ukrštanja globalnog i lokalnog zarad očuvanja ovog drugog) u širem smislu se takođe može smatrati post-postmodernim i „novosrednjovekovnim“.

Osim direktnog muzičkog uticaja, i idejni uticaji „novosrednjovekovnih“ motiva iz drugih vidova pop-kulture, pre svih filma, stripa i literature, ostavili su tematskog traga na žanrovsку muzičku produkciju. Neki rok muzički pravci - pre svih hevi metal (sa svojim brojnim potpravcima), gotik/dark i post-punk - teme svojih pesama i čitav svoj vizuelni imidž često baziraju na pop-izrazima savremenog „novog srednjovekovlja“. Učestalo se obrađuju postapokaliptične teme vezane za propast moderne civilizacije. Sopstveni uzori se traže u predmodernim mitologijama;⁶

---

⁶ Pre nekog vremena je odbranjena disertacija Lorina Renodejna o uticaju paganskih motiva starih Germana na hevi metal; videti: Renodeyn Lorin, *Old Germanic Heritage*, 192

obraduju se istorijski sadržaji iz razdoblja srednjeg veka. Kostimirani muzičari na bini oživljavaju stripovske i filmske „novosrednjovekovne“/postapokaliptične vizuelne predstave. Sadržina tekstova u pesmama ovih žanrova najčešće cilja ka nezreloj (pred)adolescentskoj fantaziji kroz glorifikovanje epskog herojs-tva, upornosti i moralne i fizičke izdržljivosti koje stoje nasuprot koruptivnosti površnog modernog sveta.

„Neomedievalistička“ muzika u užem smislu nastala je u okviru folk-roka kao dela pokreta koji se zalagao za oživljavanje muzike korena (roots music) tokom 60-tih i 70-tih godina dvadesetog veka. Sve ovo se odvijalo u okviru šireg pokreta povratka kulturnim korenima koji su bili zatomljavani viševekovnom industrijalizacijom, a posle i višedecenijskom amerikanizacijom. Epicentar ovog kulturno-muzičkog pokreta bio je smešten u nekadašnjoj zapadnoj Nemačkoj. Vrlo brzo, pokret se proširio na celu zapadnu i južnu Evropu i, naročito, na Skandinaviju. Rodonačelnikom „neomedievalističkog“ žanra u savremenoj muzici smatra se nemačka folk grupa „Ougenweide“ iz sedamdesetih godina prošlog veka koja je oživljavala nasleđe nemačkih srednjovekovnih minezengera. Posežući za dalekim muzičkim izvorima, članovi ove nemačke grupe svoju muziku su počeli da izvode na instrumentima koji su već vekovima bili isčepljeni iz upotrebe. Britanska simfo-rok grupa „Džetro Tal“ (Jethro Tull) neretko je koristila pasaže inspirisane ostrvskom srednjevekovnom narodnom muzikom. Isto su, u sledećoj deceniji, činile i gotik-rok grupe. Neke među njima, poput asutralijskog benda „Ded ken dens“ (Dead Can Dance) ili nemačke grupe „Korvus Koraks“ (Corvus Corax) sve dublje su išle ka korišćenju nasleđa srednjovekovne muzike, ali i unosile sopstvene inovacije. „Ded ken dens“ su, recimo, svoj „novosrednjovekovni“ gotik stil pojačali simfonij-skim, pompeznim aranžmanima, dok su se „Korvus Koraks“ postepeno okrenuli ukrštanju srednjovekovne i saveremene elektron-

ske muzike. Na diskografskim temeljima ovih grupa, „neomedievalizam“ je krajem 80-tih godina izrastao je poseban muzički pravac sa sopstvenim subkulturnim sadržajima koji se dalje razvijaju. „Ekstra Lajf“ (Extra Life), jedna od kasnije nastalih grupa „neomedievalističkog“ žanra, okrenula se, na tragu svojih simforok preteča, inovativnom mešanju drevnog muzičkog nasledja sa „odraslim“, artističkim rokom. Savremene „neomedievalističke“ grupe postoje širom Evrope, a najprisutnije su Nemačkoj i Skandinaviji. To su „Korvus Koraks“, „In Extreme“, „Saltario Mortis“, „Helium Volga“ (Nemačka), „Hendingarana“ (Švedska), „Sorten Muld“ (Danska), „Tajuren Saari“ (Finska), „Obskurus Orbis“ (Litvanija), „Ataraksiјa“ (Italija), „Lumsk“ (Norveška), „Melnica“ (Rusija)...

Virtuelno „novosrednjovekovlje“

Ipak, motivi koji invociraju „novo srednjovekovlje“ u savremenoj masovnoj kulturi naprisutniji su - i daleko najuticajniji - u svetu virtualne stvarnosti, u visokoprofitnim video igramama. Kao i u literaturi i filmu - po čijim su predložcima inicijalno i nastajale igre na personalnim računarima - „neomediavelistički“ motivi su se prvo pojavili u igrama u tipičnom SF maniru, kao i u igrama sa istorijskom pozadinom. Nedugo potom, ovi motivi su praktično ovladali nizom celih žanrova kompjuterskih igara. Prva pojavljivanje motiva „novog srednjovekovlja“ mogu se pronaći još u igrama iz 80-tih godina: „Bards Tale“, „Might and Magic“, „Kings Quest“... Slede ih grafički kvalitetnije 2D izometrijske (iz fiksirane perspektive) igre, poput „Baldr’s Gate“ i „Ultima“, a zatim i prve 2D sa više umreženih igrača kao što su „Diablo“ i „Lineage: The Blood Pledge“. Za prvu pravu 3D multiplejer RPG igru smatra se „Meridian 59“⁷.

---

⁷ Prema Stern Edo, *A Touch of Medieval: Narrative, Magic and Computer Technology in Massively Multiplayer Computer Role Player Games*, Tampere University Press, 2002 , str. 260-261.

„Neomedievalizam“ bukvalno „caruje“ u MMORPG (Massively Multiplayer Online Role-Playing Game) video igrama, visoko sofisticiranom žanru u kome igrači upravljaju akcijama virtuelnih karaktera koji su smešteni u fantastični, digitalni svet. „Ultima Online-ova “Britania,” Everquest-ova “Norrath” i Asheron’s Call-ova “Derreth” su glavni prostor naše nove, 21. vekovne verzije „neomedievalizma“. Raspon istorijskih i kulturnih uticaja na sadržaje fantastičnih igara uključuje široki amalgam keltskih motiva, gotike, srednjevekovlja i renesanse, kombinovane sa dubokom predanošću vagnerijanskim, tolkinovskim, kamelotskim i D&D (Dungeons and Dragons) motivima.⁸

MMORPG igre se razlikuju od običnih RPG ne samo po tome što ove druge igra jedan ili mali broj igrača, već i po tome što se virtualni svet (kojim upravlja i koga „update“-uje izdavač softvera) širi i razvija paralelno sa razvojem karaktera, čak u periodima dok je igrač odsutan, odnosno „van mreže“. Tematski, ove igre su bazirane na klasičnim sižeima fantastičnog žanra, neretko pomešanim sa SF i krimi elementima. Oni se u svom narrativu vrte oko avanturističkih potraga, sukoba sa čudovištima ili traženja blaga. Razvijanje „karaktera“ kojim rukovodi igrač, odnosno poboljšanje njegovih sposobnosti i iskustva, takođe predstavlja važan momenat u razvojnem toku igre. Među najznačajnije „neomedievalističke“ MMORPG igre spadaju „Neverwinter Nights“, „Lord of Rings“, „RuneScape“, „Dungeon Siege“, „Shadowbane“, „Rift“ i - svakako najpopularnija među njima - „World of Warcraft“. Pored preuzimanja brojnih motiva „visoke fantastike“ iz literature i filma, i motivi „niske fantastike“ prisutni su u RPG i MMORPG igrarama poput „Shadowrun“, “Darklands”, “Minecraft”...“

---

⁸ Isto, str. 258.

U kom srednjovekovlju želiš da živiš?

Subjektivni porivi ka „novosrednjovekovnim“ kulturnim sadržajima, van svake sumnje, istovetni su još od romantičarskih vremena. Oni spadaju u širi korpus nostalgičnih potreba nastalih kao „nuspojave teologije progra, a usled raskoraka između horizonta očekivanja i prostora iskustva“,⁹ odnosno sveprisutne razočaranosti u rezultate modernosti. Kroz identifikovanje srednjovekovnih motiva sa „arhetipskim“ uzorima, celokupna nostalgična kulturna produkcija (uključujući tu i njen istaknuti „novosrednjovekovni“ deo) umesto povratka u „dom verodostojnog identiteta“ - tj. realizacije arhetipskih težnji u stvarnom životu - proizvodi kulturne artefakte koji ponajviše imaju kompenzatorsku psihološku ulogu. U svom „novosrednjovekovnom“ izdanju, ovi artefakti imaju ulogu dvostrukog „lakmusa“: sa jedne strane, istovremeno svedoče o neuspehu ideologije progra, to jest o dubokoj rezigniranosti u ishode modernosti, ali i o tvrdoglavom opstajanju poriva za povratak ka predmodernim, ahtetipovima sabraznim uzorima; sa druge strane, oni, kroz mešanje srednjovekovnih stereotipa sa delovima modernih sociokulturnih sadržaja, provlačuju pravce u kojima se postupno uobičava nalazeća epoha „posle modernosti“.

Uočena unutrašnja kontradiktornost stoji u srcu celokupnog „novosrednjovekovnog“ fenomena u kome se sabiru i prepliću moderni i postmoderni sadržaji sa arhetipskim težnjama ka „arhetipskom povratku“. Postmoderni pristupi teže preispitivanju već fragmentiranih sadržaja modernosti, njihovom mešanju te pojedavanju sa imanentno razumevanim arhetipovima. Moderni pristupi teže, naprotiv, održavanju objektivne distance prema „medievalizmu“ shvaćenom kao suštinskom „drugom“. Oba ova momenta, i moderni i postmoderni, igraju obuzdavajuću, „kočionu“ kulturnu ulogu unutar kompleksnog „neomedievalističkog“ fe-

---

⁹ Gajić Aleksandar, *Korporativna nostalgija*, Službeni glasnik, Beograd, 2011, str. 10.
196

nomena. Nasuprot njima, arhetipski nostalgični porivi bude procese emotivne identifikacije kroz koje se stvaraju novi, «ukršteni» oblici izmaštane stvarnosti nastali u prostoru između onoga što opstaje i onoga čemu se teži. Ukupno gledajući, ovi međusobno suprotstavljeni porivi „intenziviraju kombinaciju ljubavi i gnušanja, pojačavaju svoju žudnju ka prošlosti rastrzanu prekidom nastalom iz poricanja istorije i težnje za povratkom.“¹⁰ Poricanje svrhovitosti istorije je najočitiji izraz neuspela dostizanja ciljeva modernosti. Ovo poricanje je dvostruko - ono koje ide u pravcu postmoderne relativizacija i ono koje se nostalgično okreće arhetipskim sadržajima. Njegovi vidovi su posebno uočljivi u popularnoj kulturi. «Prvi je ono postmoderni, koji se vrši kroz uočavanje i kombinovanje svih prisutnih kulturnih framenata – od novonastalih isčašenja do ponovo izniklih anahronizama unutar stvarnosti u kojoj se odvija „posustajanje modernosti“ sa kojom se u isti mah poigrava i za kojom se tuguje. Drugi je onaj arhetipski, a koji daje onaj prefiks „novo“ srednjovekovlju. Upravo on ukida distancu prema istorijski prohujalom srednjem veku jer, gledajući napred radije nego unazad, „neomedievalizam“ sanja o budućem, neizbežnom srednjovekovlju“.¹¹

Sve to se odražava na sadržinu „novosrednjovevnih“ kulturnih produkata. Zato se u njima klasični srednjovekovni mitovi, znamenite istorijske ličnost i događaji pokušavaju tumačiti kroz prizmu modernih i postmodernih diskurzivnih tvorevinu; zbog toga su predeli virtuelnog «novog srednjovekovlja» u MMORPG igramma prepuni referenci na savremenu pop-kulturu, ali i na stereotipe vezane za istoriju feudalne zapadne Evrope. U tome leži odgovor na zapitanosti zašto se u kulturi „novosrednjovekovlja“ do neodvojivosti prepliću istorijski tačni, „pravi“ srednjovekovni motivi sa onim koji su izmaštani i nesumnjivo savremeni. Tako, na primer, vitezovi na svojim odorama nose logoe poznatih sport-

¹⁰ Kaufman Amy, „Medieval Unmoored“, *Defining neomedievalism – Studies in Medievalism XIX* (ed. Karl Fugelso), Cambridge, 2010, str.18.

¹¹ Isto, str. 21.

skih brendova tokom učešća na srednjovekovnim turnirima (film „Povest o vitezu“ (2001)); drevni indoevropski bogovi bore se na život i smrt sa bezličnim kreaturama „idola progrusa“ na tlu savremene Amerike (roman „Američki bogovi“ (2001) pisca Nila Gejmena); pokraj savremenog Londona („Londona iznad“) postoji i njegov paralelni London, smešten u podzemlju („London ispod“) - podeljen na feude, esnafe, prepun vitezova i bestelesnih bića (roman „Nikadodija“ (1996 takođe Nila Gejmena). Staroengleski mit o Beovulfu podjednako služi i za neotradicionalističke, ali i za frojdističke ili feminističke reinterpretacije („Trinaesti ratnik“ (1999), „Beovulf“ (2007), „Beovulf i Grendel“ (2005)). Tolkienov „Srednji svet“ u „Gospodaru prstenova“- koji ima manje veze sa istorijskim srednjim vekom a više sa bajkolikim svetom mašte - fukcioniše više „mitopoetičko“, sa estetizovanim srednjovekovnim predstavama i simplifikovanom modernim moralizmom... Pri tome, predstave o srednjovekovlju postaju «više srednjovekovne» od istorijskog srednjovekovlja – što je odlika svakog simulakruma koji se oslanja na arhetipske porive. Na taj način se popunjava „stvoreni jaz usled do u paramparčad razbijenog ogledala postmodernizma.“¹² Njime se obznanjuje istrošenost modernih sadržaja koji se, potom, ispunjavaju predstavama o predmodernom življenju uz čiju pomoć se inteziviraju i težnje ka daljem preoblikovanju stvarnosti.

Već u odnosu na to kojima se od dimenzija unutar kulturološkog „novosrednjovekovnog“ fenomena daje prednost, zavise i njihove ocene date od strane posmatrača. Neki među savremenim teoretičarima, poput Kevina i Brenta Moberlija - koji slede Bodrijarovu teoriju simulakruma - spremni su da ustvrde kako „„neomedievalizam“ nesumnjivo deluje kao „mašina za odvraćanje podešena da podmladi fikciju o stvarnosti na suprotnoj strani“¹³,

---

¹² Cote Lesley, “A Short Essay about Neomedievalism”, *Defining neomedievalism – Studies in Medievalism XIX* (ed. Karl Fugelso), Cambridge, 2010, str. 47.

¹³ Moberly Kevin and Brent, „Neomedievalism, Hyperrealism and Simulation“, *Studies in Neomedievalism*, Brewer D.S, Cambridge, 2010, str. 12.

odnosno da ukažu na diskurzivne momente „neomedievalističkih“ simulakruma u svetu kulture. Prema njima, psihološku potrebu za „novim srednjevekovljem“ kao „svetom vere, vitešta i duhovnih idea“ uz pomoć kojih bi trebalo da se kvalitativno strukturaju društveni, ili, bolje rečeno, svi međuljudski odnosi - kulturni artifakti „neomedievalizma“ kompenzuju kroz njihovu konzumaciju unutar ponude „korporativne nostalгије“ savremene masovne kulture i tako ih pacifikuju.¹⁴ Ovo je najočiglednije u slučaju MMORPG „novog srednjovekovlja“. Ulaskom u ovu drugu, virtualnu i alternativnu realnost pojedinac se – doduše, privremeno ali potpuno - „odseca“ od svog postojećeg životnog okruženja, a sve zarad zadobijanja psihološkog zadovoljstva kroz sopstveno čulno involviranje u grafičkoj simulaciji.

I dok u svetu popularne kulture artefakti „neomedievalizma“ vrše psihološko zadovoljavanje subjektivno-vrednosnih poriva postmodernih individua, stvarni društveni procesi u kojima, nesumnjivo, izostaju „novosrednjovekovni ideali“ zbog kojih je prvo bitno i došlo do njihove filozofske i teorijske eksplikacije – a to su „vera, viteštvu i duhovnost“ - poprimaju sve više obeležja nekakvog izvrnutog hijerarhijskog „neofeudalnog“ poretka.

Ne radi se samo o detoritorijalizaciji „klasičnih“, „vestfalskih“, modernih nacionalnih država. U pitanju su dve ključna razmimoilaženja. Kao prvo, mada oblici savremenih društvenih „umrežavanja“ podsećaju na predmodernu hijerarhijsku isprepletenuost, u njihovom sadržaju nema ničeg od onog što bi ličilo na svet srednjovekovlja koga su odlikovali lični odnosi bazirani na veri, odnosno ia teocentričnom ustrojstvu sveta. I, kao drugo, procesi koji se često opisuju kao „neomedievalistički“ su, u svojoj suštini, ponajviše destruktivni: oni se uglavnom svode na razaranje postojećih formi društvenog organizovanja i njihovo pretvaranje u prazne ljuštare, u simulakrume kroz koji se javljaju sasvim drugi sadržaji od onih koje se - što po navici, što po uverenju - očekuje da budu legitimni i funkcionalni.

---

¹⁴ Gajić Aleksandar, *Korporativna nostalgiјa*, Službeni glasnik, Beograd, 2011, str. 7.

Posmatranje savremenih kulturnih i društvenih pojava vezanih za procese „neomedievalizma“ i „refeudalizacije“ u njihovoj ukupnosti – dovodi nas do uviđanja da savremeni svet više uopšte ne nudi mogućnost izbora između moderne epohe i alternativa željenog „novog srednjovekovlja“, već pre - simulaciju i jednog i drugog. Prvi izbor, onaj vezan za pridržavanje modernih obrazaca, nudi se kao društvena i politička simulacija (npr. parlamentarni izbori). Drugi izbor se, manje-više, svodi na kulturnu simulaciju (virtuelno viteštvu). Kao neminovan nameće se zaključak da mogućnost stvarnog izbora vezana za nemoderne sadržaje više uopšte ne leži u ličnom odabiru onog „srednjevekovlja“ u kome pojedinac želi da obitava – bilo kroz konzumiranje „novosrednjovekovnih“ kulturnih artefakta i uživljavanje u ponuđene modele, tačnije simulakrume „virutelog viteštva“ kao vida eskapizma od okruženja, ili kroz stvarno životarenje na margini preklapajućih, postdržavnih i korporativnih hijerarhija te mirenje da se na ovakvo ustrojstvo sveta uopšte više ne može ni na koji način uticati. Stvari bi, u posve drugom kvalitativnom ključu a parafrazirajući poznati marksistički pristup, bilo uputno postaviti naglavce: koncepte „neomedievalizma“ u savremenoj društvenoj teoriji trebalo bi iskoristiti ne samo da se aktuelni širi društveni procesi u pravom svetlu objasne, već i da se energije uložene i potrošene u kompenzacione mehanizme unutar „novosrednjovekovne“ kulturne produkcije preusmere tako da se narastajući „novofeudalni“, post-postmoderni korporativni svet pokuša - promeniti.

Literatura:

1. Bertltot En, *Kralj Artur – viteštv i legenda*, SKC, Beograd, 1999
2. Gajić Aleksandar, *Korporativna nostalgija*, Službeni glasnik, Beograd, 2011
3. Elliott Brian Ross, *RECREATION AND REPRESENTATION: THE MIDDLE AGES ON FILM (1950-2006)*, PhD Thesis, University of Exeter, 2009
4. Kaufman Amy, „Medieval Unmoored“, *Defining neomedievalism – Studies in Medievalism XIX* (ed. Karl Fugelso), Cambridge, 2010
5. Moberly Kevin and Brent, „Neomedievalism, Hyperrealism and Simulation“, *Studies in Neomedievalism*, Brewer D.S, Cambridge, 201
6. Renodeyn Lorin, *Old Germanic Heritage In Metal Music*, 2011, http://lib.ugent.be/fulltxt/RUG01/001/457/555/RUG01-001457555_2011_0001_AC.pdf
7. Stern Edo, *A Touch of Medieval: Narrative, Magic and Computer Technology in Massively Multiplayer Computer Role Player Games*, Tampere University Press, 2002
8. Toswell M.J., “The Simulacrum of Neomedievalism”, *Defining neomedievalism – Studies in Medievalism XIX* (ed. Karl Fugelso), Cambridge, 2010
9. Cote Lesley, “A Short Essay about Neomedievalism”, *Defining neomedievalism – Studies in Medievalism XIX* (ed. Karl Fugelso), Cambridge, 2010

„NEOMEDIEVAL” IN POPULAR CULTURE

Summary: Medieval images are very usual in contemporary popular culture, with visible tendency to become largest part in its complete cultural production. This Paper observes “new-medieval” cultural production in popular literature, movies, music and “virtual reality”. End of this paper studies connection between such motives in popular culture that are becoming means for psychological compensation or escapism and their real impact on creation of value alternative to modern epoch.

Key words: middle Ages, popular culture, neo-medievalism, postmodern, virtual reality

**VANJA ŠAULA
MILENA MITROVIĆ**

UDK 94(497.115):316.48

**POGROM
17.-18. MART 2004.
KOSOVO I METOHIJA
ZLOČIN BEZ KAZNE**

U martu 2016. godine navršilo se dvanaest godina od martovskog pogroma na Kosovu i Metohiji. U martu 2004. godine u nasilju albanskih terorista pognuto je nekoliko desetina ljudi;

- 900 ljudi pretučeno i teško povređeno;
- 935 srpskih, romskih i aškalijskih kuća zapaljeno i oštećeno;
- 3.870 stanovnika proterano;
- 6 gradova i 10 sela etnički očišćeno;
- 35 verskih objekata Srpske pravoslavne crkve srušeno i uništeno, od čega 18 spomenika od posebnog kulturnog značaja;
- više pravoslavnih grobalja oskrnavljeno;
- uništene mnogobrojne matične knjige, svedoci vekovnog trajanja Srba na Kosovu i Metohiji;
- u 33 pojedinačna akta nasilja učestvovala 51.000 ljudi;

Za ove zločine još нико није одговарао!

U martovskom pogromu ubijeno je devetoro Srba: Dragan Nedeljković (Prizren), Zlatibor Trajković (Kosovo Polje), Dobrije i Borivoje Stolić (Drajkovce), Borivoje Spasojević i Jana

Tučev (Kosovska Mitrovica), Tonče Milosavljević i Nenad Vesić (Lipljan), Slobodan Perić (Gnjilane).

Ranjeno je 143 Srba.

U Čaglavici, selu nadomak Prištine, 15. marta 2004. godine ranjen je dečak Jovica Ivić i u teškom stanju prenet u bolnicu u severnom delu Kosovske Mitrovice. Istog dana meštani sela, kao i ostalih naselja u okolini (Gračanica, Sušica, Laplje Selo, Preoce) započinju proteste. Vojnici KFOR-a pretresaju srpska sela, a Srbi blokiraju magistralne puteve prema Skoplju i Gnjilanu.

U noći između 16. i 17. marta elektronski mediji na albanskom jeziku izvestili su o pogibiji trojice albanskih dečaka koji su se utopili u reci Ibar, u selu Čabra kraj Zubinog Potoka. Prema tim informacijama dečaci su navodno bežali pred srpskim mladićima i bili tobože prinuđeni da spas potraže u nabujaloj reci.

Portparol UNMIK policije, međutim, demantovao je da su albanski dečaci nastrandali bežeći od Srba, i ocenio da je nasilje na Kosovu i Metohiji unapred planirano, te da je tragična smrt albanske dece iskorišćena kao povod za etničko čišćenje Srba.

Savet bezbednosti UN, EU, SAD i NATO osudili su nasilje nad Srbima kao etničko čišćenje, ali krivci nikada nisu kažnjeni.

PRIZREN

Sve crkve i objekti SPC uništeni su 17. i 18. marta. Narednih dana bilo je dodatnih napada, pljačke i uništavanja.

- Hram Bogorodice Ljeviške (XIV vek) zapaljen je iznutra, freske iz perioda od XII do XIV veka teško su oštećene, oltarski prostor oskrnavljen, Časna trpeza polomljena;
- Hram Hrista Spasa (XIV vek) zapaljen;
- Saborni hram sv. velikomučenika Georgija (1856) spaljen je i miniran;
- Crkva sv. Nikolaja (Tutićeva crkva, iz XIV veka) zapaljena iznutra;

- Crkva sv. Georgija (Runovićeva crkva iz XVI veka) zapaljena iznutra;
- Crkva sv. Nedelje (XIV vek, kasnije rekonstruisana) spaljena;
- Crkva sv. Pantelejmona (XIV vek, kasnije rekonstruisana), spaljena;
- Crkva sv. Kozme i Damjana (XIV vek, kasnije rekonstruisana), spaljena. Crkva sv. Nedelje, Živinjane kod Prizrena, minirana;
- Manastir svetih Arhangela (XIV vek) opljačkan je i spaljen u prisustvu nemačkih vojnika koji ga nisu zaštitili;
- Pravoslavna bogoslovija sv. Kirila i Metodija u centru grada zapaljena je kao i Vladičanski dvor i crkvena zgrada.

ORAHOVAC

- Crkva svete Nedelje (1852) i parohijski dom u selu Brnjača su zapaljeni.

ĐAKOVICA

- Crkva uspenja presvete Bogorodice (XVI-XIX vek) zapaljena je kao i stari i novi parohijski dom, a potom sravnjena sa zemljom;
- Dva zvonika Saborne crkve svete Trojice, koji su preživeli miniranje u letu 1999. godine, sravnjeni su sa zemljom; narednih dana razneti su ostaci crkve i na njenom mestu napravljen park, u skrnavljenju pravoslavnih hramova učestvovalo je oko 5.000 ekstremista;
- Crkva sv. Lazara u Piskotama kod Đakovice potpuno je uništena, kao i okolno groblje;
- Crkva sv. Ilike kod Bistražina oštećena 1999. godine, potpuno je uništena eksplozivom.

SRBICA

- Manastir Devič (XV vek) spaljen je do temelja, a grobnica sv. Jovanika Devičkog oskrnavljena. Uništeno je dvadesetak pomoćnih manastirskih zgrada (konaci, skladišta, stale). U skrnavljenju manastira učestvovalo je oko 2.000 ekstremista.

PEĆ

- Crkva sv. Jovana Preteče (Mitropolija, sa parohijskim domom i svešteničkim stanovima) zapaljena je.
- Crkva presvete Bogorodice, u Belom Polju kod Peći, zapaljena u letu 1999. godine, a krajem 2003. obnovljena zajedno sa dvadesetak povratničkih domova, ponovo je oštećena podmetanjem požara. Pored crkve zapaljen je i parohijski dom.

UROŠEVAC

- Na Saborni hram cara Uroša bačene su tri ručne granate, podmetnut je požar. Najmanje 19 vojnika KFOR-a i UNMIK policajaca ranjeno je pri odbrani crkve. Razoren je i gradsko groblje. U nemirima je učestvovalo oko 1.500 Albanaca koji su uništili sve oko sebe – pravoslavnu crkvu u gradu i pet srpskih domova.
- Crkva sv. Ilike u selu Varoš, uništena je kao i lokalno groblje.
- Crkva sv. Petra i Pavla u Talinovcima zapaljena je, a uništeno je i pravoslavno groblje.
- Crkva presvete Bororodice u selu Sovtović uništena je zajedno sa pravoslavnim grobljem.
- Tri crkve pored Uroševca, koje su čuvali grčki vojnici, ostavljene su bez zaštite pred masom naoružanih Albanaca, a grčki vojnici povređeni.

KOSOVSKA KAMENICA

- Pravoslavna crkva kamenovana je i razbijena su stakla na prozorima. Nekoliko okolnih srpskih kuća je demolirano.

ŠTIMLJE

- Crkva sv. arhangela Mihaila u Štimlju, sagrađena 1920. (na brdu iznad gradića), zapaljena je, kao i jedna srpska kuća.

PRIŠTINA

- Albanski ekstremisti nasrnuli su na staru pravoslavnu crkvu u naselju Teslidže – otvarana je vatra iz automatskog oružja, pet srp-

skih porodica i sveštenik evakuisani su iz crkve, a povređen je jedan inostrani policajac u pokušaju da spase hram. Crkva je zapaljena, zajedno sa parohijskim domom, a pored nje i kancelarija strane humanitarne organizacije i tri vozila UNMIK. U crkvi je izgoreo vredan ikonostas u duborezu, desetine ikona i celokupna crkvena arhiva.

- Srušen je hram sv. Nikole (početak XIX veka) u Prištini.

KOSOVO POLJE

- Crkva sv. Nikole (1940.) zapaljena je i oskrnavljena, a unutrašnjost hrama potpuno demolirana.
- Crkva sv. Katarine u Bresju oskrnavljena je a potom i opljačkana.

VUČITRN

- Crkva sv. Ilike (XIX vek), opljačkana i delimično uništena u junu 1999. godine, potpuno je spaljena, kao i pravoslavno groblje pored crkve i parohijski dom i pomoćne crkvene zgrade.

OBILIĆ

- Albanski ekstremisti su zapalili automobilske gume u crkvi sv. Mihaila u Obiliću, a spaljene su brojne srpske kuće i stanovi.

JUŽNA MITROVICA

- Crkva sv. Save paljena je u dva navrata. Vandali su bacili molotovljev koktel u dvorište hrama, zapalili i sveštenički dom u crkvenoj porti. Zapaljene su i srpske kuće.

PODUJEVO

- Crkva sv. Andreja u Podujevu, sagrađena 1929. godine, potpuno je uništena zajedno sa grobljem. Istočni deo hrama je miniran, zvonik potpuno uništen, kao i zid oko crkve. Oficir KFORA saopštio je da su Albanci iskopavali posmrtnе ostatke Srba i razbacivali ih naokolo.

SVINJARE

- Srpsko selo Svinjare potpuno je uništeno. Oko 150 domova je opљаčkano, a spaljena je i većina srpskih imanja. Celokupno stanovništvo je proterano.

Pravoslavne crkve i manastiri na teritoriji Kosova i Metohije su i dalje izložene vandalizmu i uništavanju od strane albanskog življa. Ne prođe dan da neki od crkvenih objekata ne osvane ispisan grafitima, u manastirska dvorišta albansko življe baca đubre, ruše se namerno i ciljano zidovi i ograde manastirskih i crkvenih dvorišta, monasi i sveštenici su izloženi maltretiranju i nasilju a crkve i manastiri često bivaju opljačkani i po nekoliko puta.

I nepokretna dobra i ljudstvo Srpske pravoslavne crkve, kao i srpsko stanovništvo na KiM svakodnevno trpe različite oblike nasilja koji im onemogućavaju normalan život.

SRUŠENE I ZAPALJENE SRPSKE CRKVE I MANASTIRI 17, 18 I 19. MARTA 2004. GODINE

1. Manastir Devič, Srbica, 1434. god
2. Manastir Svetih Arhanđela, Prizren, XIV vek
3. Saborna crkva Svetog Đordja, Prizren, 1887.god
4. Crkva Vavedenja, Belo Polje, Peć, XVI, XIX vek
5. Crkva Svetog Nikole, Priština, XIX vek
6. Crkva Uspenja Bogorodice, Đakovica, XVI, XIX vek
7. Crkva Svetog Kralja Uroša, Uroševac, 1933. god
8. Crkva Bogorodice Ljeviške, Prizren, 1306/1307. god
9. Crkva Svetog Nikole (Tutića), Prizren, 1331/1332. god
10. Crkva Svetog Spasa, Prizren, 1330. god
11. Crkva Vavedenja - Svetе Nedelje (Markova), Prizren, XIV vek

12. Crkva Svetog Đordja (Runovića), Prizren, XVI vek
13. Crkva Svetog Save, Kosovska Mitrovica, 1896. god
14. Crkva Svetog Andreja Prvozvanog, Podujevo, 1930. god
15. Crkva Svetog Nikole, Kosovo Polje, 1940. god
16. Crkva Svetog arhanđela Mihajla, Štimlje, 1922. god
17. Crkva Svetog Pantelejmona, Prizren, XIV, XX vek
18. Crkva Svetih Vrača, Prizren, XIV, XIX vek
19. Crkva Svetе Nedelje, Živinjane, XVI, XIX vek
20. Crkva Svetе Nedelje, Brnjača, Orahovac, 1852. god
21. Crkva Svetog Lazara, Piskote, Đakovica, 1991/1994. god
22. Crkva Svetog Ilije, Bistražin, Đakovica, XIV vek/1930. god
23. Crkva Svetog Jovana Preteče, Peć
24. Crkva Svetog Jovana Preteče, Pećka Banja, 1997. god
25. Crkva Svetog Ilije, Nekodim, Uroševac, 1975. god
26. Crkva Svetog Petra i Pavla, Talinovac, 1840. god
27. Crkva Rođenja Bogorodice, Softović, prva polovina XX veka
28. Crkva Svetog Pantelejmona, Donja Šipašnica, Kosovska Kamениčka
29. Crkva Svetе Katarine, Bresje, Kosovo Polje
30. Crkva Svetog Ilije, Vučitrn, 1834. god
31. Crkva Rođenja Bogorodice, Obilić, XX vek
32. Crkva Svetog Petra i Pavla, Istok, 1929. god
33. Crkva Svetе Petke, Vitina
34. Zgrada Bogoslovije, Prizren, 1872. god
35. Zgrada Vladičanskog dvora, Prizren, XX vek

POGROM
17th – 18th March, 2004.
KOSOVO AND METOHIJA
CRIME WITHOUT PUNISHMENT

In March, 2016, it's been twelve years from the March Pogrom in Kosovo and Metohija. In March, 2004, during the violence by Albanian terrorists several dozens of people have died;

- 900 people were beaten up and seriously injured;
- 935 Serbian, Romani and Ashkali houses were burnt and damaged;
- 3.870 inhabitants expelled;
- 6 towns and 10 villages were ethnically cleansed;
- 35 religious objects of Serbian Orthodox Church were demolished and destroyed, out of which 18 monuments of special cultural significance;
- Several orthodox cemeteries were desecrated;
- Numerous vital records were destroyed, evidence of centuries long existence of Serbs in Kosovo and Metohija;
- 51.000 people have participated in 33 individual acts of violence;

So far nobody has answered for the above-mentioned crimes!

Nine Serbs were killed in March pogrom: Dragan Nedeljković (Prizren), Zlatibor Trajković (Kosovo Polje), Dobrivoje and Borivoje Stolić (Drajkovce), Borivoje Spasojević and Jana Tučev (Kosovska Mitrovica), Tonče Milosavljević and Nenad Vesić (Lipljan), Slobodan Perić (Gnjilane).

143 Serbs were wounded.

In Čaglavica, village near Priština, on 15 March 2004, a boy, Jovica Ivić, was wounded and in serious condition transferred to the hospital in northern part of Kosovska Mitrovica. On the same day, the village inhabitants, as well as the inhabitants of other neighboring settlements (Gračanica, Sušica, Laplje Selo, Preoce) began their protests. The KFOR soldiers are searching the Serbian villages and the Serbs are blocking main roads to Skopje and Gnjilane.

During the night between 16th and 17th of March, the electronic media in Albanian language have reported on death of three Albanian boys, who have drowned in the river Ibar, in the Čabra village, near Zubin Potok. According to the information, the boys were allegedly running away from Serbian youngsters and they were seemingly forced to look for salvation in the swollen river.

However, the spokesman of UNMIK Police has denied that Albanian boys have died while fleeing from Serbs and gave his opinion that the violence in Kosovo and Metohija was planned in advance, so the tragic death of Albanian children was used as an excuse for ethnic cleansing of Serbs.

The UN Security Council, EU, U.S.A. and NATO have condemned the violence against Serbs as ethnic cleansing but the perpetrators have never been punished.

PRIZREN

All the churches and objects of Serbian Orthodox Church were destroyed on 17th and 18th of March. During next several days there were more attacks, looting and demolition.

- Orthodox Cathedral of the Most Holy Mother of God of Ljeviš (XIV century) is burnt inside, frescos from the period from XII to XIV century are heavily damaged, altar area is desecrated, Lord's Table is broken;
- Church of the Holy Saviour (XIV century) was burnt;

- Orthodox Cathedral of the Holy Great Martyr George (1856) was burnt and blown up;
- Church of St. Nicholas (Tutić Church), XIV century) burnt inside;
- Church of St. George (Runović Church, XVI century) burnt inside;
- Church of Saint Kyriaki (XIV century, later reconstructed) burnt;
- Church of St. Pantaleon (XIV century, later reconstructed), burnt;
- Church of Saints Kosmas and Damian (XIV century, later reconstructed), burnt. Church of Saint Kyriaki, Živinjane near Prizren, blown up;
- Monastery of the Holy Archangels (XIV century) looted and burnt in the presence of German soldiers, who did not protect it;
- Orthodox seminary of St. Cyril and Methodius in the center of town was burnt together with the Bishop's Court and church building.

ORAHOVAC

- Church of Saint Kyriaki (1852) and parish home in the village Brinjača were burnt.

ĐAKOVICA

- Church of the Dormition of the Most Holy Mother of God (XVI-XIX century) was burnt together with old and new parish house, then leveled with the ground;
- Two bell towers of the Collegiate Church of the Holy Trinity, which have survived blowing up in the summer of 1999, were leveled with the ground; during next several days the remainders of the church were carried away and a park was made on its place, around 5,000 extremists have participated in desecration of the churches;
- Church of St. Lazarus in Piskote near Đakovica is completely destroyed, as well as cemetery nearby;
- Church of St. Elijah near Bistražin which was damaged in 1999, completely destroyed with explosive.

SRBICA

- Devič Monastery (XV century) burnt to the ground, tomb of St. Joanikije of Devič was desecrated. Around twenty auxiliary monastery buildings were destroyed (refectories, storages, stables). Around 2,000 extremists have participated in desecration of the monastery.

PEĆ

- Church of St. John the Fore-runner and Baptist (Metropolia with parish house and apartments of priests) was burnt.
- Church of the Entry of the Most Holy Mother of God into the Temple, in Belo Polje near Peć, burnt in the summer of 1999, and reconstructed in 2003, together with around twenty homes of returnees, now was damaged again by fire. The parish house was burnt beside the church.

UROŠEVAC

- Three hand grenades were thrown on the Cathedral Church of the Holy King Uroš, the fire was set. At least 19 KFOR soldiers and UNMIK policemen were wounded while defending the church. The town cemetery was destroyed as well. Around 1,500 Albanians participated in riots, who have destroyed everything around them – Orthodox church in the town and five Serbian houses.
- Church of St. Elijah in the village Varoš was destroyed as well as the local cemetery.
- Church of St. Peter and Paul in Talinovci was burnt and Orthodox cemetery was destroyed.
- Church of Nativity of Blessed Virgin in Softović village was destroyed with the Orthodox cemetery
- Three churches near Uroševac, protected by Greek soldiers were left without protection before the mass of armed Albanians and the Greek soldiers were injured.

KOSOVSKA KAMENICA

- The Orthodox church was stoned and the glass on windows were broken. Several Serbian houses in vicinity were demolished.

ŠTIMLJE

- Church of St. Archangel Michael in Štimlje, built in 1920 (on the hill above the little town) was burnt as well as one Serbian house.

PRIŠTINA

- Albanian extremists have attacked the old Orthodox church in the Teslidže neighborhood – the fire was opened from the automatic weapon, five Serbian families and the priest were evacuated from the church and one foreign policeman was injured while trying to save the church. The church was burnt, together with parish house, and by them also the office of a foreign humanitarian organization and three UNMIK vehicles. A valuable carved wood iconostasis has burnt in the church, dozens of icons and the entire church archive.
- The church of St. Nicholas (beginning of XIX century) was destroyed in Priština.

KOSOVO POLJE

- Church of St. Nicolas (1940.) was burnt and desecrated and the interior of the church was completely demolished.
- Church of St. Catherine in Bresje was desecrated and then looted.

VUČITRN

- Church of St. Elijah (XIX century), which was looted and partially destroyed in June, 1999, was completely burnt, and Orthodox cemetery near the church, parish house and auxiliary church buildings were destroyed.

OBILIĆ

- Albanian extremists have burnt the car tires in the church of St. Michael in Obilić and they have burnt numerous Serbian houses and apartments.

SOUTHERN MITROVICA

- Church of St. Saba was burnt on two occasions. The vandals have thrown a Molotov's cocktail in the yard of the church and burnt the parish house in the church yard. The Serbian houses were burnt as well.

PODUJEVO

- Church of St. Andrew in Podujevo, built in 1929, is completely destroyed with cemetery. The eastern part of the church is blown up, the bell tower is destroyed, as well as the wall around the church. A KFOR officer has reported that the Albanians have dug out the remains of the Serbs and thrown them around.

SVINJARE

- Serbian village Svinjare is completely destroyed. Around 150 homes were looted and majority of Serbian property was burnt. The entire population is expelled.

The Orthodox churches and monasteries in the territory of Kosovo and Metohija are still exposed to vandalism and destruction by Albanians. Almost every day some of the church objects are covered with graffiti, Albanians are throwing garbage in the monastery yards, the walls and fences of the monastery and church yards are demolished on purpose and the priests are maltreated and churches and monasteries are frequently looted, some of them several times.

Both the immobile property and personnel of the Serbian Orthodox Church, as well as the Serbian population in Kosovo and Methohija are suffering various forms of violence, which is preventing their normal life.

DESTROYED AND BURNT SERBIAN CHURCHES AND MONASTERIES ON 17TH, 18TH AND 19TH OF MARCH, 2004

1. Monastery Devič, Srbica, built in 1434
2. Monastery of The Holy Archangels, Prizren, built in XIV century
3. Collegiate church of St. George, Prizren, built in 1887
4. Church of the Entry of the Most Holy Mother of God into the Temple, Belo Polje, Peć, Пећ, built in XVI, XIX century
5. Church of St. Nicholas, Priština, built in XIX century
6. Church of the Dormition of the Most Holy Mother of God, Đakovica, built in XVI, XIX century
7. Cathedral Church of the Holy King Uroš, Uroševac, built in 1933
8. Orthodox Cathedral of the Most Holy Mother of God of Ljeviš, Prizren, built in 1306/1307
9. Church of St. Nicholas (Tutić Church), Prizren, built in 1331/1332
10. Church of Holy Salvation, Prizren, built in 1330
11. Church of Entrance of the Theotokos into the Temple - Saint Kyriaki (Mark's), Prizren, built in XIV century
12. Church of St. George (Runović Church), Prizren, built in XVI century
13. Church of St. Saba, Kosovska Mitrovica, built in 1896
14. Church of St. Andrew the First-called, Podujevo, built in 1930
15. Church of St. Nicholas, Kosovo Polje, built in 1940

16. Church of St. Archangel Michael, Štimlje, built in 1922
17. Church of St. Pantelemon, Prizren, built in XIV, XX century
18. Church of Saints Kosmas and Damian, Prizren, built in XIV, XIX century
19. Church of Saint Kyriaki, Živinjane, built in XVI, XIX century
20. Church of Saint Kyriaki, Brnjača, Orahovac, built in 1852
21. Church of St. Lazarus, Piskote, Đakovica, built in 1991/1994
22. Church of St. Elijah, Bistrižanin, Đakovica, built in XIV century/1930
23. Church of St. John the Fore-runner and Baptist, Peć
24. Church of St. John the Fore-runner and Baptist, Pećka Banja, built in 1997
25. Church of St. Elijah, Nekodim, Uroševac, built in 1975
26. Church of St. Peter and Paul, Talinovac, built in 1840
27. Church of Nativity of Blessed Virgin, Софтоваић, built in first half of XX century
28. Church of St. Pantelemon, Donja Šipašnica, Kosovska Kamениca
29. Church of St. Catherine, Bresje, Kosovo Polje
30. Church of St. Elijah, Vučitrn, built in 1834
31. Church of Nativity of Blessed Virgin, Obilić, built in XX century
32. Church of St. Peter and Paul, Istok, built in 1929. год
33. Church of Saint Paraskeve, Vitina
34. Building of Seminary, Prizren, built in 1872
35. Bishop's Court building, Prizren, built in XX century

ZORAN JEVTOVIĆ

ZORAN ARACKI

Filozofski fakultet

Niš

UDK 316.647.5:930.85(5)

PROGON HRIŠĆANA NA BLISKOM ISTOKU

Sazetak: Posmatrajući savremene civilizacije kao aktuelan, konfliktan i geopolitički dinamičan istorijski proces, uočavamo uskrsnuće islama i nezapadnih religija i kultura, koje svet vode ka novom konfliktnom raskršću i vododelnicama. U Palestini, Iraku, Siriji, Maloj Aziji, Mesopotamiji, Egiptu i drugim regionima Bliskog istoka hrišćanske zajednice se tiho gase, uz zapanjujuću ravnodušnost demokratskog Zapada? Islamski fundamentalisti sprovode teror nad hrišćanskim manjinama, ubijajući, kidnapujući i zlostavljavajući njihove pripadnike: stanovništvo Vitlajema nekada je 90% bilo hrišćansko, danas ga je tek oko deset odsto; među skoro tri miliona Palestinaca na Zapadnoj obali, Gazi i istočnom Jerusalimu hrišćana je manje od 50.000; u Jerusalimu je u vreme nastanka Izraela živilo oko 45.000 hrišćana, a sada ih je ispod tri hiljade. Paradoks je da su na početku islamskih osvajanja pod Muhamedovim naslednicima stanovnici ovih zemalja bili isključivo hrišćani, koji se danas proteruju sa ovih prostora, pa je realnost da do sredine veka u zemlji Hristovog rođenja više neće biti žive crkve. Versko-etnički egzodus nije tema planetarnih majnstrim medija i vodećih političkih elita, možda i stoga što značajan priliv marketinških prihoda i sponzorskih čekova pristiže iz Saudijske Arabije, Turske, Kuvajta, Katara i drugih zalivskih država. Progon hrišćanskih vernika najavljuje i kraj sekularizma u ovom delu planete, pri čemu težnja za grupisanjem islamista u perspektivi preti velikim ratovima civilizacija.

Ključne reči: militantni islamisti, Bliski istok, medijska tišina, progoni hrišćana, sukob civilizacija

Geopolitička arhitektura savremenog sveta se ubrzano menjala, ali se o tome u javnosti nedovoljno govori, delom zbog straha koji bi se proizveo kod ugroženih kategorija stanovništva, delom zbog korumpiranih političko-korporativnih elita, ali ponajviše zbog interesa moćnih kovača promena koji duboko u hladovini bankovnih računa, senki naftnih platformi ili tišini berzi oružja na užarenim mehovima kuju planove o novim „obojenim revolucijama“, „arapskim prolećima“ ili sličnim konfliktima kojima razrađuju socijalni mir i bezbednosno pletivo planete. *Društvo rizika*¹ ubrzava mogućnost velikih sukoba - oko nas uveliko traju neobjavljene borbe oko nafte, vode i plodnog zemljišta, klimatske promene uzrokuju seljenja čitavih zajednica, pri čemu se pod plastirom imigracija prikrivaju dugoročne seobe naroda i kultura, sa nepredvidivim bezbednosnim posledicama. Razlike u stepenu ekonomskog i kulturnog razvoja se uvećavaju kao posledice sve izraženijeg siromaštva i socijalne ugroženosti većine stanovništva, što uslovljava širenje negativnih demografskih i psihosocijalnih pojava. Regionalni i lokalni sukobi, etnički i verski ekstremizam, terorizam, organizovani kriminal, proliferacija oružja za masovno uništenje i ilegalne migracije, uz sve izraženiji deficit energetskih resursa ugrožavaju stabilnost pojedinih delova planete, preteći konfliktima sa teško posledicama. Suštinska odlika tih izazova, strahova, rizika i pretnji jeste da oni sve više postaju nekontrolisani, asimetrični, hibridni i da poprimaju religijski karakter.

---

¹ Kovanicu koju je smislio nemački sociolog Ulrich Bek (*Ulrich Beck*), uviđajući da ono nije ograničeno samo na problem standarda u zajednicama ili rizika u ekonomiji ili religiji, već uključuje čitav niz međusobno povezanih promena: „transformaciju rada koji se iz industrijske seli u uslužnu sferu; nove obrasce radne organizacije; sve veću nesigurnost radnog mesta, uz seljenje tehnologije i proizvodnih kapaciteta; promenu međunarodnih odnosa; transfer znanja, kapitala i slično.“ Više u: *Rizično društvo: u susret novoj moderni*, Beograd: Filip Višnjić, 2001.

Najavu sumornih perspektiva među prvima je obznanio ugledni američki sociolog Semjuel Hantington (*Samuel Huntington*), konstatujući kako „moralno slabljenje, kulturna samoubistva i političke nejednakosti na Zapadu“ druge civilizacije kritički odbacuju, šireći i čuvajući svoje vrednosti, običaje, religiju i kulturu. Podrivanjem hrišćanstva kao „glavne komponente“ Evropa, ali i SAD i druge prozapadne države počele su da napuštaju sопствени identitet, za razliku od radikalizovanih muslimana kojima su verska učenja oslonac kojim obnavljaju duh nekadašnjeg kalifata, pri čemu sa svojih teritorija progone sve koji ne dele ista religijska učenja. Ovaj vrsni futurolog ispravno je uočio kako multikulturalni pristup ne može da unutar određenog prostora obezbedi koherentno društvo i stabilnost, zbog čega je sukob različitih religija i kultura neminovnost.² Evidentna promena ravnoteže moći otvorila je koridore novih razdvajanja, ali se u akademskoj zajednici i laičkoj javnosti o tome nedovoljno govorи? Islamsko uskrsnuće nastalo kao protivteža modernizaciji, ali i reikarnacija verskih reformi prilagođenih specifičnom fundamentalizmu praćenim neskrivenim nasiljem i terorom, proizveli su nizove žarišta koja ukazuju na nove sukobe duž granica islamskih država i rast militarizma.

Hrišćanofobija je pojava o kojoj se nedovoljno govorи, jer pokazuje da ova verska grupa danas trpi pritiske i progone kao nijedna druga u svetu. Humanitarna organizacija „Krišćen fridom internešenel“ saopštila je da hrišćanin umire mučeničkom smrću na svakih pet minuta! Uznemiravanje hrišćana samo zbog njihove vere, prema istraživanju američkog *Pew research center* prisutno je u čak 110 zemalja, ali je najteža situacija na prostorima Bliskog istoka, Azije i Afrike, gde militantni islamisti ubijaju, progone i maltretiraju ljude samo što su verski drugačiji. Islamski fundamentalisti sprovode teror nad hrišćanskim manjinama kidnapujući i zlostavljujući njihove pripadnike: stanovništvo Vitlajema

---

² Opširnije u: Hangtington, S. (2000): *Sukob civilizacija*, CID Podgorica i ROMANOV Banja Luka.

nekada je 90% bilo hrišćansko, danas ga je tek oko deset odsto; među skoro tri miliona Palestinaca na Zapadnoj obali, Gazi i istočnom Jerusalimu hrišćana je manje od 50.000; u Jerusalimu je u vreme nastanka Izraela živelo oko 45.000 hrišćana, a sada ih je ispod tri hiljade? Paradoks je da su na početku islamskih osvajanja pod Muhamedovim naslednicima stanovnici ovih zemalja bili isključivo hrišćani, koji se danas proteruju sa ovih prostora, pa je realnost da do sredine veka u zemlji Hristovog rođenja više neće biti žive crkve. Za razmišljanje je što će kolevka hrišćanstva ostati bez hrišćana, ali i da se u Libanu, Iraku, Siriji, Iranu, Jordanu i susednim teritorijama odvija tiki pogrom o kojem se u zapadnim medijima skoro i ne govori. I dok kolevka hrišćanske civilizacije ostaje bez svojih potomaka, reke muslimana se slivaju ka Evropi, potkopavajući njene religijske temelje i preteći promenama strukture stanovništva, sa teškim posledicama u dugoročnoj perspektivi.

Strateške greške američke administracije

Progon hrišćana na ovim područjima slabijim intenzitetom traje vekovima, ali je intenzitet dramatično povećan posle vojne intervencije SAD protiv režima Sadama Huseina 2003. godine. Al Kaida i druge verski nastrojene grupe iskoristile su tadašnji haos da se obračunaju sa „nevernicima” koji su uz to, kako su ih neosnovano optužili, američki špijuni. Sledeća prilika bio jela je nakon američke invazije na Irak. U kravom građanskom ratu koji je usledio, radikalni islamisti predvođeni na početku Al Kaidom, a kasnije tzv. Islamskom državom kao prioritetski cilj istakli su obračun sa hrišćanima (nevernicima), videći u njima najveću prepreku za stvaranje serijata.³ Desetine

---

³ Šerijat u prevodu sa arapskog znači *put koji vodi ka izvoru*. U savremenom proučavanju društvenih pojava to je islamski pojam kojeg na zapadu poistovećuju sa kršenjem ljudskih prava i nedostatkom sloboda u muslimanskom svetu (smrtnom kaznom, odsecanjem ruku ili drugih ekstremita, bičevanjem i kamenovanjem žena i 222

hiljada ljudi samo zbog propovedanja Isusovih učenja bilo je pri nuđeno da napuste svoje domove, pri čemu je njihov odlazak značio i nestanak jedne civilizacije sa njenih vekovnih prostora. „Džihadisti su se zarekli da će hrišćanima izbrisati svaki trag. Oni to sada uveliko rade. Učinite nešto, dok ne bude kasno”, preneli su istanbulski mediji vapaj Tahira Ese, sveštenika iz Bagdada, upućen međunarodnoj zajednici, povodom stradanja članova hrišćanske zajednice u Iraku, ali je odjek izostao?

Kada je „arapsko proleće”, uz kašnjenje u odnosu na bezbednosne projekcije stiglo u Siriju počeo je progon hrišćana, koji su se istovremeno našli na nišanu Al Kaide, Fronta Nusra, a pre svega pripadnika Islamske države. Podržavajući sekularni režim Bašara el Asada koji im je garantovao kakvu-takvu sigurnost i miran život postali su protivnici sunitskih ekstremista koji su proglašenjem kalifata počeli sa proganjanjem svih koji se krste, uključujući i jazide, pripadnike malobrojne sekte koja je bliska Kurdimu. Džihadisti su od hrišćana tražili da prihvate islam ili da plaćaju poseban porez od 250 dolara po osobi, što je za tamošnje standarde visok zahtev. Oni koji nisu prihvatali ultimatum rizikovali su sopstveni život, pa im je bekstvo preostajalo kao jedino rešenje da sačuvaju glavu. Američka administracija se opredelila za pobunjeničku stranu i svrgavanje predsednika Bašara al Asada, zanemarujući podatak da je sekularni baasistički režim izglašan podrškom Alavita⁴ garantovao verske slobode i bezbednost svim pripadnicima hrišćanske zajednice, za razliku od Muslimanskog bratstva orijentisanog na izgradnju islamske republike na šerijatskom pravu, u kojem nema mesta za drugovernike. Koliko je snažan muslimanski lobi pokazuje i eoizoda iz oktobra 2011,

---

sl.), dok ga muslimani vide kao put dobrobiti i sprečavanja nereda i nesigurnosti u društvu!

⁴ Alaviti su manjinska šiitska zajednica koja u Siriji čini tek oko 12 % stanovništva. Nemaju džamije, ne poštuju post, žene su im nepokrivenе, a pored muslimanskih slave i hrišćanske praznike. Pored verske vezuje ih i etnička pripadnost. Kada su krstaši 1907. godine ušli u Siriju brzo su sgvatili da alaviti nisu verski fanataci, pa su ih poštedeli!

kada je Dalia Mogahed – Obamina savetnica za islamska pitanja – intervenisala da bi sprečila delegaciju bliskoistočnih hrišćana, na čelu sa libanskim maronitskim patrijarhom Beharom Rajom, da se sastane sa Obamom i članovima njegovog tima za nacionalnu bezbednost u Beloj kući. Nikada nije demantovana vest da je ona to učinila na zahtev Muslimanskog bratstva iz svog rodnog Egipta? Podstičući najagresivnije tokove sunitskog islamizma Zapad se opredelio za elastičnu politiku permanentnog sukobljavanja unutar-arapskog sveta, žrtvujući hrišćane u ime rentiranja nafnih polja! Američki senator iz Virdžinije, Ričard Blek, priznao je kako su višegodišnje i neprimerene intervencije SAD na ovim prostorima, ali i na Balkanu proizvele stradanja i raseljavanje hrišćana, pa su nakon završetaka oružanih intervencija određene teritorije i novouspostavljane države ostajale etničko-religijski homogene! Zapad je tome dao nemali doprinos, pre svega čudnim i neadekvatnim američkim intervencijama u Afganistanu i Iraku, a potom i ostalim bliskoistočnim državama, ne uočavajući kako sa rekama izbeglica i sam postaje poligon novih konfrontacija. Arogantnost i nerazumevanje išli su toliko daleko da se istovremeno sa podsticanjem pobune u Siriji, zvanično od egipatskih generala zahtevalo da omoguće Muslimanskom bratstvu preuzimanje svih strateških poluga vlasti u Kairu, proizvođenjem u status američkih partnera. Samo dan pre ostavke Hosnija Mubarača, Obamin direktor Nacionalne obaveštajne službe Džeјms Klaper pred Odborom za obaveštajni rad Predstavničkog doma ne trepnuvši je izjavio kako Muslimansko bratstvo čine raznorodne frakcije: „to je veoma heterogena grupa, pretežno sekularna, koja izbegava nasilje i osuđuje Al Kaidu kao perverziju islama“.⁵

---

⁵ Tendenciozna i interesno usmerena izjava prvog obaveštajca u Obaminom timu nema ni zbrno istine. Bratstvo je nastalo 1928. kao reakcija *protiv sekularizma* koji je u vreme britanske dominacije preovladao u političkoj i intelektualnoj eliti Egipta. „Alah je naš cilj, a prorok naš vođa. Kuran je naš zakon. Džihad je naš put. Umreti na Alahovom putu je naša najveća nada“, osnovni je princip ove organizacije koja predstavlja fundamentalistički islamski pokret koji se protivi prodoru sekularnih ideja i zagovara povratak integralnom islamu kao rešenju za sve probleme društva..

Američka podrška sunitskim opozicionim grupama predstavljala je opasnost po tamošnje hrišćane, ali to najveću svetsku silu nije brinulo? Zamisao da preko Saudijske Arabije i savezničkih državica može da kontroliše arapski svet bila je velika iluzija, baš kao i projekcija Bin Ladena kao odanog zastupnika američkih interesa!

Arapsko proleće je konstrukcija američkih obaveštajno-bezbednosnih centara, sa planom promene balansa odnosa na Bliskom istoku kako bi se ojačao položaj država koje su im navodni saveznici. Organizovani prevrati u Tunisu, Bahreinu i Egiptu, praćeni vojnim intervencijama u Libiji ili Siriji samo su deo šire geopolitičke igre kojom se ciljalo na instaliranje proameričkih režima, pa su na vlast dovođeni radikalni islamofobi, uključujući vehabije i druge ekstremne religijske grupe. Sve nove muslimanske vlade sastavljane su u Beloj kući, pri čemu je osnovni kvalitet bio zanemarivanje interesa svog naroda. Uvlačenje u unutarnuslimanske deobe bila je velika greška, jer sukob dve najveće muslimanske struje (šiita i sunita) datira još od 632. godine i pitanja naslednika proroka Muhameda.⁶ Lišavanje suvereniteta navedenih arapskih država prividno je bio trijumf Amerike i njениh sata-lita (Izraela, Saudijske Arabije, Katara i Turske, pre svih), ali je u praksi označio instaliranje ortodoksnih muslimanskih grupa koje imaju sopstvene planove bogaćenja i proširenja, pri čemu pogled sve češće usmeravaju ka Evropi. Misleći da će međusobnim konfrontiranjem muslimana upravljati daljim sukobima, američka administracija je isprovocirala deobe koje nemaju kraja, ali i lance seljenja civilnog stanovništva koja bitno menjaju geopolitičke orijentacije. U moru informacija koje svakodnevno pristižu sa ovih prostora sakrila se i ona da se za Božić 2015. godine prvi put

---

⁶ Suniti smatraju da to pravo pripada Abu Bakiru, ocu Muhamedove žene Ajše, a šiiti veruju da je prorok Muhamed za svog naslednika odredio Aliju, muža svoje čerke Fatime. Ova podela proizvela je nepremostivi jaz između dve religijske grupe, toliki da se razlikuju u mnogo čemu, zbog čega međusobno ratuju sa velikom žestinom, trudeći se da svoja učenja proglose dominantnim u islamskom svetu.

tokom dve hiljade godine nisu oglasila zvona crkve u Mosulu (Sirija), ali i da se već narednog praznika neće čuti ni sa ostalih hrišćanskih hramova na Bliskom istoku? Nestaće tako i poslednji izdanci ljudi koje govore aramejski (jezik kojim je govorio Hrist), ali i egipatski Kopti, Turkmeni, Šabaci i druge grupe koje su prve izvorno primile hrišćanstvo. To je katastrofa savremenog društva, progon jedne religije, ali i muslimana koji ne žele da prihvate radikalizam ISILA.

Struktura „životnog sveta“ (*life world*) sporo se prilagođava novim tipovima razvoja – tehnološkog, ekonomskog, socijalnog, bezbednosnog – a onda i religijskog, čineći savremeno društvo sve ranjivijim. To se posebno odnosi na civilizacijske sukobe koji agresivnim verskim radikalizmom prete sve opasnijim i dugoročnijim posledicama, što ukazuje na hazardnu prirodu postindustrijske civilizacije. Nedavni teroristički incidenti u Nemačkoj i Francuskoj prikrivaju verski fundamentalizam koji brutalnošću i šokantnošću ukazuju na transformisani projekciju terorizma sa izraženom linijom stradanja civilnog stanovništva i infiltracije muslimana u evropsku zajednicu. Selin Pina, bivša poslanica Socijalističke partije u Francuskoj osmeliла se da javno progovori o posrtanju političke klase, jer je kao pomoćnica gradonačelnika mesta Žui le Mutije u Pariskom regionu mogla da u praksi uoči strategiju islamističkog infiltriranja. „Kada je jedno udruženje htelo da izgradi džamiju u opštini u kojoj sam bila izabrana, prvo su na listu levice stavili tri komična lika i tri ista takva na listu desnice. Na prvu liniju su poslati stari simpatični šibanci (kolokvijalni naziv za prve generacije arapskih imigranata u Francuskoj) koji nimalo nisu agresivni. Iza njih, međutim, često vidite mlade, sportske tipove izgleda a la Tarik Ramadan. Oni nikada ništa ne govore, sve dok mesta ne budu zauzeta, a tek na kraju shvatite da oni vuku konce.“ Koristeći mehanizme humanog i multikulturalnog društva, zastupnici ortodoksнog islama prvo traže dugoročni zakup zemljišta, što je jedan od prikrivenih vidova opštinske subvencije, zatim traže da izgrade parking uveravajući

kako će on služiti svim građanima, pa objasne da bi bilo dobro da lokacija bude što bliža nekoj srednjoj školi ulazeći tako u centar grada i dobijajući na javnoj vidljivosti i uticaju. Tako „tihi islamski“ pripremaju teren za dolazak novih naraštaja i stvaraju uslove za prelazak sa reči na dela, preteći demokratskim tokovima i hrišćanskom okruženju koje vremenom gubi svoje pozicije. Gospođa Pina konstatiše kako nema razlike između činjenice da li se preuzimanje vlasti sprovodi nasiljem ili legalnim putem, jer je društvo koje nastaje pobedom islamskih fanatika u suštini isto. „Koje god da su razlike između Katara, Saudijske Arabije, Islamske države itd. konačni rezultat je isti: potčinjavanje, tlačenje žena, nasilje prema homoseksualcima, odbijanje da se daju ista prava onima koji nisu iste vere... To predstavlja skretanje ka društvima koja su klanovska, nedemokratska, obeležena intelektualnom embolijom.“⁷ Urušavanje državnih tekovina Zapada praćeno je čudnom tišinom u majnstrim medijima, jačajući nezadovoljstvo prema sve brojnijim imigrantima, ali i popularnost desničarskih partija, što u perspektivi vodi nepredvidivom i nekontrolisanom religijskom sukobljavanju. O tome svedoči i izjava šeika Imrana Hosenija, islamskog veroučitelja koji tvrdi kako bi veliki verski rat mogao uskoro da počne: „Na jednoj strani strašnog sudara dobra i zla našla bi se Rusija, svi pravoslavni i muslimani čiji mozgovi nisu isprani. S druge strane, u prvim redovima bi takođe bili muslimani koji bi ratovali za interes moćnih vladara sveta“, predviđa visoki muslimanski verski učitelj!

Zaključna razmatranja

Pod uticajem globalizacije svet se dramatično rekonfiguriše, postajući konglomerat razjedinjenih manjina, uključujući i njihove religijske kapacitete. Prostor Bliskog istoka do nedavno je predstavljao raskršće najfinijih oblika preplitanja različitih civili-

⁷ Filip Rodić, „Kamion apokalipse“, *Pečat*, Beograd, 22. jul 2016., str. 26.

zacijskih oblika i tokova, dok se sa narušavanjem postojećeg balansa stanovništva likvidira vekovni suživot hrišćana i muslimana. U prvom planu prividno je sukob šiita i sunita, dok se u senci odvija novi civilizacijski konflikt između džihadista i hrišćana. Saudijska Arabija i Turska usmeravaju strujanja krvavih verskih čišćenja teritorija, pri čemu se pod plaštom priateljstva sa američkim saveznicima prikriva finansiranje terorista i regrutacija novih sledbenika islamskog radikalizma. Pri tome se nedovoljno jasno uočava kako promena konfesionalne ravnoteže po pravilu uzrokuje političke i bezbednosne disbalanse i destabilizacije. Iskorenjivanjem hrišćanskih učenja na mestima njihovog nastajanja razgrađuje se biblijska ideja avramovske tradicije i kao zamena instaliraju vehabistički islam i judaizam. Islamska država i pokušaj stvaranja totalitarnog kalifata primer su promena o kojima govorimo, pri čemu je ona samo privremena tvorevina u igri Zапада i arapskih centara moći. Ekspanzija zapada usmerena je ka Iranu, Kavkazu i Rusiji, sa planom daljeg širenja NATO-a i stvaranja niza novih državica, koje bi se lako kontrolisale i ekonomski porobljavale.

Tako, s jedne strane, dok arapski svet postaje etničko-verski sve ujednačeniji, Evropa pred navalicom imigranata i proizvedene multikulturalnosti slabi, izložena moralnom posrtanju i truležu, bez jedinstvene strategije i orijentacije. Ne pristajući da javno postavi pitanje mesta religije u političkoj sferi ona ne uočava dovoljno promenu kulturnog identiteta, koji se povija pod naletima verskih pritisaka. Kada mlade devojke prihvataju da nose feredže kao nekada njihove prabake ili mladići da pustaju brade, to nije izbor kulturne matrice, već religijskog opredeljenja koje u nekim slučajevima vodi ka sve ekstremnijim formama. Tiha islamizacija ne nailazi na adekvatan odgovor hrišćanske zajednice, koja čuvajući lažni mir ne primećuje svakodnevne provokacije, od sve brojnijih terorističkih akcija islamista do sve otvorenijih religijskih provokacija. Informacija da se 1. jula, nakon 85 godina od trenutka kada je Aja Sofija u Istanbulu zvanično pretvorena u

muzej, čuo glas mujezina sa pozivom muslimanima na molitvu prošla je bez odjeka u evropskoj javnosti?⁸ Crkva izgrađena kao svedočanstvo hrišćanskoj veri prethodnim javnim čitanjem Kura-na, uz televizijski prenos, polako se pretvara u džamiju, raspirujući sumnje i strahove da će simbol islamske superiornosti u ovom veku promeniti namenu. Čutnja se tako seli i u prostore politike, pa retki uočavaju kako grupe koje je Erdogan izveo na ulice da spreče puč nisu snage liberalizma i demokratije, pa čak ni uobičajene konzervativne pristalice vladajuće stranke. Čini se da su to islamisti, pa čak i džihadisti, što su priznali samo neki zapadni mediji! Oглашавајуći se preko aplikacije "Fejstajm", Erdogan je pozivao na kartu odbrane demokratije, indirektno ukazujući da se tako čuva i islam! Bolji poznavaoci tamošnjih prilika nisu propustili podatak da se u odbranu predsednika uključio i *Dijanet*, državna kancelarija koja kontroliše sve džamije. Čitane su molitve za izlazak na ulice, a imami su otvoreno stali na Erdoganovu stranu, pretvarajući odbranu prvog čoveka u versku mobilizaciju kakva nije viđena u Turskoj od kraja Osmanskog cars-tva! U ovoj zemlji je 1914. godine bilo 18,9% hrišćana, dok ih je sada 0,1%? U čitavom arapskom svetu procenat hrišćana je pao ispod pet odsto, sa tendencijom daljeg umanjenja. Krstaški ratovi vođeni pre više od devet vekova u Evropi su odavno zaboravljeni, ali u muslimanskom svetu sećanja nisu izblededela. Naprotiv! Želja za širenjem teritorija i vraćanjem ideja islama se aktuelizuje, pri čemu tihi islamisti imaju zadatku pripreme terena za dolazak radikalnih islamista koji će planove o kalifatu pokušati i da realizuju. Ako posmatrate koliki je broj muslimana u zapadnom

⁸ Aja Sofija je pravoslavna patrijaršijska bazilika (crkva), kasnije carska džamija, a sada muzej (tur. Ayasofya Müzesi) u Istanbulu, u Turskoj. Od vremena završetka gradnje 537. pa sve do 1453. godine, služila je kao pravoslavna saborna crkva i sedište Vaseljenskog patrijarha, izuzev između 1204. i 1261. godine, kada je pretvorena u katoličku crkvu za vreme Latinskog carstva. Građevina je bila džamija od 29. maja 1453. do 1931, kada je sekularizovana i otvorena kao muzej 1. februara 1935. godine. Radikalni muslimani „se mole Alahu da se ostvari dan kada će im se ona ponovo osmehnuti“.

svetu videćete da se rapidno uvećava, sa perspektivom dramatičnih promena za samo nekoliko decenija. U suštini – kriza hrišćanstva je potvrda krize Evrope koja izgubljena u lavirintima novog poretka ne uočava kako rastankom sa sopstvenom istorijom postaje prtljag američke administracije koja traga samo za rešenjima od kojih će imati sopstvenu korist!

Literatura:

1. Bek, U. (2001): *Rizično društvo: u susret novoj moderni*, Filip Višnjić, Beograd.
2. Hangtington, S. (2000): *Sukob civilizacija*, CID Podgorica i ROMANOV Banja Luka.

PERSECUTION OF CHRISTIANS IN THE MIDDLE EAST

Summary: If modern civilizations are observed as current, conflict and geopolitical dynamic process, it may be noticed the resurrection of Islam and non-western religions and cultures which lead to new conflict intersection and watersheds. In Palestine, Iraq, Syria, Asia Minor, Mesopotamia. Egypt and other regions of Middle East, Christian communities have been quietly extinguishing, with astounding indifference of democratic West. Islamic fundamentalist carry out terror over Christians minorities by killing, kidnapping and molestation of their members: population of Bethlehem once 90% of Christians, at present are about 10%; among almost three million of Palestinians on the western Coast, in Gaza and Easter Jerusalem, there are Christians less than 50 000; in Jerusalem at the time of Israel emergency there lived about 45 000 Christians, and now only hardly three thousand.

Paradoxically, at the beginning of the Islamic conquest under Mohamed inheritors, the population of these countries was entirely Christina, who is at present expelled from this area, and it is real to consider that until the middle of the century there will not be active church in the country where the Christ was born. Religious- ethnic

exodus is not the topic of planetary mainstream media and leading political elites, perhaps due to the fact that immense inflow of marketing income and sponsorship checks come from Saudi Arabia, Turkey, Kuwait, Qatar and other Gulf countries. Persecution of Christian believers announces the end of secularism in this part of the Planet whereby the tendency of Islamist grouping, in perspective threatens the great civilization wars.

Key words: militant Islamists, Middle East, media silence, persecution of Christians, clash of civilizations

NENAD ĐURETIĆ
Garancijski fond APV
Novi Sad

UDK 314.15(4+497.11)

VIDLJIVOST IZBEGLIČKIH I MANJINSKIH PROBLEMA U OKVIRU EVROPSKE MIGRACIONE KRIZE - SLUČAJ SRBIJA

Sažetak: Pomeranja širih etničkih grupacija sa područja zahvaćenih ratom uvek su nosila mogućnost otvaranja novih geostrateških problema. Uz to, i preispitivanja političke i kulturne matrice u zemljama kroz koje su migranti prolazili. Slično ako ne i još složenije stanje je bilo i na odredištima koja su migranti ispostavljala kao krajnji cilj. Veliki migrantski talasi koji su pohodili Evropu zadnjih godina ukazuju da se ova migrantska kriza da iščitati kao jedna od najvećih koja je ikada „zapljusnula” Evropu a sledstveno tome i migracionu rutu Balkanskog poluostrva. Rutu na kojoj se Srbija našla kao nezaobilazni beočug pomenutih kretanja. Celokupno srpsko društvo se malo po malo involuiralo u migraciona dešavanja i njihove tokove da bi se vremenom, paralelno tom procesu, sveukupna kretanja izbegličkih talasa pretvorila u jedan od najmarkantnijih problema Evrope. Pre svega onih evropskih zemalja koje su bile pod neposrednim udarom pomenute izbegličke tektonike. U kontekstu datih dešavanja manjine u Srbiji su indirektno senzibilizovale promene koje su migranti donosili sa sobom jer je i ono malo kontakta u mnogim manjinskim sredinama (osobito u Vojvodini) sa migrantima bilo sporadično, manje direktno i ne odviše intezivno. Mnoga pitanja sa kojima su se susretali (i još se susreću) izbeglice u Srbiji jesu pitanja i problemi koje u priličnoj meri kao takva kandiduju i manjinske zajednice u Srbiji. Rad koji je pred nama će

pokušati da sagleda u kakvim okolnostima migrantska kriza perzistira u Srbiji sa posebnim akcentom na pitanja i probleme sa kojim se manjine suočavaju a imaju dodira sa migracionom populacijom.

Ključne reči: migracije, manjine, kriza, izbeglice, Evropa, multi-kulturalizam, azil

Raspad bipolarnog sveta, demisija SSSR-a sa svetsko-istorijske scene, razobručenje SFRJ-a i do ovog momenta i dalja upitnost srpske teritorijalne zaokruženosti vodi nas ka sve robusnijoj migracionoj krizi koja po entropijskom potencijalu preti da ugrozi sve prethodno nabrojane „tačke rastakanja” nekada stabilnih poredaka. Početak demontaže pojedinih vremenski zaparlossenih i delom otudenih nosilaca vlasti u nekim arapskim zemljama nije obećavao da će impulsirati „domino efekat” i u drugim zemljama, njima bliskim i geopolitički veoma bitnim, niti da će eruptivno potaći ratne sukobe u već postojećim zonama konflikta i ratnih dejstava. Politički slikovit i analitički poetičan naziv „arapskog proleća” više je ukazivao na potencijalno demokratsku dimenziju tih dešavanje nego na razorne učinke i destrukтивне posledice koje se ni do današnjih dana ne mogu precizno kvantifikovati. Slike dekaptiranih moćnika najačih arapskih država kao i svrgavanje višedecenijskih eponima porodičnih titulara vlasti delovale su gotovo nadrealno i bizarno. U nekim slučajevima i nestvarno surovo. Ali nezamenljiv i zacelo dominantan utisak i neskriven osećaj većine posmatrača sa ovih prostoraja bio je - to se dešava odviše daleko i van neposredne zone uticaja na evropski prostor a time i na balkanski areal. Ispostaviće se, veoma pogrešan utisak a kasnije i procena.

Kao najdirektnije uočena posledica u početnoj fazi zapatila se (mdijski jače a preteći stidljivo u oficijelnim krugovima) uvećana nacionalistička jeka i to pre svega u zemljama čiji su sunarodnici najviše razaranja pretrpeli i ujedno patili u prvim izbegličkim talasima. U tome su naravno prednjačile Francuska i Nema-

čka, najmarkantnije članice Evropske unije, koje su u svom socijalno-kulturnom tkivu dugovremeno imale fluktuirajući problem sa imigrantima, ekonomskom migracijom i asimilacionom politikom šta god to ona značila u konkretnom slučaju. To je naravno po sili zakonitog kretanja i sagledavanja trenda krize koja nije samo importovana već je humus našla u procesima koji i dalje prete, ishodovalo alarmantu upitnost vitalnosti i opstojanja samog koncepta multikulturalizma. Koncepta koji je decenijama proglašavan kao uzor, model koji u višenacionalnim sredinama obezbeđivao zavidan rezultat i u najboljoj meri pacifikovao, držao pod kontrolom latentne etničke konflikte.

Međunacionalno prožimanje koje je u osnovi imalo suživot različitim etničkim grupama postavljeno je kao ideal koji se skladno naslanja na neoliberalnu državu. Međutim, tako daleki problemi veoma brzo su „letećim čilimom” stigli na sam prag Evrope. Volšebnom istorijskom igrom, kao kolovrat onima koji su ne tako davno štedro i lakoumno importovali nacionalizam u Istočni blok i SFRJ vratio se vrišteći lokalni etno-nacionalizam koji je imao(o) opasan i neskriven naslon na verski fundamentalizam. Uporedo sa tim stasala je jedna ideologija svetskog kalifata odnosno verske države koja je rat na ranije pomenutim prostorima učinila dodatno opasnijim pa i nemerljivo surovijim. Utoliko surovijim jer je Zapad kao i mnogo puta pre toga preigrao a i potcenio opasnost i isključivost verskog fundamentalizma misleći da isti može da instrumentalizuje i kontroliše. Tražeći predah za novu akciju dok se ne nametne, instalira novi interesni poredak, odgovarajuća konstelacija koja će biti upodobljena kabinetskim mapama svetskih demijurga.

Kao najsuroviji, a zašto ne reći i najmonstruozniji derivat prethodno opisane premetačine „globalne istorijske scene” isklijao je terorizam. Terorizam koji je uz velike talase izbeglica iz rata zahvaćenih područja opasao i teško obremenio Evropu i učinio je savremenim bojnim poljem verskih bezumnika. Terorizam koji je šokirao (što i nadalje čini u sve surovijoj rezonanci)

ali i ogolio nespremnost Evropske unije da se suoči i predupredi fanatizovane ubice koje ne prezazu ni od čega što ima predznak bestijalnog, ne izuzimajući iz svog targetiranog nauma ni maloletnu decu ni nemoćne birajući dakle najčešće najugroženi deo evropskog civilnog življa. Napadi na noseće vrednosti zapadne kulture pa i sam sistem bezbednosti građanskog poredka preti da refleksno porodi masovan, krajnje neselektivan odgovor prema celokupnom korpusu muslimanskog stanovništva evropskih zemalja koji bi otuda nepovratno proizveo postupnu ali izvesnu samodestrukciju građanskog društva kakvog poznajemo na gotovo celokupnom evropskom prostoru. Bojazni i zlokuke asocijacije iz Uelbekovih romana koje su u jednom momentu ličile na preslobodne fikcije slobodoumnog literate dobine su svoje ozbiljenje u najcrnjim hronikama francuske stvarnosti ne nazirući ni u pokušaju kraj tom bezumlu.

Kada se upustimo u letimičan uvid stanja u Srbiji dolazimo do uznemirujuće činjenice da je srpsko društvo višedecenijski anestezirano ekonomskim posrtanjem i stalnim ratnim lomovima. Bilo da je reč o samoj teritoriji Srbije ili pak da je govor o okruženju vezanom za bivšu teritoriju SFRJ. Razapeto između nedoglednog procesa tranzicije i otvorenih pitanja državne zaokruženosti i konstitucije ono pluta između labave institucionalne građe i ivice provizorijuma koji se često naslućuje a samim čudom izbegava. U samoj društvenoj ravni očituju se brojne napetosti i izazovi koji nadimaju odveć trošno tle mlađih demokratskih zasada koje imaju sve manje kapaciteta da odole učestalim naletima kriznih udara i perioda stagnacije.

Gotovo na svim tačkama društvenog organizma mogu se jasno uočiti anomalije i defekti koji se jedino prisilnom aktivnošću koju diktiraju pregovori za ulazak u EU donekle amortizuju i na kratko stavljaju pod kontrolu imajući za posledicu neefikasno društvo. Ekonomski kriza koja je u nepunih 10 godina stavila svet pred ogroman upit da li je kapitalizam i dalje onaj društveni sistem koji je „najmanje loš“ od svih poznatih u slučaju srpskog

društva je višestruko ubrzala otvaranje „sivih zona” i u punom svetu pokazala da društvo koje zabrinjavajuće kasni na svim nivoima ne može ni kvalitetno ni blagovremeno da reaguje na probleme koji postoje a koje opet, najčešće samoreprodukuje.

U situaciji kada se je politički konsenzus prilično daleko i kada se na političkoj sceni Srbije noseći akteri u cik-cak varijanti čas približavaju jedni drugima pa vremenom distanciraju i udaljavaju svaki problem koji lateralno osnažuje uočljive „faktore rizika” skoro alarmantno povećava političku a time i socijalnu temperaturu i ugrožava krhku društvenu ravnotežu. Okrenutost ka Evropskoj Uniji (oficijelna posvećenost toj ideji vodeće snage u političkom životu Srbije ali i ne tako slab evroskepticizam) tačnije uključenost u proces ozvaničenja kandidature i otvaranje početnih poglavlja (23 i 24) Srbiju višestruko obavezuje da i pored ozbiljnih poteškoća koje ima na unutrašnjem političkom planu jasno i bez improvizacija sledi politiku EU. Tim pre, ako se uvaži realnost da alternativa rečenom cilju nužno vodi u istorijski već viđenu izolaciju i veoma neizvesne i geo-strateški klimave i dužne vojno-ekonomске saveze.

Iz toga se da veoma jednostavno izvesti zaključak da ako je određena politika konzistentna a cilj nesporan onda se i celokupna državna orijentacija može upodobiti u tom pravcu. Međutim, da li je u srpskom slučaju barem taj deo tako jednostavan i nesporan ? Telegrafski rečeno, ako postoje pravila i postupak koji EU traži od zemalja kandidata za prijem u svoju zajednicu uz određeni napor i razumevanje i podršku većine gradana taj cilj nije neostvariv.

Ali stvari ne stoje tako. Srbija ima dva jednako teško rešiva problema koji se po svom karakteru ne podudaraju ali se mnogostruko prepliću. Osobito u ravni spoljнополитичких односа i najnovijih izazova na geopolitičkoj karti sveta. U prvom redu to je priroda i zamršenost kosovskog problema. Naime, trenutno smo svedoci dosegnute faze kada se razgovor i dijalog sa predstavnicima kosovske vlasti imperativno nameće iako je diskurs i pored

nekih solidnih rešenja (priznavanje diploma, sloboda kretanja, tablice i donekle ZSO) na neki način zamrznut. Zapravo u diplomatskim krugovima se mnogo očekuje od potencijalnog napretka pomenutog dijaloga jer se na taj način smanjuje napetost između zemlje kandidata i oblasti čiju su nezavisnost mnoge zemlje EU priznale.

Samim tim se srpska strana stavlja u sve veći raskorak počev od predoziranih zahteva koje eventualno vode na korak do potpunog priznanja Kosova sa jedne strane i željene doslednosti i politički isfavorizovane proevropske orijentacije. Kako se proces približavanja Uniji bude intezivirao tako će se i pitanje statusa Kosova sve više približavati svojoj finalnoj završnici i za pretpostaviti je da, bez obzira na seizmografsku osetljivost Srbije na pitanje kosovske nezavisnosti, ono će biti kandidovano u nekoj aporičnoj, gotovo nerešivoj formi podrazumevajući teške hirurške rezove ili pak samodestruktivne odluke od kojih ni jedna nije manje rizična od druge.

Ništa manji problem za srpske vlasti a koji u visokom stepenu deli i srpsku javnost nije problem odnosa sa Rusijom. Poznato je da istorijski, kulturno i verski odnosi Srbije i Rusije imaju svoju mnogostruku upućenost i povezanost a zbog očigledne specifičnosti i nacionalno-istorijske vezanosti i neku vrstu emocionalne i tradicionalne slivenosti. S druge strane Rusija je zbog podrške svojoj nacionalnoj grupaciji u Ukrajini (i prethodnom Krimskom krizom) „isposlovala“ sankcije EU i time posledično srpski stav o neutralnosti, odnosno stav o ne uvođenju sankcija Rusiji. Poznato je da je pomenuta pozicija postala predmet stalne polemike a gde god i oštih reakcija od strane evropskih institucija i pojedinih članica Unije. Kao i u slučaju eventualnog zahteva za priznanja Kosova tako će i ubrzavanjem procesa približavanja EU pitanje odnosa sa Rusijom biti radikalizovano ili će se nekim daljim globalnim dešavanjima privremeno minorizovati, za čega su šanse prilično neizgledne.

Uočavajući prethodno pomenute poteškoće, (koristimo se ovim eufemizmom premda bi navedene probleme mogli preciznije da imenujemo kao „društveni okovi”) koje se talože i ne rešavaju godinama pa i decenijama (Kosovski čvor), nije tesko dimenzionirati koliko je nastajanje migrantske krize i otvaranje Balkanske rute potencijalno opasan proces po Srbiju. Otuda smo u prethodnim pasusima pokušali da na upadljivo sažet način iznijansiramo najvažnije momente i tendencije na globalnoj ravni kao i neke od ključnih, strateških odrednica na srpskoj političkoj sceni koji u jednoj lošoj sinergiji mogu da znatno otežaju položaj Srbije. I učine je još ranjivijom. Sigurno je da bi određeni nekontrolisani momenti (a takvih je sve više) u okviru postojeće migrantske krize kao i eventualni teroristički akt dodatno opteretili ionako anomično društvo i delovali destabilizirajuće gotovo u svim segmentima društva.

Srbija se, vremenski ne tako davno (operacija nazvana „Oluja” 1995 godine) suočila sa talasom izbeglica iz Kninske krajine, iz ratom zahvaćenih područja bivše Jugoslavije i bila u prilici da sagleda svekoliku nesreću dela svog naroda koji je živeo u drugoj republici i neposredno „opipa” sve strahote i užase rata koji se vodio u bivšoj Jugoslaviji, ugroženost života i imovine kao i proterivanje ogromnog broja porodica i pojedinaca sa vekovnog ogњišta nije samo bio traumatičan događaj za ljude koji su bili pogodeni neprijateljstvom hrvatske države u nastajanju, već i za samu Srbiju i njene građane. Ispovesti a prethodno i iskustva iz krajeva odakle su došli ljudi bila su više nego potresna.

Gubitak osnovnih uslova i sredstava za život uz torturu i razaranja, kao i ubistva koje samo rat nosi ostavila su neizbrisiv trag u sećanju na generacije koje su živele i stasavale u Srbiji. Nije daleko od istine da je to jedna od najvećih kolektivnih trauma u savremenom istorijskom sećanju srpskog nacionalnog korpusa. Samo iz tih razloga (naravno niukoliko ne zanemarujući ni osvedočenu srpsku humanost) gde su asocijacije (pa i rane) na izbegličke konvoje još uvek žive i neusahle, srpski narod je mi-

grantsku krizu dočekao na zacelo sebi svojstven način koji je podrazumevao visok stepen kolektivne empatije kao i neskrivenu solidarnost sa ljudima koji su prolazili kroz Srbiju ili ostajali neko vreme u sabirnim centrima.

Srpsko društvo je kroz modernu istoriju imalo gotovo stalni dodir i suživot sa ljudima koji su bili ine nacionalnosti. Bilo da su naseljavali deo zemlje Srbije bilo da su raznoraznim povodima ili istorijskim prilikama dolazili i prolazili kroz Srbiju. Dakle, može se konstatovati da je srpsko društvo bilo ono društvo koje je tradicionalno negovalo otvorenost i pristupačnost drugim kulturama kao i da je u punom kapacitetu davalо odgovarajući impuls nekoј vrsti bliskosti pa i zajedništva sa različitim etničkim skupinama. Nema sumnje da ovo o čemu govorimo ima svoju potvrdu u istorijskom sećanju i predanju naših ranijih generacija, u životnoj praksi mnogih pokolenja kao i u duhu i folkloru koji je deo pounutrenog nacionalnog bićа.

Sama priroda višenacionalnih zajednica koje su silom različitosti nacionalne strukture upućivale etničke grupe na međusobno uvažavanje i toleranciju ni u Srbiji nije imala druga obeležja. Koncept multikulturalnog dušta je vremenom i na našim prostorima dobijao na pregnantnosti i postao politički i kulturni obrazac koji je sve više imao smisla i bio u istorijskoj i socijalnoj konotaciji sa strategijom većine državnih paradigma u kojima je Srbija istorijski egzistirala. Bilo da se nalazila u okviru neke šire zajednice ili pak, imala državnu samostalnost.

Ne treba posebno isticati poznatost socijalističkog koncepta „bratstva i jedinstva“ koji je u velikoj meri bio ideološko zakrilje višenacionalne države i preko principa nacionalnog „ključa“ i u politiku na jedan više nego solidan način uveo etničku reprezentaciju. Nestankom pomenute socijalističke zajednice pokušano je da manjinska prava budu preciznije i temeljnije zakonski definisana a manje ideološki zaodenuta. S tom razlikom jer sistem koji je, kako je već ranije istaknuto, nastajao i bio dugo u nekoј vrsti blokirane tranzicije i manjinsku problematiku je rešavao u sklopu

ostalih otvorenih pitanja a ne kao ekskluzivističku kulturno-političku zapitanost i dilemu. Samostalnost srpske države je neizbežno iznadrila jačanje srpskog nacionalizma zbog višedecenjskih frustracija srpske kvazi-elite i zbog naknadjuće filozofije „pobednika u ratu a gubitnika u miru” kojoj se ne može iščitati potpuna neutemeljenost ali ni poreći patetična jednostranost.

U tom svetlu se da ustvrditi da je poligon na kojem se vojevalo za manjinske politike u državi Srbiji bio i ostao pun nezadovoljenih aspiracija segmentiranih etničkih grupacija. Ali onih etnikima koji su opet na jedan zavidan i nacionalno - osešćen način, način koji nije iskakao iz „šina lojalnosti”, ostajali, gradili i sto je možda najvažnije osećali Srbiju kao svoju, zajedničku državu. Sve te skupine raznorodnih nacionalnosti i etničkih grupacija u svojim zahtevima su polazili od stečenih manjinskih prava i pomerali granice u okviru postojećih demokratskih procesa. Granice njihove pravne definisanosti i primene. Ne retko se u krugovima koji se bave manjinskim pitanjima mogla čuti možda i opravdana floskula kako je pravni okvir manjinske zaštite ono što nadilazi njegovu primenu bez obzira što se svi procesi i izazovi na „terenu” ne mogu uvek pravno valjano normirati. Načelno gledajući parva nije nikada previše kao što ni onih koji su zaduženi za praćenje i sprovođenje pomenutih politika nije odviše.

Iz svega iznetog ne mogu se izuzeti kontinuirani procesi političkih i ekonomskih spoticanja u razvoju srpske države i društva koji su suštinski onemogućavali jednu stabilnu političku konstituciju i perspektivnu, razvojnu ekonomsku politiku. U takvim nekonjukturnim uslovima konzistentnost određenih politika je bila neizvodljiva kao što je i sam su odnos etničkih zajednica na ovim prostorima bio kolebljiv. Izvor mnogih manjinskih nezadovoljstava pa i konkretnih nerazumevanja krio se u nedovoljno izoštrenoj percepciji vlasti prema problemima koji su iziskivali meritornu i brzu reakciju kao i neposredan uvid kako stvari stoje u delu gde se problemi i fabrikuju.

Međutim, ono što nam određeni empirijski uvid pokazuje jeste da je ogroman broj slučajeva pa čak i nekih retrogradnih tokova u okviru nekog manjinskog pitanja ili nekih po karakteru sličnih dešavanja nisu bili toliko meta-stabilni ili eksplozivni da bi izazvali ozbiljnu pretnju postojećoj ravnoteži između većinske i manjinske populacije. Kao što i nisu nosili potencijalni rizik ugrožavanja postojećeg poretku (izuzimajući, naravno, višedece- nijski iridentistički pokret na Kosovu). Ovakvu ocenu svakako prati i aktivan stav onih predstavnika nacionalnih manjina u Srbiji koji su neposredno uključeni u rad tela i institucija istih manjina i koji veoma dinamično i precizno ukazuju na poteškoće u radu i delovanju manjinske populacije u Srbiji ne retko učestvujući i u njihom rešavanju ili očekivanoj realizaciji. Ali da sve nije idealno i da se stvari mogu sagledati iz nešto drugačije perspektive svedoče i opservacije nekih analitičara aktuelne svetske i naše društvene stvarnosti koji ukazuju na ne tako mala odstupanja od „ružičaste optike” manjinske kulturno-političke mape u Evropi pa i Srbiji.

Naime, nešto što je deo šire evropske kulturno-političke panorame a vezano je za srpski identitetski a svakako i obuhvatniji kulturno-politički milje moglo bi se susretno identifikovati kao zapažene tendencije koje podlokavaju a pomalo i ugrožavaju još uvek aktuelni period stabilnosti, mirnodopskog razvoja naših a svakako i evropskih prostora. Multikulturalni izazovi su su krilu pomeranja identitetskih poravnanja doprineli da je afirmativan predznak koji je dugo imao, nosio multikulturalni koncept počeo da bledi. Još preciznije, uvećanjem ekonomskih nevolja na prostorima svih veće razvijenih zemalja te otvaranjem, prvo sa periferije a potom u sam epicentar problema, pitanja permanentne promene etničkih struktura u evropskim zemljama pojavila su se propitivanja opravdanosti i funkcionalnosti koncepta multikulturalizma. Na takva razmišljanja i otvoreni javni diskurs naslonili su se i sve jače izraženi suspektni komentari koji su ubrzo isprovocirali i sve glasnija poricanja pomenute paradigmе.

Shodno pomenutim procesima i najmanji analitički napor je mogao da uoči vidljive tendencije u okviru društvenih kretenja koje pokazuju sve snažnije prisustvo u polju menjanja odnosa i postojećih relacija u društvima gde je etnička različitost značajno izražena. Zapravo slobodni smo da ukažemo na aktuelno postojanje nekoliko trendova u kulturno-socijalnoj ravni zemalja sa prostora EU koji u svojim valerima a ponegde i direktnim uticajem, polako ali sigurno inficiraju i srpski prostor. Dakle, u svom latentnom ali ne i skromnom potencijalu izdvoji li bi smo sledeće tendencije koje karakterišu aktuelni momenat vezan za najnovija etnička migraciona kretanja koje slabe, pa čak i bez ostatka poriču multikulturalni koncept:

1. Sve veća **etnička distanca** koja uslovljena većinom činilaca koji tvore sadašnja polietnička društva a koja uz krizu neoliberalnog sistema trepe i stalne udare ekonomskе devastacije uz dramatično povećane bezbednosne rizike koje donosi ekstremizam vezujući se sve više za teroreističke pretnje i egzekucije.
2. Jačanje **većinskog nacionalizma** refleksna reakcija na osećaj ugroženosti države i društva detektujući marginalne grupe, civilni segment društva, nacionalne zajednice i ostale kao izvorišta krize i imenujući iste kao remetilačke faktore društvene stabilnosti.
3. Snažnija (izraženija) **homogenizacija manjina** kao direkstan odgovor na pojačanu ako ne i jasno izraženu ksenofobičnost društva praćenu naglašenim osećajem diskriminacije, ugroženosti, getizacije i sl.
4. Sve agresivnija prisutnost **desničarske ideologije** kao reakcija na sve veću ekonomsku krizu i potrebu da se socijalna davanja i revandikacije stave pod strožiju državnu kontrolu
5. Bitno smanjen nivo **tolerancije** kao posledica sve veće zatvorenosti društva i jačanje svih vrsta podela u savremenoj društvenoj organizaciji
6. **Terorizam** kao najradikalnija pretnja građanskoj državi i građanskom miru koji razara

Svi navedeni momenti veoma sugestivno potvrđuju ranije iskazan stav da su višenacionalna društva aktuelnim migracionim

kretanjima i svetskom ekonomskom krizom od 2008 pa do danas u popriličnoj meri evidentirala sve veći pad prethodno afimirmi-sanih vrednosti koje su multikulturalna društava imala u svojoj teorijskoj i praktičnoj agendi. Jedna od kardinalnih crta pomenute „krize u trajanju“ je i visoka politizacija ekonomskih kretanja koja i nije tako volšebna budući da je gu većini društava u tanzi-ciji na sceni iščešena dihotomija gde politika suvereno dominira nad ekonomijom a ne obrnuto što je slučaj u većini prosperitetnih društava. Naravno da se u okviru takvih odnosa formira u svest o favorizovanju određenih nacionalnih grupa koje sede na „balkonu“ aktuelne kompozicije vlasti i koje sledstveno stičenom kapitalu ureduju odnose u kulturi i socijalnom životu. Misli se na one koji kreiraju dominantni vid kulturnog i nacionalnog pogleda na aktuelnu stvarnost. Igraju se tržišta a u suštini izigravaju njegove tokove pa i tržišne zakone.

Osnova na kojoj je multikulturalno građanstvo počelo da dobija svoju statusnu dimenziju bilo je uvažavanje diveziteta u društvenom polju odnosno priznavanje identitetskih razlika koje su pomenutu građansku zajednicu činila u krajnoj pogodbi sve stabilnijom demokratskom tvorevinom. Podsećanja radi, koncept identitetske različitosti dizajniran je u Kanadi, Austrarliji i Holan-diji da bi svoju aplikativnost (nekim delom i u određenim varijetetima), svoju primjenost vremenom prilagodio uslovima koji su se odigravali (i obrnuto) u Evropi poznatoj po svojoj kulturnoj heterogenosti. Jedan od najznačajnijih teoretičara koncepta multikulturalizma upozorio je da nema jednostavnih rešenja ni magičnih formula kada su pitanja kulturne različitosti na dnevnom redu. Pokušao je da ukaže da njegov teorijski koncept daje osnove za liberalni pristup manjinskim pravima i rešavanju problema koje je zapadna liberalna tradicija zanemarivala.

Sukus pomenute teorije je bio u načinu viđenja i suočavanja građanna jedne višenacionalne zajednice sa problemima nacio-nalnih, regionalnih, etničkih i religioznih identiteta. Zapravo, sle-deći dalju elaboraciju, u njihovoj (građana) sposobnosti da **budu**

tolerantni i da rade zajedno sa drugima koji su različiti od njih Kimlika je video stabilnost moderne demokratije i društva koju je ta demokratija oblikovala. Država je po pomenutom konceptu imala za svoj bedeker izgradnju društva koje će **priznati** identitetsku različitost i na mesto principa univerzalnog građanstva ispostaviti novo, diferencirano građanstvo koje će, da ponovimo, afirmisati već više puta pomenutu različitost. Podsetićemo da je čitav XIX vek svoju državnu konstituciju bazirao na pomenutom univerzalnom konceptu građanstva na dva odvojena fona, dva tipa od kojih je jedan **francuski** koji je bio inkluzivan dakle otvoren i **nemački** koji je bio ekskluzivan, dakle zatvoren.

Ovaj mali isečak iz istorijata multikulturalizma je značajan pokazatelj zašto je postepenim ali sigurnim detronizovanjem liberalnog tipa kapitalizma i spiralnom produkcijom kriznih perioda i sam koncept multikulturalizma uzdrman, a vremenom sve više propitivan i kao dalje održiv koncept. Multietnički obrazac suživota je godinama bio neka vrsta političke i društvene formule koja je na najmanje loš ili, što je nekako dominantniji utisak, na veoma solidan i društveno podnošljiv način, starala da se život u sredinama sa izrazito koloritnom nacionalnom strukturom odvija socijalno uravnoteženo sa niskim ili gotovo nikakvim pragom netolerancije. Naravno da sama činjenica da je to teorijski postavljen model govori u prilog tezi da je multikulturalizam u velikoj meri bio „spisak lepih želja” i idealno-tipskih određenja ali gledajući i period dugogodišnje udenutosti u svet liberalizma i kao pokušaj da se nađe njegovo „uzemljenje”, tačnije da bude ogledno polje za jedno od mogućnih rešenja života u višenacionalnim zajednicama.

U svetu rečenog, problemi koji su počeli sa padanjem režima u arapskom svetu (koji smo na samom početku jasno apostifirali) i širenjem ratnog sukoba (pre svega u Siriji i Iraku a potom i nastavljanje u Avganistanu i Pakistanu) na sve veći broj zemalja u pomenutom regionu, uticali su, potpuno nenadano, da se klima i raspoloženje u zemljama Evrope lagano ali izvesno

promeni a samim tim i da se multikultrne prednosti polako tope i pretvore u gotovo nerešiv teret zemalja gde je sam koncept bio relativno uspešan. Porast izbeglica u zemljama prve linije prihvata (Turska i Grčka), problemi tranzita kroz zemlje Balkanske rute i posledično otežavanje a potom i zatvaranje granica (Mađarska, Hrvatska, Slovenija i Austrija) doveli su do zaključka da Evropa nema istinski i konkretan, zajednički usaglašen odgovor na migracionu krizu.

I dok se Evropa povijala pod udarima terorizma i tražila mogućna rešenja za globalni izazov svojoj ionako nestabilnoj konstelaciji problemi koje su izazvali sve veći talasi migranata dobijali su sve opasnije forme. Naravno, i posledice su bile sve dramatičnije. Samo u prošloj godini u terorističkim napadima na teritoriji Evrope je poginula 151 osoba a šest članica EU je suočeno sa 211 neuspešnih, osujećenih ili izvedenih terorističkih napada. Uhapšeno je 1077. osoba koji su neposredno povezivani sa pripremanjem ili sudelovanjem u terorističkim napadima. U ovoj godini toj spirali ludila dodate su nove žrtve, novi monstruozni teroristički akti koji su u svojoj inflaciji dešavanja pomerili svoj fokus i tačke udara (Nica i Minhen) sablasno najavljujući konstataciju da Evropa postaje središnja tačka terorističkih udara ulazeći u stanje latentnog urbanog rata.

Nelegalna migracija i ekomska migracija su počele na nekoj tački dodira da se iščitavaju kao sinergična neprijatnost da bi se vremenom te dve pojave sve više markirale kao nešto što je u visokom postotku bilo remetilački faktor odbrane od migrantske krize i što je znatno doprinelo da se sva ranjivost evropskog (nepostojećeg) sistema bezbednosti sruši kao kula od karata. To je nedvosmisleno doprinelo saznanju a potom i naporu da većina članica EU i zemlje kroz koju su migranti prolazili pribegne autonomnim i samodovoljnim merama i rešenjima kako bi predupredili (oficijelno govoreći) još veće nevolje unutar svojih država štiteći navodno time i sveukupni korpus evropskog prostora.

Iako je jasno bilo da se migrantska kriza ne može parcijalno rešavati niti da palijativna sredstva mogu biti trajnijeg karaktera, pokazalo se da centrifugalni procesi imaju mnogo snažnije uporište od apela i parola koji pozivaju na zajedništvo i usaglašenost. Sva rešenja koja su imala lokalni karakter i bila deo refleksne reakcije pojedinih zemalja nisu se pokazala kao efikasna jer su zatvarala pukotinu na jednom delu kriznog toka koji je veoma brzo „knjižio” novonastali problem u nekom drugom delu prostora zahvaćenog križom.

Srbija je u svim pomenutim momentima početka i rasta križe još uvek ostala van domaćaja ozbiljnih terorističkih akcija i većih bezbednosnih incidenata. Ona je u visokom stepenu okretnuta rešavanju problema izbeglica zbog, više puta pomenute, geopolitičke pozicije koja je kao zemlju kandidata za prijem u EU stavlja u veoma delikatnu poziciju maksimalne uzdržanosti ali i nekoga ko silom prilika ne sme da postane talac izbegličke krize. Ne mali broj puta Srbija se našla pred veoma krupnim dilemama kako da reaguje zbog jednostranih i nesinhronizovanih poteza Mađarske, Hrvatske, Slovenije i Austrije jer su pomenuti potezi uticali da se na prostorima srpske države koncentriše sve veći broj izbeglica koji neće da ostanu u našoj zemlji a ne mogu da idu dalje.

Dakle, i izbeglice i država Srbija su u pojedinim momentima bili „zaglavljeni” između restriktivne politike koje sprovode zemlje EU i neskrivene namere najvećeg dela izbegličke populacije da idu ka odredištima koja su njihov izbor. Najveći izazov u takvoj „pat” poziciji jesu krijumčarski kanali i kriminalne grupe koje i pored organizovanog napora da se njihova aktivnost predupredi i zaustavi imaju svoju logiku ponašanja i za sada, sporadičnu uspešnost. Naravno da sve ovo traži dodatna materijalna izdvajanja i veću angažovanost, pre svega vojske i policije kao i pojačanu budnost građana uz koju se neizostavno kalemi uvećano strahovanje od mogućeg transfera terorizma i njegove eskalacije i na prostore koji su do danas bili pošteđeni.

U ovakvim okolnostima i manjine u Srbiji, kako je već na par mesta rečeno, reaguju osetljivo ali i ambivalentno. U delu gde smo ukazali na probleme sa kojim se koncept multikulturalizma suočava popuno razgovetno se može videti skala pitanja i dilema na koje manjine moraju da odgovore i reaguju kada se širi društveni kontekst menja. Taj kontekst je umnogome složeniji u zemljiji kakva je Srbija jer udari ekonomске krize, institucionalna nedovršenost, teritorijalna dilematičnost kao i regionalna rovitost međudržavnih relacija i još set ne tako bezazlenih problema, čine da se svaka socijalna pa i etnička grupacija oseća pomalo nesigurnom a možda i ugroženom.

Svakako da migranti i njihov boravak u prihvatnim centrima kao i njihov poražavajući status „ničijih ljudi na ničjoj zemlji“ i među manjinama kako smo istakli budi ambivalentan osećaj koji neki od njih sve češće iskazuju u toku svog aktivnog života i rada u Srbiji. Naime, u najvećem delu manjinske populacije i nema nekog odnosa prema migrantskoj populaciji jer sa njima i nemaju neposrednog dodira. Kao ni većinska populacija srpskog porekla, Ali, postoji opravdana bojazan da sve veća traumatizovanost široke populacije (prisutna i kod većinskog i manjinskog dela) prethodno istaknutim problemima proizvede određenu polarizaciju između tradicionalnih manjina i većinskog stanovništva jasno uzrokovana **povećanim nivoom netolerancije i ksenofobije a smanjenim stepenom altruizma i empatije** na širem društvenom planu, a dodatno potaknuta odnosom šire zajednice prema onima koji su različiti, od nas, u ovom konkretnom slučaju - migrantima.

Pojačan tranzit migranata, svakodnevna medijska eksploracija njihovih sudbina, širi kontekst pomenutih kretanja kao i sve prisutnija sumnja u infiltraciju terorista među migrantima bez sumnje radikalizuju pogled srpskog stanovništva a time i manjina prema pomenutoj grupaciji bez obzira na određena istraživanja koja beleže u velikoj meri razumevanje i solidarnost sa njihovom sudbinom. Najnovija istraživanja (agencija proPozitiv) pokazuju

da dve trećine građana Srbije se saoseća sa izbeglicama dok 45% tih istih građana ima pozitivan stav prema izbegličkoj populaciji.

Sledstveno tome, da se konstatovati da tradicionalna humanost i pounutreni refleks za pomoć ugroženima po kome je srpski narod, nepretneciozno sudeći oduvek bio prepoznatljiv u velikoj meri je iskazan i u dosadašnjem periodu migrantske krize. Istini za volju, stvari se munjevito menjaju tako da „očekujući reon” ide nažalost u negativnom pravcu jer se rešenje a ponajmanje kraj krize i ne naslućuje a žrtava i ugroženih područja je sve više.. Protivno tome, problemi se multiplikuju (primera radi, sve je više nelegalnih ulazaka i ostanaka u sudaru sa sve robusnijim merama naših suseda) tako da smanjeni nivo društvene tolerancije imamo kao nužnu posledicu pomenutih procesa.

S obzirom na neusahlost ratnih dešavanja i sve učestalije pomeranja težišta udara i akcija Islamske države (koja je van svake sumnje svetski mafijaški projekat) na civilne ciljeve u Evropi i Turskoj kao i na koncept „svetskog kalifata” ugroženost svekolikih hrišćanskih vrednosti pojavljuje se kao sve češći komentar, harmonizovana reakcija pa i jasan ideoološki otklon u zemljama koje u bezmalo u ratu sa terorizmom. Naime izazovi koje nosi „smrtonosno junastvo” verskog fundamentalizma stavlja celokupnu zapadnu civilizaciju pred frontalnu dilemu kako odgovoriti na isti. Srbija se bez ostatka svrstala u red zemalja koje daju nepodeljenu podršku borbi protiv terorizma i donekle se aktivno uključuje (shodno svojim resursima i okolnostima) alijansi zemalja koje panično traže odgovarajuće bezbednosne alate i primerena rešenja izazovima te vrste.

Svedeno, iz ove perspektive posledice migrantske krize se ne mogu precizno kvantifikovati niti jasno dimenzionirati broj i opseg involviranih aktera i potencijalnih žarišta budući da ona poslednjih meseci 2016 godine ima trend značajne eskalacije uz prilično modifikovanu target-mapu. Dakle, sve teže je davati bilo kakvu predikciju daljih tendencija i elementarnu predvidivost ciljeva. Osobito jer se trusnost područja širi (min-puč u Turskoj)

dok samo polje udara ekspandira (Nemačka pored Francuske, Avganistan sa standardnim Irakom i Sirijom) To sa jedne strane intezivira nove izbegličke talase a posledično sa druge strane otvara pukotine i ranjivost za kreiranje bilo kakvih holističkih strateških planova za lokalizovanje eksplozivne situacije na kriznom području. Već smo napomenuli da u tako razobručenoj, kontaminiranoj zoni postojećih i nadolazećih slabosti Srbija ima svoje mesto i ulogu.

Razdešena između svojih organskih slabosti u situaciji je da trpi svakodnevne uticaje nepovoljnih pa čak i sve dramatičnijih spoljnih faktora i ultimativnijih izazova vremena.. U takvoj eminentno rašomonskoj poziciji manjinska populacija deli većinu pogleda i stavova koji se bitno ne razlikuju od srpske većine. Naročito kada su u pitanju migranti. Procenujemo na temelju određenog broja pokazatelja da za sada nije uočena upozoravajuća etnička distanca prema bilo kojoj manjini niti pak prema izbegličkoj populaciji koja bi politički pristojnu klimu višenacionalnih odnosa dodatno opteretila. Očito da je jedan od krupnijih razloga, pored ostalih, i taj što je linija dodira migranata i građanstva u Srbiji veoma retka a i kada je ima ne iskače iz ose uravnoteženosti i do sada uobičajenih reakcija.Za razliku od zemalja gde migranti duže borave ili pak gde su se nastanili odnosno dobili azil.

To upućuje na jednu vrstu kolebljivog zaključka da u srpskoj političkoj i medijskoj sferi nema naročito ispoljenih disonantnih tonova između oficijelne politike i zainteresovane srpske javnosti kada je reč o mnjenju manjina prema izbeglicama kao i o proceni kvaliteta manjinskog položaja u srpskom društvu. Što zaceleo ne sugeriše na konačan sud (zato mislimo da je i zaključak kolebljiv) da je stanje suodnosa manjine – migranti kao i relacija manjine - srpska većina idilično niti pak manje slojevito nego što je trenutno stanje u svim porama srpskog društva.

Literatura :

1. Žarko V. Obradović, Balkanski etnički mozaik- manjnsko pitanje na Balkanu, Čigoja štampa, Bg; 2014 god
2. Zbornik IZBEGLICE,, međunarodna politika i Službeni list SRJ, Bg, 1998. god
3. Vil Kimlika, Multikulturalizam, CID, Podgorica, 2004. god
4. Momčilo Subotić, Srpska Vojvodina, Institut za političke studije, Bg, 2011. god
5. Politička revija, br. 3, Institut za političke studije, Bg, 2011. God
6. Etnički sukobi u Titovoju Jugoslaviji (1960-1980), Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad, 2010. god

VISIBILITI REFUGEE AND MINORITY ISSUES IN THE CONTEXT OF EUROPEAN MIGRATION CRISIS - CASE SERBIA

Summary: Moving the wider ethnic groups from the area affected by the war are always wearing the possibility of opening new geostategic problems and reviewing political and cultural matrix in the countries through which migrants pass. Identical, if not even more complex situation in the countries migrants to qualify as the ultimate goal. Large waves of migrant who visited Europe in recent years indicate that these migrant crisis to be read as one of the greatest that ever struck Europe and certainly and migration route of the Balkan peninsula. Srbija on this route is as unavoidable link. In total Serbian society a little by little involved the migration flows to the weather, along the process, the overall movement of migrants turned into one of the most striking problems of Europe. First of all, those European countries which were under the direct impact of said refugee tectonics. In the context of the events minorities in Serbia indirectly felt the changes that migrants brought with them because in many minority communities (particularly in Vojvodina) encounter with migrants was sporadic,

less direct and not very intense. Many of the issues faced by refugees in Serbia are issues and problems that had pretty much run as such and Minority communities in Srbiji. Our work before us will try to look under any circumstances migrant crisis persists in Serbia with special emphasis on questions and problems with which the minorities are facing.

Key words: Migrations, minorities, crisis, refugees, Europa, asylum, multiculturalism

MILO LOMPAR
Filološki fakultet
Beograd

UDK 82.09CRNJANSKI

IME PAVLA ISAKOVIĆA

Sažetak: U preciznom saznanju o tome da pisac „nije slučajno izabrao za svog glavnog junaka upravo ime apostola Pavla“, jer „reč ‘apostol’ ima jedno skriveno, ’šifrovano’ značenje“, zato što „u svojoj težnji za moralnom čistotom Pavel Isaković doista liči na nekog apostola“, smisaoni naglasak koji je postavljen na karakterizacijskom svojstvu junaka zaklanja da je paralela između Pavla Isakovića i apostola Pavla iznikla iz kazivanja jednog kaluđera, da je ona u tom kazivanju određena kako sakralnom dimenzijom apostolskih reči i činova tako i sekularnom dimenzijom vremena u kojem se te reči ponavljaju.

Ključne reči: Crnjanski, Pavle, Apostol, Seobe, Srbi

Dok je u nekim poetičkim odlukama, poput odluke o imenu romana, naglasio radikalnu novinu pripovedačke svesti, Crnjanski je odlučujući o imenima junaka *Druge knjige Seoba* bio vođen klasičnim poetičkim shvatanjima, pa je tvrdio kako je junakovo „ime... vrlo važno“, jer „ime je simbolika“.¹ Ako postoji simbolička veza između junakovog imena i njegovog pojavljivanja u romanu, ona je dvostruka: od imena ka junaku i od junaka ka imenu. U kakvom se, dakle, odnosu nalaze višeslojnost junakove egzistencije i simbolička struktura njegovog imena? U *Dru-*

---

¹ Miloš Crnjanski, *Ispunio sam svoju sudbinu*, 265.

goj knjizi *Seoba* ime Pavla Isakovića biva dva puta dovedeno u centar pažnje, osvetljeno iz različitih perspektiva i govornih situacija, pa poprima svojstva nečega što po sebi pripada žiji priopćenje refleksije. U prvom slučaju sam Isaković poseže za svojim imenom kao dokazom: „Pavle mu je na to odgovarao, nabusito, da se on rodio u Bakićevoj zemlji, da mu je mati nadenua ime Pavla Bakića – Paulusa Bachitiusa, kako Đurđe ima običaj da kaže – pa da on ne namerava to ime da izneveri, niti materino mleko zaboravi.“ (242)²

U smisaonoj dubini Pavlovog glasa, koji izgovara vlastito ime, prebivaju još dva vremenski odeljena a naporedna i neistovetna izgovora: glas Isakovićeve majke i glas njegovog brata Đurđa. Ta unutrašnja slojevitost u spominjanjima Pavlovog imena ostaje sačuvana. Jer, kada tuđi glas, kao glas njegovog katoličkog saputnika, izgovori junakovo ime, ono se opet pojavljuje u nekoj vremenskoj udaljenosti i kao deo nekog obavezujućeg lanca: „Gabrič ga na to uhvati za ruku i pomilova, po ruci. Kapetan treba da se teši, što šizmatici molitve ne znaju! I kad je prosto brbljanje, molitva nikad nije uzalud. Kako nas sveti apostol Pavao, njegov imenjak, uverava: duh Božiji u našim molitvama i tada, i u takvim molitvama, moli se za nas neiskazanim jecajima!“ (407) Pominjanje onih čije postojanje podrazumeva *predodredeno* značenje – Pavle Bakić, apostol Pavle – u dubinskoj je podudarnosti sa egzistencijalnom preprekom pred kojom se našao Isaković, jer se imena pojavljuju kao neprekoračiv dokaz, budući da postoji sadržaj koji ona neopozivo donose.

Zadato ime

Pavlovo upućivanje na istorijsko zaleđe sopstvenog imena nošeno je skrivenom nesigurnošću: Bakić, kao istorijska figura s

---

² Ovako obeležavamo citate iz romana Срњанска: Милош Црњански, *Сеоба – Друга књига Сеоба*, Задужбина Милоша Црњанског, Београд, 1990.

kraja XV i početka XVI veka,³ u junakovoj svesti predstavlja velikog junaka i poslednjeg srpskog despota, ali je on, istovremeno, i emocionalno opterećenje za Isakovića, koji je rođen na Bakićevoj zemlji, zbog čega mu je *mati* to ime nadenu. Ako Pavle nastoji, svojom „neustrašivošću u jurišu“, da održi – i za sebe i za druge – kult junaštva koji je zaveštalo Bakićeve ime, onda značenje *poslednjeg* koje prebiva u imenu srpskog despota tamno sjaji u Isakovićevom imenu. Da li junakovom delatnom fatalizmu nužno prirasta čudna zagledanost u *poslednjeg* srpskog despota, da li ta zagledanost pripada doživljaju haosa koji lomi nacion i nadahnjuje potrebu za ukorenjivanjem? Ali, samo Bakićeve ime protivi se ukorenjivanju, jer poslednji srpski despot nije nagoveštaj kraja, već je sam kraj. Prelom Pavla Isakovića nastaje između nužnosti da se s nacionom ponovo ukoreni i njegove pojedinačne predodređenosti za kraj i okončanje. U rečenicama u kojima se dotiče svog imena, Pavle podrazumeva učešće u *istorijskom* dejstvu, jer – kao neko veran Bakiću i označen njegovim imenom – on nastoji da *stvara* i *ispunjava* istoriju. Upravo time, međutim, on prekoračuje svoje moći u svetu, premda ne zaustavlja rad sopstvene svesti, pa umišlja da će ga otrovati kao što su otrovali Atanasija Raškovića (205), što nije srazmerno njegovoj ulozi u događajima, ali je srazmerno njegovom samorazumevanju.⁴

³ Pripovedačeva sintagma „Bakićeva zemlja“ istorijski je verodostojna, jer se „čitav jedan predeo zvao... Bakićeva zemlja“ (*Историја српског народа*, II, СКЗ, Београд, 2000, 474).

⁴ Da je Crnjanski diskretno i iz velike udaljenosti označavao problematičnost junakovog samorazumevanja pokazuje njegova odluka da u takvu junakovu svest smesti ovakvo umišljanje. Jer, on je to učinio *uprkos* svom znanju da je smrt Atanasija Raškovića bila odlučujući podsticaj za odluku Simeona Piščevića da ode 1753. godine – godinu dana posle Pavla – u Rusiju (Симеон Пишчевић, *Мемоари*, превео Светозар Матић, СКЗ, Београд, 1963, 111). Ta smrt se, dakle, dogodila posle Pavlovoog odlaska u Rusiju: Душан Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, II, МС, Нови Сад, 1959, 173. Ovi skriveni znaci nepoverenja prema Pavlovoj svesti stvaraju posebnu *priovedno-ironijsku mrežu* u romanu, jer osnažuju izričita osporavanja Pavlovih reči, poput Trandafilovog podsmeha upućenog Isakoviću koji uobražava „da je na njemu ostanulo carstvo“ (242).

Biti veran poslednjem srpskom despotu znači – za Pavla Isakovića – produžiti ga: kako to učiniti kada je despot neko ko je *poslednji?* Isakovićevo vezanost za Bakićevo ime pojavljuje se kao nijansirana vezanost za samog sebe: ako je Pavle *tu* rođen, onda je on, dakle, *tu* i kad nije. Kako, međutim, biti *tu* kad nisi? Sa Bakićem, jer on – kao poslednji gospodar te zemlje – jeste uvek tu, pa je prisustvo Bakića prisustvo rođenja, korena, počela i – „materinog mleka“. Isakovićevo vezanost za početak (rođenje) ogleda se u njegovoj predatosti kraju (Bakiću). Dok je neiznevrevanje „materinog mleka“ istinsko neizneveravanje mesta u kojem se autentično postoji, dotle je korak ka „Rosiji“ korak ka mestu u kojem se *ponovo* postoji: „Jest, jest, uobrazio je, kaže, da u njemu Bakićevo duša živi i da će je u Rosiju sa sobom odneti.“ (242) Prenosi se početak, ono gde se *bilo*, nosi se *kraju* kao prostoru u kojem se, u svesti Pavla Isakovića, mora *biti*: ako se početak i završetak njegovog tumaranja u svetu moraju poklopiti, onda je to zato što se mora vaspostaviti njegov *prethodni* identitet. Junak je, dakле, *predat* istovetnosti koju obrazuju početak i kraj u njegovoј sudbini. Počinje da sjaji semantičko polje dalekog korena njegovog imena, koje na starohebrejskom glasi *Šaul*, što je trpni oblik korena glagola *šal*. Glagol omogućava dva objašnjenja: tražen (od Boga) kao „traženo dete“⁵ i dat, uzet, iznajmljen (od Boga) u smislu da je predat pod vlast Božiju.⁶ Pošto je ovo ime često, trebalo bi ga tumačiti u okviru naznaka drugog objašnjenja, odnosno kao obeležje nekoga ko je dat Bogu.⁷

Već je, dakle, u njegovom imenu određeno da nije svoj, jer je (nekome) *dat* i (od nekog) *uzet*. Njegovo postojanje je *zadato*: Isaković ne poseduje slobodu sopstvenog dejstva, već je njegovo dejstvo slobodno tek u horizontu njegove predatosti. On, otud,

---

⁵ Прва књига Самуилова, I, 27.

⁶ Прва књига Самуилова, I, 28.

⁷ Encyclopaedia Biblica, VII, Bjalik Institute, Jerusalim, 1976, 445–454. (За ове податке изражавамо велику захвалност Еугену Верберу.) – Prosvjetin imenoslov, Prosvjeta, Zagreb, 1984, 381.

korača *zadatim* putem, jer neizneveravanje „materinog mleka“ kao onoga što je u njemu autentično, što je njegov izvor i počelo, *zadaje* njegovo traganje za autentičnim u kojem pronalazi svoje okončanje i kraj. Put *prema* nečemu postaje put *od* nečega: „Ali, on je došao u Kijev, kao i njegovi sunarodnici, da stupe u rosijsku armiju, da u njoj ponesu imena svoja, i, sa tom armijom, vrate u Serviju. Ne lutaju oni po svetu, sebe radi, nego da Ruse pozovu! Da se sa njom, a ne sa austrijskom armijom, vrate, na turecku granicu. Hteo bi da, još jednom, vidi, pre nego što skonča, Cer, brdo, pod kojim se rodio.

Da se vrati svome poreklu.“ (771) Čitavo kretanje treba da poprimi svojstva vraćanja, koje istinski postoji zato što odvodi polasku, potvrđuje ga u sebi, kao što postoji put u čijem smislu prebiva povratak (524). U času kada Mikailo Vani, na primeru političkih planova vladike Vasilija, u prikazivanju Vasilijeve namere da Ruse – kao imperiju, kao političko dejstvo – doveđe u Crnu Goru (363), *ospolji* Pavlu njegovu unutrašnju svrhovitost, onda to ima snagu otkrovenja, jer se u polju političke akcije pojaviće neka zadatost koja Isakovića, kao biće svog vremena i svog naciona, dovodi u sklad sa njegovom nevidljivom svrhovitošću. Polazak u seobu nema značenje porekla u času pokretanja, već poprima to značenje sa časom vraćanja: vraćanjem se polazak pretvara u *ishod*. Ta reč, istovremeno obeležavajući i početak i završetak,⁸ ima ovde dva značenja koja stvaraju *zadati* smisao. Ako se sa njima vraćaju i njihova imena koja, tek kao deo ruskih armija, stižu svom poreklu, onda je osnovni strah Pavla Isakovića u tome da se kretanje ne ukine (306, 519), jer samo ono garantuje vernost Bakićevom imenu.

I sam dolazak u Rusiju doživljava se kao vraćanje, pa se Pavlu „Kijev... jako dopao“, ali ne zato što se u njemu susreo sa nečim što ga je svojom lepotom ili snagom privuklo, nego zato što mu izgleda kao nešto „poznato“, uprkos jasnoj svesti o tome

⁸ Речник српскохрватског књижевног језика, II, МС – Нови Сад, МХ – Загреб, 1967, 537.

da je „nepoznat“. Kijev je „pozнат“ ne zato što liči na nešto već viđeno nego zato što izgleda „kao neka fatamorgana“ (605): dolazak u Kijev označava povratak fatamorgani, čija je priroda određena nečim što je poznato, baš kao što priroda nepoznatog počiva u tome da je ono „kao poznato“, pa utonuti u fatamorganu znači vratiti se početku. Isakovićevo pounutrašnjivanje istorijske paradigmе (Bakić) otkriva dubinski sloj junakove *zadatosti*, koja se nalazi u važnim podudarnostima sa nacionovim svojstvima, posebno sa toposom izabranog naroda, ali Pavla u isti mah pripovedno situira u figuru metafizičkog junaka. Jer, Pavle postaje nosilac transcendentnog sveta, pa kao znak već udaljene, ali još neukinute povezanosti sa transcendencijom nosi u sebi nostalgiju za jednim ovostranim zavičajem koji odgovara idealu, nejasnom ukoliko je upotrebljen pozitivno, nedvosmislenom u onom što ne prihvata.⁹ U toj *zadatosti* Pavle Isaković je moguć kao metafizički junak.

Apostolsko ime

U preciznom saznanju o tome da pisac „nije slučajno izabralo za svog glavnog junaka upravo ime apostola Pavla“, jer „reč ‘apostol’ ima jedno skriveno, ‘šifrovano’ značenje“, zato što „u svojoj težnji za moralnom čistotom Pavel Isaković doista liči na nekog apostola“,¹⁰ smisaoni naglasak koji je postavljen na karakterizacijskom svojstvu junaka zaklanja da je paralela između Pavla Isakovića i apostola Pavla iznikla iz kazivanja jednog kaluđera, da je ona u tom kazivanju određena kako *sakralnom* dimenzijom apostolskih reči i činova tako i *sekularnom* dimenzijom vremena u kojem se te reči ponavljaju. Jer, postoji u kaluđerskom govoru nešto što potkopava njegovu sakralnost: fratar Gabrič kaže Pavlu da – po učenju apostola Pavla – i kao „prosto brbljanje“ molitva

---

⁹ Georg Lukács, *Teorija romana*, preveo Kasim Prohić, Svjetlost, Sarajevo, 1968, 99.

¹⁰ Никола Милошевић, *Роман Милоша Црњанског*, СКЗ, Београд, 1970, 242.

oličava „duh Božiji“ koji „u našim molitvama, i tada, i u takvim molitvama, moli se za nas neiskazanim jecajima“ (407). Fratar u apostolovu poruku postavlja, međutim, značenje koje joj je suprotno, budući da je apostol tražio „da vam se ne dosadi molitva; i stražite u njoj sa zahvaljivanjem“. ¹¹ Smisao apostolovog zahteva jeste u tome da vernik u molitvi ne sme postati „nemarnim, tako da on izostavlja i samu praksu molitve, ili otkupljuje njegov um, ili odvraća njegove misli od nje“, pošto molitva deluje kao protivotor na lenjost duše sa kojom se apostol Pavle „ovde nastoji obračunati“.¹² U Gabričevom kazivanju, pored uobičajenih reči o neophodnosti molitve, pojavljuje se neočekivana tolerancija – možda kao znak vremena prosvećenosti u kojem se razgovor odvija – prema lenjosti Isakovičeve duše, lenjosti koju apostol u svojoj poslanici hoće da otkloni. Čak i ako je Gabrič pomenuo apostola da bi Isakoviča zaštitio od besprizivne osude drugog fratra, u njegovim rečima ima veoma mnogo prostora za vlastito osećanje vremena nasuprot jevandeoskom osećanju vremena, što nagoveštava višestruku uslovljenošć obrazovanja paralele između Pavla Isakoviča i apostola Pavla.

Preovlađujuće svojstvo te paralele ostaje, ipak, vezano za *sakralno* viđenje apostola, koje gradi ideju njegovog *predvodništva*, izraslu iz neophodnosti i bezuslovnosti njegovog poučavanja: apostol Pavle nije samo „veliko svetilo“ nego i „učitelj cele vaseljene“, ¹³ što je prisutno i u Gabričevom podsećanju na ono o čemu nas „sveti apostol Pavao, njegov imenjak, uverava“. Čovek koji na *sakralni* način predvodi ne čini to silom, prinudom, obmanom ili zastrašivanjem, već umom, osećanjem i razlogom kao dejstvima metafizike koja iz njega progovara. To svojstvo kao da postoji u Pavlu Isakoviču, pa je Kumrija „bila, neobično, odana

¹¹ *Kološanima посланица*, IV, 2.

¹² Herbert M. Karson, *Tumačenje Pavlovih poslanica Kološanima, Filemonu*, prevela Štefica Orčić, Dobra vest, Novi Sad, 1983, 86.

¹³ Доментијан, *Живот светог Симеона*, у: *Животи светога Саве и светога Симеона*, СКЗ, Београд, 1938, 257.

Pavlu, koji je u toj familiji bio neka vrsta pastira, koji vodi stado“. Ali, napomena da je „za tim pastirom ostajao zvez mamuza, a ne glas zvončadi“ (223) nagoveštava kako postoji pripovedna *distanca* u odnosu na etičko zaleđe Isakovičevog predvodništva. Jer, svi Pavlovi dokazi o neophodnosti seobe mnogo više su plodovi junakove egzistencijalne mogućnosti, koju odslikava *zadatost* njegovog imena, nego što su objektivni razlozi koji nagone na seobu. To Pavla dovodi u opasnu poziciju čoveka koji instrumentalizuje svoju braću.

Otud njegovo vodstvo postaje problematično, jer se osniva samo na slobodnoj odluci braće da ga slede: kada bivaju ugroženi zbog te odluke, ustrašeni od Garsulijevih pretnji, oni odustaju od seobe (176–177), što znači da kod njih ne postoji izvorni egzistencijalni raskol u odnosu na svet, dok Pavle ne odustaje. Oni, dakle, idu u seobu gonjeni razlozima zbog kojih bi – poniženi i uvredjeni – mogli i ostati tu gde žive. Njihova gurnutost u seobu pripovedno je nagoveštavana i Pavlovim osećanjem griže savesti (391), i Petrovim optužbama protiv Pavla (416), i pripovedačevim potvrđivanjima tih optužbi (433). Njegovo pastirstvo je, dakle, lišeno razloga za druge, odvojeno od razuma i ogoljeno u samoći, pa je Pavle „imao glas, koji odjekuje, kao glas pastira, glas kakav se često čuje, u servijskim porodicama, i kad više nisu porodice pastira“. (670) Kao što njegovo predvodništvo nije trajno, iako mu je prirođeno, tako ni njegov autoritet, zasnovan na trošnim osnovama slobode njihove volje, nije od takve građe da bi izdržao nagomilano nezadovoljstvo usled životnih teškoća u Rusiji (686). Kroz paralelu sa apostolom Pavlom desakralizuje se – u značajnom stepenu – Isakovičev predvodništvo, jer se ono pokazuje kao privid apostolstva: junak i dalje za sebe jeste apostol, dok za druge to više nije. U času kada pokuša da obaveže svet sobom, da utisne svoj znak u njega, on biva oslobođen metafizičkog zaleđa i pripovedno preveden u komičnu i, čak, ironično-grotesknu perspektivu.

Dok se u paraleli sa apostolom razgrađuje jedan metafizički temelj junakovog lika – njegova *zadatost* kao izabranost i predvodništvo – dotle se, istovremenim stavljanjem u dejstvo *biblijске simboličnosti* njegovog imena, podupire drugi metafizički temelj tog lika: junakova okrenutost ishodu. To omogućava biblijska rečenica: „A Savle koji se zvaše i Pavle.“¹⁴ Simbolika ove rečenice proističe iz podrazumevanog smisaonog obrta u kojem se tvrdi da je „Saul uzdrmao crkvu, a Pavle je prestao sa propaganjem“. ¹⁵ Značenja helenske reči *παύλα*, koja je u temelju biblijske simboličnosti, naglašavaju naporednost između junakovog imena i ishoda njegovog puta: mir, odmor, počinak; prestanak, kraj oslobođenje.¹⁶ U odnosu koji se uspostavlja između *načina* Pavlovog bivstvovanja, određenog neprestanim ne-mirom, i junakovog *imena*, kao onoga što njegovom kretanju daje vid posebnog postojanja, obrazuje se pripovedna sugestija o tome kako s one strane sveta – bilo da se ona odredi kao početak ili kao kraj – postoji samo *ništavilo* u koje junak stupa i koje u *Drugoј knjizi Seoba* biva predstavljeno kao mir i prestanak. Tu je Isakovićevo batrhanje u svetu *oslobođeno* zadatosti i tu se obrazuje njegov identitet. Ako je, pak, Pavlovo nesmirivanje u svetu zadato ovim *ništavilom*, onda predodredenost nije samo lišena svrhe nego je cinična, jer nema junakove posebnosti, izabranosti, predvodništva, budući da je ishod svakog pokreta i svakog životnog ritma – istovetan. Pavle Isaković, suprotno od biblijske dimenzije vlastitog imena, ali ne i nezavisno od nje, postaje biće-za-smrt: tim krakom svoje putanje on ostaje metafizički lik.

¹⁴ *Дјела апостолска*, XIII, 9.

¹⁵ G. W. Lampe, *A Patric Greek Lexicon*, Clarendon Press, Oxford, 1976, 1054. Опозицију у речима Савле и Павле описује и A. Bailly, *Dictionnaire Grec français* (redige avec le concours de E. Egger), Paris, 1957, 1500. (За ове податке изражавамо велику захвалност проф. др Љиљани Црепајац.) – *The Encyclopaedia Britannica*, ninth edition, volume XVIII, Adam and Charles Black, Edinburgh, MDCCCLXXXV, 415. *Prosvjetin imenoslov*, 351.

¹⁶ Oton Gorski i Niko Majnarić, *Grčko-hrvatskosrpski rječnik*, Školska knjiga, Zagreb, 1960, 431.

Kada stupa u raznorodne odnose sa drugim junacima, Pavle Isaković otkriva naličje sopstvenog metafizičkog položaja, jer se njegovi etički, nacionalni, psihološki, običajni zahtevi, iskazani na bezuslovan i apsolutan način, pojavljuju na pozadini jedne fanatizovane figure. Umesto da se utemelji u snazi uma i primera, metafizika njegovog predvodništva, bilo da je istinski ili prividno radikalna, pojavljuje se kao plod neke strasti, raspoloženja ili re-santimana. Na toj stazi nastaje raspadanje metafizičkih osnova lika Pavla Isakovića. U njegovim monologozima posebnim glasom odjekuju misli upravljenе ka odsutnom Đurđu Isakoviću, jer je Pavle „na Đurđa vikao, iako nikog u sobi nije bilo, a njegov bratućed bio, tako, daleko“. Te misli su gnevni odgovori – „broj, debeli, broj“ – na pretpostavljene Đurđeve reči, jer su te reči ponunutrašnjeni delovi Pavlove svesti: „e moј Đurđe, pa dokle ćemo tako“, jer „slušali smo carski befel, pokorni, Engelshofenu i Serbeloniju“, pa smo „molili... i presvijetlog principa u Veneciji“, kao što smo „dvorili... i pašu u Beogradu“, da bi se sve svršilo u času kada „Rusi mi kažu da imamo, odsad, da slušamo, i pazimo, šta radimo“.

Uzvici puni upozorenja i gneva ponovo se usmeravaju na istog izmaštanog slušaoca: „čuješ li ti to, debeli“, „čuješ li“ (461–462). Užas nastao usled sagledavanja bezizlaznosti i nesamostalnosti nacionovog istorijskog položaja upravljen je na Đurđevu egzistencijalnu pomirljivost sa svetom. Taj užas kao da je nošen talasima Pavlove potpune nepomirljivosti u odnosu na nesreću vlastitih sunarodnika. Iako to jeste junakov stav, on je prvenstveno njegov afekat, jer uprkos suočavanju sa bedom sunarodnika, bedom čiji će trag ostati otisnut u Pavlovim očima, „ni kod Isakovića, sažaljenje, prema tim sunarodnicima, nije dugo trajalo. Kao kod svih, bogatih, ljudi, i udovaca, taj osećaj je u njega bio dubok, ali ga je prolazio. Nikad se nije pretvorio u pravi, neprolazni, organj ljubosti, prema sapatnicima, nego je bio kolebljiv, kao što se granje, starih, vrba, lako ljujla, na vetru.“ Otud je Pavle „jahao, pognute glave, nekoliko sati, za tim svojim sunarodnici-

ma, a posle se vratio“ (521). Zato što hoće da zadovolji ideal sao-sećanja, Pavle mora nešto da učini, ali to što čini ne samo da traje tek „nekoliko sati“ nego služi kao podloga za *ethos* koji se ne živi, već o kojem junak samo *priča*. Priča o udesu je, otud, bekstvo od svetskog prisustva samog udesa.

Izvesna nepodudarnost između Pavlovih razmišljanja o nacionu i njegovog delanja pred živom slikom bede u koju su zapali njegovi sunarodnici, i to oni koji slede – makar to i ne znali – njegovu putanju koja vodi u Rusiju, otkriva kako je za Isakovića nacionov udes predmet razmišljanja, dok je sam junak pomalo sklonjen od životnih posledica koje donosi taj udes. Ako je ta sklonjenost njegov osnovni položaj, onda ona i nije lični izbor nego nužni čin. U situaciji kada nema izbora, Isakovič ne upućuje *izazov* samoj nužnosti, što bi bilo dosledno delanje jednog apostola, nego se toj nužnosti – makar i nevoljno i s unutrašnjim otporom – ipak priklanja. Tako se nagoveštava da svest i bivanje Pavla Isakovića imaju unutrašnje čulo samo za Pavla Isakovića, pa je i doživljaj nacionovog udesa samo plod dejstva tog čula. Otud junakovo razaranje Đurđeve egzistencijalne pomirljivosti odjednom naznačuje da u toj pomirljivosti opstaje nešto bitno, nešto što potkopava same temelje Pavlove metafizike, jer u njoj naslućuje znakove *ludila*. Đurđev zdravorazumsko prokazivanje Pavlovog udovištva kao nukleusa nesreće, štaviše, signalizira da se ludilo javlja kao plod ispremeštanog sistema želja, seksualnosti i moći, kao izraz monomanske svesti koja se sužava. Otud bi – u ovom horizontu junakovog lika – radikalnost Pavla Isakovića bila samo radikalnost sužavanja njegove svesti.

Ime malog junaka

Pavlovi sukobi sa svetom pripovedno se pojavljuju i kao poremećaji njegovog opažanja: kao što je njegov sukob sa Božićem nedostojan onog očekivanja koje je položeno u put za Rusiju

(399), tako su i sukobi u Rusiji zadati pogrešnim očekivanjima. Ako je Đurađ Isaković najpragmatičniji i najkoristoljubiviji od svih Isakovića,¹⁷ šta pripovedno znači okolnost da je on istovremeno i druga svest Pavlovog postojanja, ona koja ga razumeva neapostolski? Ta se svest neumitno dotiče i njegovog imena: „... – Paulusa Bachitiusa, kako Đurđe ima običaj da kaže – ...“ Pavle pounutrašnjuje tu svest i kao sebi naporednu i kao sebi suprotnu: tekstualni znaci njenog prisustva, crtice kojima je u tekstu obeležena, izdvajaju je unutar Pavlovih reči, u kojima je otisnuta dvo-smernost jedne svesti. Ime napisano na latinskom jeziku odslikava pulsiranje zadatosti i smrti u Pavlovom monomanskom govoru, ali ono istovremeno uvodi i *drugu perspektivu* u taj govor, što stavlja u dejstvo podrivajuća značenja u samom imenu: pored toga što je označeno kao rimske porodične ime *Paulus*, ovo ime znači i *mali, malen*.¹⁸

Ako je Bakić veliki junak i ako je njegovo ime ono što – u svesti Pavla Isakovića – nadahnjuje seobu u Rusiju, šta o Bakiću kazuje monomanska dimenzija Pavlove svesti, koja ne opaža koliko je korozivno Đurđeve uplitanje u nju? Kao što se u svesnoj dimenziji Isakovićevog lika odigrao prenos Bakićevih značenja na Isakovića, tako se sada inverzno, a istom putanjom, prenose potisnuta Isakovićeva značenja na Bakića: svest koja je bezuslovnim ponavljanjem reči „jest, jest“ potvrđivala junakovu rešenost da prenese Bakićevu dušu odjednom je osporena u svom izvornom zamahu, jer u *drugoј perspektivi* iste te svesti Bakić postaje neznatan i mali junak. U Đurđevim rečima se dosledno ne podrazumeva Bakićeva veličina, u tim rečima su smisaoni naglasci drukčije postavljeni nego kod Pavla, pa ona, baš kao i Tekelijina (609), i pripovedno nije *ta* veličina.

Ako Isakovićevo nastojanje, umesto da izaziva metafizičke odjeke, počinje da očituje mali pokret na besmislenoj osnovi, on-

---

¹⁷ Никола Милошевић, *Роман Милоша Црњанског*, 227.

¹⁸ Mirko Divković, *Latinsko-hrvatski rječnik za škole*, Naprijed, Zagreb, 1980, 761. *Prosvjetin imenoslov*, 351.

da Pavle nije metafizički nego mali (ništavni) junak. Posredno je označen kao takav u času kada na Kostjurinovo pitanje o tome da li govori ruski, on „u nekom čudnom razdraženju, odgovori, naduto: ’Samo serbski znam!‘“ Zašto je tako odgovorio? Zato što – kako pojašnjava pripovedač – „u familiji Isakovića se pričalo da je to jednom Joan Tekelija rekao.“ Smisao Pavlovog odgovora nijansiraće pripovedačeva poenta, koja kao da je plod Đurđeve perspektive: „A čestnjeji Isaković – pošašavio – bio je uobrazio, ne samo da u sebi nosi dušu Bakićevu, i nerođenog sina Vukovog, nego i jezik, oholi, kojim je Tekelija, i pred carevima, brbljao.“ (641) Već je Pavlovo „razdraženje“ ponelo odrednicu „čudno“, što znači da nije ničim izazvano i da, zajedno sa „nadutim“ odgovorom na pitanje koje nije uvredljivo ni ponižavajuće, ostvaruje dvostruki učinak: iako Pavle nastoji da u sebi potvrdi metafizičkog junaka koji prekoračuje granice sveta, on pripovedno ne *izgleda* uzvišen u tom činu, već ostaje neprimećen, nije ni neprikladan, čak ni beznačajan. Dok *ponavlja* Tekelijine reči, kojima teži da utvrdi i u činu ostvari svoju posebnost, on upada u egzistencijalnu zamku, sastavljenu od saznanja da njegov čin na nešto podseća, a ništa ne zasniva: on ponavlja Tekelijine reči, ali ne ponavlja Tekelijin čin. Jer, on *nije* Tekelija, pa puko podražavanje situira prizvanu metafiziku negde van Isakovića, u nekoj praznini koja nema egzistencijalnog sadržaja.

Od velikog je značaja okolnost da je Pavlovo ponavljanje Tekelijinih reči dovedeno u pripovednu paralelu sa junakovim davnašnjim pozivanjem na Bakićevu dušu i da je to pozivanje, odjednom i naknadno, iz srca same situacije, darovalo junaku određenje da je „pošašavio“. Bilo da je rodni čas pripovedačevog saznanja da je Pavle „pošašavio“ *prošao* ili da nastaje *sada*, samo saznanje obuhvata i pounutrašnjivanje Bakićeve duše i podražavanje Tekelijinih reči. Kada Pavle govori o Bakićevoj duši u sebi, onda pripovedno postoje različite i neiskazane mogućnosti za njegov čin, ali kada pripovedač naglasi junakovo ludilo kao temelj njegovog čina, onda se metafizički junak posredno postavlja

da bude pozadina malog (ništavnog) junaka. Jer, „čudno razdraznenje“ i „naduti“ odgovor postoje u Pavlovoj svesti oslonjeni na predstavu o metafizičkom junaku, što su junakova napregnuta očekivanja koja se raspadaju u *ništa* u času kada se – nedotaknut Pavlovim rečima – Kostjurin nasmejao (641). Celina priovedne scene određena je ovim smisaono suprotstavljenim tonovima na njoj. Jer, Isakovićeva radikalnost ostaje moguća: kao što susret početka i kraja obezbeđuje radikalnost zadate egzistencije, tako ništavnost sužene svesti odgovara radikalnoj i monomanskoj strukturi malog junaka. Postoji, dakle, priovedno umnogostručavanje različitih perspektiva u Pavlu Isakoviču.

Ono dovodi do priovednih preobraženja, pa čas kada se metafizički junak prepozna kao mali junak jeste istovremeno čas kada on od vrhovnog pastira sa primarnim svojstvom *učitelja* postaje „...pedagog. Prokljati pedagog!“ (548) Ne samo da je ovo ironično izgovaranje Pavlovog apostolskog svojstva dodeljeno Višnjevskom, koji nije samo junakov antipod nego i njegov neprijatelj, već je takva ironično-destruktivna poenta priovedno objektivizovana i odvojena od svog tvorca (614). To je naporedno sa urušavanjem političke dimenzije Pavlovog metafizičkog motiva, urušavanjem koje se odvija u Višnjevskovim rečima da „put rosijski, međutim, ne vodi u Serviju – da izvini Isakovič – nego u Konstantinopolj, na Bosfor“ (525). Ako njihov put ipak ne vodi u Serviju, onda izostanak povratka preinačava smisao polaska, jer iščezava metafizički zahtev za poreklom. Njegovo nestajanje čini da metafizički junak bude sebi neistovetan, dok mali (ništavni) junak tada poseduje samo karikaturalni zahtev za priznanjem: umesto *učitelja* u dejstvu je „prokljati pedagog“, ali potreba da on bude proklet ne proističe iz neke njegove zastrašujuće zlokobnosti nego iz neuklonjive dosade grotesknog zahteva koji on stalno ponavlja.

Prisustvo malog junaka u Pavlovom imenu nalazi se u unutrašnjem neskladu sa saznanjem da je on najviši junak u *Drugoj knjizi Seoba* (177). Stavljanje u dejstvo ove prikrivene napetosti

između Pavlovog imena i njegovog izgleda odvija se u perspektivi preovlađujućeg saznanja Đurđa Isakovića koje glasi da „tamo... gde je lepo društvo, tamo je naše carstvo“ (605), jer „svud je lepo, gde je lepo društvo. Tamo gde su naši joldaši, tamo je dobro. Ma gde to bilo. Ma u kom carstvu.“ (534) U čemu je veza između Pavlovog nevidljivog svojstva i Đurđevog iskazanog uverenja? „Stari narodi verovali su da bogovi samo na bregovima žive. Kad je čovek na bregu, čini mu se da je bliže neba; oseća se uzvišen, slobodan; planinci, više nego iko, ljube svoj zavičaj. Nigde se toliko ne spominje ona poslovica 'Gde je dobro, tu je otacastvo', kao u nepreglednim ravnicama severne Nemačke.“¹⁹

Razlika između Pavla i Đurđa pojavljuje se kao razlika između planine i ravnice, visa – otud je Pavlov „put u Rosiju vodio... u visinu“ (583) – i niza, autentične egzistencije i sveta. Kao mali junak, Pavle je sveden na Đurđevu meru, jer je poništen zavičaj u onome kome je „tuđinstvo teže nego narodima koji u ravniči žive“.²⁰ Kada se Đurđev zaborav zavičaja (725), koji je zaborav počela i „materinog mleka“, prepozna u *malenosti* Pavlovog života, uprkos njegovom pamćenju i pričanju, tada se odvija osobno pripovedno *ispraznjavanje* metafizičkih sadržaja Pavlovog lika. Da li tada možemo oceniti da se u *Drugoј knjizi Seoba* odigrao prevrat koji opisuje Lukač: da je junakova duša toliko manjački zatvorena da u sebi ne poseduje nikakvu mogućnost opovrgavanja, da on otud hrli u neodgovarajuće postupke i pustolovine, da njegova uzvišenost postaje ludilo, jer je najčistiji heroizam postao groteska, kao što je najčvršća vera postala ludilo, u času kada su putevi ka junakovom transcendentnom zavičaju postali neprohodni?²¹

U Pavlu Isakoviću postoji i deluje pripovedni potencijal koji vodi u tom smeru, kao što u *Drugoј knjizi Seoba* postoji i deluje pripovedna perspektiva koja osnažuje takva značenja junakovog

¹⁹ Јубомир П. Ненадовић, *О Црногорцима*, СКЗ, Београд, 1929, 16.

²⁰ Јубомир П. Ненадовић, *О Црногорцима*, 16.

²¹ Georg Lukács, *Teorija romana*, 73–77.

lika, ali se u pripovedanju odvija neprestani proces sedimentiranja i junakovih svojstava i pripovednih perspektiva, što znači da su u intenzivnom dejstvu i ona značenja koja opovrgavaju junakovu *malenost*. Otud je autentični plod ovog procesa osobena, kaleidoskopska, umnogostručenost onoga o čemu se pripoveda, kao i samog pripovedanja, pa nema ni prevrata u Pavlu Isakoviću kao nepovratnog pripovednog čina, jer se taj prevrat neprestano odigrava i opoziva.

Đurđe Isaković

Imena u Rusiji su tajanstvena i nepoznata: brojna – bilo da označavaju ljude ili mesta, bitke ili dvorce – ruska imena rasprostiru neki strah koji obuhvata Đurđa Isakovića i prenosi se na svako značenje Rusije. U času kad Pavle „dodata, da mu je Volkov rekao da će, možda, moći videti caricu, u Rosiji, koja ove godine ulepšava svojim prisustvom Moskvu, a stanuje u dvorcu koji se zove Golovin“, to saznanje neće – kao što se Pavle nadao – ulepšati Đurđeve očekivanje i podstaći njegovo nestrpljenje, nego će staviti u dejstvo njegov strah, pa će on „neveselo“ postaviti pitanje: „Kud li ta imena nađu?“ (415) Čudna i neprenosiva pojedinačnost ruskih mena, poput imena dvorca Golovin, pojavljuje se kao zamena za celokupnu Rusiju i kao mera njene tajanstvenosti koja stvara strah. Taj strah nije banalan: ne sluti Đurđe Isaković da oni ne pripadaju Rusiji samo zato što su doseljenici nego on sluti kako su oni *tuđi* u odnosu na unutrašnji smisao koji Rusija nosi. To ruska imena *ospoljavaju* u njegovoј svesti: ako je on van unutrašnjeg smisla koji Rusija – u njegovoј svesti – mora imati, gde je on? Da li se može pripadati prostoru a da se ne pripada njegovom smislu, da li to nepripadanje smislu vodi izopšteneosti u prostoru?

Da Đurđeva briga nije bezrazložna otkrilo je saznanje o tome kako se „najgore... provela Vlaškalinova kučka, Moča“. Ona

se „zvala tako, od milošte, u Titelu, jer se ceo dan skitala oko čamaca, i vraćala, uveče, sva mokra. U Kijevu je njeno ime značilo: mokraču. Za njom su trčala deca – vičući njeno ime – sa štapovima. A jurili su je i svi garovi, u predgrađu, koje se zvalo Podolija, iako je sirota životinja bila, od duga puta, sva čupava, prljava, iznemogla.“ (571) Dok su ruska imena Isakovićima u Austriji izgledala čudna, dotle u Rusiji izranja nešto nepoznato iz prividne poznatosti imena koja su doneli iz Austrije. Tu je poreklo straha Đurđa Isakovića: ako oni nose u svojim imenima priпадanje austrijskom svetu, kuda će oni sa tim imenima u ruskom svetu? Ponovo, dakle, postoje u nekoj suprotnosti u odnosu na svet. Skitnja i mokrina Vlaškalinove kuje postoje u „milošti“ njenog prostora, jer samo kučka Moča biva zaštićena tim imenom u Titelu. U Kijevu, međutim, ona je prokazana baš tim imenom, jer novi svet upisuje svoj *preteći* smisao u njeno postojanje. Posebnost imena – kao najličnijeg dela identiteta – otkriva da stara determinacija imena gradi nerazumljivost njegovog značenja u novom svetu. Ontološka nezasnovanost nacionovog identiteta kuca u temelje vlastitih imena. Kada Moča od mokrine postane mokrača, onda je to znak da se vlastitim identitetom i imenom ne može uhvatiti *egzistencijalni ritam* sa smislom Rusije, jer je ime najkraća staza do saznanja o razdvojenosti između novog sveta i starog – preseljenog – smisla.

Kao najzabrinutiji pred nepoznatošću ruskih imena, Đurđe Isaković je prvi razumeo da se samo poistovećivanjem sa novim svetom može prisvojiti novi identitet, pa ne samo da je „počeo da svom imenu dodaje Zeremski“ (622) nego je čak postao „Georgije Isaković Zeremski“ (664). To nije lišeno dubljeg iskustvenog osnova, jer u Đurđevom htenju „da bude kao Rusi što su“ (720) odjekuje savet Višnjevskog da svi oni treba da se „pretvore što pre, u Ruse“ (525), što znači da se u tom postupku izlazi u susret sasvim preciznom situacionom očekivanju. Promena najposebnijeg znaka u identitetu otkriva da je novi smisao *posebnog* položen u nastojanje da se ono poništi. Ime Đurđa Isakovića menja se da

bi junak izbegao Močinu sudbinu. Ime izaziva, jer subbina izaziva: sudbina je, međutim, sveobuhvatna, a u imenu samo Đurđe postoji, pa promena imena otkriva da je nestalo i ono malo sudbine u junakovom pogledu.

Vrhunski je paradoks što je svega toga bilo i u Austriji, što je i u starom svetu neka tajanstvena nedozvoljenost sijala u nacionovim imenima, kad je „đeneral koji je nosio ime Puvala, počeo da jede slova svog imena, i da ga piše: Puhalo“. (661) Ako neumitna izmena imena obuhvata i stari i novi svet, zašto ići *tamo* gde je ime osumnjičeno kao i *ovde*? To je dalekosežno pitanje koje, strahom pred ruskim imenima, sugeriše Đurđe Isaković. On prekoreva Pavla što hita u seobu *uprkos* tome što zna kako „mi, Isakovići, nigde nismo bili srećni“, pa nije za očekivati da to postanu u Rusiji, jer svaki mogući izbor isključuje da ostanu ono što jesu: „imamo da biramo, ili da postanemo papisti, ili moskalji“ (200). Đurđe, dakle, osporava Pavlov naum i iz metafizičke perspektive, jer seobu ocenjuje kao nevernost poreklu, i u horizontu političke ideje, pošto će oni prestati da pripadaju nacionu.

Ta će misao svrdlati Pavlovom dušom na *završetku romana*, budući da će on ponavljati misao o tome kako Isakovići „nikad sretni nisu bili“, jer su se „uvek... selili“ (786). Ono protiv čega je Đurđe oduvek bio i što se imenuje kao ludost prirođena Isakovićima (310, 604) postaje i u Pavlovim rečima neprolazni znak njihove nesreće (557, 716). Đurđe je, dakle, oduvek znao isto što i Pavle, samo je on oličavao egzistencijalno pomirljiviji odgovor na izazove koji su proisticali iz predodređenosti Isakovića na nesreću: on je želeo da prihvati svet i umanji nesreću (543) kada već ne može da je izbegne. Pavle je, međutim, oduvek htio da ukloni nesreću, ne shvatajući je kao nesreću nego kao grešku sveta, pa čak ni saznanje o sopstvenoj pogrešci (740) nije moglo da obesnaži njegov egzistencijalni zahtev da se svet promeni. Potvrđuju se Đurđeva predviđanja o dometima seobe (433), budući da on zna svet, što ga, istovremeno, i određuje i ograničava: kada se suoči sa onim što je van sveta, kao što je odluka Đinđe Zeković

da se ubije, Đurđe potpuno greši u svojim procenama, kao što izgleda komično – i to u sijanju sopstvenog imena – kada Ana počinje da se ponaša mimo sveta (621).

Prilagođavanje vlastitog imena došlo je, dakle, kao Đurđev egzistencijalni odgovor na strah koji je osetio i pre doseljavanja u Rusiju, na strah ponikao u tamnoj senci imena ruskog dvorca. Kada je odricanje od imena spaslo Đurđa Močine sudbine, tada je i njegov strah postao bezrazložan, pa je nestao, pošto je tu sudbinu moglo prizvati samo nevidljivo zaleđe junakovog imena. Ne postoji, otud, Đurđ Isaković koji može progovoriti u Zeremskom, jer ta usta – ne znajući za svoje ime – više ne znaju za taj govor. Tek kada se oslobođio imena, on je nepovratno pripao svetu, prestao je da izaziva i da budi sumnju: junakov nepovratni korak iz posebnog u ono što pripada svima nije tako veliki, jer ono što pripada svima počinje na istom mestu na kojem se napušta sopstveno ime.

Imena

Pavle ne može promeniti sopstveno ime koje obuhvata ogroman priovedni raspon između metafizičkog i malog junaka. Ako onoličava brojne mogućnosti tog raspona, ako se to otkriva čak i u njegovoј svesti, kao deo junakovog samorazumevanja, onda je sudar sa svetom zakonomeran, jer proizilazi iz junakove unutrašnje raslojenosti: Isakovićevo nastojanje, u tom slučaju, *jeste* istovremeno i metafizičko i ništavno, umesto da se samo *vidi* kao da je takvo. To je predodređeno njegovim imenom, čije se značenje prelama u zavisnosti od etimona koji stavlja u dejstvo odgovarajuću priovednu evidenciju o Pavlu Isakoviću. Između metafizičke zadatosti (Šaul) i ništavne malenosti (Paulus) u priovedanju *Druge knjige Seoba* očituje se i dvosmislena mogućnost ($\pi\alpha\circ\lambda\alpha$) apostolske nedostojnosti i bivstvovanja ka smrti.

Svi ti momenti dolaze, međutim, iz vremenske dubine junakovog imena, oni označavaju zbivanje udaljenim i raznostranim simboličkim dejstvima, jer se pojavljuju kao delovi pripovedne paradigmatske ose, dok aktuelni oblici iménā u *Drugoj knjizi Seoba*, koji izražavaju vreme zbivanja, u kojem postoji i Pavel (175), i Pavle (274), i Paul (299), što nije nikakva junakova posebnost, jer postoji i Đurađ (175), i Đurđe (176), i Jurat (664), i Georgije (664) u njegovom bratu, kao što postoje i Trifun (175) i Trofim (705) u čoveku koji „traži u Kijevu svoju decu“, deluju kao pokazatelji vremenskog i simboličkog poravnavanja lika, jer pripadaju sintagmatskoj pripovednoj osi. Oni, međutim, istovremeno i univerzalizuju sve sadržaje koje ime junaka, kroz njega samog i njegovu svest i njegov cilj, posreduje u neprestanom kretanju od imena ka junaku i od junaka ka imenu u romanu Crnjanskog.

Literatura:

1. *Дјела апостолска*, XIII, 9.
2. Доментијан, *Живот светог Симеона*, у: *Животи светога Саве и светога Симеона*, СКЗ, Београд, 1938.
3. Душан Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, II, МС, Нови Сад, 1959.
4. *Encyclopaedia Biblica*, VII, Bjalik Institute, Jerusalim, 1976.
5. Еуген Вербер, *Prosvjetin imenoslov*, Prosvjeta, Zagreb, 1984.
6. Georg Lukács, *Teorija romana*, preveo Kasim Prohić, Svjetlost, Sarajevo, 1968.
7. G. W. Lampe, *A Patric Greek Lexicon*, Clarendon Press, Oxford, 1976.
8. Herbert M. Karson, *Tumačenje Pavlovih poslanica Kološanima, Filemonu*, prevela Štefica Orčić, *Историја српског народа*, II, СКЗ, Београд, 2000.
9. *Колошанима посланица*, IV, 2.
10. Љубомир П. Ненадовић, *О Црногорцима*, СКЗ, Београд, 1929.
11. Miloš Crnjanski, *Ispunio sam svoju sudbinu*.

12. Милош Црњански, *Сеобе – Друга књига Сеоба*, Задужбина Милоша Црњанског, Београд, 1990.
13. Mirko Divković, *Latinsko-hrvatski rječnik za škole*, Naprijed, Zagreb, 1980.
14. Никола Милошевић, *Роман Милоша Црњанског*, СКЗ, Београд, 1970.
15. Oton Gorski i Niko Majnarić, *Grčko-hrvatskosrpski rječnik*, Školska knjiga, Zagreb, 1960.
16. Прва књига *Самуилова*, I, 27.
17. Прва књига *Самуилова*, I, 28.
18. *Rечник српскохрватског књижевног језика*, II, МС – Нови Сад, МХ – Загреб, 1967.
19. Dobra vest, Novi Sad, 1983.

MARKO LOPUŠINA
Beograd

UDK 323.28:342.5(497.11)

DRŽAVNI TERORIZAM NAD SRPSKIM NARODOM

Sažetak: Jugoslovenska i srpska tajna policija vršile su 70 godina državni terorizam nad sopstvenim srpskim narodom. Srbi su progonjeni i ubijani masovno, grupno i pojedinačno. Nezvanično može da se govorи o postojanju milion dosjea o proganjanim ljudima, a u okviru toga o pola miliona ubijenih Srba.

Taj državni terorizam sproveđen je u tri velika talasa od 1944. do 2003. godine. U prvom talasu ljudi su hapšeni, stavljani u sabirne centre i logore centralne Srbije i Vojvodine po grupama od 20 i potom streljani. Da bi se narod zaplašio streljano je u Beogradu 105 uglednih građana. Državne ubice likvidirale su 1946. godine, prvo Nikolu Kalabića, četničkog komandanta i potom Milana Nedića, ratnog predsednika Vlade Srbije.

Državna komisije za otkrivanje grobnica masovnih pogubljenja otkrila je 200 lokacija grobnica u Srbiji sa najmanje 60.000 žrtava. U trećem talasu mračne istorije Srbije politički su 1966. stradali Aleksandar Leka Ranković, Ćeća Stefanović, čitav vojni, policijski i politički srpski vrh. Od 1973. godine politički je u Srbiji tajno proganjeno i stradalо preko 6.000 ljudi.

Samo likvidatori Službe državne bezbednosti iz Beograda, Zagreba i Frankfurta su u emigraciji izvršili 128 ubistava i osam otmica. Tajna policije i njene ubice bili su zaštitnici režima Josipa Broza, ali i sistema Slobodana Miloševića. Tito i Sloba su koristili svoje agenture za tajne likvidacije svojih političkih protivnika. Tako su ubijeni bivši srpski predsednik Ivica Stambolić i srpski premijer Zoran Đinđić.

Tajna služba je pokušala atetat na Vuka Draškovića, glavnog opozicionara i ubila njegove saradnike. Vladar Slobodan Milošević je pripremao napad i ubistvo Mila Đukanovića, prvog čoveka Crne Gore.

I pored jasne preporuke EU da se tajna dosjera Službe državne bezbednosti otvore, a ova politička policija i njeno rukovodstvo osude zbog terora nad srpskim narodom, usled nedostatka političke volje i spremnosti stranka na vlasti da se suoče sa istorijskim istinama, krvave tajne službi državne bezbednosti ostale su sakrivene i od pisaca istorije i od javnosti. Zato i nema jasnog odgovora zašto i moderna Srbija čuti o državnom terorizmu svojih tajnih službi ?

Ključne reči: državni terorizam, masovno ubijanje ljudi, likvidacija emigranata, smrt političkih protivnika, otvaranje tajnih dosjera...

Državni terorizam nad srpskim narodom

Kada je krajem marta 2012. godine u Evropskom parlamentu povodom rezolucije o evropskim integracijama Srbije održana debata o uslovima koje treba da zadovolji zvanični Beograd, preporučeno je otvaranje pretprijemnih pregovora o napretku. Kako je rekao evropski komesar za proširenje Štefan File, tokom debate u Strazburu poslanici Evropskog parlamenta su zatražili da se Srbiji što pre odredi datum za početak tih pregovora. Tekst rezolucije je sačinjen na osnovu izveštaja Jelka Kacina, izvestioca Evropskog parlamenta za Srbiju.

- Pod hitno treba da se nastavi posao oko uklanjanja nasleđa bivših tajnih službi iz doba komunizma, kao i otvaranje nacionalnih arhiva, naročito UDBE.

Evropski parlament zahteva od Srbije da se otvore dosjedi tajne policije, okonča rehabilitacija i isplate odštete ljudima stradalim u političkim i policijskim procesima i progonima. Otvaranje dosjera nije uslov da Srbija dobije datum za otpočinjanje pregovora sa EU, ali kada budete krenuli u pregovore, prvo vas čeka otvaranje poglavlja 23 u okviru kog je i to pitanje – izjavio je Jelko Kacin, izvestilac Evropskog parlamenta za Srbiju.

Srbija je danas jedina evropska zemlja koja nije zakonski regulisala oblast tajnih dosijea službe državne bezbednosti i koja skriva krvave stranice vlastite istorije. Naime, za Srbiju se dece-nijama govorilo da je policijska država. Ova tvrdnja je plod više-godišnjih stradanja srpskog i jugoslovenskih naroda od političke policije, zaštitnika prvo sistema Josipa Broza, a potom režima Slobodana Miloševića.

I Tito i Sloba su imali svoju agenturu, specijalne odrede i jedinice za tajne likvidacije svojih političkih protivnika. U vreme FNRJ i SFRJ to su bile službe bezbednosti poznate po svojim skraćenicama i zločinima, koje su se krili iza oznaka – OZNA (Odeljenje za zaštitu naroda), UDBA (Uprava državne bezbednosti) i SDB (Služba državne bezbednosti). Uz njih je delovao vojni odred KNOJ.

Istoričar Srđan Cvetković u svojoj studiji “Kratka istorija zatiranja političkih protivnika u Srbiji” kaže da je od oslobođenja od Turaka i stvaranja korena moderne srpske državnosti, pa do kraja 20. veka društveni život u Srbiji je bio obeležen žestokim političkim obračunima.

- Nacionalna sloboda i lični ambicije vladara po pravilu uvek su stavljane ispred građanskih i političkih sloboda pojedina-ca. Još od ustaničkih dana policija i sila u rukama vladara korišćeni su za obračun sa političkim protivnicima i održanje lične vlasti. Pri tom se politički neistomišljenik vrlo lako kvalifikovao kao državni neprijatelj i izdajnik koga treba odstraniti čak i fizički iz društvenog života.

I pominje ubistvo Karađorđa 1817. godine, kneza Mihaila 1867. godine, i kralja Aleksandra Obrenovića i kraljice Drage 1903. godine, pokušaje atentata na Kralja Milana (1882. i 1899.), ako ne računamo incident sa klozetskim daskama u okolini Smedereva (1873.) i konačno ubistvo Kralja Aleksandra Karađorđe-vića 1934. kao najpoznatije manifestacije ovog terora.

- Ipak komunistički revolucionarni teror koji je usledio ne-posredno po oslobođenju Srbije i Jugoslavije, prema intenzitetu

ali i oblicima i metodama političke represije prevazilazi sve do tad viđeno. Po sistematičnosti, masovnosti, oblicima i trajanju političkog nasilja period 1944-1951. godine, sa dva vrha represivnog talasa, prvi, kroz divlja čišćenja i likvidacije bez suda kao i presude vojnih sudova 1944-1945. godine kao i potonji pojačan progon ibeovaca i građanskih neprijatelja 1949-1950. godine u uslovima međunarodne izolacije predstavljaju tamne mrlje u ionako mračnoj istoriji političkog nasilja u Srbiji. Tajna policija postaje svemoćna kao mač revolucije potpuno u rukama partije, tužilac i sudija hiljadama narodnih neprijatelja (omiljene floskule kojima su se etiketirali ljudi za odstrel) – naglašava Srđan Cvetković.

Kao ilustraciju u prilog ove teze navodi samo nekoliko primera. Paradoksalan podatak da je kroz KPD Zabela prošlo u prvih pet godina između 1945-1951. oko 42.000 zatvorenika isto koliko i u narednih pola veka u manje više istom društveno političkom sistemu.

- Činjenica je da prema najnovijim istraživanjima je najmanje 60.000 građana Srbije likvidirano uglavnom bez suđenja tokom 1944-1945., čak i više ako računamo streljanja ratnih zarobljenika na Zelengori i Sloveniji 1945., kao i par hiljada kroz sudske procese. Po selima zaječarskog, smederevskog i čačanskog okruga taj broj se kreće između 5 i 20, u nekim dostiže i 40.000, po varošim i do stotinu a u većim, gradovima više stotina i najvećim Beogradu, Nišu i više hiljada – kaže Srđan Cvetković, koji je bio na čelu Komisije za ispitavanje ratnih grbnica u Srbiji.

Svedočanstva o masovnim ubistvima u Hrvatskoj i Sloveniji koja su počinili pripadnici partizanskih jedinica, decenijama su zvanično diskreditovana kako je reč o „ustaškoj propagandi“. Svedočenje Josipa Kotnika to i potvrđuje:

- Tito je u vreme masovnih ubistava bio „u obilasku fronte“ na mesima gde su počinjeni masakri. Mnoge moje starešine su mi potrvrdile da je Josip Broz naredio „Likvidirati!“ I objasnio: “Drugovi nakon rata mi vodimo rat nad pobedениma!”

Druga je stvar, komentariše Josip Kotnik, što su Broz i njegovi komunisti, sa tajnom policijom taj rat vodili po Staljinovom receptu. U Sloveniji je registrovano oko 600 mesta na kojima su pobijeni pripadnici nacionalnih snaga. Ubijani su Slovenci, Hrvati, Srbi, Mađari, Italijani, ali i Rusi i Nemci. Srpske žrtve sse najčešće, na 26 mesta podvode pod žrtve “različite narodnosti”. Međutim, Mitja Ferenc i Želimir Kužatko, koji su napisali studiju “Prikrivena groblja Hrvata u republici Sloveniji”, napisali su da su Srbi posebno pobijeni i zatrpani u mestima – Brestanica, Dol pri Hrastniku, Kamniška Bistrica, Marija reka, Onek u Kočevju, Setnica, Šoštanj, Trnovec i Vipava.

Za Tita, Rankovića, Krcuna i Partiju, progon i uništenje domaćih neprijatelja bio je nastavak oslobođilačkog rata i deo borbe za vlast, u kojoj su sva sredstva bila dozvoljena. Tu borbu su vodili OZNA i od 1946. godine UDBA. Odmahde koje su izvršene pokazaće, međutim, da je to bio jedan prljavi građanski rat, u kome su braća likvidirali braću i sestre, Srbi ubijali Srbe i Albance, Hrvati Hrvate, Slovenci Slovence, Crnogorci Crnogorce, a Bošnjaci i muslimane i Srbe.

Svako opunomoćstvo OZNE moralo je zato da vodi Knjigu streljanih, Knjigu uhapšenih, Knjigu poternica i Registar svih knjiga. Liste streljanih bile su preduge. U glavnom gradu Srbije i Jugoslavije posle oslobođenja, među prvima je likvidiran Krste Cicvarić. Ovaj vrsni intelektualac, ocenjen od inspektora Ozne kao anarhistu, ubijen je rafalima u svom stanu zajedno sa još desetak mačaka, koje su sa njim živele. Mnogi Beogradani imali su snage nekako da dođu i do Slobodana Penezića, da mu se požale i zatraže odgovor na pitanje šta se dogodilo njihovim najmilijima. Krcun je imao običaj da samo kaže: »Istina je surova, vaši nisu više živi!«

Samog Krcuna pripadnici nacionalnih snaga okrivljuju za smrt Andrije Mirkovića, ratnog predsednika opštine u Užicu, Ti-homira Ljubojevića, šefa policije, i nekog Tomovića, kao i rukovodilaca Železničke stanice.

Kako je rad Komisije za ispitavanje ratnih grobnica u Srbiji zaustavljen zbog nedostatka budžetskih sredstava, to je sama država zabranila da se otkrije koga je i koliko ljudi pobila njena agentura. Rec je o oko 200.000 pobijenih, .

U doba SRJ i države SCG političke neistomišljenike progongili su RDB (Resor državne bezbednosti) i JSO (Jedinica za specijalne operacije).

Broz je imao svoje državne ubice, likvidatore, koji su ubijali pripadnike nacionalnih snaga, jugoslovenske emigrante po svetu i domaće neprijatelje po Jugoslaviji i Srbiji.

- Titovi naslednicu su za ekzekucije nad emigrantima krajem prošlog veka počeli da korisite ljude iz podzemlja. Brozov sledbenik Stane Dolanc je naredio ubistvo Stjepana Đurekovića, direktora u INI, jer je odao Nemacima tajne o vojnim rezervama goriva i potom kao ministar policije odobrio likvidacije desetine emigranata u inostranstvu – tvrdi Bože Vukušić, koji se bavi izučavanjem krvavih tajni sakrivenih u dosjeima tajnih policija.

Vukušić u svojim knjigama pominje identitet likvidatora u ime država – Bogoja Panajotovića, Vinka Sindičića, Iliju Stanića, Željka Ražnatovića i dvadesetak drugih. Jedan od njih, Željko Ražnatović je kao državni likvidator napravio i političku karijeru.

Ražnatovićeva politička karijera je bila kratka, a patriotska duga, sve do smrti. Na izborima 1992. godine u kosovskoj izbornoj jedinici sa grupom gradjana ulazi u Skupstinu Srbije kao poslanik. Godinu dana je bio poslanik i u međuvremenu osnovao Stranku srpskog jedinstva. Bio je ministar bez portfelja u Vladi Republike Srpske Krajine. Ženi se 1995. Svetlanom Veličković koja mu rađa sina Veljka, a zatim i čerku Anastasiju, a naredne godine postaje opozicionar Slobodanu Miloševiću, jer podržava Biljanu Plavšić u RS i Mila Đukanovića u Crnoj Gori. Iste 1996. preuzima FK "Obilić" i diplomira na Visokoj trenerskoj školi u Novom Sadu. Tribunal u Hagu, 1997. podiže tajnu optužnicu protiv Ražnatovića, a on sa "Obilićem" osvaja prvanstvo države.

Prvu prozivku Arkana kao ratnog zločinca izvršio je lično baš ambasador Ričard Holbruk, preko novinarke Kristine Amanpur i CNN-a u letu 1997. godine.

Haška optužnica nije promakla američkom posredniku Ričardu Holbruку, koji je u svojim memoarima o Željku Ražnatoviću ispisao novu optužnicu:

- Moji saradnici i ja smo se posebno bavili aktivnostima Željka Ražnatovića, popularno zvanog Arkan, jednog od najzloglasnijih ljudi na Balkanu. Čak i u bivšoj Jugoslaviji, Arkan je bio specijalna osoba, najamni ubica koji je krstario Bosnom i istočnom Slavonijom sa svojim crnokošuljasima, terorišući Muslimane i Hrvate. Za svet Arkan je bio pobesneli rašistički fanatik, ali mnogi Srbi su ga smatrali herojem. Njegova privatna vojska, "tigrovi", počinila je neke od najtežih ratnih zločina, izvršavajući masovna pogubljenja i etnička čišćenja.

Milošević je kao likvidatore koristio članove agenture, parapolicije i mafije, koji su izrasli u monstruozni zemunski klan. Ova policijska banda je ubila Ivana Stambolića, Slavka Ćuruviju, Dadu Vujsinović i Zorana Đindjića.

Likvidacije Dade Vujsinović, Slavka Ćuruvije i Nebojše Simeunovića svedoče o tome da je i pored promene vlasti i politike, praksa da tajna policija ubija ljude, ostala jedina nepromenjena. Kada je Slobodan Milošević došao na vlast početkom devedesetih stara Služba državne bezbednosti Jugoslavije je ukinuta. Umesto nje stvoren je srpski Resor državne bezbednosti na čijem čelu je kratko bio Zoran Janačković, a potom dugo Jovica Stanišić. Njega je 1998. godine, posle smene nasledio Radomić Marković, novi načelnik RDB.

Ministri srpske policije u tom periodu bili su Radmilo Bogdanović, Zoran Sokolović i Vlajko Stoiljković. Svi oni zajedno su učestvovali u stvaranju raznih parapoličijskih formacija, Srpske dobrovođačke garde i Jedinice za specijalne operacije pri MUP Srbije. Ove formacije su vodili ljudi sumnjivih biografija i kriminalnih navika Željko Ražnatović i Milorad Ulemek.

Vrhunac njihovog policijsko-kriminalnog delovanja bio je stvaranje srpske mafije i zemunskog klana, odnosno likvidacija konkurenčije, kako u podzemlju, tako i u politici. Prisetimo se da su žrtve bile 33 člana srpske mafije i dvojica predsednika, Ivica Stambolić i Zoran Đinđić. Zbog zločina nad Ivicom Stambolićem, bivšim predsednikom Srbije i Zoranom Đinđićem, premijerom Srbije na robiju su osuđeni Radomir Marković, šef srpske tajne policije RDB, Milorad Ulemek, komandant JSO, članovi zemunskog klana, koji su posedovali policijske legitimacije i značke, ali i policajci i inspektorji tajne policije.

U zatvoru se zbog počinjenih zločina u ime državne vlasti nalaze bivši šef tajne policije Rade Marković, pukovnik policije Milorad Ulemek, Zvezdan Jovanović i ostali uhapšeni članovi JSO i zemunskog klana.

Kontinuitet državnog terorizma koji su koristili Josip Broz i Slobodan Milošević trajeao je sedam decenija. Taj teror je bio veoma surov. Za sedam decenija koliko su se komunisti i socijalisti krvavo obračunavali sa svojim političkim protivnicima, prema slobodnoj proceni istoričara, ubijeno je u Jugoslaviji oko pola miliona ljudi. Srbija je prepuna grobnica žrtava građanskog rata, koje se još istražuju. Likvidirano je i 126 političke ličnosti u emigraciji i otadžbini. Međutim, o naredbodavcima i izvršiocima tih ubistava se čuti.

Deo političkih stranaka i javnog mnjenja traži da se dosijei policije otvore i krvava tajna otkrije. Profesor Bogoljub Milosavljević sa Pravnog fakulteta "Union" iz Beograda smatra da je neopotrebitno obelodaniti zločine iz davne i skorije prošlosti, zaštititi ljudska prava žrtava, ali i njihovih likvidatora.

Umesto da je otvorila vrata tajnih depoa i stranice mračnih arhiva, nova vlast je posle 5. oktobra 2000. godine otpočela sa uništavanjem krunskih dokaza o zločinima pripadnika tajenih zlužbi i njihovih pomagača iz podzemlja. Prema rečima Zorana Stijovića, bivšeg savetnika šefa RDB, vrh tadašnje tajne službe je organizovao sistemsko uništavanje dokumenatacije državne bez-

bednosti, koja bi mogla da bude kompromitujuća. Kako po njih, ali službu i tadašnju vlast.

Nova vlas već petnaest godina izbegava da otvori tajna dosijea i otkrije najveću srpsku krvavu tajnu.

Kako preispitivanje rada tajnih službi Jugoslavije i Srbije nikada u Beogradu nije zvanično ozakonjeno, a ni započeto, na otvaranje duže od decenije čeka oko 100.000 postojećih dosijea. Hrvati i Slovenci su učinili napor da otkriju istinu o tajnim ubistvima koja su počini pripadnici službi državne bezbednosti. Nemačka je pokrenula u skorije vreme nekoliko sudskih procesa protiv naših državnih likvidatora, koji su ubijali političke emigrante u ovoj zemlji.

Samo Srbija čuti!?

I zato se i danas veruje da je Srbija zemlja džavnih ubica?

STATE TERRORISM AGAINST SERBIAN PEOPLE

Summary: Yugoslavian and Serbian secret police have conducted state terrorism against their own people for 70 years. Serbs were persecuted and killed massively, in groups or individually. Unofficially, it can be said that million files on persecuted persons exist, and half of that figure were killed Serbs.

State terrorism was carried out in three big waves from 1944 to 2003. During the first wave, people were arrested, put in collection centers and concentration camps of central Serbia and Vojvodina in groups of 20 and then executed.

In order to scare the public, 105 noted citizens were executed in Belgrade. In 1946, state murderers have killed chetnik commander Nikola Kalabić and then Milan Nedić, war president of Serbian Government.

State commission for revealing the graves of mass executions has discovered 200 locations of graves in Serbia, with at least 60.000 victims. During the third wave of Serbians dark history, in 1966 Alek-

sandar Leka Ranković, Ćeća Stefanović, as well as the whole military, police and political elite were perished politically. Since 1973, more than 6000 people in Serbia were secretly persecuted and perished politically.

In emigration, murderers of State Security Service from Belgrade, Zagreb and Frankfurt solely have carried out 128 murders and eight abductions. Secret police and its killers were the protectors of Josip Broz's regime, and also the system of Slobodan Milošević.

Tito and Slobo have used their agents for secret executions of their political enemies. Former Serbian president Ivica Stambolić and prime minister Zoran Đindjić were killed in that manner. The secret service has tried to assassinate Vuk Drašković, killing his colleagues. And ruler Slobodan Milošević has also prepared the attack and killing of Milo Đukanović, Montenegrin prime minister.

Even with the clear EU's recommendation to open the secret files and convict the political police and its leadership because of the terror against Serbian people, the lack of political will and readiness of the parties in power to deal with the historical truths makes bloody secrets of state security services remain hidden, both from the writers of history and the public.

Thus, there is no clear answer to the question why modern Serbia remains silent regarding the state terrorism of its secret services.

Key words: state terrorism, mass executions, murdering the emigrants, death of political enemies, opening of secret files.

SNEŽANA BESERMENJI
Prirodno-matematički fakultet
Novi Sad

UDK 27-523.4/.6KOVILJ

MANASTIR KOVILJ POSVEĆEN SV. ARHANĐELIMA MIHAILU I GAVRILU

Sažetak: Koviljski manastir spada u red onih za koje se do danas ne zna pouzdano ko ih je podigao, kao ni tačno vreme kada je nastao. Pored predanja o osnivanju manastira Kovilj, za njega se vezuju mnoge zanimljivosti. Jedna od njih govori o boravku Antoana, velikog majstora iz reda Templara, koji se skrivaо u ovom manastiru. Današnja manstirska crkva, nastala je između 1741. i 1749. godine, kao zadužbina je Petra Andrejevića iz Sremskih Karlovaca. Koviljsko bratstvo je za graditeljski uzor svog hrama izabralo Manasiju, jer je postojala naglašena potreba za sećanjem na drevne srpske zadužbine.

Ključne reči: manastir, arhitektura, riznica, bratstvo

Uvod

Manastir Kovilj je smešten u istoimenom naselju Kovilj, koje se nalazi u jugoistočnom delu Bačke, a prostire se severno od Dunava i spade u grupu podunavskih naselja. Pored naselja prolazi magistralni put evropskog značaja E-75, koji povezuje Gdansks i Atinu. Od Beograda je udaljen 55 km, a od Novog Sada 20km.

Naselje Kovilj je naselje viševekovne istorije i bogate tradicije. Prvi put se spominje Bačkoj županiji 1301. godine, a za vreme turske vladavine, evidentiran je i u Titelskoj nahiji. U 18. veku poznat je kao Kabul, a današnji naziv Kovilj, dobija po cvetnoj travi kovilj, koja je najviše zastupljena oko manastira. Kovilj su nekada činila dva naselja: Donji i Gornji Kovilj. Prvo je nastao Donji Kovilj uz manastir (Đorđević, 1891), pa Gornji Kovilj, koji je nastao 1746. godine, kada se doselio veliki broj Srba graničara iz Subotice (Kolarov, Viđikant, 1997). Manastirski kompleks Kovilj, koji je bio uzrok nastanka istoimenog naselja, predstavlja manastirska crkva, gostoprimnica sa zvonikom, konak, monaško groblje, ekonomske i pomoćne zgrade.

Istorijski manastir

Koviljski manastir spada u red onih za koje se do danas ne zna pouzdano ko ih je podigao, kao ni tačno vreme kada je nastao. Zapravo, za nastanak ovog manastira je vezano predanje, a prema tom predanju manastir je podignut na mestu, gde se prvi srpski kralj Stefan Prvovenčani pomirio sa ugarskim kraljem Andrijom. Do izmirenja dvojice srednjevekovnih vladara je došlo uz pomoć brata Stefana Prvovenčanog, Rastka Nemanjića Svetog Save. Prvobitno je na tom mestu podignuta bogomolja, u koju su se doselili monasi iz Žiče, pa je po predanju to mesto funkcionalno bilo metoh manastira Žiče. Međutim, istorija manastira beleži i podatak, koji se može videti u dokumentu iz 14. veka, poznatom kao Minhenski psaltir, po kojem je manastir Kovilj metoh srpskog srednjevekovnog manastira Privina glava. Ovaj prvi sakralni objekat nije sačuvan, a manastir je današnji izgled dobio u 18. veku.

Pored predanja o osnivanju manastira Kovilj, za njega se vezuju mnoge zanimljivosti. Jedna od njih govori o boravku Antoana, velikog majstora iz reda Templara, koji se skrivaо u ovom

manastiru. Njegov boravak se desio u 16. veku, a kao dokaz se navodi krst sa raspećem, koji se nalazi iznad ikonostasa. Taj centralni krst, na svakom od četiri kraja ima simbol zvezde sa osam krakova i ružom u sredini, što je jedan od simbola reda Templara. Veroslav Rančić u svojoj knjizi „Robert, Lujka i kristalni kovčeg Aleksandra Makedonskog“ piše i o boravku Templara u manastiru Kovilj, a kao dokaz navodi simbole templara, koji se nalazi na dverima, na ikonostasu, što je u suprotnosti sa kanonom Srpske Pravoslavne crkve. Zatim, navodi fresku „Tajna večera“, koja se nalazi iznad oltara, po njemu to predstavlja pravu misteriju. Sveštenici nose epitrahilje sa simbolima templara i koriste parafinske sveće, a u obredima Srpske Pravoslavne Crkve koriste se isključivo voštane. Toranj u porti manastira, izgrađen je po strogim pravilima templarske arhitekture.

Današnja manastirska crkva, nastala je između 1741. i 1749. godine, kao zadužbina je Petra Andrejevića iz Sremskih Karlovaca. Za njenu izgradnju angažovani su Fedor Kosta i Nikola Krapić, sa zadatkom da sagrade crkvu po ugledu na Manasiju,

zbog čega je uticaj srpske srednjevekovne arhitekture na koviljskom hramu očigledan. Koviljsko bratstvo je za graditeljski uzor svog hrama izabralo Manasiju, jer je postojala naglašena potreba za sećanjem na drevne srpske zadužbine i nekadašnju državnu nezavisnost, koja je Srbima bila neophodna nakon velikih seoba severno od Dunava (Stošić, 2006). Prepostavlja se da su Fedor (Teod) i Nikola bili Cincari, poznati kao dobri graditelji (Šuput,

Slika br 1. *Manastir Kovilj*

1995). Poznato je da su ova dva graditelja, sredinom 18. veka, sklopili više ugovora za poslove na područiju Karlovačke mitropolije i pomenuti su kao graditelji hramova u neposrednoj okolini Sremskih Karlovaca (Milanović-Jović, 1983).

Hram manastira Kovilj sagrađen je u Moravskom stilu za koji je karakteristično, da osnova hrama predstavlja upisani krst, sa kupolom iznad preseka dva svoda, koje nose stupci, pa enterijer hrama predstavlja jedinstvenu celinu. Iz nepoznatog razloga, tokom izgradnje je došlo do izvesnih odstupanja u odnosu na ugovorom predviđen izgled crkve, što se može primetiti u konstrukciji krovnih i fasadnih površina. Kod građevina u moravskom stilu, kuge je postavljeno na nadvišeno kockasto postolje, a kuge-ta koviljskog hrama nemaju takvo postolje. Karakterističnu odliku hramova u moravskom stilu predstavljaju bogato ukrašene fasade kamenim i keramoplastičkim dekorativnim elementima. Međutim, Koviljski hram je ukrašen slepim arkadama, koje su profilisane konzolama, a prozorske bifore imaju šiljate završetke gotsko-saracenskog tipa (Maksimović, 1971).

Arhitektura hrama

Manastirska crkva je osmišljena kao kombinacija trobrodne bazilike i trikonhosa, zbog čega četiri stuba dele unutrašnji prostor na tri dela (Milanović-Jović, 1988). U presku centralnog broda i pevničkog transepta, uzdiže se veliko osmostrano kuge. Znatno manji kuge se nalazi iznad oltarskog traveja. Oltarske konhe i pevački prostor, spolja poligonalni, a iznutra polukružni, istih su visina. Trodelni oltarski prostor hrama sastoji se od tri traveja, koji se na istoku završava sa tri apside. Spolja su male apside đakonikona i proskomidije trostrane, a velika oltarska apsida je petostrana. Severno i južno od potkupolnog prostora nalze se iznutra polukružne, a spolja petostrane konhe bočnih pevnica, koje su visoke kao naos (Ćelap, 1964). Temelji koviljske crkve zidani su

lomljenim kamenom, koji je korišćeni i za izgradnju unutrašnjih zidova. Fasade su obrađene tesanim fruškogorskim kamenom i ukrašene nizom slepih arkada na konzolama. Prozorski otvori su u vidu bifora. Tokom vremena, zgrada manastirskog hrama doživela je izvesne promene i postepeno je propadala. U ratnim sukobima ili nakon vremenskih nepogoda na crkvenoj građi ostale su posledice, pa se s vremena na vreme, pristupalo njenoj obnovi. Jedan od velikih ktitora obnove manastira bio je i car Franc Jozef I, a sredinom 19. veka značajnu sredstva dao je i ruski car (Đorđević, 1891). Manstirska crkva je oštećena i tokom velike poplave 1965. godine, međutim tada nije izvedena potpuna sanacija. Temeljni konzervatorsko-restauratorski radovi sprovedeni su tokom 2005. i 2006. godine (Milanović-Jović, 1988).

Enterijer manastirske crkve

Centralnu poziciju u enterijeru hrama ima ikonostas, na koji se duž severnog i južnog zida naosa, nadovezuju pevnički stolovi, Boorodičin i arhijerejski tron i stolovi sa sedalima. Realizacija ikonostasa, liturgijski najznačajnijeg dela opreme enterijera rama, zanatski je bila najzahtevnija. Rezbarenu oltarsku pregrdu izveo je Johan Kistner, a pozlatu je uradio Ludvig Tauš (Đorđević). Ikone na ikonostasu je naslikao Aksentije Marodić akademski sliker iz Novog Sada, u periodu od 1870. do 1890. Oltarska pregrada je podeljena horizontalno na tri plana, donji deo nosi prestone ikone, iznad su postavljene ikone Velikih praznika, a sasvim u gornjem delu je Raspeće sa pratećim ikonama u medaljonima (Grupa autora, 1986). Iznad carskih dveri стоји Krst sa kracima završenim u vidu osmokrakih zvezda, u koje su upisani stilizovani cvetovi sa osam latica. Zmija obmotana oko podnožija Krsta tumači se kao simbol iskušenja. Vegetabilna ornamentika duborezbarenog ukrasa ikonostasa nije samo dekorativni element, već ima posebno značenje iz marijanske i hristološke simbolike. Nap-

rimer motiv hrastovog lista je čvrstina i trajnost hrišćanstva u životnim nedaćama (Mihajlović, 1979). U istočnom delu manastirske crkve nalazi se trodelni oltarski prostor, koji je visokim ikonostasom odvojen od naosa. Najvažniji deo oltarskog prostora je Časna trpeza, napravljena od pravougaone mermerne ploče.

Reprezentativan ikonostas ima harmoničan kolorit, precizan crtež i ostavlja snažan utisak na posmatrača. Raspored ikona na oltarskoj pregradi određen je davno utvrđenim normama, koje su u vezi sa značenjem pojedinih predstava i simbolikom određenih delova ikonostasa. Iznad carskih dveri nalazi se Tajna večera, događaj opisan u Jevandelju. Ikone su slikane tehnikom ulja na platnu.

Manastirska riznica

U manastirskoj riznici se nalaze mnogobrojni crkveno-umetnički i liturgijski predmeti, koji su sabrani tokom viševekovnog postojanja manastira, a čiji su darodavci pobožni ktitori i hodočasnici. Darodavci su obično bili pojedinci iz bogatih trgovачkih i zanatljijskih porodica, vojna lica i pobožni građani, najčešće nepoznati. Po inventaru iz 1771. godine, manastir Kovilj je bio među najbohatijim u srpskoj pravoslavnoj crkvi. Te godine manastir je imao 26 srebrnih posuda, 26 srebrnih kandila, 12 pozlaćenih krsteva, 7 zlatnih i srebrnih prstena, 40 svešteničkih stihara, 40 pojaseva, 50 narukvica i 60 epitrahilja (Đorđević, 1891). Do danas je sačuvan srebrni pojas Svetog Save, koji je ukrašen sa deset pozlaćenih srebrnih ružica. Ovaj pojas se čuva i poštuje kao svetinja (Bolmanac, 1878).

U manastiru Kovilj se nalazi jedan drevni krst uokviren srmom zelenim i plavim kamenom. U duborezu krsta su izvedene tri kompozicije, a na unutrašnjoj strani postolja, u stopi krsta, urezan je zapis iz 1765. godine. U riznici se nalazi još jedan krst, ali u lošem stanju i bez zapisa (Mihaljčić, 2001).

U manastiru Kovilj čuva se okovano Jevandelje štampano 1735. godine u Moskvi, a okovan 1739. godine. Na sredini prednje korice tehnikom iskucavanja prikazan je Silazak u ad, a na zadnjim koricama, u medaljonu od pozlaćenog srebra, tehnikom urezivanja, prikazano je Raspeće Hrista (Momirovi, 1996).

U riznici manastira čuva se putir od pozlaćenog srebra, sa bogato ornamentisanim postoljem. Vegetabilni motivi se protežu duž postolja do polovine čaše. Putir se čuva u originalnoj drvenoj kutiji, iznutra postavljenoj crvenom jelenskom kožom, a spolja presvučenoj tamnosmeđom kožom sa utisnutim zlatnim ornamentima. Drugi putir je u manastirsku riznicu dospeo kao poklon iz Rusije. Izrađen je od kovanog srebra. Postolje putira predstavljeno je na četiri polja u kojima su prikazana četiri jevandelisti, a na sredini čaše je ornament i u njemu četir medaljona sa likovima Bogorodice, Isusa Hrista, Svetog Jovana i Krst sa amblemima Hristovog mučenja.

U riznici manastira se čuvaju tri veoma stare kadionice. Jedna je od kovanog srebra u obliku čaše, druga je od kovanog srebra sa postoljem u obliku tri kuglice, a poreklom je iz Rusije i treća kadionica je takođe od kovanog srebra u donjem delu ukrašena ornamentom andeoskih glava.

Manastirski konak

U sklopu stare zgrade manastirskog konaka nalazi se kapela posvećena Sv. Ocima Atonskim, trpezarija, kuhinja, reprezentativni saloni i monaške kelije. U manastirskoj porti je u prvoj deceniji dvadesetog veka sagrađena spratna zgrada gostoprimnice sa visokim zvonikom. Konak je arhitektonski jednostavan, bez posebnih ukrasa na fasadi. U unutrašnjost konaka ulazi se iz manastirske porte, kroz jednostavan ulaz na severnoj strani istočnog krila zgrade. Unutrašnjost zgrade je zasvedena, a pod je daščani i keramički. U prizemlju zgrade se nalazi prostor za dnevni bora-

vak, kancelarija, soba za prijem gostiju i kuhinja. Na spratu je trpezarija, reprezentativni gostinski prostor i monaške kelije.

Trpezarija u simboličnoj topografiji manastira predstavlja važan prostor, jer monasi nakon bogosluženja u manastirskoj crkvi, odlaze u trpezariju, gde tokom obedea praktično nastavljaju svakodnevno bogosluženje. Trpezarija je prostrana, ali sa skromno uređenim enterijerom. Na sredini prostora se nalaze tri jednostavna drvena stola, a na severnom zidu trpezarije nalazi se zidna sliak Jevreji na vodama vavilonskim. Slika predstavlja šest osoba, koje sede pod drvetom i plaču, a u pozadini je reka, autor slike nije poznat. Na zapadnom zidu trpezarije nalaze se ikone Gospoda Isusa Hrista i Presvetle Bogorodice, koje su delo ikonopisca Alekseja Đermanova sa kraja dvadesetog veka. Na ostalim zidovima trpezarije je galerija znamenitih ličnosti iz istorije manastira.

U reprezentativnim prostorijama i hodnicima konaka smeštena je velika i dragocena manastirska biblioteka. Danas ova biblioteka imam oko 2000 knjiga na srpskom, ruskom, nemačkom, grčkom i latinskom jeziku. Značajna je i obimna zbirka nota i partitura protosinđela Damaskina Davidovića (Veselinov, 1969).

Manastirsko Bratstvo

Manastir ne čine prvenstveno hram i konaci, već zajednica ljudi, koja u njemu živi. „Manastir je zajednica ljudi koji su ranijeni streлом Ijubavi božje i to do te mere, da su bili spremni da se odreknu svega što ovaj svet nudi i da dođu na jedno mesto koje je mesto molitve, gde se kroz molitvu izgrađuje mir između Boga i čoveka, između čoveka i čoveka i između čoveka i prirode. Tu se uspostavlja mir i u čoveku samom, harmonija između njegovog duhovnog i materijalnog, telesnog aspekta”, kaže episkop Jegerski Porfirije.

Slika br.2 Manastirsko Bratstvo manastira Kovilj

Bratstvo Manastira Kovilj / Brethren of the Kovilj Monastery

Bratstvo manastira Kovilj broji 30 monaha, što Kovilj čini jednim od najbrojnijih muških manastira u okviru Srpske pravoslavne crkve. Skoro polovina monaha je visokoobrazovana, a deo njih nastavlja obrazovanje i usavršavanje u teološkim naukama. Jedan monah je lekar, oftalmolog, pa je u Kovilju otvorena besplatna oftalmološka ordinacija. Među monasima Kovilja ima i stranaca. Jedan je Novozelandanin, drugi Bugarin, pa Slovak... Svi rade na manastirskom imanju od oko 50 hektara, jer život od svojih ruku i svog truda jeste jedan od principa manastirskog života. Uz redovne molitve i rad na imanju, pевају у čuvenom, značajnim nagradama ovenčаном, manastirskom horu, koji neguje tradicionalno vizantijsko pojanje, slikaju ikone, prave sveće. Nadaleko su čuveni med od belog bosiljka, voćne rakije, konjak i liker od oraha manastira Kovilj.

Monaštvo manastira Kovilj godinama je odredište mladih, koji nastoje da se izvuku iz pakla narkomanije. Bratstvo ih prima otvorena srca i hrabri da krenu putem izbavljenja. Zbog teskobe u

manastirskom konaku, pronađeni su dodatni prostori u Čeneju i Vilovu, a odnedavno i Petrovom Selu, gde se četiri devojke odvikuju od droge.

Literatura:

1. Bikar F. (1983): Manastir Kovilj i Jovan Rajić. Godišnjak Društva istoričara Vojvodine, SAP Vojvodina, Novi Sad.
2. Bolmanac S. (1878): Šematizam Istočno-pravoslavne mitropolije srpske u Austro-Ugarskoj, Pančevo.
3. M.Kolarov, R. Vićikant (1997):Monografija lovačkog društva Fazan, Kovilj.
4. Maksimović J. (1971): Srpska srednjevekovna skulptura. Matica srpska, Novi Sad.
5. Milanović-Jović O. (1988): Umetnost u Bačkoj u XVIII i prvoj polovini XIX veka- arhitektura. Pokrajinski zavod za zastitu spomenika kulture, Novi Sad.
6. Mihaljčić R. (2001): Izvorna vrednost zapisa I natpisa. Izvorna vrednost stare srpske građe, Sabrana dela, Knjiga peta, Beograd.
7. Milanović-Jović o (1983): O graditeljskoj delatnosti majstora XVIII veka Teodra Koste i Nikole Krapića. Zbornik likovne umetnosti, sv 19. Matica srpska , Odeljenje za likovne umetnosti Novi Sad.
8. Mihajlović R. (1979): Prva zona srpskog ikonostasa XVIII veka, ЗФБ XIV-1, Zbornik narodnog muzeja, Beograd.
9. Momirović P. (1996): Stari srpski zapisi I natpsi iz Vojvodine. Matica Srpska, Novi Sad.
10. Grupa autora: (1986): Popis slikarskih i vajarskih dela. Novi Sad
11. Stošić Lj.(2006): Srpska umetnost 1690-1740. Balkanološki institut SANU, Beograd.
12. Šuput M. (1995): Crkva manastira Resave kao graditeljski uzor, Manastir Resava, istorija I umetnost, Despotovac.
13. Đorđević M. (1891): Istorija Svetosavskog manastira Kovilj. Izdanie manastir Kovilj.
14. Đorđević M. (1891): Istorija svetosavskog manastira Kovilj. Izdanie manastir Kovilj.

15. Đukić A. (1975): Zemljišni posedi manastira Kovilj, Šajkaška, Novi Sad.
16. Ćelap L. (1964): Izveštaji o imovnom stanju manastira Kovilj i Fenečka u Slavonsko-Sremskoj granici 1777. RVM, Novi Sad.
17. Veselinov I. (1969): Biblioteka manastira Kovilj. Zbornik Matice srpske za društvene nauke br.53, matica srpska, Novi Sad.

MONASTERY KOVILJ DEDICATED TO ST. ARCHANGELS MICHAEL AND GABRIEL

Summary: Koviljski monastery belongs to those who are to this day knows for sure who they were raised, as well as the exact time it occurred. In addition to surrender on the establishment of the monastery Kovilj, for it is connected with many curiosities. One of them talks about Antoine room, grand master of the order of the Templars, who had been hiding in the monastery. Today the monastery's church was built between 1741 and 1749, as the endowment of Petra Andrejevića from Sremski Karlovci. Koviljsko brotherhood is a model for the construction of his temple elected Manasseh, because there was a pent-up demand for the memory of the ancient Serbian endowments.

Key words: monastery, architecture, treasury, brotherhood

NEBOJŠA PETROVIĆ*

Studentski centar
Novi Sad

UDK 316.48:141.4(497.113)

POTISKIVANJE VERSKIH PRAZNIKA I VERONAUKE KAO VID BORBE KPJ PREMA UTICAJU CRKVE U VOJVODINI

Sažetak: Pošto je marksističko učenje religiju smatralo proizvodom klasnog društva, koje je obično sredstvo manipulacije i ugnjетavanja potčinjene klase, ona je tretirana ka opasan ideološki neprijatelj koga treba raskrinkati i dugoročno uništiti. Jedan od načina ostvarivanja tog cilj bilo je odbacivanje nasleđene forme praznika i proslava i stvaranje takvih koji će veličati tekovine novog društvenog i državnog poretku. Osim toga, marginalizacija religije bila je izražena u obrazovnom sistemu. Osnovni cilj obrazovne politike posle Drugog svetskog rata u Jugoslaviji, svodio se na negovanje i veličanje tradicije NOP-a s jedne, i borbu protiv građanskih vrednosti i idealisa druge strane. Zapravo, KPJ je obrazovanje tretirala kao sastavni deo klasne borbe proletarijata, pri čemu je suzbijanje građanskih vrednosti predstavljalo primarni zadatak.

Ključne reči: KPJ, crkva, religija, sveštenstvo, praznici, škola, veronauka, Vojvodina

Nema sumnje da je nastanku organizovanih društvenih zajednica u velikoj meri doprineo faktor prožimanja i preklapanja duhovnog i svetovnog. Simbioza ove dve ideje i institucije često

---

* nebojsa.petrovic@scns.rs

je prerastala u napetost koja je dovodila, pre svega u hrišćanskom svetu, do njihovog razdvajanja. Srednjovekovna hrišćanska literatura prepuna je članaka koji govore o opštoj razlici između svetovnih stvari, koje spadaju u carev domen, i onih koje zavise isključivo od episkopa.¹ I pored velikih napora da se ovi odnosi urede i učvrste, često je ova napetost prerastala u otvoreni sukob, kada je jedna od strana procenjivala da su se stekli uslovi da se marginalizuje uticaj druge strane.

Tursko osvajanje uzrokovalo je krah srpske države, što je omogućilo Crkvi dominantnu ulogu u kreiranju ne samo moralne, već i političke svesti svakog pojedinca. Tako su nacionalni opstanak i čuvanje državotvorne svesti kod srpskog naroda, proisticali iz organizacije SPC i njenog duhovnog, a često i svetovnog nadahnuća.

Ipak, obnovom srpske država u 19.veku, SPC ne samo da nije imala očekivanu ulogu, već je uočeno i opadanje religioznosti kod naroda. Očekivanja evropskih teoretičara da će zahvaljujući razvoju nauke i njenom uticaju na savremeno društvo religija nestati, naišlo je na plodno tlo kod malobrojne srpske inteligencije. Dok su Crkveni krugovi za širenje sekularnih ideja i ateizma optuživali inteligenciju, koja se udaljila od Pravoslavne crkve, kod seoskog stanovništva je rasprostranjeno praznoverje i „slobodno tumačenje vere“ ukazivalo na dublju križu religioznosti. Ovo je naročito došlo do izražaja kada je radikalna stranka, koja je imala naročito veliku podršku među seoskim stanovništvom, pod uticajem socijalističkih ideja, pozvala na odvajanje države i crkve, uključujući i izbacivanje veronauke iz crkvenog pojanja iz školskog programa.² Sveštenstvo, naročito ono niže, nekada aktivno na nacionalnom polju, sada se uključilo u prljavu partijskopolitičku borbu, zanemarilo svoju osnovnu pastirsку ulogu, što je imalo je itekako štetne posledice po njen ugled i uticaj kod naro-

---

¹ Bliže vidi: Žilber Dagron, Car i prvosveštenik, Beograd, 2001

² Milan Ristović, Istorija privatnog života u Srbu, Od tradicije ka modernosti: 1878-1990. Beograd, 2011, 497

da. Ukazivanja na neophodnost reformisanja crkvenog života kao i neumereni napadi, pre svega štampe ali i pojedinih političara na sveštenstvo prekinuti su Prvim svetskim ratom kada je Srpska pravoslavna crkva podelila sudbinu srpskog naroda.

Nastajanje nove države dovelo je do ujedinjenja kojim su obuhvaćene gotovo sve dotadašnje samostalne srpske pravoslavne crkvene oblasti ali i definitivnog potčinjavanja Crkve od strane države. Izvestan stepen samouprave Srpska pravoslavna crkva je dobila u poslovima uređenja unutrašnje i spoljašnje organizacije po Zakonu o Srpskoj pravoslavnoj crkvi iz 1929. godine. Konačno „oslobođenje“ ili bolje reći odvajanje Crkve od države, što je podrazumevalo da crkva živi svojim samostalnim životom, po svojim zakonima koji ne podležu ničijoj potvrди, ostvareno je 1931. godine, kada je donešen Ustav Srpske pravoslavne crkve.³ I pored toga što je konstantno ukazivano na problem religioznosti i odnosa naroda prema instituciji crkve (nepoštovanje sveštenstva i mešanja religije i sujeverja) njen uticaj u novoj državi bio je prilično rasprostranjen. Tako je Ustavom iz 1931. godine verska nastava proglašena fakultativnom, ali je u praksi bila obavezna; zakonom je propisana verska zakletve u vojsci, na sudu i u državnoj službi, dok je na najvećem delu države važio crkveni brak, uz izuzetak dela Vojvodine gde je važio građanski brak.⁴ Uticaj i snagu u odnosu na svetovnu vlast Srpska pravoslavna crkva pokazala je u borbi protiv konkordata, kada je sprečila dodatno približavanje Kraljevine Jugoslavije Italiji i Vatikanu i onemogućila nameru režima Milana Stojadinovića da poboljša odnose sa katoličkim vernicima u Hrvatskoj.⁵

Pred početak Drugog svetskog rata izgledalo je da je Srpska pravoslavna crkva povratila uticaj na državu i poverenje svoga naroda. Stoga ne iznenađuje da se novi patrijarh Gavrilo Dožić izrazito opredelio za oslonac na državu i nacionalnu liniju. On se

³ Ljubodrag Dimić, *Istorija srpske državnosti, Srbija u Jugoslaviji*, Beograd, 2001, 87

⁴ Milan Ristović, navedeno delo, 499

⁵ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1978*, Beograd, 1981, 140

zajedno sa episkopatom, više nego obično, nacionalno-politički angažovao, obilazeći državu, držao besede, koje su bile pune patriotizma i opomene narodu da bude budan, u vremenu koje je bilo prepuno opasnosti.⁶ Nažalost njegov strah se obistinio a opomene nisu puno pomogle. Drugi svetski rat je doneo veliko stradanje, kako narodu tako i Srpskoj pravoslavnoj crkvi. Posleratna „Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomača“ utvrdila je da je samo na području NDH porušeno 450 i oštećeno 800 pravoslavnih crkava.⁷ Kako navodi Vladimir Dedijer, nigde u Evropi u toku rata nije stradalo toliko spomenika kulture, odnosno verskih objekata kao na padinama Fruške gore.⁸

Međutim i posle rata Srpsku pravoslavnu crkvu, uostalom kao i katoličku, čekala su teška vremena.

Dolazak komunista na vlast, u Jugoslaviji i drugim istočno-evropskim državama, predstavljaо je veliku pretnju, ne samo za održavanje ugleda i uticaja religije, već i po sam opstanak Crkve. Pošto je marksističko učenje religiju smatralo proizvodom klasnog društva, koje je obično sredstvo manipulacije i ugnjetavanja potčinjene klase, ona je tretirana ka opasan ideološki neprijatelj koga treba raskrinkati i dugoročno uništiti. Da će to biti težak posao pokazalo je iskustvo SSSR-a, kada je i pored brutalne Staljinove politike, za vreme rata Crkva na neki način i rehabilitovana.

Stoga je i KPJ veoma pažljivo pristupala ovom problemu. Posle početnih grešaka, Tito je na Drugom zasedanju AVNOJ-a demantovao namjeru Partije da izvrši boljševizaciju zemlje, što bi između ostalog, podrazumevalo uništenje Crkve i vere.⁹ Tako se vodilo računa, da se u partizanskim jedinicama i oslobođenoj teritoriji proslavljuju Đurđevdan (J.B. Tito je izdao posebnu Durđev-

---

⁶ Đoko Slijepčević, Istorija Srpske pravoslavne crkve, knjiga III, Beograd, 2002, 26

⁷ Veljko Đurić Mišina, Srpska pravoslavna crkva u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941-1945. godine, Veternik, 2001, 116

⁸ Vladimir Dedijer, Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita, Teći tom, Beograd, 1984, 35

⁹ Prvo i Drugo zasedanje AVNOJ-a, Beograd 1950, 12

dansku zapovest 6. maja 1942. godine), Uskrs, kao i drugi narodni i verski praznici.¹⁰ Zanimljiv primer je NOO Kolašina, koji je aprila 1944. godine doneo odluku da se „odmah čim prođu posti, sva nekrštena djeca imaju krstiti, a nevenčani parovi da se vjenčaju“.¹¹ Širom Evrope su inteligentni komunistički profesionalci vodili računa o verskim osećanjima naroda. Italijanska komunistička partija je 1944. godine, priznala da ne može polagati nade da će postati značajna snaga u svojoj zemlji ukoliko ne bude dozvolila pristup katolicima koji ispunjavaju verske dužnosti. Zapravo, doneta je odluka o skidanju zabrane, čime je prekinuta tradicija Partije da insistira na ateizmu.¹² Kada je na Badnji dan 1945. godine, Tito svečano dočekao vojsku koja je po staroj srpskoj tradiciji, nosila badnjak, izgledalo je da komunistički vođa i dalje stoji iza reči izrečenih na Drugom zasedanju AVNOJ-a.¹³

Međutim, sve iluzije su veoma brzo razvejane u susretu sa stvarnošću, koja se ogledala u suštinski antireligijskom opredeljenju nove vlasti. Vojna pobeda nad političkim protivnicima i međunarodno priznanje, povećalo je ugled i politički uticaj vlasti nad širim slojevima stanovništva. Opijeni pobedom i verom da su oni predodređeni da stvore novo pravednije društvo, kao i opštim svetskim trendom opadanja značaja religije posle Drugog svetskog rata, kod komunističkih lidera se umanjila potreba udvaranja prema vernicima i uslovilo promenu odnosa KPJ i samim tim države, prema Crkvama u Jugoslaviji. Srpska pravoslavna crkva je optuživana za antikomunizam, podršku monarhiji i četničkom pokretu kao i za održavanje srpskog nacionalizma. S druge strane, rimokatolička crkva je zbog svog držanja u ratu bila znatno lakša meta. Zapravo, komunističkim partijama u istočnoj Evropi najviše je smetala činjenica da je katoličko sveštenstvo bilo pod

¹⁰ Vladimir Dedijer, Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita, II, Rijeka, 1981, 580

¹¹ Đoko Slijepčević, navedeno delo, 157

¹² Erik Hobsbaum, Kraj kulture, Beograd, 2014, 207

¹³ Vladimir Dedijer, Novi prilozi..III, 139

neprikosnovenim uticajem Vatikana. Zato se Tito, kako nas obaveštava Dedijer, sastao čak i sa nadbiskupom Stepincem i najverovatnije pokušao da ga ubedi da stvori nezavisnu crkvu.¹⁴

Dok je pravoslavna crkva nastojala, shodno vizantijskoj tradiciji, da uspostavi neku vrstu saradnje i sa komunističkim vlastima, dotle je Katolička crkva tradicionalno suprotstavljena sestovnoj vlasti pružala žešći otpor.

Snaga i uticaj crkve na teritoriji Vojvodine, naročito među srpskim stanovništvom, bila je tradicionalno velika. Srbi kao najbrojnija nacija na ovim prostorima imali su i najbrojnije sveštenstvo.¹⁵ Osim tradicionalnih crkava, u Vojvodini je bilo i mnoštvo verskih sekti, čiji se broj 1947. godine procenjivao na oko 20000.¹⁶

Kako smo već istakli, neposredno posle oslobođenja, izgledalo je da se nova vlast u svojoj nameri izgradnje novog socijalističkog društva, neće obračunavati sa religijskim osećanjima naroda. Pošto izgradnja novog, obično podrazumeva rušenje starog, u ovom slučaju, potiskivanje i redefinisanje građanskog nasledja. U tom smislu, najlakše je bilo odbaciti nasleđene forme praznika i proslava i stvaranje takvih koji će veličati tekovine novog društvenog i državnog poretku. Dok se potiskivanje praznika koji su slavili prelomne trenutke ili ličnosti stare jugoslovenske države, (kao što su 1. decembar 1918. i rođendan kralja Petra) odvijalo lako, nova tradicija nije mogla preko noći zameniti onu koja se razvijala i negovala više decenija, pa i vekovima.

---

¹⁴ Vladimir Dedijer, isto, 96

¹⁵ Tako je 1947. godine, broj sveštenstva tradicionalnih crkava u Vojvodini bio sledeći: SPC-227, Katolička crkva-204, Rumunska-27, Rusinska(grkokatolička)-23, Reformatorska-7, Nebojša Petrović, Odnos vlasti prema Crkvi u Vojvodini 1945-1950, Kultura polisa, br. 6/7, Novi Sad 2007, 320

¹⁶ Na teritoriji Vojvodine poske rata delovale su sledeće sekte ili Crkve koje nisu bile tradicionalno vezane za ovo područje: Adventisti, Baptisti, Plavi krin, Hrišćanska zajednica mladih ljudi, Hrišćanska zajednica slobodne braće, Naduvare, Isajlovo društvo, Jehovisti, Metodisti, Adventisti drugog reda, Duhovisti, Reformatori i Nazarenici, koji su bili i najbrojniji (oko 10 000)

Prema tome, pitanje verskih praznika nije moglo da se reši brzo, iako su pojedina povereništva tražila od Ministarskog saveta da to pitanje reši donošenjem jednog zakonskog akta. Ministarski savet je septembra 1945. godine stajao na stanovištu da nije vreme da se izdaje novi zakon, pošto još nisu bili uređeni odnosi između države i pojedinih verskih zajednica.¹⁷ Tako je Odeljenje za prosvetu GNOOV u svom obaveštenju od 9. aprila 1945. godine, odredilo da se do donošenja novog Zakona, verski praznici vrše na osnovi Zakona iz 1929. godine. Posebno je naglašeno da „u dane ovih praznika nastavnici i učenici ne moraju biti na dužnosti. Ukoliko zbog praznika u razredu bude odsutno više od polovine učenika, predavanje se neće održati ni ostalim učenicima.“¹⁸

I pored toga što su verski praznici bili zakonom priznati, kompletan partijski i državni aparat je ove praznike i prateće običaje, žigosaо kao „zaostalim praznoverjem“, i povrgnuо žestokom kritikom. Paralelno sa ovom kritikom vođena je kampanja za promociju socijalističkih vrednosti oličenih u poštovanju i pompeznom slavljenju novi praznika. Naročito je proslava Nove godine bila pogodna, ne samo za formiranje novih kulturnih tradicija, već i za, kako se kaže u jednom dopisu Glavnog odbora AFŽ-a Srbije, „treba da odigra najveću ulogu u suzbijanju pros-

¹⁷ Nataša Milićević, Stvaranje Nove tradicije-praznici i proslave, Tokovi istorije, br 4, Beograd 2007

¹⁸ Prema tom obaveštenju verski praznici su sledeći: 1. Za pravoslavne:Badnji dan, Božić(dva dana), Bogojavljenje, Sv. Sava, Veliki Petak, Uskrs (drugi dan), Đurđev dan, Spasov dan, SV. Ćirilo i Metodije, Duhovi (drugi dan), Uspenje Presvete Bogorodice (Velika Gospojina) i SV. Nikola; 2. za rimokatolike: Božić (dva dana), Nova Godina, Bogojavljenje, (Sv. Tri Kralja), Sv. Josip, Spasovo, Uskrs (drugi dan) Brašančevo (Tjelovo), Petar i Pavao, Sv. Ćirilo i Metodije, Velika Gospa, Svi Sveti i Bezgrešno Začeće BL. Device Marije; 3. za grkokatolike: Badnji dan, Božić (dva dana), Bogojavljenje, Vel. Petak, Uskrs (drugi dan), Spasovo, Sv. Ćirilo i Metodije, Duhovi (drugi dan) i Bezgrešno začeće Bl. Device Marije; 4. za evangeliste: Božić, Vel. Petak, Spasov dan, i praznik Reformacije; 5. za muslimane:Ramazanski Bajram (tri dana), Kurbanski Bajram (tri dana)Mevlud i 1. muharema (Nova Godina-jedan dan); 6. za Jevreje: Pasha (prva dva i poslednja dva dana), Roš-Ašana (dva dana), Jon-Kipur (dan i po) i Ševcot (dva dana). A:V. F.169 566/1945

lavljanja verskih praznika Božića , Sv. Nikole, Materica i dr... Tako da obuhvativši široko našu decu ostane za njih nezaboravan i zameni im sve zimske praznike.”¹⁹

Lokalne vlasti su naročito zazirali od seoskih slava plašeći se i minornih manifestacija koje bi neko „viši“ mogao kvalifikovati kao neprijateljske i samim tim, optužiti ih za nebudnost. U prvim godinama posle rata lokalni funkcioneri zabranjivali su omladinske igranke i terali muzičare sa ulica. Otežavali masovna okupljanja i veselja na seoskim slavama, tako što su slali preporuke državnim ugostiteljskim preduzećima da sa svojom infrastrukturom ne učestvuju na ovakvim manifestacijama. Pojedini lokalni funkcioneri su, kao što je bio slučaj u mitrovačkom srežu, preko saveza boraca organizovali tzv. „socijalističke slave“, pri čemu su na plakatima obaveštavali meštane da su „dosadašnje slave ukinute. Stevan Doronjski je oštro osudio ovakav način borbe protiv religije i Crkve, kvalificujući ih kao „leva skretanja“, koja predstavljaju opasnost izolovanja Partije od naroda:“²⁰ Ova okupljanja su imala vekovnu tradiciju i nisu mogla biti uspešno zamenjena sa proslavama značajnih događaja iz lokalne revolucionarne prošlosti. Stoga se brzo odustalo od ovakvih metoda, dokazujući da „su crkvene slave i ranije imale više svetovni nego crkveni karakter.“ Međutim, ovakvi događaji prerasli su u svoje-vrsnu arenu za odmeravanje organizacionih sposobnosti i političke snage. Partija je kamionima i svim raspoloživim prevoznim sredstvima prebacivala svoje aktiviste na važne seoske slave, gde je kako vidimo iz hvalisavih izveštaja, uspešno organizovala „fiskulturne manifestacije.“²¹

Zanimljivo je da je kod pravoslavnog stanovništva u Vojvodini ova propaganda imala većeg uticaja nego kod rimokatolika. Oni su se sve do 1955. godine kada je novi Zakon o državnim praznicima definitivno uklonio verske praznike iz godišnjih ka-

---

¹⁹ A.V.F.338, 7.2.8

²⁰ A.V. F.334. Sednica Biroa PK KPS za Vojvodinu održana 6. juna 1952. godine

²¹

lendara državnih praznika, uspešnije opirali antireligioznoj propagandi države. Čak su i članovi Partije u većoj meri poštivali održavanje verske tradicije i obreda, što nam pokazuje primer novosadskog brodogradilišta, kada je za vreme katoličkog Božića na posao došlo samo pet radnika, „tako da se nisu odazvali ni članovi KP.“²².

Proslava verskih praznika, naročito Božića kod srpskog stanovništva u Vojvodini imala je osim religioznog i nacionalni karakter. Partijska dokumenta su proslave Božića često kvalifikovale kao manifestacije „veliko-srpskih neprijateljskih elemenata“. Naročito su im smetale javne manifestacije poput jahanja konja, iznošenja vina na ulice, paljenje badnjaka i sl. Odnos Srba prema ovom prazniku najbolje je opisao jedan član Partije iz Rume, „po čemu bih ja bio Srbin ako ne bih slavio Božić“.²³

Propagandom u medijima, kursevima i naročito u vojsci, vlast je delovala u pravcu ateizacije mlađih. Osim ove propagande, marginalizacija religije bila je izražena u obrazovnom sistemu. Osnovni cilj obrazovne politike posle Drugog svetskog rata u Jugoslaviji, svodio se na negovanje i veličanje tradicije NOP-a s jedne, i borbu protiv građanskih vrednosti i idealisa druge strane. Zapravo, KPJ je obrazovanje tretirala kao sastavni deo klasne borbe proletarijata, pri čemu je suzbijanje građanskih vrednosti predstavljalo primarni zadatok. Istina, ne smemo zanemariti velike rezultate koji su postignuti u prvim godinama nakon oslobođenja. Otvoreno je novih škola u mestima koja ranije uopšte nisu imala škole, pokrenuta je široka akcija u pravcu opismenjavanja velikog broja nepismenih. Zatim, domaćički i drugi tečajevi, omogućili su kakvo takvo podizanje kulturnog nivoa našeg seljaštva. I pored toga što je Vojvodina u kulturnom pogledu bila

²² Osim primera novosadskog brodogradilišta, isti izveštaj obaveštava nas o veličini uticaja religije na rimkatoličko stanovništvo. Tako su za vreme katoličkog Božića 1949.god., radnici katolici u većini preduzeća i državnih imanja na teritoriji Vojvodine slavili Božić, među njima je bio i značajan broj članova Partije.A.V. F.334. 730

²³ A.V. 334. 1544

znatno iznad kulturnog proseka Jugoslavije, vlast se i ovde susrela sa mnogobrojnim problemima vezanim za školstvo. Naime, u odnosu na druge krajeve, pristupačnost dece školama bila je prilično velika, jer je mreža bila tako raspoređena da je u samom mestu stanovanja moglo da 1950. godine pohađa nastavu 70 % dece do 14 godina starosti. Međutim, mreža nije bila pravilno raspoređena. Tako da je u pojedinim srezovima u Banatu i Sremu taj procenat bio znatno niži.²⁴

Drugi veliki problem predstavljaо je nedostatak kadrova. Kvalitet nastave nije mogao biti na zadovoljavajućem nivou jer je u osnovnim školama radilo preko 12% nestručnih učitelja (pretežno u školama sa mađarskim nastavnim jezikom), na učiteljskim školama i potpunim gimnazijama taj procenat je iznosio čak, 59%, dok je u nepotpunim gimnazijama prelazilo 75%.²⁵

Odmah po oslobođenju veronauka je proglašena fakultativnim predmetom, što je ostavljalo široku mogućnost za versko vaspitanje učenika. Međutim, na primeru proslave Svetog Save 1945. godine, koja je po direktivi CK KPJ trebalo da se slavi kao školska proslava u svim oslobođenim krajevima, moglo se nazreti mišljenje nove vlasti po pitanju mesta i uloge religije u budućem obrazovnom sistemu. Naime, povereništvo ASNOS-a je prosledilo uputstvo po kojem je trebalo odvojiti školsku proslavu od verskog obreda koji se za nju tradicionalno vezivala. Dok je školska proslava trebala da se održi u školskim i drugim prigodnim prostorima, verski obred sa sečenjem kolača, domaćinom slave, nastavnicima i učenicima koji su želeli da prisustvuju, mogao je da se proslavi samo u crkvi. Osim toga, preporučeno je da se insistira na prosvetiteljskom i kulturnom aspektu Svetog Save, a manje na verskom. Takođe, preporučeno je da umetnički program sa pesmama i recitacijama bude ispunjen sadržajima iz narodnooslobodilačke borbe.²⁶

---

²⁴ Nebojša Petrović, Prosvetna politika KPJ u Vojvodini 1945-1950, Kultura polisa, br. 11/12, Novi Sad 2009, 372

²⁵ Isto, 373

²⁶ Nataša Milićević, navedeno delo, 176

Verska nastava je ubrzao proterana iz škola, tako što nije bilo dozvoljeno da se održava u školskim prostorijama, već samo u crkvenim, kojih često i nije bilo dovoljno.²⁷ Koliko je država pravila teškoća za održavanje verske nastave svedoči i odluka SPC 1947. godine, da na osnovu žalbi za ometanje verske nastave dosesti protest Ministarstvu prosvete NR Srbije.²⁸ Istina, na prostoru AP Vojvodine omogućeno je pohadanje verske nastave u školi ukoliko se za to dobije posebna dozvola od „viših prosvetnih vlasti“. Možemo pretpostaviti da se ova dozvola nije lako dobijala, tako da školske 1949-1950. nije bilo zahteva i veronauka se te i naredne godine nije predavala u vojvođanskim školama.²⁹

Slično se dogodilo i sa školskim verskim praznicima, koji su kao što smo videli, na osnovu odluke iz 1945. godine i potvrđene odluke iz 1946. dozvoljavali učenicima da tih dana ne moraju dolaziti u školu. Međutim, te odluke su odnosile samo do školske 1946/47 godine. Tako da je već 1948. godine, za pravoslavne učenike broj verskih praznika koje su mogli praznovati smanjen na jedan dan Božića i jedan dan krsne slave. Slično je bilo i kod ostalih veroispovesti.³⁰ Pored ometanja od strane vlasti, održavanju verske nastave smetala je i slaba organizacija i loši materijalni uslovi. Ovakvo stanje je naročito bilo izraženo kod Srpske pravoslavne crkve. Tako u pojedinim srezovima u Sremu deca uopšte nisu učila veronauku niti išla u crkvu, dok je u mestima sa katoličkim, naročito mađarskim stanovništvom, situacija za Partiju bila alarmantna. Na primer u Temerinu oko 75% dece je 1948. godine išlo na veronauku a gotovo svi u crkvu; u Kuli su sva Mađarska deca učila veronauku i redovno odlazila u crkvu, a slična situacija je bila i u ostalim gradovima i selima naseljenim Mađarima.³¹

²⁷ Đoko Slijepčević, navedeno delo, 170

²⁸ Isto, 172

²⁹ A.V.F.334.784

³⁰ Nataša Milićević, navedeno delo, 177

³¹ Naravno, ima i drugačijih primera, kao što je slučaj sa Banoštorom, koji je naseljen srpskim življem, gde je od 76 učenika njih je 67 išlo na veronauku. Nebojša Petrović, Odnos vlasti prema Crkvi u Vojvodini,, 324

Partijska dokumenta bila su preplavljeni izveštajima o uticaju religije na školsku omladinu, čak i onda kada je verska nastava zabranjena. Ne samo da je življa aktivnost sveštenika i vredučitelja angažovanih u verskoj nastavi kvalifikovana kao izrazito neprijateljska, već je isto tako smatran izostanak nastavnika iz škole za vreme verskih praznika, krštenje njihove dece ili prisustvo sveštenika na sahrani članova porodice. Nastavnici koji su vlastima izgledali sumnjivi praćeni su a njihova predavanja analizirana, kako bi se dokazala njihova neprijateljska delatnost. Tako je izjava jednog nastavnika u Novom Sadu da je „religija privatna stvar“ tumačena kao religiozna propaganda.³²

Vlast je ovaj problem rešila usvajanjem Zakona o narodnim školama 1951. godine kojim je bila zabranjena verska nastava u parohijskim uredima, crkvenim prostorijama pa i privatnim kućama.³³ Verske zajednice u zemlji nisu ni stigle da reaguju na ovaj zakon, kada je 22. januara 1952. godine CKKPJ zauzeo stav da „školske vlasti zaoštре pitanje borbe protiv mistike i verskih predrasuda“, što je podrazumevalo i otpuštanje iz službe prosvetnih radnika. Jer kako se navodi u pismu CK KPJ „nebrižljivost i pomirljivost po ovom pitanju ne može se više pravdati time da nema dovoljno učitelja i profesora i sl.“³⁴

Vec u aprilu 1952. godine, srpsko političko rukovodstvo pokrenulo je žestoku antireligioznu kampanju na teritoriji Srbije. U dopisu svim sreskim komitetima o „porastu verskog i političkog uticaja crkve“, predložene su između ostalog i merae koje se odnose na potiskivanje religije kod školske dece.³⁵ Pošto su iz školskih programa i udžbenika odavno izbačeni sadržaji religioznog karaktera i zakonom ukinuta verska nastava, preostalo je, kao što smo videli u pismu CK KPJ, stvoriti ideološki pravoveran prosvetni kadar koji će škole „pretvoriti u mesta otvorene antireligiozne borbe“.³⁶

---

³² A.V. F. 334

³³ R. Radić, Država i verske zajednice 1945-1953, Beograd 2002, 194

³⁴ A.V.F.334, Manje tematske grupe,

³⁵ R. Radić, navedeno delo, 377

³⁶ A.V. F.334 Manje tematske grupe

Dok se u ranijem periodu retko dešavalo da se u partijskim dokumentima Crkva kao institucija kvalifikuje neprijateljem „socijalističkog društva“, već se ukazivalo na ponašanje pojedinih „reakcionarnih popova“, sada se bilo kakva aktivnost Crkvi predstavlja kao deo aktivnosti neprijatelja u političkom i ideološkom smislu. U jednom opširnom referatu „O delovanju i uticaju Crkve i religije u NR Srbiji“, koji je nastao na osnovu materijala svih sreskih komiteta APV, ostalih reonskih komiteta Srbije, kao i Saveta za prosvetu i kulturu NR Srbije i Verske komisije Vlade NR Srbije, konstatuje se da je aktivnost svih Crkava u NR Srbiji prevazišla verske okvire „i razvila neposredno političku i društvenu delatnost“. Ova delatnost je, kaže se u referatu, najizraženija na teritoriji APV, a manifestuje se, između ostalog i masovnim učenjem veronauke u crkvama, kao i učestalom naporima sveštenstva da ukazuju i objašnjavaju roditeljima i državnim organima o važnosti održavanja veronauke.³⁷

Dakle, pod pojmom neprijateljske aktivnosti podrazumevaju se i napori Crkve da ubede vlast za držanje veronauke makar i u samim crkvama. Nema sumnje da je nakon 1951. godine, aktivnost Crkvi povećana, što je uslovljeno sa opštom liberalizacijom u Jugoslaviji i nadom da će bliska politička, ekonomski, a malo kasnije vojna saradnja sa SAD ublažiti ideološku mržnju i otupiti revolucionarnu oštricu KPJ. Ova iluzija je trgla iz obamrlosti i preživele ideološke i klasne protivnike komunističkog režima (predstavnike nekadašnjih političkih stranaka, buržoaziju, naročito bogate seljake), da u religiji traže utehu i preko crkvenih odbora, koliko toliko, povrate negdašnji ugled. Izgleda da je ova aktivnost „starih znanaca“ u crkvenim odborima koji su osim verskog, (jer mnogi od njih pre rata i nisu često viđani u crkvama), preko raznih proslava imali i obrazovni karakter, naročito smetala režimu.

Na osnovu obimne partijske dokumentacije, možemo konstatovati da o političkoj, niti o bilo kakvoj neprijateljskoj delatno-

---

³⁷ Isto,

sti Crkava na teritoriji Vojvodine u ovom periodu, ne možemo govoriti. Zapravo, Crkve su nastojale da na razne načine ljudima, naročito deci usade religiozna osećanja i teološki pogled na svet. Problem je bio nerešiv jer je ovo učenje bilo u direktnoj suprotnosti sa marksističkim shvatanjem „materijalnosti sveta“. Samim tim, učenjem veronauke školska deca stiču znanja koja su suprot na naučno-socijalističkim teorijama, iza kojeg stoji država i partijski aparat. Stoga je zabrana verske nastave, ne samo u školama, za vlast bila od velike važnosti. Ali, Crkvama je na taj način ostalo malo mogućnosti da šire Hristovu reč i održe učenje staro dva milenijuma.

Osim medija, marksističke literature i mnogobrojnih kurseva, „prosvetnim vlastima“ ostavljena je mogućnost i otpuštanja nastavnog kadra radi postizanja gore navedenog cilja. Ipak, verovatno da je nedostatak prosvetnog kadra naterao pokrajinsku vlast da u određenoj meri ublaži zahtev CK KPJ. Doronjski je na sednici Biroa PK KPS za Vojvodinu održane u junu 1952. godine objasnio da se ne može dirati u religiozna osećanja prosvetnih radnika, niti zabraniti „ni jednom učitelju da ide u crkvu“. On je insistirao samo na tome, da se školskim radnicima ne sme dozvoliti da vrše religioznu propagandu u školama.³⁸

I pored, možemo reći liberalnog stava najviših pokrajinskih funkcionera, i u narednom periodu posvećena je izuzetna pažnja ovom problemu. Precizni izveštaji o religioznosti nastavnika po školama širom Vojvodine, kao i pojedinačni razgovori sa religioznim učiteljima i nastavnicima, oslikavaju nam težinu pritiska koju su ovi ljudi trpeli.³⁹ Takođe, svedoče i ne samo o rešenosti

---

³⁸ A.v.F.334. Sednica Biroa Pk KPS za Vojvodinu održana 6. juna 1952. godine

³⁹ Tako iz jedne analize o religioznosti nastavnika u Vojvodini, koja je rađena u periodu između 1952. i 1959. godine, vidimo da vaćina nastavnika osmogodišnje škole u Petrovaradinu redovno ide u crkvu, a da je jedan od nastavnika ovog kolektiva i pojac. Iz škola u Subotici podaci su još precizniji. Navedeno je da od 133 nastavnika iz tog grada, 54 nastavnika redovno ide u crkvu, 62 povremeno, dok za 17 nema pouzdanih podataka. Smatra se da je samo oko 10% nastavnika antireligiozno. A.V.F.334, Manje tematske grupe, Aktivnost Crkve i uticaj religije 1952-1959.

države da uticaj religije na mlade ljude marginalizuje, već i o enormnom, patološkom opsednutošću religijom i neprijateljskim delovanjem sveštenstva. Na partijskim sastancima je stalno diskutovano o neprijateljskom delovanju Crkve na školsku omladinu. Nastavnicima nije zamerana samo njihova religioznost, već i nedovoljna angažovanost na školskom času i na javnim mestima protiv, kako se u dokumentima navodi „mračnjaštva i uticaja religije“.⁴⁰

Da bi koliko toliko sačuvale svoj nekadašnji uticaj, religija je sredinom 20. veka morala odoleti ne samo nadirućem marksističkom učenju, već i nezabeleženoj posvećenosti čoveka nauci, tehnicu i materijalnoj udobnosti.

Literatura:

1. A.V.F.334
2. A.V.F.338
3. Branko Petranović, Istorija Jugoslavije 1918-1978, Beograd, 1981.
4. Đoko Slijepčević, Istorija Srpske pravoslavne crkve, knjiga III, Beograd, 2002.
5. Erik Hobsbaum, Kraj kulture, Beograd, 2014.
6. Ljubodrag Dimić, Istorija srpske državnosti, Srbija u Jugoslaviji, Beograd, 2001.
7. Milan Ristović, Istorija privatnog života u Srbu, Od tradicije ka modernosti: 1878-1990, Beograd, 2011.
8. Nataša Milićević, Stvaranje Nove tradicije-praznici i proslave, Tokovi istorije, br 4, Beograd, 2007.
9. Nebojša Petrović, Odnos vlasti prema Crkvi u Vojvodini 1945-1950, Kultura polisa, br. 6/7, Novi Sad, 2007.
10. Nebojša Petrović, Prosvetna politika KPJ u Vojvodini 1945-1950, Kultura polisa, br. 11/12, Novi Sad 2009.
11. Prvo i Drugo zasedanje AVNOJ-a, Beograd 1950.
12. Radmila Radić, Država i verske zajednice 1945-1953, Beograd 2002.

---

⁴⁰ Isto.

13. Vladimir Dedijer, Novi prilozi III.
14. Vladimir Dedijer, Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita, Teći tom, Beograd, 1984.
15. Veljko Đurić Mišina, Srpska pravoslavna crkva u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941-1945. godine, Veternik, 2001.
16. Žilber Dagron, Car i prvosveštenik, Beograd, 2001.

SUPPRESSION OF RELIGIOUS HOLIDAYS AND RELIGIOUS AS A WAY OF KPJ FIGHTING AGAINST THE IMPACT OF THE CHURCH IN VOJVODINA

Summary: Since the Marxist learning considered religion as a product of class society, which is usually the mean of manipulation and repression over oppressed class, it was treated as a dangerous ideological enemy which should be debunked and destroyed in a long term. One of the ways of achieving that goal was rejection of the inherited form of holidays and celebrations and creation of those which would glorify the heritage of a new social and state order. Besides, marginalization of religion was emphasized in the education system. The main aim of the education politics after the Second World War in Yugoslavia was on one side cherishing and glorifying the tradition of NOP, and on the other fight against all civil values and ideals. Actually, KPJ treated education as the integral part of class fight of proletariat, whereby suppression of civil values was a primary task.

Key words: KPJ, church, religion, clergy, holidays, school, religious, Vojvodina

VESELIN KONATAR

Fakultet bezbednosti

Beograd

UDK 94(470):323.27”1905”

„NEUSPEŠNA” REVOLUCIJA 1905. U RUSIJI

Sažetak: Prvi svetski rat, Februarska i Oktobarska revolucija, građanski rat, Drugi svetski rat, „perestrojka” i raspad SSSR, bile su katastrofe koje je Rusija preživela. No uprkos velikom interesovanju i obilju istraživanja koja se odnose na svaku od navedenih istorijskih epizoda niz zajedničkih faktora koji su katalizirali ove događaje i dalje ostaje izvan okvira najvećeg broja radova. Jedan od objektivnih razloga bio je nemogućnost dostupa arhivskoj građi. Međutim, novi sloj dostupnog arhivskog materijala i dokumenata bacaju više svetla na „permanentne” revolucije u Rusiji, upućujući na zaključak da su navedeni događaji pre bili produkt temeljno isplaniranog nastupa i sprege spoljnih i unutrašnjih snaga u cilju uništavanja konkurentске Rusije i preuzimanja njenih prirodnih bogatstava nego rezultat klasne borbe, političkog ili ekonomskog nezadovoljstva ruskog naroda. U realizaciji ovih ciljeva učestvuju ne samo države sa kojima je Rusija bila u ratu, već i one koje se deklarišu kao prijateljske i savezničke, transnacionalne korporacije, finansijski krugovi i zapadne obaveštajne službe, uz svesrdnu pomoć „agenata od uticaja”, koji nakon oktobarskog prevrata zauzimaju ključne pozicije u prvoj vladi Sovjetske Rusije.

Polazeći od navedenog u radu razmatramo nosioce, mehanizme i dinamiku procesa koji su udarili temelje za Februarsku i Oktobarsku revoluciju.

Ključne reči: Rusija, revolucija, „finansijska internacionala”, „socijalistička internacionala”, Lenjin, Trocki

Uvodno razmatranje

„Ko kontroliše sadašnjost, kontroliše prošlost.
Ko kontroliše prošlost, kontroliše budućnost.”

Erik Artur Blair (G. Orwell)

Nezadovoljstvo koje rađa krupne promene retko izbija samo od sebe. Tako je bilo oduvek. Drugim rečima, da bi se desile promene moraju da postoje ili budu izazvane tenzije unutar jednog društva. U tom smislu su subverzivne aktivnosti oduvek bile moćan instrument međunarodne politike.¹ Još su u vreme Kijevske Rusije poljski i mađarski kraljevi, nemački imператори i drugi monarsi selektivno podržavali pretendente na ruski knjaževski presto ne iz altruizma, već iz interesa (uostalom i ruski knjaževi su koristili istu taktiku). Nicanjem snažne Moskovske Rusije započelo je oštije suprotstavljanje Istoka i Zapada. Pobede Poljaka, iza kojih su uvek stajali Rim i Nemačka (izdašno pomažući poljske kraljeve diplomatski, vojno, agenturno i novčano), slavljenе su širom katoličkog sveta. Poljski kraljevi su podsticali i prihvatali prebege nezadovoljne Vasilijem II, Ivanom III, Vasilijem III, Ivanom Groznim, tajno podržavali opozicione boljare i nezadovoljne knjaževe, podgrevali separatističke težnje, slali agente da izvode atentate na ruske vlasteline, širili jeres, vodili informacioni rat itd. Prvi koji je lansirao parolu o potrebi „oslobađanja” Ru-

¹ Termin *subverzija* prvi put je upotrebljen u preambuli *Svete Alijanse*, zaključene 20. novembra 1815. godine između Austrije, Velike Britanije, Pruske i Rusije. U tekstu pomenute preambule je svaki pokušaj ponovnog dovođenja na vlast Napoleona Bonaparte označen kao akt „*subverti*”, odnosno kao akcija usmerena na preokret, tj. protiv postojećih režima i društveno-političkog uređenja zemalja potpisnica alijanse.

Mala politička enciklopedija. Beograd: Savremena administracija, 1966, str. 1193;

Dragan Simeunović pod *subverzijom* (lat. *subversion* – prevrat, razaranje, rušenje) podrazumeava „složeni oblik institucionalnog nasilja koje karakteriše indirektna i direktna primena sile, odnosno nastojanje i realizacija maksimiliziranog prodora takvih globalnih ideoloških, ekonomskih i kulturnih obrazaca i odnosa po ukupan profil društva i bitnih društvenih i privrednih usmerenja, sve do načina individualnog i kolektivnog življenja, koji omogućavaju realizovanje strateškog cilja nosilaca subverzije u odgovarajuće pore društva – objekta subverzivne penetracije” (Simeunović, 1989:134).

sije od carske „tiranije” bio je Stefan Batorij, a najkrupnija „ideo-loška diverzija” tog doba bila je tzv. Smuta (1604-1614. godine) (Popov, 1996; Šambarov(a), 2007).

U ratu 1654-1667. godine Aleksej Mihailovič je konačno slomio Poljsku nakon čega je ispala iz reda velikih država, a Rusija postaje nesporan lider Istočne Evrope. Sada umesto Poljske njen rival postaje Francuska (lider tadašnje Zapadne Evrope), koja pod pokroviteljstvo uzima oslabljenu Poljsku (Šambarov(a), 2006). I od tada upravo Francuska više od 150 godina, znatno duže od svih ostalih, nasrće na Rusiju preko njenih suseda. Francuska je finansirala Karla XII tokom Severnih ratova, isprovocirala i sponzorisala dva švedsko-ruska, četiri tursko-ruska i tri poljsko-ruska rata pre nego je došlo do direktnog sudara Francuzova i Rusa.² Naravno, tokom celog ovog vremena aktivno su korišćeni svi oblici zakulisnih podrivačkih metoda.

Tokom rata sa Šveđanima (1741-1743) iznova se čuju parole o „oslobađanju Rusije”, sada od „nemačke” dinastije, a francuske diplomate i špijuni aktivno učestvuju u organizovanju prevrata u korist Jelizavete Petrovne (očekujući kao nagradu dobijanje Pribaltike). Čak i kada je Rusija razgromila Francusku suprotstavljanje na relaciji Istok-Zapad nije iščezlo. Padom Francuske nova suparnica postaje Engleska, pretendent na svetsko liderstvo i tokom XIX veka najveća imperija na planeti. Sada u borbi protiv Rusije Engleska pod pokroviteljstvo uzima Francusku.

Kada je 1848. godine revolucioni požar zahvatio Francusku, Italiju, Austro-Ugarsku i Nemačku Evropu od potpunog haosa spasava ruski car. Na molbu austrijskog imperatora Ferdinanda on šalje vojsku u Mađarsku i nakon mesec dana guši pobunu, što je Austriji, koja je oslobođila snage u Mađarskoj, pomoglo da uguši ustank u Italiji. Ovi dogadaji su svetskim zakulismanim snagama bili znak da snažna Rusija može biti glavna prepreka ostvarivanju njihovih planova. I svega nekoliko godina posle re-

² Bonaparta na vlast nije došao zahvaljujući vojnim talentima, on je bio izbor Rotšilda (Šambarov, 2013:11).

volucione bure protiv Rusije istupa tajno zaključeni vojni savez Engleske, Francuske, Turske i Sardinije (Severna Italija), kojem je bila spremna da pristupi i spasena od ruskog cara - Austro-Ugarska. Pravljeni planovi su predviđali razbijanje Rusije i uspostavljanje nezavisne Poljske (kojoj je trebalo pripojiti Ukrajinu, Belorusiju i Litvaniju); Turskoj dati Zakavkazje i Krim, a na severnom Kavkazu izgraditi „kalifat” koji bi uključivao Kuban, Stavropolj, Terek itd. (Sidorov, 1973). Neprijatelje Rusije su vatreno podržavali revolucionarni krugovi u zemlji i inostranstvu jer je Rusija, prema navodima Marksа i Engelsа, bila glavni protivnik evropskog socijalizma. Engels se trudio da dokaže da čak i sultanska Turska u ratu protiv Rusije zaslužuje punu podršku (Šambarov,^{2013: 16}).

Stojeći naspram takve većinske Evrope Rusija rat nije izgubila, njeni neprijatelji nisu uspeli da zauzmu Krim, dok je od Sevastopolja uzet samo njegov južni deo. Na kavkaskom frontu Rusi su nosili pobeđe,³ a na Baltiku, Belom Oru i Kamčatki neprijateljski napadi su bili odbijeni. U zalivu Kastri admirал Zavojko je razbio britansku eskadru. Iako nije izgubila nijednu bitku Rusija je zbog međunarodne izolacije gubila diplomatski i informacioni rat. Na celokupnu situaciju je uticala i smrt Nikolaja I. A u vreme dok se on trudio da učvrsti državnost liberali su se postarali da pod svoj uticaj stave naslednika prestola Aleksandra Nikolaeviča, podstičući ga na sprovođenje radikalnih reformi u cilju prevazilaženja „zaostalosti”. Vojne reforme, u vidu u kome ih je video Miljutin, samo što nisu uništile armiju. Proistekle su i druge „reforme” koje su praćene korupcijom, krađama i „privatizacijom” (prodaja Aljaske je bio prvi korak dobrovoljne predaje svojih teritorija, što će raditi i brojni drugi ruski „reformatori”). Tada započinju prvi pokušaji raspuštanja Kozaka, napadi na Crkvu, zatvaranje crkvenih škola, sužavanje njenih prava i oduzimanje imovine, dok je proglašavanje slobode govora („glasnosti”) otvorilo vrata za širenje opasnih ideja.

---

³ Englezi su finansirali i naoružavali kavkaske pobunjenike, zbog čega se krvavi kavkaski rat vodio duže od pola veka (Šambarov(b), 2007).

Aleksandar II je pokušao da normalizuje stanje ali nije uspeo, podlegao je savetima svog liberalnog okruženja. Ministar unutrašnjih poslova i predsednik Vrhovne komisije za borbu protiv terorizma, jedan od glavnih „reformatora”, M.T. Loris-Melikov, borbu protiv terorizma započeo je tako što je raspustio Odelenje za zaštitu (tajnu policiju), amnestirao političke zatvorenicke, vratio na univerzitet isključene studente. Rezultat ovakve borbe se pokazao veoma brzo, 1. marta 1882. godine Aleksandar II je ubijen od strane terorista. Njegov naslednik, Aleksandar III, oštro je reagovao na kurs države koja je klizila ka revoluciji. „Manifest” o uvođenju liberalnog ustava pripremljenog od strane „reformatora” je odbacio, a sve državne poslove stavio pod svoju kontrolu. Revolucionari su ugušeni, a prava „javnosti” ograničena. No 1894. godine Aleksandar III iznenada umire, a vlast preuzima njegov sin Nikolaj Aleksandrovič. Sada se starim protivnicima pridružuje novi, u prvom redu Nemačka, čijem je jačanju pomogla Rusija, videći u njoj protivtežu Francuskoj i Engleskoj. Jaka industrijska baza je uz militarizaciju društva obezbeđivala disciplinu i njegovu homogenizaciju, sprečavajući svaku vrstu socijalnih konflikata. Nemačka iluzija o nepobedivosti naglo je rasla, kao i pretenzije na evropsko i svetsko liderstvo. Ali glavna prepreka za to bila je Rusija. Već od 1871. godine nemački generalstab razrađuje planove rata sa Rusima, podržan od Austro-Ugarske. Sprečavanje šireg rata bilo je ostvareno zaključivanjem saveza između Rusije i Francuske, ali se uprkos savezu 1878. godine Rusija sama borila protiv Turske, na čijoj strani je bio zajednički front zapadnih država: Engleska, Austro-Ugarska, Nemačka (kojoj su Rusi neposredno pre toga pomogli da se ujedini) i Francuska (koju su Rusi pre toga spasili od nemačkog osvajanja).

„Zaostala” Rusija

„Da bi se video profil epohe često je neophodan pogled sa strane”.

S.E. Lec

Kako je Rusija izgledala na kraju XIX veka? Da li se zaista bila zaostala kao što je na Zapadu predstavljana? Da li može biti

zaostala država koja nije izgubila nijedan rat tokom 300 godina? Ako se sredinom XIX veka, u epohi Nikolaja I, zaista mogla videti neka naučno-tehnička i industrijska prednost Engleske i Francuske to se može objasniti prostom činjenicom da je tome značajno doprinelo pljačkanje kolonija (Šambarov, 2002). Ali ni te prednosti nisu bile značajnijeg karaktera. U vreme Nikolaja I u Rusiji su počeli sa izgradnjom široke mreže železničkih puteva, pojavili su se prvi parabrodi (u isto vreme i isti kao u inostranstvu). Podlogu za dalji napredak dale su reforme Aleksandra II. Srednji godišnji tempo ekonomskog rasta bio je 5-8%. Za 50 godina obim industrijske proizvodnje porastao je 10-12 puta. Hemijska proizvodnja porasla je za 48 puta, proizvodnja uglja oko 700 puta, nafte oko 1500 puta. Ogromna država je prekrivena mrežom železničkih puteva, otvoreni su ugljenokopi u Donbasu, razvijana naftna industrija u Bakuu i Groznom. Krajem XIX i početkom XX veka Rusija je izgradila najkрупniju i najbolju naftprerađivačku industriju - 94% nafte prerađivano je unutar države. Brzo se razvijala i mašinogradnja, 63% industrijske opreme izgrađivano je u svojim fabrikama. Izgrađeni su takvi giganti kao što su Putilovski zavod, Obuhovski zavod, rusko-baltijske fabrike, širile se i modernizovale tulske i uralske fabrike, stvorenii krupni tekstilni centri u Podmoskovlju, Ivanovu, Lodzi itd. Tekstilna proizvodnja je u potpunosti podmirivala ruske potrebe i držala lidersku poziciju u Evropi, dok je njen izvoz u Kinu i Iran prevazilazio britanski (Merkulov, Bobrovnik, 2003; Sidorov, 1973; Šambarov, 2003). Poljoprivreda i prehrambena proizvodnja takođe nisu zaostajali. Rusija je tada imala 21 milion konja (od 71 miliona registrovanih u svetu); 60% seoskih poljoprivrednih gospodinstava imalo je 3 i više konja. Od prodaje mlečnih proizvoda Rusija je imala prihode koliko od prodaje zlata. Čvrsto je držala prvo mesto u svetu u proizvodnji i izvozu pšenice i jedno od vodećih mesta u proizvodnji šećera. I uopšte, na svetskom poljoprivrednom tržištu bila je absolutni lider. Polovina produkata prodavanih u Evropi proizvodila se u Rusiji. Transsibirска ма-

gistrala, započeta 1891. godine, otvarala je širok dostup za osvajanje bogatstava Sibira, Dalekog Istoka i drugih udaljenih krajeva i izvodila Rusiju na tihookeanske luke koje ne zamrzavaju. Po tempu rasta industrijske proizvodnje i produktivnosti rada Rusija je izbila na prvo mesto u svetu, pretekavši SAD. Po obimu proizvodnje zauzimala je četvrto, a dohotku po glavi stanovnika peto mesto u svetu. I upravo su ovi pokazatelji krivotvoreni u propagandne svrhe od strane Zapada kao odraz „zaostalosti”, ali se namerno prenebregavala činjenica da u sistem ekonomija zapadnih država nisu bile uključene kolonije kojima su vladali, čije stanovništvo nije uzimano u obzir kada se govorilo o dohotku po glavi stanovnika. Ako bi, npr. stanovnicima Engleske dodali stanovništvo Indije, Burme, Egipta, Sudana, Južne Afrike itd., realna cifra dohotka po glavi stanovnika bila bi znatno niža od ruske. I dok je Rusija vidno jačala na Zapadu je to doživljavano kao neprirodno, nasilno i „reakciono”.

U radovima pojedinih zapadnih istraživača prisutna je i podvala koja se odnosi na nivo pismenosti u Rusiji toga doba. Zapadni pokazatelji nisu uračunavali stanovništvo kolonija, dok je za Rusiju uzimano svo stanovništvo, uključujući Srednju Aziju, Kavkaz, stepska i sibirска pleme. Zapadni statističari su ocenjujući nivo pismenosti u Rusiji uglavnom operisali sa brojem svršenih gimnazijalaca, realnih i kadetskih učilišta itd., namerno izostavljajući crkvene škole. A pri Aleksandru III Crkva je dobijala znatna državna sredstva za obrazovne svrhe što je doprinelo rađanju crkvenih škola, čiji je broj bio izjednačen sa „svetskim”. Kada je reč o stanovništvu Rusije, ono je do početka XX veka dospjelo 160 miliona, uz ubrzan prirast. Natalitet je bio veoma visok – 45,5 dece na 1000 stanovnika godišnje, ne uzimajući u obzir druge narode. Sa takvim prirastom, prema prognozama Mendeljejeva, stanovništvo Rusije u drugoj polovini HH veka trebalo je da dospije brojku od 600 miliona (Merkulov, Bobrovnik, 2003).

Još jedna pojava uslovljena naglim industrijskim razvojem bio je ubrzan rast broja radnika. Ljudi otrgnuti od seljačkih zajednica, radnih navika i tradicije nisu se odmah privikli na nove uslove uprkos tome što je prosečna plata radnika u Rusiji bila najveća u Evropi (i druga u svetu, posle SAD). Oni koji se nisu uklopili u nove okolnosti i nove poslove vremenom su postajali plen nezadovoljnika, agitatora, prestupnika, buntovnika i stranih obaveštajnih službi. Pored toga štetne efekte proizvodilo je i obrazovanje, koje se od početka XIX veka temeljilo na zapadnim obrazovnim programima. Učenici i studenti su učili i prihvatali „evropske” stereotipe mišljenja, sticali „znanja” o nedostacima vrednosti u svojoj državi i potrebi njenog preuređivanja prema zapadnim obrascima, a kada su postajali profesori svojim učenicima su prenosili iste „prosvjetiteljske” i liberalne ideje. Intelektualci su u velikom broju odlazili u Evropu – Francusku, da se nadišu „vazduha slobode”; Nemačku, na lečenje u skupim klinikama ili steknu i dopune obrazovanje na skupim univerzitetima; Švajcarsku, gde se nalazio veliki centar ruske političke emigracije itd. Istovremeno su nastojali da se upoznaju sa socijalističkim teorijama i u zapadnim knjižarama dođu do (u Rusiji zabranjene) političke literature. Tako 1890-te godine propagandisti, agitatori, buntovnici i strane službe suptilno kreću da spletakare i dele narod vodeći agitaciju ne među seljacima, kako su to ranije činili, već radnicima.

Ubrzan ekonomski napredak imao je i druge negativne strane. Slično onome što se događalo u zapadnim državama krupni industrijalci i finansijeri su i u Rusiji dobijali na težini. A nadalje, analogno Zapadu, kod njih se javila želja da se sami domognu vlasti i preurede državu na način da služi njihovim interesima.

Savez „internacionala”

Početkom XX veka u borbi za svetsku hegemoniju na arenu izlaze SAD i Japan, a uporedo sa njihovim usponom narasta novi

talas netrpeljivosti prema Rusiji. Svemu dodatni podsticaj daje izgradnja Transsibirske železnice: prvo, ona je Rusiji obezbedivala novi impuls razvoja i procvata; drugo, ona je zabrinjavala Engleze koji su sebe smatrali gazzdama u Kini i monopolistima nad morskim transportom između Istočne Azije i Evrope (Transsibirска magistrala je urušavala ovu monopoliju, njome je prevoz tereta bio tri puta brži i tri puta jeftiniji); i treće, ova magistrala je zabrinjavala bankarske i industrijske krugove u Americi koji su u Rusiji videli sve opasnijeg konkurenta. Naravno, ni Japanci nisu bili spokojni. Svemu ovome treba dodati da je krajem XIX i početkom XX veka već postojala snažna „finansijska internacionala” koju su činili krupni bankari iz raznih država, umreženi političkim, interesnim, rodbinskim i bračnim vezama. Tako su u Austro-Ugarskoj, Francuskoj, Engleskoj poslove razvijali razni kraci klana Rotšild, povezani sa britanskim Milnerima i nemačkim Varburzima, koji su bili u srodstvu sa ruskim bankarima Ginzburzima itd. Različiti kraci „finansijske internationale” imali su ogroman uticaj na vlade svojih država.

„Finansijska internacionala” je bila tesno povezana sa „socijalističkom internacionalom”. Bankari su smatrali da je korisno podržavati socijalističke partije, preko partijskih lidera mogli su vršiti pritisak na vlade, kontrolisati radničke pokrete i usmeravati ih u potrebnom pravcu. Nadalje, preko socijalista je bilo jednostavnije manipulisati „javnim mnjenjem”, dok su partije i lideri uvek bili nuždani za novcem potrebnim za svoja izdanja, iznajmljivanje prostora, agitaciju, izborne kampanje, kongrese, putovanja u inostranstvo itd. Dakle, bili su uzajamno zavisni. Dobijajući podršku iz „zakulisja” „socijalistička internacionala” je svakim danom jačala. Nemački, austrijski, francuski i engleski socijalistički krugovi zauzimali su značajno mesto u parlamentima svojih država, saradivali među sobom i imali uticaj na međunarodnu politiku. Ali su „finansijska” i „socijalistička internacionala” posedovale još jedno vredno svojstvo - sa njima su bili povezani ruski revolucionari preko kojih je bilo moguće uticati na političku

klimu unutar Rusije. Pri tom su ruske socijaliste podržavali ne samo inostrani socijalisti već i različite „društvene” i „humanitarne” organizacije iza kojih je stajao krupni kapital. Tako su u SAD ugledni biznismeni, poput Dž. Kenana, S. Klemansa, U. L. Harrisona i dr., krajem XIX veka formirali organizaciju pod nazivom „Prijatelji ruske slobode”, koja je imala za cilj da pomogne „žrtvama carizma” (Satton, 1998). Slične „kišobran” strukture nicale su i u drugim zapadnim zemljama.

Međunarodna socijal-demokratija održavala je tesne kontakte ne samo sa bankarskim krugovima već i obaveštajnim službama. Glavni posao obaveštajnih službi bio je usmeren protiv Rusije, koju je i zapadna socijal-demokratija videla kao glavnog neprijatelja. Ni jedan „političar” koji je pobegao iz Rusije nije bio predat Rusiji, zadržan i izведен pred sud zbog antiruskih aktivnosti ili ilegalni prelazak granice i falsifikovanje dokumenata. Nаравно, sve to nije moglo biti ostvareno bez odobravanja zapadnih obaveštajnih službi. Nije bilo ni jednog slučaja da je propagandna literatura i drugi ilegalni tovar koji je iz emigracije upućivan u Rusiju bio otkriven i zaplenjen od stranih carinskih ili graničnih službi. A o ekstradiciji političkih prestupnika od strane zapadnih država nije bilo ni govora. Kada se sve ovo ima u vidu nikakvo iznenađenje ne izaziva to što su ruski socijalisti uvek bili rado prihvatanici u inostranstvu. Niko od njih nije bio bez krova nad glavom, niko nije gladovao, zaradišao kao nosač ili prostitutka za parče hleba. Svi su imali neke donacije. Mnogi ruski emigranti su čak stupali u redove socijal-demokratskih partija drugih država (Trocki, Aleksandra Kolontaj itd).⁴

Jedna od ključnih figura u svim operacijama „socijalističke internationale” bio je Viktor Adler, moćan čovek u austrijskim

---

⁴ Zanimljivo je da su neki revolucionari u periodu emigracije primali tuđu veru. Tako npr., pobegavši u Nemačku Jankelj Jurovski, budući careubica, prelazi u luteranstvo, kao i Trocki, koji je smatrao da to može biti od koristi za političku karijeru. Kada su mu deca iz drugog braka poodrsla odlučio je da i njih krsti po luteranskom obredu i pošalje u luteransku školu (Šambarov, 2013:78).

vladajućim krugovima i političkoj policiji Austro-Ugarske, „čovek Rotšilda”. Adler je „nezvanično” kontrolisao kontakte međunarodnih socijalističkih krugova sa ruskim revolucionarima i igrao ulogu „kadrovskog odelenja”: izučavao je ruske socijaliste, ocenjivao njihovu perspektivnost i davao odgovarajuće preporuke. Druga važna figura bio je Aleksandar Parvus (Izrail Lazarevič Gelfard), sin krupnog odeskog trgovca, emigrant. U inostranstvu je postao ne samo revolucionar već i biznismen. Brzo je stekao zavidno bogatstvo i naselio se u Minhenu. Parvus je imao kontakte sa obaveštajnim službama Nemačke i Engleske, a kako bi bio još uspešniji stupio je i u red Iluminata (gde je dobio nadimak Parvus) (Šambarov, 2013:36).

Početkom 1900-tih godina u ruskom revolucionarnom pokretu dolazi do značajnih promena. Pojavljuju se novi aktivisti, slabo potkovani marksističkom teorijom, a u revoluciju započinje uključivanje i prestupnika. Osuđenicima se organizuje sistem bežanja iz Sibira, neophodan novac i lažna dokumenta. Sistem je opsluživao sve, a u njemu su bile zadejstvovane i strane organizacije (npr. Crveni krst). Sve jasno govori da su sistem bežanja osmišljavale i ostvarivale snage izvan Rusije. Formira se i služba za izradu nelegalnih dokumenata, pre svega krađu identiteta (najpre umrlih). Tako su revolucionari pretvarani u „žive mrtvace”. Pri reorganizaciji rada u Rusiji posebna pažnja je obraćana na strukture rukovodstva. Švajcarski emigrantski centar koji je do tada vodio Georgij Valentinovič Plehanov za nove zadatke nije odgovarao. On je odavno bio „osvetljen” od strane ruske tajne policije i bez ikakvog uticaja na procese u Rusiji. Uporedo sa emigrantskim centrom u Švajcarskoj izgrađivan je drugi centar u Nemačkoj. Novi centar je zahtevao i nove kadrove. Jedan od onih na koga je rukovodilac ovog centra Parvus obratio pažnju bio je Vladimir Iljič Uljanov.⁵ Tako se početkom 1900-te godine, nakon

⁵ Najpoznatija figura u redovima profesionalnih revolucionara bio je Lenjin. Na njega je ogroman uticaj izvršila majka, Marija Aleksandrova Uljanova (rođena Blank), koja je izražavala neskrivenu mržnju prema Rusiji, njenom poretku i tradiciji. Ostavši

isteka izgnanstva, Lenjin uputio na Zapad. Obezbeđen mu je pašoš na ime umrlog dvorjanina Vologodske gubernije - Nikolaja Lenjina (otuda i pseudonim Lenjin). Posao zbog koga su privukli Lenjina bilo je izdavanje novine „Iskra”. Georgij Valentinovič Plehanov je razrađivao plan da „Iskra” izlazi u Švajcarskoj, pod kontrolom njegove grupe „Oslobađanje rada”. Da novine budu

---

rano bez glave porodice Uljanovi su živeli od visoke penzije. Vaspitanjem dece se bavila majka, koja je od njih napravila ostrašene ateiste. Svi su (osim Olge) postali aktivni revolucionari – Aleksandar, Vladimir, Marija, Ana, Dmitri. Majka je toliko bila ubedljena u ispravnost svojih stavova da je smrtnu kaznu za svog starijeg sina prihvatala sasvim smireno. Nije se aktivno uključivala u partijski rad ali je sinove obilazila u zatvorima, nosila poruke, savetovala sa advokatima itd. Za razliku od majke Lenjin je bio ozlojeđen kaznom izrečenom njegovom bratu i uvredjen što se sredina okrenula od nesudenog careubice. U carskoj Rusiji porodice prestupnika isleđivanju i progona nisu podvrgavane, redovno su primale penziju, a deci je bilo omogućeno da se nesmetano školju. Iako su Lenjina isključili sa Kazanjskog univerziteta to mu nije smetalo da postane pravnik. 1893 godine Lenjin se doseljava u Moskvu i uključuje u rad marksističkih kružaka, koji su legalno radili. Čak i u „reakcionarnim” vremenima Aleksandra III izučavanje marksizma i drugih levičarskih teorija nije bilo zabranjeno. Kažnjavana su samo konkretna krivična dela – terorizam, organizovanje nemira, formiranje tajnih antidržavnih organizacija itd. U Peterburgu se Lenjin upoznao i zbljedio sa učiteljicom Nadeždom Konstantinovnom Krupskom, koju je na revolucionarni put takođe usmerila majka - Jelisaveta Vasiljevna (rođena Fišman, zbog čega je i dobila partijski pseudonim „Riba”). Ona je, kao i Lenjinova majka, kćer vaspitavala u duhu ateizma i socijalizma. Obeshrabren slabim revolucionarnim rezultatima Lenjin (leta 1895 godine) na kratko odlazi na Zapad. Boravi u Nemačkoj i Švajcarskoj, gde se upoznaje sa Plehanovim. Sa instrukcijama i koferom punim literature ohrabren se vraća u Rusiju, gde započinje sa izdavanjem lista „Radnička stvar” („Raboće delo”) (Šambarov, 2013:27).

Drugi poznati revolucionari su u redove revolucije ulazili drugim putem, kao npr. Aleksandra Kolontaj, rođena u bogatoj aristokratskoj porodici (otac general i diplomat Mihail Dovmontovič, autor liberalnog ustava Bugarske i miljenik ministra vojnog – Miljutina). I na Aleksandru je znatan uticaj izvršila majka, ali ne takav kao što se desilo sa Lenjinom i Krupskom. Majka, polufrancuskinja-polufinkinja odlikovala se skandaloznim ponašanjem, zbog čega su i deca rasla „slobodnog ponašanja”. Stoga u knjigama Aleksandru Kolontaj opisuju kao ženu-„vampira”, romantičnim „robom ljubavi” itd. Međutim, pre bi se moglo reći da je bila „Juda” u ženskom obliku. Na svom putu je izdavala sve koji su sa njom bili povezani. Kao i mnogi drugi, Aleksandra 1898. godine ostavlja porodicu i odlazi u inostranstvo da „izučava socijalizam”. U Ženevi se, kao i Lenjin, upoznaje sa Plehanovim, rukovodiocem ruskog emigrantskog centra (Icelev, 1997).

pod kontrolom Plehanova Parvus nije dozvoljavao jer bi u tom slučaju on diktirao njihovu profilaciju. Pod plaštom konspiracije Parvus je redakciju smestio kod sebe, u Minhen, organizujući njihovo štampanje u nemačkim štamparijama. Novine su, kako su Lenjin i Parvus smatrali, dužne da budu ne samo agitator već i „kolektivni organizator”. Pored Lenjina, Parvus je u Minhen pri-vukao Martova, Potresova, Zasuliča, Inu Smidovič (Leman). Ap-rila 1901 godine, nakon odslužene kazne, u Minhen stiže i Krup-ska, koja je kao i ostali pored ruskog dobila i lažni bugarski pa-soš. Redakcijski honorari su bili dovoljni za život tako da su Le-njin i Krupska (kao bračni par) mogli da iznajme stan u elitnom delu Minhena, gde je živeo i Parvus. Odlazili su k njemu u goste i porodično se družili. Ipak, svega nakon godinu dana među njima je bio vidljiv raskol, a uzrok ostaje nepoznat. Neki autori prepos-tavljuju da je Lenjin počeo da sumnja u Parvusa zbog finansijskih malverzacija, dok druga, više verovatna varijanta kaže da je Par-vus pokušao da Lenjina uključi u masoneriju i da je doživeo neu-speh. Istina, neki pogledi Lenjina odražavaju uticaj teorije Ilumi-nata, ali je njegov ateizam bio apsolutan. On je bio protivnik ne samo hrišćanske religije već svih učenja povezanih sa mistikom i sakralnim ritualima. Mimoilaženje se pokazalo tako duboko da je Lenjin smatrao nemogućim dalji ostanak u Minhenu i aprila 1902. godine se preseljava u London, što se nije odrazilo na revo-lucionarnu delatnost. Inostrane socijal-demokrate su kao i ranije nastavile da podržavaju ruske socijal-demokrate bez obzira gde se nalazili, u tom smislu i Lenjina.

Rusko-japanski rat i neuspela revolucija

„Nema ničega lošeg u promenama, ako idu u nužnom smeru”.
Vinston Čerčil

Termin „Antata” (fra. *L'Entente Cordiale* - „srdačan sporazum”, „srdačna saglasnost”) prvi put se pojavio 1830-te godine, u

periodu kada je Engleska nastojala da Francusku izvuče ispod ruskog uticaja uprkos tome što je dinastija Burbona na presto došla zahvaljujući Aleksandru I, posle Napoleonovog poraza. Nakon revolucije 1830. godine, kada je svrgnut Karlo H, poslednji kralj ove dinastije, na tron je doveden Luj Filip. Novi kralj se preorijentisao na Englesku, sa kojom je zaključen savez nazvan „Antant kordial”, u prvom redu usmeren protiv Rusije (Debidur 1995). Od tada se pod „Srdačnim sporazumom” podrazumevala alijansa između Engleske i Francuske, ali je taj naziv korišćen i tokom 1850-tih godina pri Napoleonu III. I kao što je više puta podsticao Tursku protiv Rusije ovaj savez je isto tako početkom HH veka na konflikt podsticao i Japan (koji je u ratu 1894-1895 godine pobedio Kinu). Zapadna diplomacija ponovo deluje synchronizovano protiv Rusije koju predstavljaju glavnom pretnjom japanskim interesima u severnoj Kini i Koreji. Međutim, ratovati sa Rusijom za Japance je bilo veoma složeno i riskantno. Temeljnim pripremama za rat sa Rusijom Japancima pomažu zapadni „prijatelji”.⁶ 1902. godine Engleska sa Japanom zaključuje savez, kome se priključuju i američki poslovni krugovi. Tako Japan započinje pregovore sa Rokfelerima (koji su prvi pošli na zbližavanje sa Tokijom), zatim Dž. Morganom i Dž. Stilmenom, a naj-vrednije usluge u pogledu finansiranja Tokiju pruža Jakov Šif.⁷

---

⁶ Za razliku od Japana, ruskoj carskoj vlasti se krediti uskraćuju ili daju pod najnepovoljnijim uslovima, jer su navodno zbog straha od revolucije zapadne banke povukle svoj kapital iz Rusije. Dakle, vojna i politička kriza se produbljuje finansijskom, dok „patriote i dušebržnici” sa dvora nastoje da ubede cara da je sve izgubljeno (Tkačenko, 1998; Džoll, 1998).

⁷ Šif je poreklom iz Nemačke, iz porodice frankfurtskih bankara. Njegov otac je radio kod Rotšilda, a potom se osamostalio. Braća Jakova Šifa - Feliks i Ludvig - su ostali u Frankfurtu na Majni, dok se on sredinom XIX veka preselio u SAD. Tamo je stupio u bankarsku kancelariju „Kun & Loeb” i oženio kćerkom starijeg partnera, nakon čega postaje vodeća figura u firmi. Uspeo je da firmu „Kun & Loeb” podigne na nivo druge po značaju privatne banke u SAD (posle Morgana). Ono što je posebno važno je da je Šif u Americi zastupao interes Rotšilda. Orodio se i sa najkrupnijim finansijerima iz Nemačke – Varburzima (Maks Varburg je vodio Hamburšku bankarsku kuću, a njegova mlađa braća su bili partneri „Kun & Loeb-a”) – Feliks Varburg se oženio kćerkom Šifa, a Pol Varburg kćerkom Loeba. Još jedan vredan partner bio je i

Šif je ulagao veliki novac u železničke puteve i metalurgiju, bio „ministar finansija” imperije „Standard Oil”, desna ruka Harrimana, Guldova i Rokfelera u njihovim projektima sa železnicom, kao i kompanjon britanskog proizvođača oružja Vikersa. Pored toga imao je bliske veze i sa Openhajmerima, Holdenbetcima, Magnusima. Prema svedočenju Šifovog biografa Prisile Roberts, on je bio genijalni finansijer, žestoki protivnik Rusije i jedna od najviših figura u masonskoj loži „Bnaj Brit” (Merkulov, Bobrovnik, 2003). I samo što se na Rusiju nazirao udar, Šif se brzo uključio da pomogne. Njegov neprijateljski odnos prema carskom režimu bio je toliko izražen da je uložio ogromne napore da ubedi američke i evropske bankare da uvedu embargo na davanje zajma Rusiji. U operaciju su se uključile i druge američke kompanije (Tkačenko, 1998), kao i rođaci i poslovni partneri iz redova evropskih bankara. Na taj način su uspeli da izdvoje sredstva za Japan u ukupnom iznosu od 535 miliona dolara (prema današnjem kursu suma prevazilazi vrednost od 10 milijardi dolara), dajući dodatni podsticaj ratnim pripremama. Prislila Roberts navodi da su ova sredstva pokrivala više od polovine japanskih vojnih rashoda i bili jedan od važnih faktora koji je obezbedio pobjedu Japana” (Šambarov, 2013:45). Inscenirani događaji (kao npr. za Božić 1903. godine u Kišinjevu) na osnovu kojih je zapadna štampa podgrejavala atmosferu bili su od pomoći Šifu i njegovim partnerima da u operaciju davanja zajma Japancima uključe i druge bankare. Od zajma koji je Japan dobio ne manje od 10 miliona dolara (današnjih 200 miliona dolara) bilo je namenjeno za subverzivni rad unutar Rusije, tj. na pripremanje revolucije. Kasnije se pokazalo da bez toga Japan nikako nije mogao da pobedi. Bankarski krugovi koji su odlučili da igraju na kartu Japana raspolagali su informacijama da se u Rusiji organizuje „udar s leđa”.

Otto Kan (sin bankara iz Mangehajma) koji je u klan takođe ušao putem braka. Šif se nalazio u srodstvu i sa britanskim bankarom Isakom Zeligmanom, koji je ujedno bio i zamenik predsednika Njujorške trgovinske palate i predsednik njene poreske komisije (Šambarov, 2013).

Za to se novac slivao iz Britanije i Amerike, dok su se različite grupe ruskih revolucionara spremale pod nadzorom obaveštajnih službi Francuske, Nemačke, Austro-Ugarske i Engleske.

I kao što je bilo u prethodna dva rusko-turska rata (1853-1855 i 1877-1878), Rusija se ponovo našla u međunarodnoj izolaciji. U SAD grupa Šifa organizuje antiruske mitinge zahtevajući od predsednika Teodora Ruzvelta da primeni oružanu silu protiv Rusije. Na tako radikalni korak Ruzvelt nije pristajao, ali nije smeо ni da se otvoreno konfrontira sa tako uticajnim krugovima. Na drugoj strani Engleska je otvoreno zauzela „projapansku” poziciju i demonstrirala volju da stupi u rat na njegovoј strani.⁸ Neprijateljsku poziciju prema Rusiji zauzeo je i turski sultan Abdul Hamid koji je zatvorio Bosfor i Dardanele za brodove Crnomorske flote blokirajući im prebacivanje na Daleki Istok. Zveckajući oružjem i provokacijama sa ubijanjem Jermenja Turska je računala da će se ponoviti scenario Krimskog rata te da će protiv Rusije ponovo istupiti zapadna koalicija. Međutim, Engleska iznenada pravi oštar zaokret. Izjavljuje da se nje rusko-japanski konflikt ne tiče, dok istovremeno iza leđa sa Francuzima vodi pregovore koji su 1904. godine krunisani potpisivanjem dogovora. Zvanična Francuska deklarativno zauzima neutralan stav (Ruskoj vredi izjavljuje da se njen vojni savez sa Rusijom o uzajamnoj pomoći isključivo tiče Evrope i ne obuhvata Daleki Istok) (Мультатули, 2013: 287), a njeno neprijateljsko raspoloženje prema Rusiji iskazuje se zabranom ulaska ruskih brodova u francuske luke, dok francuska štampa, „javnost” i parlament javno iskazuju simpatije prema Japancima.⁹ Nemačka je takođe proglašila neutralnost, ali

---

⁸ Još od sredine 1904. godine engleski Generalstab je razrađivao planove napada na Rusiju, koji su predviđali vođenje ratnih dejstava na Baltiku i Centralnoj Aziji, kao i desant na rusku kavkasku obalu.

1904. godine engleski *Daily Mail* piše: „Rusija mora biti uništena” (Mul'tatuli, 2013: 285-295).

⁹ Leta 1904. godine desio se neprijatan incident za rusko-francuski savez. Ruski brod „Diana”, sklanjajući se od japanske pratrje zalazi u francuski Sajgon, gde je bio razoružan. Tamo su francuske kolonijalne vlasti zadržale sve ruske mornare (od kojih

se saglasila da prodaje naoružanje i municiju Rusima. Berlin je iskoristio situaciju da Peterburgu nametne nepovoljan trgovinski ugovor na 10 godina, pokazujući se kao nečastan „priatelj”. Nemačka trgovinska predstavništva, konzulati i rezidenture obaveštajnih službi na Dalekom Istoku održavali su kontakte sa Japancima i ustupali im obaveštajne podatke. Bilo je očigledno da je na snazi bio novi „Srdačan sporazum” - svi protiv Rusije.

Vreme i plan rata Japana protiv Rusije bili su precizno određeni. Iskorišćen je momenat dok Transsibirска magistrala nije bila završena zbog prekida kod Bajkalskog jezera. Japanskim ratnim planom je predviđeno da se ostvari prednost na moru, što je i bilo postignuto prvim iznenadnim udarom, nakon čega je Japan mogao nesmetano da prebacuje vojsku na kopno. Koristeći se brojčanom prednošću oni su nastojali da uniše ruske trupe pre stizanja pomoći iz evropskog dela. Garnizon u Port Arturu se od-sudno branio, a strategija povlačenja i pozicione odbrane glavno-komandujućeg A.N. Kuropatkina pokazala se kao pogibeljna za Japance. Ona ih je iscrpljivala i nanosila gubitke, dobijajući na vremenu za prebacivanje svežih ruskih divizija na Daleki Istok. Ali se u arsenalu protivnika nalazilo još jedno oružje, pogubnije od japanske artiljerije, metaka, granata i flote – subverzivna delatnost u ruskoj pozadini.

Subverivne aktivnosti „pete kolone”

Kada je rat sa Japanom postajao sve izvesniji ruska vlada je započela sa povlačenjem „nelogičnih” političkih poteza. Ruskoj armiji su u kontinuitetu krediti kresani zbog navodnog „nedostatka sredstava”, dok je istovremeno ministar finansija, liberal Vitte, Kini dodeljivao krupne zajmove kako bi Japanu mogla da plaća reparacije nakon poraza, što im je služilo da se ubrzano naoruža-

---

su mnogi umrli od epidemije) i dugo vremena ih nisu puštali. Ovo ne samo da je protivrečilo savezničkim odnosima, već i zvaničnom stavu Francuske o neutralitetu (Mulstatuli, 2013: 288).

vaju. Utvrđivanje Port-Artura, glavne morske baze na Tihom okeanu, izvođeno je veoma sporo, dok se u susedstvu, po naredbi Vitta, gradila velika i luksuzno opremljena trgovačka luka Daljni, potpuno neutvrđena i nezaštićena. Vlada je bez obzira na sve signale obaveštajne službe ispoljavala nemar, predlozi za podizanje borbene gotovosti na Dalekom Istoku su ignorisani. A konflikt je ubrzo usledio. Grupa avanturista bliskih dvoru koja je imala koncesije na eksploataciju šuma na mandžursko-korejskoj granici (sa sopstvenim oružanim formacijama) bila je povod za konflikt, zbog čega 6. februara 1904. godine Japan prekida diplomatske odnose sa Rusijom. 9. februara njegovi razarači bez objavljuvanja rata torpeduju tri broda u luci Port-Artur, a u neutralnoj korejskoj luci Čemulpo japanska eskadra se obrušila na brodove „Varjac” i „Korejac”.¹⁰ Nezaštićena luka Daljni bila je lako osvojena sa punim skladištima, nakon čega je postala pretovarna baza za prevoz japanske armije.

Uprkos neprijateljskoj nadmoći Port Artur se bori do poslednjeg čoveka. Luka je predata kada dalja odbrana nije imala svrhe. Neprijatelj je osvojio dominantne visove, dok su brodovi Prve tihookeanske eskadre već bili potopljeni ili oštećeni tako da je svako dalje protivljjenje vodilo samouništenju. Pomorska bitka u Cusimu izgubljena je iz razloga što ruske granate velikih kalibara nisu eksplodirale prilikom udara u neprijateljske brodove. Očigledno se radilo o diverziji, zbog čega je potpoljeno jezgro Baltičke flote. Ali se tok rata menjao na isti način kao što je u počeo. Taktika Kuropatkina je dala rezultate. U Mandžuriju su prebačene tri ruske armije. Sada se 38 svežih divizija nalazilo protiv 20 iscrpljenih japanskih, koje su pretrpele gubitke koji su bili 5 do 6 puta veći od ruskih. Oficirski i podoficirski sastav je bio desetkovani, a popunjavanje jedinica se vršilo neobučenim i neiskusnim momcima koji su se masovno predavalci. Obaveštajni podaci su

---

¹⁰ Nakon potapanja „Varjaga” i „Korejca” američki predsednik T. Ruzvelt u pismu upućenom sinu piše: „Ja se više radujem japanskoj pobedi, s obzirom da Japan igra našu igru” (Pringle, 1931: 375).

govorili o paničnom strahu Tokija od ruskog napada koji se mogao završiti potpunim uništavanjem protivnika. Pod uticajem liberala predlog ruske vlade da se započnu mirovni pregovori Japan je sa radošću prihvatio. Posrednik u pregovorima bio je Teodor Ruzvelt, predsednik SAD, države koja je vodila svoju igru. Aktivno igrajući na strani Japana, SAD su pokušavale da demonstrijiraju i „priateljstvo” prema Rusiji (Merkulov, Bobrovnik, 2003).

Kako je primirje bilo na vidiku stvarni autori ruskog poraza odlučuju da izađu iz senke. Na zaključivanje primirja u Portsmut nisu doputovale samo diplomate, bio je prisutan i jedan od glavnih sponzora rata - Šif. I ne sam, doputovao je sa šefom masonske lože „Bnaj Brit” – Krausom, kako bi 28 avgusta (1905. godine) prisustvovao potpisivanju sporazuma i lično posmatrao kako Rusija priznaje poraz ne samo pred Japanom, već i pred njima (Satton, 1998). Za doprinos pobedi Japana Šif je nagrađen ordenom japanskog imperatora, a tokom ceremonije nagrađivanja sa njegove strane su stigle nove pretnje upućene na adresu ruskog cara (Merkulov, Bobrovnik, 2003). Međutim, mora se istaći da svi krugovi u SAD nisu bili voljni da, kao što je to bio slučaj sa Šifom, sprovode antiruski kurs. Njihova politička logika je govorila drugačije - za Ameriku je bilo važno iscrpljivanje protivnika i učvršćivanje pozicija u Kini (Tkačenko, 1998). SAD nisu želele ni jačanje Tokija, kao što ni perspektiva njegovog uništavanja nije bila poželjna jer bi bankari pretrpeli značajne gubitne na japanskim zajmovima.

A za vreme trajanja rata aktivisti socijalističkih partija su u saradnji sa liberalima organizovali štrajkove i proteste na Transibirskoj magistrali od koje je zavisila armija u Mandžuriji, podgrejavali međunacionalne tenzije, vodili informacioni rat protiv carske armije, dok su ruska i „zapadna” liberalna štampa zajednički „informisale” javnost o „neuspesima” ruske vojske, sramoti i nedostatku talenta ruskih vojskovođa, uz višestruko preuveličavanje gubitke (Merkulov, 2003; Šambarov(b), 2006). Međutim, uprkos

svim naporima uspesi „pete kolone” bili su nedovoljni za izazivanje šireg nezadovoljstva. Procenili su da je za istinsku revolucionarnu eksploziju potrebna velika provokacija koja bi pokrenula mase. Ona je organizovana u Peterburgu, pod rukovodstvom Pinhusa Mijsejeviča Rutenberga. Januara 1905. godine Rutenberg je uspeo da organizuje štajk u Putilovskom zavodu, kome se pridružuju i ostale mreže revolucionarnih celija. Masama je upućen poziv da 9. januara pođu k caru (za koga se znalo da nije u Peterburgu), izlože mu svoje zahteve i traže pravdu. Radnici su se podigli i započeli sa utvrđivanjem zahteva i pisanjem peticije, nesvesni da su postali predmet manipulacije. Vlada u poslednjem momentu saznaće da je prvo bitna peticija bez znanja potpisnika zamenjena drugom koja je sadržavala zahtev koji se odnosio na promenu državnog sistema. Takođe, vlada je u poslednjem momentu upozorenja da se za događaj pripremaju i teroristi i da će na protestima učestvovati više od 300 hiljada ljudi, koji će se iz raznih delova grada sastati na trgu ispred carskog dvorca uprkos tome što se tolika masa naroda na tako malom prostoru nije mogla smestiti. Stoga je skup zabranjen, a centar grada opkoljen vojnim snagama koje su dobitne naređenje da nikoga ne puštaju i oružje primene samo u krajnjoj nuždi. Ali je široka agitacija učinila svoje. U jutro 9. januara prema carskom dvorcu krenula je ogromna masa naroda. U redove mirnih građana ubaćene su borbene grupe esera, socijal-demokrata i anarhista. Glasine da se ne dopušta pristup caru samo su dizale tenzije i zahteve da se probijaju silom. Krijući se iza leđa radnika revolucionarne borbene grupe su osipale paljbu po vojnicima, na šta su oni, videći da će biti pregaženi i rastrgnuti od strane mase, počeli odgovarati na vatru. Nastala je panika, a užasnute mase su se bežeći međusobno gazile. Ispostavilo se da od metaka nije stradalo toliko ljudi koliko je stradalo pri paničnom bežanju. Tokom događaja ubijeno je i od rana umrlo 130 ljudi, dok je 299 bilo ranjeno. Ovaj broj uključuje sve – civile, vojnike i policajce (Platonov, 2001), dok zapadna štampa i revolucionarna agitacija govore o „hiljadama streljanih”, o tome

kako „krvavi car istrebljuje mirne demonstrante” itd. Formirana je komisija pod rukovodstvom senatora Šidlovskog koja je bila dužna da istraži okolnosti tragedije, kao i da ispita uzroke radničkog nezadovoljstva i predloži mere za njihovo otklanjanje. Revolucionari su i ovo vešto iskoristili pretvorivši je u kostur budućeg Petrogradskog Sovjeta.

Nastavak revolucije

Rusija se veoma brzo oporavila od štete koja joj je nanesena ratom i revolucijom. Analiza stanja pokazuje da „revolucionarna infekcija” još uvek nije bila smrtonosna za Rusiju te da je uprkos pokazanim nedostacima vlast u Rusiji 1905. godine još uvek bila snažna. A što se daljeg toka započete revolucije tiče sve je izgledalo da je ona nepovratno ugašena. Prognoze Lenjina o novim ustancima se nisu ostvarivale jer običnom narodu nije bilo do revolucije, a efikasne su se pokazale i kaznene mere. Ratni vojni sudovi (koji su delovali svega 8 meseci) kaznili su 1100 lica pre nego ih je car pod pritiskom „javnosti” ukinuo. Ministar unutrašnjih poslova Stolipin zavodio je red čvrstom rukom. Lenjin je pobegao u šumska sela u dubinu Finske, odakle prelazi u Švedsku, a potom sa Krupskom u Nemačku. Za razliku od Lenjina Trocki je slične neugodnosti izbegao.¹¹ Njegovi pokrovitelji ga

---

¹¹ Važno je napomenuti da se 1905. godine na istorijsku pozornicu pojavljuje ličnost o kojoj je malo ko do tada nešto čuo – Lav Davidovič Trocki (Lejb Bronštajn), rođen 1879. godine u porodici bogatog trgovca i zemljoposednika. Majka je poticala iz porodice krupnih industrijalaca - Životinskih. Kada je stasao poslat je na školovanje u Odesu. Lejb se već u starijim razredima zanimalo za politiku, zapustio fakultet i uključio u delatnost „Južnoruskog radničkog saveza” (u kome radnika skoro da i nije bilo), pisao proklamacije, učestvovao na skupovima. Zbog toga je 1898. godine bio uhapšen i kažnjen sa 4 godine zatvora. Prva supruga Lejba bila je Aleksandra Sokolovska, saradnica iz ilegalnih kružaka, koja je takođe bila uhapšena. U Sibir su otpremljeni kao muž i žena, gde su im se rodile dve kćerke. Bronštajn se oprobao i u literaturi. Prva knjiga bila je traktat o masonstvu. U zatvoru se Bronštajn bavio i žurnalistikom, a niz njegovih radova publikovanih u listu „Istočno viđenje” primećen je na nekom „visokom” nivou. 1902 godine za njega, još ni za koga poznatog novinaru-amatera, bio je organizovan beg iz zatvora. Nakon primljene poruke o organizaciji

nisu ostavljali u nevolji (Džoll, 1998). Nastanio u Austriji, gde je sa velikim interesovanjem izučavao Frojda koji je stanovao u istoj zgradi u kojoj je živeo Adler. Adlerov sin Fridrih bio je Trockov pomoćnik, a preko njega se Trocki upoznaje sa Frojdovom. Posećivao je njegova predavanja, čitao njegove radove i bio oduševljen njegovim učenjem, stavljajući ga u istu ravan sa učenjem Marksa. Pored toga, Trocki je bio redovan gost u prestižnom kafeu „Central”, gde su okupljala elita političkog, intelektualnog i poslovnog sveta. On se sastaje sa Hilferdingom, Karlom Renneom, Otom Bauerom i drugim ljudima evropske socijal - demokratije, igra šah sa Rotšildom (Šambarov^{2013:79}). Zašto je ova elita prihvatile nesrećnog revolucionara, urednika jednog od mnogih emigrantskih listova, malo poznatog Trockog, i zašto su poznati političari sa njim razgovarali na „ravnoj nozi” postalo je mnogo jasnije narednih godina.

Iste (1905) godine, nakon revolucije, Parvus i Trocki vrše pripreme za povratak u Rusiju, a pre toga borave kod Adlera. Stupivši na tlo domovine Trocki se spustio na „dno”, gde ga je pod zaštitu uzeo L. B. Krasin (pseudonim „Vinter”), viđeni boljevik, inženjer koji je zauzimao visoki položaj u nemačkoj firmi „Simens-Šuker”.¹² Tokom revolucije 1905. godine Krasin je

---

bekstva Bronštajn ostavlja ženu i decu i bez kolebanja prihvata bekstvo. Bekstvo Lava Trockog bilo je organizovano veoma dobro. Putovao je pod imenom umrlog pukovnika Nikolaja Trockog, stigao u Beč (gde se nalazila kancelarija lista „Iskra”) i smestio u stan Viktora Adlera, „sivog kardinala” međunarodnih socijalista. Ovaj ga je rado primio jer je u Trockom video potencijal koji može da se iskoristi. Od Adlera se upućuje u London, k Lenjinu i Krupskoj, sa kojima je od prvog dana uspostavio bliske odnose. Lenjin je uporno nastojao da Trockog kooptira u redakciju „Iskre” čemu se protivio Plehanov, koji je bio mišljenja da bi kooptiranje Trockog u svim pitanjima davalо prednost Lenjinu. Uprkos svemu Trocki je aktivno saradivao sa novinama i u raznim gradovima nastupao pred socijal-demokratama. Tako se u Parizu upoznaje sa Natalijom Sedovoj, koja nakon Aleksandre Sokolovske postaje njegova druga žena.

¹² Svo rukovodstvo nemačkih preduzeća u inostranstvu bilo je povezano sa nemačkom obaveštajnom službom. Ova metodologija se centralizovano i strogo sprovodila od strane Berlina i bez veza sa obaveštajnim službama napredovanje u hijerarhiji nemačkih firmi bilo je nemoguće (Orlov, 1998).

imao važnu ulogu - rukovodio je snabdevanjem borbenih grupa oružjem iz inostranstva, tj. imao pristup izvorima finansiranja, nadgledao zakup, transport, „prozore” na granici itd. I što je posebno interesantno – tako značajna figura počinje da opslužuje i čuva još uvek nepoznatog Trockog, postajući njegov lični „andeo čuvar”. Krasin Trockog i Sedovu smešta u Peterburg, odakle zbog hapšenja Sedove Trocki beži u Finsku.

Oktobra 1905. godine u Rusiji izbija sveopšta politička kriza. Liberali na dvoru, koje je predvodio Vitte, vrše pristisak na Nikolaja II da sproveđe ustavne reforme jer se samo na taj način, kako su govorili, može umiriti „narod” i normalizovati situaciju. Ministar unutrašnjih poslova A.G. Bulganjin predлагаže formiranje parlamenta koji bi imao savetodavni karakter, što svi slojevi opozicije jednodušno odbacuju. Tek, Vitte je (17. oktobra 1905. godine) uspeo da nagovori cara da narodu „daruje” građanske slobode, slobodu reči, slobodu okupljanja itd, formira državnu Dumu i objavi sveopštu političku amnestiju. Uprkos Viteovim uveravanjima, kao i uveravanjima drugih liberala na carevom dvoru, „Manifest” od 17. oktobra nije odigrao nikakvu ulogu u smirivanju stanja u zemlji. Upravo suprotno, objavivši ga car je upao u zamku. Sada su revolucionari dobili mogućnost da deluju potpuno otvoreno i legalno. A da će ovakav dokument biti potpisani revolucionari su unapred znali. Približno su znali i datum kada će biti potpisani (Sverdlov je već tokom septembra govorio o skorom prelasku na „legalno stanje”) (Sverdlova, 1976).

Trocki u Peterburg stiže između 14. i 15. oktobra, pred objavlјivanje „Manifesta” i političke amnestije. U prestonicu se u isto vreme pojavio i Parvus kome je Trocki igrao pomoćničku ulogu.¹³ Preko Parvusa su isli finansijski tokovi, a zahvaljujući velikom novcu koji je pristizao Parvus je započeo sa izdavanjem

¹³ Niz podataka govori da se tokom 1904. godine Parvus bavio „specijalnom” pripravom Trockog kako bi pristupio redu Iluminata. Primetno je da od tada kroz njegove rade počinju da se šire njihove ideje, pre svega kroz teoriju o „permanentnoj revoluciji”.

tri lista („Рабочей газети”, „Начала”, „Известии”) štampanih u takvim tiražima da su njima zatrpanvali Peterburg i Moskvu. U novinama su publikovani tekstovi Trockog i drugih ruskih revolucionara i austro-nemačkih socijalista – Adlera, Kautskog, Klare Cetkin, Roze Luksemburg i dr. Objavljujući falsifikat pod nazivom „Finansijski Manifest” Parvus je uspeo da uruši kurs ruskih hartija od vrednosti, na čemu su veliku zaradu imali zapadni bankari.

Ovo se ujedno može uzeti kao period u kome započinje ozbiljno protežiranje Trockog od strane zakulisnih snaga. Delići ukupnog mozaika upućuju na samo jedno logično objašnjenje - režiseri iz senke su u Lavu Davidoviću videli kandidata pogodnog da bude lider naredne revolucije i da su procenili da je pravi momenat da rade na izgradnji njegovog liderskog imidža. Zbog toga ga svi čuvaju - Adler, Krasin, Parvus, austrijske obaveštajne službe i dr. I dok se Trocki „uzdizao”, zakulisne snage se trude da Lenjina drže po strani, ne dozvoljavajući mu da pride liderskom tronu. Čak i CK usvaja deklaraciju protiv njega ne pružajući mu mogućnost da brani svoje pozicije, nakon čega on napušta CK (pre toga se već bio konačno razišao Plehanovim i izašao iz redakcije lista „Iskra”). Dok je Parvus sa Trockim štampa tri novine, Lenjin svoje tekstove mora da objavljuje u tuđim. Uopšte, u poređenju sa Trockim kontrast je bio uočljiv - jednog protežiraju svim snagama, drugog, zaslužnijeg i autoritarnijeg, ostavljaju samog, nikome nužan. Tako Lav Davidović uz pomoć „zakulisja” pretiče svog ljutog rivala.

Sakupljujući materijale o aktivnostima Trockog ruska kontraobaveštajna služba je imala dokaze o njegovoj aktivnoj saradnji sa obaveštajnim službama Austro-Ugarske. Tako npr. šef inostrane agenture Departmenta policije A. Bagiju svom rukovodstvu šalje sledeći izveštaj: „Lozana. Originalnim pismom austrijskoj policiji poručnik Ejleškeri potvrđuje da je Lav Davidović Bronštajn, poznatiji kao Trocki, služio austrijskoj političkoj policiji” (Šambarov, 2013:80). General ruske žandarmerije A. I. Spi-

ridonov, šef ličnog obezbeđenja Nikolaja II u periodu od 1906-1916 godine, u knjizi „Istorija boljševizma u Rusiji” takođe potvrđuje da se Trocki „nalazio u službi austrijske policije” (Spiridonov, 1922). U dokumentu ruske kontraobaveštajne službe od 19. 10. 1916 godine piše da je Trocki radio i za obaveštajnu upravu (odelenje) Generalštaba Austro-Ugarske, gde se nalazio pod upravom pukovnika Takovskog. (Volkogonov, 1992). Iz tih razloga nije iznenađujuće što su se njegovi poslovi tako usklađivali „sami od sebe”.

Ubrzo nakon završetka rata sa Japanom u Evropi se naziru obrisi nove političke krize koju je spremao Vilhelm II, procenjujući da je pravi momenat za ostvarivanje sopstvenih planova s obzirom na iscrpljenost Rusije. Ovo je veoma uplašilo vladu Francuske, a ništa manja zabrinutost nije vladala ni u Engleskoj. Nastavak podrivanja i slabljenja Rusije omogućio bi Nemcima da je stave pod svoj uticaj, a alijansa Nemačke i Rusije sa njenim neiscrpnim bogatstvima dala bi joj takvu prednost da joj ne bi mogle parirati ni Britanska imperija ni SAD. Izvedeni zaključak je glasio – pre nego se nastavi sa urušavanjem Rusiju treba je sukobiti sa Nemačkom. Tako „finansijska internacionala” 1912. godine donosi odluku o ratu, a pred novi napad na Rusiju zakulisne sile nastoje da u jedan front objedine posvađanu rusku socijal-demokratiju. Sabiranje njenih ostataka trebalo je da se odvija oko njihovog igrača –Trockog. Rat je planiran za 1914. godinu jer bi nakon 1917. godine, kako načelnik Nemačkog generalštaba Moltke upozorava – „moć Rusije bila neprevaziđena”.¹⁴ Iz tih razloga je, kako piše austrijski ambasador u SAD - „Ruse bilo neophodno preteći”.¹⁵ Maja 1914. godine u Karlsbadu održan je sastanak načelnika generalštabova Nemačke i Austro-Ugarske na kome su konačno usaglašeni vojni planovi. Govoreći o rokovima za pokretanje rata Moltke je svog austrijskog kolegu Konrada fon Hetcendorfa još jednom upozorio: „Svako usporavanje umanjuje

¹⁴ Arhiv polkovnika Hausa, Moskva, ACT.

¹⁵ Ibid..

nam šanse za uspeh” (Šambarov, 2013:104). A za početak rata je bila potrebna dobra provokacija, koja je već bila osmišljena – ubistvo austrijskog prestolonaslednika u Sarajevu.

Analizirajući najpovoljniji ishod rata sa Nemačkom savetnik predsednika SAD Vilsona piše: „Ako pobeđe saveznici, to će značiti vladavinu Rusije na Evroazijskom kontinentu”.¹⁶ Ali je istovremeno i pobedu Nemaca smatrao krajnje nepoželjnom. Otuda je proistekao zaključak – „Antanta” mora pobediti, ali bez Rusije.¹⁷ Nakon povlačenja iz rata usledile su Februarska i Oktobarska revolucija, slom carizma, bratoubilački rat, agresija saveznika i neviđena pljačka njenog bogatstva.

Umesto zaključka

Leta 1918. godine, dakle ubrzo nakon Oktobarske revolucije, oko 13 hiljada američkih vojnika ulazi na teritoriju Sovjetske Rusije, da bi nakon dve godine, izgubivši hiljadu oficira i vojnika, napustili okupiranu teritoriju ne ispunivši misiju koja je podrazumevala „gušenje boljševičke države u kolevci”, kako se izrazio Winston Čerčil, jedan od glavnih organizatora agresije saveznika (Velike Britanije, SAD, Francuske, Japana i dr.) na Sovjetsku Rusiju.¹⁸ Iako upad saveznika na sovjetsku teritoriju nije ispunio svoj cilj posledice se osećaju do današnjeg dana. D. Fleming (D.F. Fleming), profesor sa Univerziteta Vanderbilt (Van-

---

¹⁶Ibid.

¹⁷Ovo koincidira sa rečima Harija Trumana dan nakon napada Nemačke na SSSR: „Ako vidimo da pobeduje Nemačka pomoći ćemo Rusiji, a ako počne da pobeduje Rusija dužni smo da pomognemo Nemačkoj, i neka se međusobno ubijaju što više, iako ni u kom slučaju ne želim Hitlerovu pobedu”. *New York Times*, 24 June 1941.

¹⁸Godinama kasnije, sada kao istoričar, Čerčil u svojim memoarima o tom događaju između ostalog piše: „Da li su se oni (saveznici) nalazili u stanju rata sa Rusijom? Razume se, ne; ali su sovjetske ljude ubijali bez razlike. Oni su bili osvajači na ruskoj zemlji, oni su naoružavali neprijatelje sovjetske vlasti, blokirali luke i potapali njihove brodove. Oni su pažljivo sastavlјali planove za njeno svrgavanje i radili na njenom uništavanju. Rat je nešto užasno! Intervencija je sramota!” (Blum, 2014:11).

derbilt University), to objašnjava na sledeći način: „Za američki narod intervencija u Rusiji nije predstavljala tragediju kosmičkih razmara, pre je to bio beznačajan incident, davno zaboravljen. Za narode Sovjetske Rusije i njeno rukovodstvo tog vremena bio je to period beskonačnih ubistava, pljačke, bolesti i gladi, neprekidnih stradanja desetina miliona ljudi – tragedija koja se duboko urezala u svest nacije koju neće zaboraviti mnoge generacije, ako uopšte ikada bude zaboravljena. Surovo uređen život sovjetskih ljudi tokom dugih godina delimično može biti opravdan strahom da će se kapitalističke države jednom vratiti da završe započeti posao”¹⁹ (Fleming, 1961:16-35). 21. vek pokazuje da je strah ruskog čoveka bio opravдан. Istorija se ponavlja. Pozornica, režiseri i scenario su isti, samo glavne uloge sada igraju drugi akteri.

Literatura:

1. *Arhiv polkovnika Hausa*, ACT, Moskva.
2. Блум Уильям, *Убийство демократии. Операции ЦРУ и Пентагона в период холодной войны*, АНО „Институт внешнеполитических исследований и инициатив”/ Кучково Поле, Москва, 2014.
3. Волкогонов, Д.А., *Троцкий. Политический портрет* (том 1), Москва, 1992.
4. Дебидур А., *Дипломатическая история Европы* (том 1 и 2), Ростов на Дону: Феникс, 1995.
5. Цолл, Д., *Истоки Первой мировой войны*, Феникс, Ростов на Дону, 1998.
6. Энциклопедия: „Великая Октябрьская социалистическая революция”, Советская энциклопедия, Москва, 1977.
7. Ицелев Л.И., *Александра Коллонтаи – дипломат и куртизанка, Армада*, Москва, 1997.
8. *Mala politička enciklopedija*, Savremena administracija, Beograd, 1966.

¹⁹ Fleming D.F., *The Cold War and its Origins, 1917-1960*, New York, 1961, pp. 16-35.

9. Меркулов, Д.Н., Бобровник В.М., *Контрреволюция и национальная идея России*, Москва, 2003.
10. Мультатули, П., *Внешняя политика Императора Николая II (1894-1917)*, Издательство „ФИВ”, Москва, 2013.
11. *New York Times*, 24 June 1941.
12. Орлов, В.Г., *Двойной агент: записки русского контрразведчика*, Современник. Москва, 1998.
13. Платонов, О., *Терновый венец России. История цареубийства*, Энциклопедия русской цивилизации, Москва, 2001.
14. Попов, В. И., *Жизнь в Букингемском дворце*, Новина, Москва, 1996.
15. Pringle, H., *Theodore Roosevelt*, New York, 1931.
16. Саттон, Э., *Уолл-стрит и большевистская революция*, Русская идея Москва, 1998.
17. Свердлова, К.Т., *Яakov Mихайлович Свердлов*, Молодая Гвардия, Москва, 1976.
18. Сидоров, Д.И., *Экономическое положение России в Первой мировой войне*, Москва, 1973.
19. Simeunović, Dragan. *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, 1989.
20. Спиридонов, А.И., *История большевизма в России от возникновения до захвата власти (1883-1903-1917)*, Париж, 1922.
21. Ткаченко, С.Л., *Американский банковский капитал в России в годы Первой мировой войны*, СПб: ВИРД, 1998.
22. Шамбаров, В.Е., *Государство и революции*, ЭКСМО, Москва, 2002.
23. Шамбаров, В.Е., *За веру, царя и Отчество!* Москва, Алгоритм, 2003.
24. Шамбаров(а), В.Е., *Правда варварской Руси*, Алгоритм, Москва, 2006.
25. Шамбаров(б), В.Е., *Оккультные корни Октябрьской революции*, Алгоритм, Москва, 2006.
26. Шамбаров(а), В.Е., *Тайны воцарения Романовых*, Алгоритм, Москва, Алгоритм, 2007.
27. Шамбаров(б), В.Е., *Казачество. История Вольной Руси*, Москва, 2007.

28. Шамбаров, В.Е. *Нашествие чужих. Почему к власти приходят враги*, Алгоритм, Москва, 2013.
29. Fleming D.F., *The Cold War and its Origins, 1917-1960*, New York, 1961.

THE 1905 REVOLUTION IN RUSSIA

Summary: World War I, the February and October Revolutions, Civil War, World War II, "Perestroika" and the disintegration of the USSR were the disasters that Russia survived. Yet, despite the great interest and plenty of research that relate to each of these historical episodes, a number of common factors which catalyzed these events still remains beyond the scope of the greatest number of works. One of the objective reasons was the inability to access archival units. However, a new layer of available archival materials and documents shed more light on the „permanent” revolutions in Russia, leading to the conclusion that the noted events were rather the product of a thoroughly planned performance and unification of external and internal forces aiming to destroy the competitive Russia and take over its natural resources, than the result of the class struggle, political or economic dissatisfaction of the Russian people. The realization of these objectives involves not only the countries with which Russia was at war, but also those that declare themselves as friendly and allied, transnational corporations, financial circles and Western intelligence services, with the wholehearted help of the „agents of influence”, who after the October Overthrow, occupied key positions in the first government of the Soviet Russia.

Starting from the aforementioned, in the paper we scrutinize the bearers, mechanisms and dynamics of the process which laid foundations for the February and the October Revolutions.

Key words: Russia, Revolution, „Financial International”, „Socialist International”, Lenin, Trotsky

